

BARN OG UNG I SYDSLESVIG

1900-1982

STUDIEAFDELINGEN · DANSK CENTRALBIBLIOTEK FOR SYDSLESVIG
ROSENKILDE OG BAGGER

BARN OG UNG I SYDSLESVIG

1900-1982

II

AF INA CARSTENSEN, FREDERIK MOMMSEN, MARIE LASSEN,
HENRIK LISBERG, W. L. CHRISTIANSEN, SVEN KJEMS,
SIGFRED ANDRESEN, KARL ANDRESEN, HANS WERNER HANSEN,
ILSE KÜRSTEIN, GERHARD ERNST, META LORENZEN,
HEDWIG LORENZEN, BENTE HILLEBRECHT,
ANDERS TURE LINDSTRØM OG ANKE WERNER

Sydslesvigske år og dage

Redigeret af Jørgen Hamre og Johann Runge

Udgivet af

STUDIEAFDELINGEN ved DANSK CENTRALBIBLIOTEK
for SYDSLESVIG

Rosenkilde og Bagger

1986

Barn og ung i Sydslesvig 1900-1982 er udgivet med tilskud
fra Kong Frederik og dronning Ingrid's fond til humanitære og
kulturelle formål samt tilskud fra Det unge Grænseværn.

Land
99.1
Bd. 2
ex. 24

Barn og ung i Sydslesvig 1900-1982
Red. Johann Runge og Jørgen Hamre

Udgivet af Studieafdelingen ved
Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, Flensborg, 1986.

Sats og tryk: Laursen-Tønder.

Bogens omslag: Helge Krempin, Flensborg; Familien Ernst i kolonihaven.

Bogbinderarbejde: J. P. Møllers bogbinderi, Haderslev.

© Studieafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, Flensborg

Rosenkilde og Bagger

ISBN 87 423 0464 4

1485

Indhold

Tilegnelse	7
Forord	9
Tidstavle	11
<i>Ina Carstensen</i> : Jeg mødte danskheden på Bremsbøl-gård	13
<i>Frederik Mommsen</i> : Fra tysk arbejderbarn til dansk folkebibliotekar ..	24
<i>Marie Lassen</i> : Dansk pige i Strukstrup	62
<i>Henrik Lisberg</i> : Spejderdrengen fra Sct. Hans Kirketorv	92
<i>W. L. Christiansen</i> : Ung mellem dansk og tysk	119
<i>Sven Kjems</i> : Da Harreslev var en landsby	134
<i>Sigfred Andresen</i> : »Uden friløb – og dog ...«	155
<i>Karl Andresen</i> : Barndommen binder – erindringer og erindringsforskydninger	177
<i>Hans Werner Hansen</i> : Far – fortæl!	188
<i>Ilse Kürstein</i> : En lykkelig barndom – trods alt	275
<i>Gerhard Ernst</i> : Drengen fra Nørregade	296
<i>Meta Lorenzen</i> : Vidt udsyn og hjertegræs	337
<i>Hedwig Lorenzen</i> : Mødet med det danske berigede min tilværelse ...	370
<i>Bente Hillebrecht</i> : Da man var dansk – og stolt af at være dansk	382
<i>Anders Ture Lindstrøm</i> : Erindringer i utide	401
<i>Anke Werner</i> : Lykken er: et eget træ	425
Biografiske skitser	458
Noter til de enkelte bidrag	477
Personregister	502

En lykkelig barndom – trods alt

AF ILSE KÜRSTEIN

Når jeg tænker tilbage på dagene i min barndom, så er der altid eet billede, jeg ganske tydeligt ser for mig, og det er min mor, der står og ordner min barnevogn, tørrer og pudser den og gør den fin. Da jeg så det, ville jeg meget gerne op at sidde i den, men jeg var for stor, jeg var 2 år. Senere fik jeg at vide, at den blev gjort i stand, fordi den skulle sælges ligesom mors cykel.

Mine forældre skulle til Arbejderolympiaden i Wien 1931, og til rejse og ophold skulle der bruges penge, og hvad gør man så, når man har for få, man sælger det, man mener at kunne undvære. Det gjorde mine forældre med barnevogn og cykel. Måske har de haft på fornemmelsen, at det ville vare længe, inden de igen fik chancen for at komme til Arbejderolympiade. Der var jo et eller andet i gære, så de ville benytte chancen nu. Mine »farforældre« kunne godt passe mig, så mor og far kunne beroliget tage af sted til Wien, hvor de ville møde ligesindede.

Jeg erindrer, at jeg sov imellem mine »farforældre«, og at farfar var »lidt utilfreds« med, at jeg lagde mig på tværs af sengen i nattens løb og med det resultat, at jeg lå med fødderne op i hans hovede. Det må heller ikke have været morsomt at få en fod i synet hvert andet øjeblik.

Da mine forældre kom hjem igen, kan jeg huske, at mor så på en mængde franskbrødskorper, som farmor havde skåret fra, fordi hun mente, at jeg ikke kunne spise dem. Men da mor kom hjem igen, fik jeg lov at spise dem allesammen. Jeg må vel have syntes om at spise tørre skorper, for ude hos oldemor i Musbæk (Harreslev kommune) fik jeg hendes rugbrødsskorper. Om sommeren var jeg gerne med farfar og farmor ude i kolonihaven, og tit var mor også med. Farfar overlod det til far at passe frisørforretningen, undtagen fredag og lørdag, da var der gerne meget travlt. Men de andre ugedage var farfar optaget af sin have. Der var lidt eng, som farfar høstede hø på, og han dyrkede masser af jordbær, solbær og asparges, og så var der en dejlig rosenbusk med rigtigt gammeldags roser, som man sjældent ser dem i dag. Dengang syntes jeg, vi fik asparges morgen, middag og aften, når sæsonen var inde, og vi fik dem på alle mulige måder, så jeg var bestemt ikke glad for asparges. Nu, derimod, kan jeg blive slikken efter dem. Vi holdt selv et svin, senere, efter 1933, to, og derfor havde vi skinke til vore asparges og nye kartofler. Farfar kunne sidde og tale

Ilse Hoffmann - marts 1930

længe om, hvilke kartofler der var bedst og mest velmagende. Jeg kan huske, vi havde rosenkartofler som de første, og så fulgte de andre sorter, efterhånden som vi kom hen på sommeren. I dag kan jeg, som farfar dengang, også tale om kartofler; en god kartoffel er nu en dejlig spise. Farmor og mor lugede og høstede de grøntsager, som farfar og jeg havde sået.

Efter 1933 blev der, omend ikke smalhans, så dog småt med penge: Da gik vi over markerne i nærheden, på klostret Skt. Hans' gamle ejendomme, for at samle korn til hønsene og havre til kaninerne. I brombærtiden plukkede vi brombær og senere på året slåen.

Engang imellem kørte mor og jeg til Flensborg til hendes forældre, Oma Flensborg og Opa Claus. – Mine farforældre hed Oma og Opa Slesvig.

Indtil foråret 33 boede mine morforældre i »Konsum«-ejendommen i Aabenraagade (Brugsforeningen, nu S.K.), hvor Opa Claus var kusk. Sammen med

Min mor, oldemor, mormor og moster, kusine Meta, jeg, Ingvar og Nico

ham fik jeg lov til at komme ned til hestene i stalden og over i bageriet, som begge lå bag beboelsejendommen. Morfar holdt meget af sine heste og har vel været stolt af at vise mig dem; i bageriet, kan jeg huske, fik jeg engang en stor kringle. I sommeren 1932 gik vi en søndag ud til Musbæk til Oma Flensborgs mor, min oldemor. Det var en årsmødesøndag, og vi gik med hende til Sortevej, hvor årsmødepladsen var dengang. Jeg kedede mig forfærdeligt, kan jeg huske, mens de voksne lyttede til en mandsstemme, der kom ud af højttaleren på en bil.

Samme sommer tog oldemor, Oma Flensborg, mor og jeg på ferie til mine mostre på Samsø. Hos moster Anna var der ingen børn, hun og onkel Carl var alene. Hos moster Meta og onkel Johannes var der Nico, Ingvar (kaldet Ingeman) og lille Meta. Jeg husker, at vi sejlede dertil fra en stor havn, det må have været Aarhus. Min mor havde været på Samsø to gange som barn, og man havde spurgt hende, om ikke hendes søstre havde lyst til at komme derop som tjenestepiger. Det havde de, og så blev de senere begge to gift der.

Selvfølgelig ville jeg altid gøre det samme som min kusine og mine fætre, men det måtte jeg helst ikke for mor. Jeg var jo barberdatter og kunne vel ikke så godt som de andre børn gå i dammen, hvor heste og køer om aftenen kom for at drikke; for de nøjedes jo ikke bare med at drikke, de lod også noget falde,

det gør sådan nogle jo engang imellem. Min fætter Ingemans træsko fik jeg dog lov at låne, men de var for besværlige at løbe med, så dem smed jeg undervejs. En dag blev det mor for meget, så hun sendte mig tilbage til moster Meta, som sov middagssøvn i en alkoveseng. Det var strengt, for moster ville sove, så jeg skulle ligge stille, men jeg havde kviksølv i rumpen og var meget ulykkelig.

En anden dag havde vi gæster til kaffe, og der var lagkage på bordet; på den satte der sig en flue. Min kusine ville jage fluen væk, og i stedet for at puste slog hun efter den med hånden med det resultat, at hun ramte lagkagen, så flødeskummet blev noget demoleret. Vi fik os alle en god latter; min kusine var nu ikke stolt af den historie, men skældt ud blev hun vist ikke.

En anden gang blev vi hentet til en tur i en gig eller en jumbe. Jeg kan huske, at onkel Carl styrede, og vi, han og jeg, var inde i en butik for at købe en stråhat til mig; en flot bøllehat, som jeg har haft liggende meget længe. Til sommerfest var vi også. Det, der imponerede os børn mest, var en dame, der dansede på en bro og ud i vandet, og bagefter på broen igen i sit våde tøj, og folk klappede. Den aften kom jeg sent i seng, for vi skulle også se den smukke belysning ved havnen. Da vi kom hjem, var jeg meget træt og søvrig, og min kusine sagde til mig, at nu skulle jeg i seng og sove. Det misforstod jeg, for mine danskundskaber var ikke de bedste dengang, og svarede hende: »Du bist selber 'ne Sau« (du kan selv være en so). Først senere forstod jeg, hvad jeg havde sagt, og hvorfor alle de voksne havde moret sig.

Vi skulle jo også hjem igen fra det dejlige sommerland på Samsø, og vi sejlede på et tidspunkt, hvor man allerede kunne plukke små pærer, der var lidt rødlig i skrællen og som smagte dejligt. Dem spiste jeg mange af, også den dag vi skulle sejle. Resultatet var overvældende, jeg var noget »sløj« på hjemturen og måtte ofre til de små fisk i Kattegat. Det varede længe, inden jeg kunne nyde en pære igen.

Senere har jeg fået at vide, at vi skulle hjem en bestemt dag, nemlig en søndag, hvor der skulle være valg. Da vi rejste op, havde morfars sidste ord på banegården i Flensborg været: »Nu kommer I hjem til tiden«. Det gjaldt skam at stemme sig fri for nazisterne, men det lykkedes jo desværre ikke.

Da mine forældre og farforældre gik til valglokalet i »Landwirtschaftliches Haus« på Galberg (huset eksisterer ikke mere – nu står der et hus med »S.K.«), tog de mig med. Jeg fik lov at passe på farfars hat og stok, hvilket jeg var meget stolt over. Efter de havde stemt, gik vi vor sædvanlige søndageftermiddagstur. Vi har altid gået meget; dejlige spadsereture, enten mine forældre og jeg eller også alle fem. I dag tænker jeg med glæde tilbage på disse gåture. Søndag morgen tog far mig altid med til nogle venner, eller også bare til en ven, som havde to børn på min alder. Vennen var plejer på Åndssvageanstalten. Med ham og hans børn gik vi tur gennem anstaltsparken, der var meget smukt anlagt, og som de syge, som kunne færdes ude, holdt i orden. Men lige så ofte gik vi ad markveje igennem Klosterfeld. Navnet var fra den tid, da

markerne tilhørte Skt. Hans adelige frøkenkloster på Holmen, men jorden blev solgt for værdiløse papirer, og klostret blev fattigt. Om vinteren gik vi gerne en tur til tante Anna Utesch, og der fik vi vor eftermiddagskaffe.

Vi havde så mange Anna'er i familien, at de enten blev omtalt med efternavn eller med mandens fornavn. Tante Anna Utesch var min farfars søster, tante Anna Sophus var farfars svigerinde og hed Hoffmann til efternavn ligesom vi. Tante Anna Uhlig var farfars broders (August) ene datter; den anden hed tante Dilla. Vi kom alle gerne hos tante Anna Utesch, som var dårlig til bens og derfor ikke kom ret meget ud. Hun var forresten farfars eneste søster, men der var fem brødre, hvoraf jeg dog kun kendte onkel August. Han var barber ligesom farfar og far, hans kone hed Kathrine og var vældig sød, meget pertentlig og noget langsom, også når hun talte. Tante Kathrine var også meget sparsommelig og holdt på skillingerne derhjemme. Men hun var meget dygtig i sit køkken, og farfar glædede sig, når de skulle ud til onkel August og tante Kathrine, men det skete ikke så tit.

Men hos tante Anna Utesch mødtes familierne gerne søndag eftermiddag, onkler og tanter, fætre og kusiner med deres ægtefæller og børn. De store børn fik lov at lege ude, men jeg måtte pænt blive inde og tegne eller lege med min dukke, eller bare se ud af vinduet. Jeg var så nem at have med den gang, jeg var også det eneste af børnene, som sagde pænt tak for kaffe og nejede. Ak ja, dengang var jeg meget velopdragen.

Det var måske også derfor, jeg så tit fik lov til at gå med farfar til udenørs-kunder. De syge kunder, men også nogle raske, blev betjent i deres hjem, og det var altid morsomt at være med. Der var så meget at se på i andre, fremmede hjem, og tit fik jeg »lidt godt« eller et pengestykke. Af og til var vi også hos nogle damer, der skulle have gjort fødderne i orden. Farfar havde selv lært sig pedicure og var velkommen hos de gamle damer med deres ligtorne, hønseøjne, som vi også kaldte dem. I »Feierabendhaus« (en stiftelse for pensionerede lærerinder eller lærerenker) i Luthergade kom vi også. Der stod mine øjne på stilke, for der var så ovenud pænt og nydeligt hos de gamle damer. Til benefice for mig tog vi elevatoren, selv om vi kun skulle een trappe op. Den elevator var som et abebur, bare med gitterværk i stedet for en lukket kasse, og det var da spændende at køre med sådan en.

I pinsen '32 var mor og jeg i Flensborg hos opa Claus og oma Flensborg. Endnu kan jeg opleve det, bare jeg lukker øjnene. Mor og mormor vaskede op, morfar sov til middag, og jeg ventede bare på, at vi snart skulle til Østersøbadet med en madkurv og et tæppe. På et tidspunkt fik jeg besked på at vække morfar, og det gjorde jeg gerne, for jeg var noget utålmodig efter at komme afsted. Jeg fik vækket morfar, og han fandt ud af, at han havde en syg strømpe, som mormor gerne skulle gøre rask igen, så jeg fik besked på at gå ind til hende med strømpen. Hun var i køkkenet og ordnede madkurven, saftflasken stod endnu på det kolde komfur parat til at blive fyldt op (dengang havde man både

Musbæk (Harreslev) 1934.

Mormor og morfar, Marie og Claus Asmussen, og min oldemor Metta Paulsen

et gaskomfur og et brændekomfur i køkkenet). Hoppende kom jeg ud i køkkenet svingende med strømpen i den ene hånd, og pladask lå flasken på gulvet, ramt af en svingende strømpe. Flasken var i tusinde stykker, og jeg havde en flænge i foden. Sikke blodet strømmede ud. Mor var besvimelsen nær, men jeg havde ikke engang ondt i foden. Morfar kom i tøjet som et lyn og hen til en arbejdersamariter, som boede i nærheden, og han lagde mig den flotteste forbindelse. Turen til Østersøbadet blev selvfølgelig ikke til noget. Kaffen og saften og kagerne blev indtaget hjemme, og jeg måtte sidde i vindueskarmen og se på, hvordan andre børn gik med deres familie på vej til Østersøbadet eller bare legede på fortovet.

Men så kom der en flok piger midt på kørebanen. De gik taktfast og sang, iklædt hvid bluse og sort nederdel, samt med et sort tørklæde om halsen, snipperne trukket igennem en læderring og stukket ind bag linningen på nederdelen.

Nu, mens jeg skriver dette, kan jeg blive både varm og kold og angst ved mindet. Dengang forstod jeg selvfølgelig ikke noget af, hvad der foregik; men jeg hørte og så siden, og den oplevelse er ikke blevet svækket med årene. Jeg husker også, at de voksne talte alvorligt om episoden.

Nå, vi kom tilbage til Slesvig efter pinseferien. Min mor var meget nervøs for, at min farmor skulle opdage min dårlige fod, mange formaninger havde

jeg fået om ikke at fortælle noget. Men hvad gjorde jeg selvfølgelig, da jeg så farmor på banegården: jeg viste glædestrålende min flotte forbindelse om den syge fod. Der faldt en sten fra mors hjerte, da hun så, at det ikke interesserede farmor synderligt, fordi hun havde så mange spændende nyheder at fortælle. Far havde været i Lübeck til noget partikongres inden for S.P.D., og der var sket så meget i pinsedagene. Far sagde vist ikke noget om min fod, han havde andre problemer. Det skete altsammen, inden vi tog til Samsø og inden det valg, det kunne betyde så meget for S.P.D. at vinde.

Men de vandt jo ikke, det blev Adolf Hitler, der kom til magten og det, mine forældre, mor- og farforældre og deres venner frygtede, indtraf, ikke på én gang, men lidt efter lidt.

Min farfars forretning blev boykottet, fordi far var bestyrelsesmedlem i Slesvig S.P.D. Han opbevarede papirer og effekter, indtil S.P.D. i marts 1933 blev forbudt. Dirigentklokken har jeg endnu, og den bliver også i min besiddelse til minde om far og hans standhaftighed.

Sammen med Jørn Andersen (senere direktør ved el-værket) gik min far til danskundervisning om vinteren og i ly af mørket hos en af Ansgar-skolens lærere. Han boede på Jordbærbjerget. Far havde gennem sportsklubben »Vorwärts« mange venner i Odense, og dem ville han gerne kunne tale med. Mine mostre boede som nævnt på Samsø, og det gjorde vel også, at far gerne ville kunne tale dansk. Da så Hitler kom til magten, fik far besked på at møde hver morgen hos en politimester Kröger, så han kunne se, at far ikke var stukket af til Danmark. Ordren til at melde sig, og det, at arbejderne på læderfabrikken »Knecht & Wördemann«, »Slagteriet Rasch« og læderfabrikken »Firjahn« ikke måtte komme i vor frisørsalon, kunne far takke den daværende oldemand og bajads – for at nævne ham ved rette navn Wilhelmsen – for. Det var strenge tider. Arbejderne lystrede, for de ville nødtigt miste deres arbejde. Det var forståeligt, de havde deres familie at tænke på. Der var jo også grænser for, hvor lille vor indkomst kunne være. Farbroder var blevet smidt ud fra sit arbejde. Så anskaffede farfar sig 2 grise, for nu måtte vi se at klare os og desuden have noget tilovers til farbroder, onkel Heine, tante Dora og kusine Käthe i Berlin.

Farbror havde i marts 1933 mødt far i Hamborg sammen med andre partifæller, og efter en lang diskussionsaften var man gået til ro (farbror har fortalt mig det), og farbror og far, morgenmænd som de var, var stået tidligt op for at gå en tur inden morgenmaden. Da de igen nærmede sig hotellet, hørte de bilstøj og råben. De fik *ikke* travlt med at komme til hotellet, men vendte om og kom først tilbage henad middag. De øvrige i selskabet var nærmest blevet taget på sengen og taget med og løsladt igen. Om alle blev løsladt samme dag, ved jeg ikke, men deres personalia fik nazisterne dog.

Farbror tog tilbage til Berlin og far til Rendsborg, hvor han havde sin cykel stående hos nogle venner. De turde ikke engang give ham natlogi, og han måtte

*»Konsum« (Brugsen) havde jubilæum.
Min morfar, Claus Asmussen, sidder på bukken, bagest med tøjlerne*

samme aften cykle videre til Slesvig. – Det er i nøden, man skal lære sine venner at kende.

Samme år blev morfar afskediget fra sit kuskejob ved »Brugsen« og foretrak at flytte fra lejligheden i Aabenraagade ud til sin svigermor i Musbæk.

Mor og jeg var taget til Flensborg for at hjælpe til med flytningen. Efterhånden som stuerne tømtes for møbler, kedede jeg mig mere og mere. Jeg gik rundt med min dukke i armen og sang: »Mariiii og Joosef, Mariiii og Joosef, Mariiii og Joosef«, indtil det blev min mor for meget, og hun *meget* bestemt opfordrede mig til at slutte min »Maria og Josef«. Det var det eneste, jeg kunne af den gamle julesang »Ihr Kinderlein kommet ...«

De voksne var distraheret af flytteriet og nervøse af min »skønsang«, så da vi skulle gå til Musbæk, mor og jeg, glemte vi mine hjemmesko. Vi var nået til Sophiesminde, før mor opdagede det, og da flyttevognen netop kom forbi, mens vi ventede på at komme over gaden, stoppede mor den, og jeg blev sat op til flyttefolkene og kunne køre med til Musbæk, medens mor gik tilbage og hentede hjemmeskoene. Ude i Musbæk var stuerne meget mindre end i »Brugsen« i Aabenraagade, men det var morsomt med alle de krinkelkroge, og så var der jo oldemor, jeg kunne gå ind til. Hendes lejlighed var meget lille og meget

*Pinse 1933.
Mine forældre og jeg i haven*

hyggelig. Hun havde en masse geranier i vinduerne og husfred. I en vase havde hun om vinteren en buket lathyrus, som hun selv havde lavet af kreppapir. Og i gardinerne havde hun et par hækledede sommerfugle. På en væg hang et ordsprog af August Bebel:

Nicht betteln, nicht bitten,
nur mutig gestritten,
nie kämpft es sich schlecht
für Freiheit und Recht.

Efter januar 1933 klæbede hun nogle glansbilleder med duer og blomster over navnet, samt hist og her rundt om verset, for ikke at tirre fjenden. Man vidste jo aldrig, om der kom nogle fra nazipartiet for at overtale hende til at blive medlem i partiets kvindegruppe. Så havde hun et panoramabillede af Flensborg og en glaskasse med et skib, ja, egentlig vel kun et halvt skib, foran en by. Hendes lænestol var en liggestol, som hun havde gjort behagelig med puder, hun selv havde hæklet betræk til. Jeg syntes godt om at sidde i den stol og hygge mig hos oldemor og gik tit ind til hende, når vi var på besøg i Musbæk. Engang imellem lagde hun en lille glød i et lille stentøjshus, hun havde stående på sin kommode. Så steg der røg op af skorstenen.

Hendes strygejern var også noget nyt for mig. Det var til gløder, og hun brugte æggebriketter til det og gik udenfor og svingede det rundt, for at briketterne kunne gløde rigtigt. Der var så meget nyt for mig inde hos oldemor, og vi havde det så godt i hverandres selskab. Når jeg havde lavet noget, jeg

Julen 1934.

Min farmor og farfar og mine forældre - og jeg med den fineste skoletaske af rødt fløjl

ikke måtte, sagde hun gerne: »Ich will di heiraten«. (Jeg vil gifte mig med dig). Det syntes jeg var morsomt. Men hun kunne også godt sige noget strengt, som f.eks. »Hvis du ikke er ordentlig, kommer du i »Konzertlejren«. Det var vel rygtedes, at der fandtes KZ-lejre. Om dem vidste man til at begynde med kun, at de var arbejdslejre og det at arbejde, syntes oldemor, havde folk kun godt af. Lediggang var, efter hendes mening, roden til alt ondt. Men hun blev klogere, hvad angår KZ-lejre.

Der blev smalhans i mormors køkken fra efteråret '33, men det mærkede jeg jo ikke noget til. Jeg syntes, det var dejlig mad, vi fik, og der var rart at være.

Kom vi på besøg om foråret, hjalp jeg morfar i haven og fik lov til at rode i »min egen have«. Plantede morfar en ligusterhæk, måtte jeg jo også have en omkring »min have«. Rev han om lørdagen på vejen uden for haven, så måtte jeg gerne hjælpe med.

Engang kom der en deling soldater fra Duborg-kasernen forbi, dem skældte jeg ud, fordi de marcherede på vejen lige der, hvor morfar havde revet. Jeg må have været ordentlig i harnisk, for oldemor kunne høre mig helt ind i stuen og

morede sig godt. Jeg havde hørt morfar sige noget til en officer om, at hesten ikke tog skade af at gå på vejen, så officeren behøvede ikke at håne folks arbejde ved at ride på det nyrevne; og jeg syntes jo, at det var synd for morfar, at det pænt revne fortov blev ødelagt. Soldaterne gik ikke på det nyrevne, så de blev skældt ud af mig uden grund.

Årene gik, og jeg havde det godt, både i Slesvig og i Musbæk. Hvad mine forældre og bedsteforældre havde at slås med, fattede jeg ikke meget af den gang. Det kom først senere.

Engang, kort efter magtovertagelsen, kom farbror Heinrich Hoffmann, hans kone og datter på besøg. De kom faktisk en gang om året, da de endnu boede i Berlin, senere blev det ikke til meget. Min onkel var også i nazisternes søgelys. Men den gang, jeg husker så godt, var i 1934, da mine forældres bedste stue var forvandlet til et af mug stinkende rum, hvor tante Dora sad og tørrede bøger af med en klud side for side. Det var bøger, som far og farfar i 1933 havde gravet ned i gangen under nogle store fliser, samt i haven. Bøger af Liebknecht, Rosa Luxemburg, Karl Marx, Heinrich Heine, Hirschfeld og Tycholsky o.m.a. Mange ligesindede havde gjort som de, og et par af dem havde set til bøgerne og fundet ud af, at de tog skade af opholdet under jorden. Så nu var alle bøgerne gravet op igen og skulle tørres. Da det var overstået ved at rense og tørre dem, blev de pakket i kasser og sat under vore senge og lagt under vore madrasser. Der blev de til 1945, så fik jeg dem frem i dagens lys igen.

Morfar og mormor havde ikke råd til at besøge os, men vi, mor og jeg, kunne godt komme til dem, dog ikke mere så tit som før. Vi var der en pinse, mens morfar skulle stå ved vejen fra Flensborg til Kruså, i Sosti, og regulere trafikken uden om vejarbejdet, som hans broder Peter Petersen, entreprenør i Harreslevgade, havde med at brolægge chausseen. Mormor, mor og jeg gik fra Musbæk til Sosti med kaffe til morfar. Det var en støvet tur, og varmt var det, men jeg husker, at jeg klarede det fint, nå ja, man var vel blevet en stor pige, hele 5 år efterhånden.

Da jeg kom i skole, ville jeg gerne have været i den danske, men det blev der ikke noget af. Jeg havde hørt af mine legekammerater, at man lærte mere dér end i den tyske. Vi var 42 børn i klassen, og der var mange af dem, der kunne bruge munden, så hvorfor skulle jeg så. Det lyder måske mærkeligt, men jeg blev et stille barn i skolen. Hjemme blev der talt meget åbent om politik, men det var jo ikke alt, man måtte tale om, altså talte jeg i skolen kun, når jeg blev spurgt.

Jeg kom ikke i B.D.M., det turde min far dog forhindre. Han underskrev ikke den seddel, hvormed man skulle søge om optagelse, han skrev, at jeg var svagelig. Jeg var også tit syg, så det kunne læreren også skrive under på, hvis det var nødvendigt, men det blev det ikke. Jeg kan huske, vi sad i vort klasseværelse, vi, der formentlig skulle optages. Der var en pige fra Wilhelmine-

Min første skoledag

skolen på min bæk, så vi må have været fra to skoler i vor klasse, hele årgang 1928-29.

Nå, jeg blev ikke nogen outsider, fordi jeg ikke var i B.D.M. Min rektor var nemlig gammel SPD-mand, men det fandt jeg først ud af efter 1945, og skønt min far må have vidst det, har vi aldrig talt om det, heller ikke senere.

Hvert år et par dage før sommerferiens begyndelse havde vi altid børnegilde, sådan rigtigt med optog gennem alle gaderne i den gamle by. Alle skulle se os, og vi skulle have lov til at blive set af alle. Vi var i fine kjoler og drengene fra Ruhmorenhof i pæne bukser og skjorter, ikke det allerfineste, men pænt tøj. De store piger og deres lærerinder bandt flotte bøjler af blomster og grønt på tøndebånd, som de holdt over hovederne på dem fra første klasse, når vi gik. Åh, det var vel nok dejligt at gå der og blive set og vinket til, og man vinkede igen. I Langegade var jeg godt kendt, ih, hvor man soledede sig. Der stod onkel Fidde og hans broder Hummel og tante Line. Det Snieder, skræddermester Pedersen, sadelmager Brütt og Det Maaler, malermester Hamann og søn, og så selvfølgelig mine bedsteforældre og forældre med lærling og svend. Jo, vi var glade den dag, vi gik i optog gennem den gamle bydel, hen til Kvægtorvet, som

nu er bebygget – tildels også parkeringsplads – lige ved Godsbanen i Kongegade.

Der skulle de små kaste med bold, ringe eller løbe æggevæddeløb, og dem fra 1. klasse bide til kringle. De store skulle løbe sækkevæddeløb, kaste med pile og løbe stafetløb. Drengene fra ældste klasse skød også til måls, målet var oprindelig en fugl, derfor hed børnegildet også fugleskydning. Ved middagstid var vi færdige og fik vore præmier. Fra hver klasse var der så en dronning og en konge, og fra den ældste klasse gik kongen og dronningen foran i optøget, når vi skulle hjem.

Om eftermiddagen var der bal i Ravens hotel, der desværre heller ikke eksisterer mere. Nu er der et stort hus, som ser ud til at ville falde ned over passanterne ved Plessengade/Byvejen. Eller også var vi i »Landwirtschaftliches Haus« på Galberg (Galgebakken), hvor nu Co-op er og i »Grosser Baumhof«. »Landwirtschaftliches Haus« var kun et lille sted, så der var kun bal for de tre første klasser fra begge skoler. – Den gang gik piger og drenge i hver deres skoler. – Undtagen dem fra Holm; derfra gik et par piger i drengeskolen, men de kom senere i pigeskolen, da drengeskolen på Galberg blev færdig. – Når ballet var forbi ved seks-tiden, så var sommerferien begyndt. Næste dag gik vi bare i skole for at få karakterbogen og for at få at vide, om vi var dumpet. I grunden var det meget godt, vi havde fugleskydning først, så kunne vi da nyde festen. I sommerferien var jeg gerne undervejs med far, når han skulle i byen; f.eks. til skattekontoret, som lå helt oppe i Suadicanigade (ved årsmødepladsen). Eller til sparekassen, til rådhuset, til elværket eller bare til en udendørs kunde. Min farfar tog mig som nævnt gerne med til sine pedicurer, eller også når han gik til haven. Det var dejligt at komme i haven fra morgenstunden. En havenabo kaldte mig »Anna mit det Hot« (Anna med hatten), fordi jeg altid gik med bøllehæt i højsommeren. Engang fik jeg en tambourin af ham, og jeg følte mig meget rig. Det var luksuslegetøj. Onkel Fidde, som farfar barberede hver onsdag og lørdag, var også altid meget gavmild med ting, han havde i sin butik eller sit værksted. Han havde en papirhandel og et bogtrykkeri, og baberingen foregik altid i bogbinderiet. Når jeg gik hjem med farfar derfra, havde jeg altid fået et par glansbilleder eller et par hæftetråde, nogle papirstrimler eller en lille notesbog.

På vej ud til haven mødte jeg en dag en klassekammerat, Lotti Matthiesen. Da hun boede i nærheden af os, fik jeg lov til at gå med hen til hende for at lege, og det blev til et venskab, som varer endnu. Hun havde en sød mor, som gav os lov til meget, og som jeg lærte meget hos. Hendes far havde også megen forståelse for vore tissestreger, så det endte med, at jeg var en daglig gæst i det hjem, både i ferierne og det øvrige år.

Hos Lotti var der en stor have, vi kunne tumle os i, vi kunne gøre alt det, som min mor bestemt ikke ville tillade mig, og jeg nød at være med i flokken hos Lotti. Hun havde ganske vist kun en bror, der boede hjemme endnu, men

1942.

Min mor, tante Dora, farbror Heine (Heinrich Hoffmann) og jeg. Min far, farmor, bror, farfar og kusine Käthe Hoffmann

der kom så mange andre børn. Flest drenge. Af og til kom en af vore skolekammerater, men det var døgnfluer. Med drengene legede vi i sivene, legede cirkus eller vi var sygeplejersker, når drengene legede krig. Vi havde det bare dejligt. En vinterdag, da vi havde fået fri fra skole, fordi vor lærerinde var syg, tog vi hjem til Lotti sammen med en veninde mere. Min kælk stod i stalden ved siden af Lottis, så jeg tænkte ikke på at gå hjem først. Vi tog kælken og gik hen til »Villa Martha«-bjerget for at kælke. »Bjerget« munder ud i Klostergårdsgade, og derfra kunne vi kælke videre ned ad nogle trapper og videre ad en bakke ned til Kredsbanens skinnelegeme. Det havde vi gjort hele vinteren og var dygtige til det, men skolekammeraten, der var nødt til at sidde med på min kælk, var ikke vant til at kælke i det hele taget, og hun styrede os ind i noget pigtråd. Milde himmel, hvad nu? Hendes strømper og min fars træningsbukser, som jeg havde lånt, var godt forrevne. Vi tog straks hjem til Lottis mor og reparerede det, så godt vi kunne. Ja, jeg syede det så godt, at mor først opdagede det meget senere.

Kort efter, som julegave, fik jeg en træningsdragt, der passede. Det var rart; nye støvler fik jeg også, ganske vist drengestøvler, men det gjorde ikke noget, det var vi et par stykker, som havde dengang. Familien Matthiesen kerede sig heller ikke om, at jeg ikke var i B.D.M.; kun Lottis bror lod engang en bemærkning falde om, at min far kunne få lukket sin forretning. Det havde han vist

lært af sin ældre bror, der ikke boede hjemme, men var gift. Han var Sturm-bannführer, eller sådan noget. Han var den øverste inden for Hitler-Jugend i Slesvig amt (Gottorp amt). Jeg tror ikke, at fru Matthiesen var særlig stolt derover, han var hendes søn af første ægteskab. Han kørte sig ihjel inden krigsudbruddet.

Den 20. april 1940 blev far indkaldt. Det var ellers en dato, far ikke kunne huske, da han blev spurgt om det til mesterprøven, mens han barberede en kunde. Den berømte klap gik ned. Han fik ikke sit mesterbrev dengang, men måtte gå et år mere på kursus. Liden tue o.s.v., det kostede kun 1.000 R.M. ekstra at gå om!

Da far blev indkaldt, kom min farbror på besøg. Han havde i mellemtiden fået et job som forsikringsagent, men forinden havde han haft nogle drøje år. Han havde cyklet rundt for at finde et job, men havde samtidig besøgt kamerater og venner for at agitere mod nazipartiet. Men i 1940 havde onkel nok at bestille og kunne tillade sig en rejse til Slesvig for at tage afsked med sin lillebror, som skulle i krig. Onkel og jeg var med på banegården og så far køre afsted. Dengang kørte bussen fra Galberg og ned gennem Munkebrogade, og mor stod helt fortabt tilbage, da vi gik til bussen. Siden har det været sådan, at mor blev hjemme, og jeg fulgte far til toget, når han skulle af sted efter en orlov. Jeg var meget glad for at følge far til toget, thi fortroligheden fra de tidlige barneår, hvor vi gik tur i Slesvig og omegn, og hvor far fortalte mig mangt og meget, som andre ikke skulle høre, var ikke brudt, selv om der gik måneder imellem, at vi så hinanden.

Til min konfirmation, der ikke var nogen rigtig konfirmation, fordi vi ikke var medlemmer af kirken, var far heller ikke hjemme, men et par venner var inviteret til mad om aftenen. En tid forinden var der kommet en mand for at fortælle os, at vi kunne få ekstra tøjkort, så jeg kunne få en ny BDM-uniform til »Jugendweihe«, men vi afslog. Jeg skulle ikke med. »Jugendweihe« (ca. = borgerlig konfirmation) havde mor deltaget i, men det var under andre auspicer, og hun havde været i en hvid kjole. En hvid kjole fik jeg også, og det var jeg glad for, fordi den da kunne blive min sommerkjole. Det blev den, men ikke så længe. For da jeg havde været i »pligtår« et par måneder, var jeg blevet noget rundere og kunne ikke mere passe kjolen.

Pligtår skulle vi piger »aftjene«, når vi havde forladt skolen, og det helst på landet. Der var piger, som blev i byen, men jeg ville gerne ud på landet, hvor der var nok at spise; jeg var nemlig altid sulten, og så var man heller ikke så meget i BDM's søgelys. Jeg kom ud til min farfars krigskammerat fra første verdenskrig i Sønderfarensted. Bonden og hans kone, Nike Pip og Emma, som jeg havde kendt fra barnsben, var gamle folk, men jeg fik da lært et og andet. Arbejdet var hårdt til tider, men jeg klarede mig. Jeg fik lært at så og hakke roer, slagte høns, kaniner, gæs og ænder, malke køer og hvidte svinestalden samt køre hestevogn, binde neg, ordne en have og lave rygeost, sætte tørv op

Hvad skulle man bruge sine penge til i 1943-44, i krigens mørkeste tid? Vi gik til fotografen. Karetmagerens datter fra Sønderfarensted og jeg blev fotograferet i Tolk

samt smøre mellemadder. Pligtåret var bestemt ingen dans på roser, men man kom over det. Endda med humøret i behold.

Om vinteren samledes vi piger på kroen til noget »Heissgetränk«, en varm drik, kunstigt sødet, med kunstig aroma og med kunstig farve; noget smagte godt, andet rædselsfuldt, men i Sønderfarensted smagte det godt. Det kom an på »giftblanderens« fingerfærdighed og smagsløg.

Man kunne også drikke »Heissgetränk« kold, så kaldte vi den »Kopeister Waater« (stå-på-hovedet-vand). Vi stod dog ikke på hovedet efter at have drukket det. Førstepigen hos Nike Pip, det Köksch, som hun kaldtes, fik, efter at hun var fyldt 18, en flaske snaps til jul. Den drak vi lidt af, og vi syntes, at den smagte rædselsfuldt. Så prøvede vi med at komme den i kaffen, og det gik bedre, men om vi havde tømmermænd, kan jeg ikke huske. Jeg tror det nu ikke, for de kaffepuncher var vist meget tynde. Efter pligtåret skulle jeg finde ud af, hvad jeg ville. Jeg ville gerne lære landhusholdning, så jeg kunne blive økonoma på et gods eller en meget stor gård.

Det første år var jeg i Gunneby. Pladsen havde jeg selv søgt, og der lærte jeg en masse. Bonden var borgmester, og heller ikke han var interesseret i, at jeg gik til BDM-møder. Kun én gang skulle jeg melde mig. Mere blev det gudskelov ikke, for der var ikke nogen fører i Gunneby. Vi var også kun 3 piger, der kunne komme på tale, og bonden kunne altid undskylde sig med, at vi skulle bruges til markarbejdet, så vi ikke kunne nå at komme til møde i

Stenfheldt. Så også der var jeg beskyttet. Man var absolut ikke nazister der i byen. Den ene dækkede over den anden, så vi kunne leve i fred, og det gjorde vi.

I oktober 44 blev far taget til fange i Frankrig og kom derfra i fangelejr i England. Polakkerne – vore krigsfanger på gården – kunne ikke forstå, at jeg var glad for, at far var kommet til England, men for ham var krigen jo forbi, og han havde det godt derovre. Vi i familien var meget lettede over det udfald.

Omkring ved denne tid var der også kommet en ny pige til byen hos »der Ortsbauernführer« – bøndernes oldermand kunne han vel kaldes. Han var heller ikke nazist, det var den ny pige til gengæld. Nu var idyllen væk, men vi kunne stadig holde os fri fra at møde; undskyldninger var der nok af. Hun ville ellers gerne danne en gruppe af os, det blev bare ikke til noget. Hun sagde også »Heil Hitler«, når hun kom eller gik, noget vi ellers ikke brugte i Gunneby.

Julen 1944 blev en dejlig jul. Jeg fik lov at køre hjem. I forvejen havde jeg sørget for en stor kalkun samt et pund smør, og så havde jeg kødrationsmærker for en landarbejder, der jo fik større tildeling end andre. Men jeg havde også ofret min næsten forhistoriske dukkevogn og en dukke.

Mormor og morfar var på besøg i julen, og sammen med dem og mine farforældre havde vi en hyggelig jul. Min mormor var dygtig til madlavning, og den kalkun var den bedste, jeg nogensinde har fået. Da jeg nu havde fri et par dage og mine morforældre var på besøg, kunne jeg også uden videre vrøvl besøge min veninde, så snart der var en chance dertil. Jeg spiste hjemme, men ellers var jeg hos Lotti. Alle talte om, at det snart var forbi med krigen, at det nok var den sidste krigsjul, og det kom jo til at slå til. Efter jul gik dagene igen deres vante gang. Til nytår blev jeg i Gunneby, mens min kollega tog hjem på ferie til Ejdersted.

Henimod foråret kom så flygtningene. I forvejen havde vi soldater, der endnu skulle rekreere sig, inden de skulle i felten igen. De boede på kroen og tilberedte deres mad i vort vaskehus. Flygtningene blev indkvarteret hos bønderne og dem, der ellers havde plads. Vi fik en familie med 12 børn og en kone med 2 børn, så der blev lidt trangt i huset, men det gik.

Til april skulle jeg have ny plads. Min første eksamen havde jeg overstået, og jeg skulle nu til Gangerschild ved Sønderbrarup. Min tid i Gangerschild blev ikke så spændende; og dog på én måde. De var nazister, havde bare et lille husmandssted, men var store i munden, hvad deres opfattelse af Hitler angik. Bonden havde også været i Nürnberg, og efter hjemkomsten var han blevet fotograferet under et hagekorsflag og med tysk hilsen. Da mor og jeg så det billede på væggen, blev vi noget mærkelige til mode, hvad der vel ikke var så underligt.

Hoppe fra ville jeg ikke, stå det igennem til krigens slutning kunne jeg vel. Da de opdagede, at jeg ikke var medlem af BDM, ville de ikke underskrive min lærekontrakt og kun give mig 15,-RM om måneden. Jeg havde krav på 40,-

RM, men jeg holdt min mund. Den 3. maj 1945 måtte jeg så til BDM-møde og melde mig ind, men det hjalp ikke, hvad angik løn og lærekontrakt, for et par dage senere var krigen ovre, og bonden og hans kone ville nu gerne vide, hvordan de skulle gebærde sig.

Det var omkring den tid, jeg også blev sendt til Sønderbrarup for at hente noget sukker. Det skulle fjenden (d.v.s. englænderne) da ikke have fat i. Jeg kom vist hjem med 5 pund.

På kroen i Wagersrød (Wagersrott) kunne vi hente stof fra militærets reservelager uden at betale en penning. Jeg fik til et par kjoler. I krigens sidste dage fik vi indkvarteret tyske soldater, og så var krigen forbi. Bonden og hans kone kunne ikke få ind i deres hoveder, at »Hitlers krig« skulle slutte på den måde.

Det kom ikke som en overraskelse for mig, for jeg havde hørt den engelske sender, inden jeg i april kom til Gangerschildt. Nå ja, vi havde da også oplevet en luftkamp i Slesvig henover hovederne på os, hvor en maskingeværssalve fra et fly ramte gavlen af huset, og vi nåede end ikke at komme i kælderen, inden det hele var forbi.

Da krigen var forbi, prøvede jeg at komme tilbage til Slesvig, men det var ikke let, og der skulle gå 2 måneder, inden det lykkedes. Maden var ikke særlig god, og arbejdet var hårdt. Fra om morgenen, hvor vi malkede kl. fem, med håndkraft, til om aftenen ved 23-tiden, hvor vi henkogte, havde jeg kun én times middagspause. Min kollega havde skoldet sin fod, da en gryde kartoffelsuppe væltede; men arbejdet skulle gøres, og det måtte jeg så.

Men alt havde en ende, min tålmodighed også. Jeg pakkede mine kufferter og prøvede at komme med en bus til Slesvig. Når jeg ellers var taget hjem på fridag eller ferie, var jeg gået til fods i to tempi, ved at overnatte hos en veninde i Tolk. Men nu, da jeg havde alt mit habengut med, måtte jeg have kørelejlighed. Det lykkedes, og jeg kom til Slesvig med møje og besvær.

Mor var noget bestyrtet over at se mig i utide, især da hun hørte, at min kollega var uarbejdsdygtig, men jeg ville blive i Slesvig. Madmæssigt kunne det komme ud på ét. Jeg havde fået løse tænder og betændt tandkød i Gangerschild, og det bedredes betydeligt, da jeg nu var hjemme.

I frisørforretningen boede flygtninge. Dem ville jeg gerne have ud, så forretningen kunne åbnes igen, og jeg lære frisørfaget. Lyst til frisørfaget havde jeg egentligt ikke, men åbnes skulle forretningen, alene af den grund, at vi skulle have noget at leve af. Jeg rendte fra bykommandanten til rådhuset, fra det ene kontor til det andet, som måske kunne hjælpe mig. Farfar var noget sløj, så han kunne ikke hjælpe mig. Så døde flygtningekonen, og børnene kom på børnehjem, og så kunne vi renovere forretningen. Malermester Hamann med svend og lærling friskede vægge og loft op, og dørene blev der også maling til. Den 1. december 1945 genåbnede vi, så vi var lykkelige.

De udendørs kunder overtog jeg, så snart jeg var dygtig nok til barbering.

Vor svend var kommet tilbage fra tjenesten, og farfar og han oplærte mig i den ædle frisørkunst. Vi havde kun herresalon, så jeg blev den første kvindelige herrefrisør i Slesvig by. De gamle kunder kom igen hos os, og forretningen gik godt. Farfar lærte mig at føre bøgerne, og når han havde det godt, og vi havde travlt, hjalp han os med kundebetjeningen, så vi klarede os helt pænt. Den 23. december mistede min lillebror livet ved en trafikulykke, og det var hårdt. Mor var helt slået ud, så det var mig, der måtte ordne alt vedrørende begravelsen; farfar var sengeliggende, og det blev jeg også, da jeg havde ordnet det fornødne. Mor besøgte nu sine forældre ret ofte, så jeg passede mig selv og forretningen og var meget hos farfar og farmor; jeg hjalp dem i haven i min fritid og var også meget hos Lotti.

Jeg var blevet medlem af SPD og blev også bestyrelsesmedlem. På møderne gik bølgerne højt, for nogle medlemmer var jo også i Slesvigsk Forening, og der skulle snart stilles op til kommunalvalg. Der var ikke et valgmøde, uden at vi var der, vi ungsocialister og nydanske. Også jeg blev mere og mere overbevist om, at det var hos de nye danske, jeg hørte hjemme.

Næsten alle min fars kammerater fra de unge år var medlemmer af SSF: Hermann Clausen, Jørn Andersen, Andreas Paysen, Johannes Vollertsen o.m.fl.

Mig rendte man på dørene fra alle partiers side for at få mig til at hænge valgplakater ud i forretningens vindue, men det ville jeg ikke. Ved et stort »rabaldermøde« på Hohenzollern, hvor det skulle drøftes, om man kunne være medlem af SPD og samtidig af den kulturelle SSF (Sydslesvigsk Forening), og hvor striden stod mellem de hjemmeboende og flygtningene, og hvor de fleste udvandrede fra salen, var jeg også lige ved at gå, men jeg skulle jo føre protokol, så jeg var bundet.

En aften, efter vi havde hørt Jacob Kronika tale på Slesvighus, kom jeg lige tids nok hjem til, at jeg kunne hive en frisk oplæbet SPD-plakat ned af ruden til forretningen. Uret på domkirken slog netop 22.30, og da skulle vi være inden døre i.h.t. det engelske udgangsforbud. Nå, jeg fik plakaten af i hel tilstand, og det var godt, den var klæbet på med vandglas, noget forfærdeligt stads.

Næste dag gik jeg med plakaten til valgkontoret på Slesvighus, så de kunne bruge historien i deres valgpropaganda, hvorefter jeg sporenstregs gik til SPD-kontoret og afleverede mors og min partibog. En af fars kammerater, som var på kontoret, var meget ked af det forefaldne og prøvede at omstemme mig, men jeg havde taget min beslutning. Mange SPD-medlemmer var nu gået over til SSF, og SPD havde svært ved at finde kandidater til kommunevalget. De havde næsten kun flygtninge, og hvem kendte dem i Slesvig?

Nej SSF var dog bedre stillet, og det viste sig da også ved valget. Det resulterede i et rent dansksindet bystyre med borgmester Hermann Clausen i spidsen. Englænderne havde i forvejen indsat ham som borgmester, men nu var han valgt af folket.

Vi var selvfølgelig glade over udfaldet; og jeg begyndte nu for alvor at komme til møderne i Slesvigs danske ungdomsforening. Jeg gik også til dansk-undervisning og deltog i studiekredse, for nu ville jeg finde ud af mig selv og min stilling til det, den danske kultur havde at byde mig.

Den 1. oktober 1946 kom far, med den anden transport, hjem fra fangenskabet i England. Hermann Clausens forsøg på at få far hjem umiddelbart efter min brors død, var ikke lykkedes, så far kom bare så hurtigt hjem, som de øvrige »hvide får«. Englænderne må dog have haft rede på, hvem der havde en ren politisk fortid og hvem ikke.

Men på den måde blev far ingen »Spätheimkehrer«, og det var rent forretningsmæssigt ikke til hans fordel, da han ville låne penge til forbedring af forretningen og indretning af damesalon. Nu måtte han betale 12% i rente af lånet, hvorimod han som »Spätheimkehrer« eller flygtning kun skulle have udredt 3%. Sådan var vilkårene. Far måtte igen betale dyrt, ligesom efter 1933, da forretningen blev boykottet nogle år. Selv forsøgte far ikke at få en godtgørelse for den svære tid, og hans kammerater gjorde intet for at hjælpe. Enhver havde nok i sit.

At mor og jeg var blevet medlemmer af SSF, havde far intet imod, han havde tværtimod forståelse for det. Selv blev han igen medlem i SPD, som han dog igen forlod i 51-52, da der var noget, der ikke passede ham. Men det må have været en alvorlig forseelse, SPD i fars øjne gjorde sig skyldig i, men hvad det var, husker jeg ikke. Vi levede igen et hyggeligt familieliv. Der skulle lidt tilvænning til iblandt, men vi havde det igen godt sammen.

Far overtog atter forretningen, så jeg fik mere fritid til mig selv, dejligt. En byrde var taget fra mig; jeg var med mine 17 år for ung til at lede en forretning, selv om det gik godt.

Far var vendt rund og trind hjem fra fangenskabet, for forplejningen havde været god i England, men længe varede det ikke, før han var slank igen på grund af »Mukkefuk« (erstatningskaffe) og majsbrød.

Far havde aldrig interesseret sig for havearbejde, men nu lejede han en kolonihave og dyrkede jordbær, kartofler og forskellige grøntsager. Han dyrkede også tobak til farfar, der var imponeret af, at pibetobakken smagte så godt. I fritiden var jeg ude med mine venner, men hjalp dog også til i haven, og når der skulle sættes tørv op til tørring. Det var sådan, at ethvert firma i Slesvig by fik anvist en plads i Lyrskovmose, hvor der så måtte graves en bestemt mængde tørv. Om familier også fik en sådan tildeling, husker jeg ikke. Vi gik dertil i bagende sol med en flaske erstatningskaffe og et par majsbrødklemmer. Det var en varm og tør sommer i 1947, og vi fik fine tørv hjem.

Ligesom mor og far havde jeg i nogle år gerne dyrket gymnastik og blev i 1947 medlem i SIF (Slesvig Idrætsforening), som jeg havde været med til at starte. I sommerferien var jeg med vort repræsentationshold til det nordiske gymnastikstævne i Odense. Dengang skulle man ikke bare være en god gym-

nast, men også kunne tale dansk. Vor bedste gymnast kom ikke med, fordi hun ikke talte tilstrækkelig godt dansk, og det syntes vi var i orden. Vi andre havde en dejlig oplevelse. Dagen forud for stævnet var vi 50 piger fra Sydslesvig samlet i Bolderslev, hvor vi trænede 3×2 timer dagligt under Anna Jørgensens ledelse. Dagen før vi tog af sted til Odense, skulle vi ved en opvisning i forsamlingshuset vise vore værter, hvad vi kunne, og efter opvisningen var der bal. Næste morgen var vi noget trætte, og det var vel ikke underligt, selv om vi kom i seng før midnat, så havde vi dog været i sving med gymnastikken i 3 dage.

I Odense blev vi mange, og det var en stor oplevelse at være med til stævnet, selv at være med i opvisningen, se kongeparret, se de andre gymnaster og indånde hele atmosfæren – det var en herlig oplevelse.

Mor og far var også glade for, at jeg havde haft den oplevelse i Odense, begge havde i deres unge dage været ivrige gymnaster.

Far mente, at jeg kunne have godt af at lære lidt mere om og af frisørfaget, så han talte med formanden i håndværkerforeningen, om der kunne være en chance for en kursusplads. Det var der, og skønt jeg ikke selv var så begejstret for at tage af sted, indvilligede jeg dog. Vi var en del unge, der skulle til København for at deltage i kurser. Turen gik over Mommark-Fåborg, og vi ankom sent om aftenen. Der havde været valg den dag, og København stod på den anden ende. Lysreklamer måtte være i gang igen; sådan noget havde jeg jo aldrig set, så mine øjne stod på stilke. Om vi alle kom til at bo øverst oppe på Teknologisk Institut den første nat, kan jeg ikke huske, men en del var vi, der overnattede der, og megen søvn fik vi ikke i de uvante omgivelser.

Næste dag kom vi så ud til vore kvarterværter. Sammen med en frisørelev fra Flensborg kom jeg ud til en frisør på Vesterbros Torv. Der boede vi gratis i et lille kammer. Maden fik vi i et nærliggende pensionat, og det betalte vi selv for. Selv, er vel forkert udtrykt, for vi betalte kun 500,- RM for hele opholdet, som strakte sig over 4 månededer, og raterne fik vi udbetalt af Håndværkerforeningen én gang om måneden, så vi klarede os.

Det var et damefrisørkursus, jeg skulle igennem, for vi havde jo kun herresalon derhjemme, og engang skulle jeg aflægge svendeprøve i begge fag. Det skulle man dengang, når man var herrefrisør; hvis man var damefrisør, behøvede man det ikke. Jeg fik her også lært en hel del nyt, som man ikke lærte på fagskolen i Slesvig; det var også morsomt at lære mange nye mennesker at kende.

Da jeg kom hjem til Slesvig igen, blev jeg kort efter gift, bestod min svendeprøve, men fik kun en gang imellem brug for mine færdigheder som frisør. Men det er et andet kapitel.

Drengen fra Nørregade

AF GERHARD ERNST

MIN BARNDOMS GADE

Nørregade var min barndoms gade. Vort hjem lå i nærheden af Nørreport, Christian 4.'s smukke bygningsværk. Vi kunne se den fra vore vinduer på 1. sal. Som lille holdt jeg af at sidde ved vinduet, hvorfra jeg betragtede gadelivet og det imponerende bygningsværk med porten, hvorigennem den kørende trafik snoede sig med større eller mindre akrobatisk dygtighed.

Det skete ikke så sjældent, at en lastbil, hvis chauffør havde fejlbedømt portens højde, blev »siddende« under dens hvælving og udgjorde en regulær trafikprop et stykke tid, indtil det lykkedes at få køretøjet vredet ud af favnen på salig Christians stenkolos. Godt var det, at den hedengangne danskerkonge blev forskånet for at høre de historisk pietetsløse kommentarer, som ved den slags uheld kunne høres fra de »strandede« lastbilchauffører, der spontant blev sekunderet af tilfældige trafikanter.

Men sjovt var det for en lille knægt at overvære disse scener ved den historiske bygning. Jeg husker tydeligt de gule sporvogne, som i mere end en forstand var et mareridt for beboerne i Nørregade. De larmede som et helt valseværk, og folk sprang for livet, når disse uhyrer nærmede sig. Der var ikke megen plads mellem fortov og skinnerne, og da fortovet visse steder var lige så smalt som en fodsti i bjergene, måtte fodgængerne ofte benytte kørebanen, når der var optaget på fortovet f. eks. af damer, der holdt »kaffegilde«. På det nærmeste sygehus fik man med jævne mellemrum indleveret patienter fra Nørregade med den enslydende diagnose: Påkørsel bagfra af en sporvogn. For os børn var det en sport at hoppe frem og tilbage mellem de fremstormende sporvogne. Men det kunne også ende med en katastrofe. Ikke ret mange meter fra mit hjem blev en 8 års pige en dag påkørt af en sporvogn. Det tog flere timer at få hende befriet. Sporvognen skulle løftes af skinnerne, da hun lå fastklemt mellem hjulene. Hun døde kort efter indlæggelsen på sygehuset uden at være kommet til bevidsthed.

For os børn var gaden livsfarlig. Det fik vi ofte nok at vide af de voksne, og næsten dagligt leverede trafikken os synlige beviser for de voksnes advarsler. Men trods de mange velmente advarsler øvede gaden en magisk tiltrækning på os. Den blev benyttet som tumleplads. Selvom der til ejendommen hørte en

langstrakt baggård, var den ikke nær så spændende som gaden. I baggården følte vi os iagttaget af vore ængstelige mødre, og vi så deres øjne bag gardinerne, når vi tumlede os. Vi kunne derfor sjældent slå os løs. Når mødrene skulle på indkøb, var der frit slag. Så blev gårdspladsen omdannet til kampscene. Det gjaldt om at udnytte den kostbare tid. Nårsomhelst kunne en mor dukke op med sin indkøbstaske, og så var det slut med freden.

Naboer har senere fortalt mig, at jeg var berygtet som slagsbror, hvilket forbavtede mig at høre. Ganske vist kunne det hænde, at jeg kom hjem med tøjet i laser og med et ansigt, som ikke svarede til mit oprindelige signalement. Men bortset fra disse ydre ubetydelige skønhedsfejl følte jeg mig identisk med mit sande væsen. Det er vistnok moderne psykologer, som siger, at barnet skal realisere sig selv og udvikle sin jeg-bevidsthed. Det var, hvad jeg gjorde dengang.

I skolen fik jeg besynderligt nok den samme smigrende omtale. Når der var diplomatiske uoverensstemmelser mellem en klassekammerat og mig, eller nogle kompetencespørgsmål i klassen skulle klares, blev vi ret naturlige over for hinanden. Så gik vi i samlet flok ned til Rummelgang i nærheden af Duborg-Skolen. Her afgjorde vi så mellemværendet. Vi havde altid tilskuere på, for hvad er en boksekamp uden publikum – vel. Det kedelige var bare, at lærerne så anderledes på disse mellemværender end vi, og det skete, at vi blev forstyrret midt i proceduren. Således hændte det en dag, at en Duborglærer, der var besjælet af en fanatisk spejderånd, havde fået et vink af en sladder-voren elev, og han kom farende henad Rummelgang. Nu skulle der interverneres. På lang afstand kunne vi midt i kampens hede høre ham råbe et eller andet, som ingen forstod. Men lydige, som vi jo var, måtte der sluttes en hastig våbenhvile. Læreren var af den inkvisitoriske type, og det kom til forhør og trusler om straf og bortvisning. Som regel slap kampaktørerne med nogle velrettede lussinger, der efterfulgtes af en doktrinær formaning om aldrig mere at tæve løs på hinanden. Der var krig ude i den store verden, fik vi at vide, så det var ikke for meget forlangt, hvis vi Duborgelever bestræbede os på at bevare freden inden for skolens fire vægge. Her vil den opmærksomme læser allerede have bemærket, at Duborg-Skolen var noget helt for sig selv. Men herom senere.

Nørregade var fyldt med broget liv. Efter 1933 kom uniformerne til at dominere gadebilledet. Jeg var fascineret af de mange farvestrålende papegøjedragter, som herrefolket spankulerede rundt i. Endda almindelige mennesker blev pludseligt grebet af uniformspsykosen, og jeg så kendte ansigter defilere forbi vore vinduer i de mærkeligste antræk med skrårem og bælte og andet naragtigt pibetøj. Jeg spurgte en dag min far, fra hvilken teatergarderobe folk havde hentet disse kostumer. Far svarede, at jeg var for lille til at forstå det. Senere skulle han nok fortælle mig om teaterdirektøren, der udlejede disse uniformer, forsikrede han mig. Jeg gav mig ikke helt tilfreds med svaret. Jeg

havde set nogle naboer paradere i disse kostumer, og jeg vidste, at de ikke var ansat ved teatret. Jeg spurgte derfor far, om han ikke også ville kostumere sig. Han blev stram i masken og svarede med eftertryk, at det ville han så afgjort ikke. Så var den samtale forbi mellem ham og hans håbefulde søn. At jeg som ni-årig frivilligt iførte mig en uniform, der ikke fandtes i Det Stortyske Riges samling, men som jeg var meget stolt af at bære, er en anden historie.

LIVETS ALVOR BEGYNDER

Første gang, jeg for alvor blev revet ud af min lille verden, var da jeg i 1934 – tre år gammel – kom i børnehaven hos Frieda Helming. Bertha Wulff-børnehaven lå et godt stykke vej fra mit hjem. Mor ledsagede mig i den første tid til og fra børnehaven. Det var en hel dagsmarch, syntes jeg. Senere overtog mine ældre søstre på skift rollen som ledsager, indtil jeg var blevet så fortrolig med ruten, at jeg kunne klare turen alene eller sammen med børnehavebørn fra nabolaget.

Det var tre herlige år i børnehaven. Jeg lærte en masse unoder, dog ikke af børnehavens personale. Tværtimod forsøgte Frieda Helming – ung og køn og energisk, som hun var – at befri mig for dem. Om det nogensinde lykkedes, blev jeg aldrig rigtig klar over. I hvert fald følte jeg mig godt tilpas, og vi havde mange dejlige oplevelser, trods det tiltagende nazistiske uvejr, der trak ind over Europa. Blandt mange herlige episoder husker jeg især en, som ikke var særligt flatterende for mig. En dag, da vi legede udenfor, pralede jeg over for de andre med, at jeg kunne stå på hænder. Mine legekammerater opmuntrede mig til at prøve. Resultatet blev, at mens jeg »stod« og så på den bagvendte verden, tabte jeg balancen og trillede lige ned i en vandfyldt udgravning. Efter denne ufrivillige søsætning blev jeg omgående ekspederet ind til Frieda Helming. Hun klædte mig af til skindet og dækkede mit tænderklaprende femårige korpus til med et håndklæde. Jeg må indskyde, at der udenfor herskede februarstemperatur. Frieda Helmings kommentar til min vandgang kunne derimod temperaturmæssigt betegnes som tropisk. I hvert fald blev jeg flere gange hed om ørerne. I mit mærkelige antræk som slukøret håndklædesheik blev jeg ved spisetid placeret ved bordet sammen med de andre. En lille næsvis pige, som sad ved min side, studerede mig udfordrende og temmelig skadefro. Hun gjorde sig de uhæderligste anstrengelser for at finde ud af, om jeg nu virkelig tilhørte det andet køn. Det var frygtelig pinligt. Men suppen fik jeg dog ned, endda med god appetit. Dog måtte jeg under hele spisningen gøre ret fortvivlede forsøg på at besværliggøre hendes indgående kønsstudier. Efter dette indgreb i min personlige intimsfære afbrød jeg den diplomatiske forbindelse med hende. Vi var ikke på talefod med hinanden længere.

Frieda Helming talte et meget fint dansk. Jeg var imponeret og hørte opmærksomt efter, når hun talte. Indbyrdes snakkede vi børn mest plattysk med hinanden. Hjemme blev der talt højtysk. Mor stammede fra Sachsen og blev

Jul 1932. Vi holder hinanden artigt i hånden, bamse og jeg

aldrig fortrolig med det danske talesprog. Far, der var født i Frankfurt/M, kom som dreng til Aabenraa, hvor hans forældre bosatte sig. Far talte højtysk og dansk med sønderjysk accent.

Så oprandt dagen, hvor jeg skulle sige farvel til børnehaven og den sorgløse tilværelse. Jeg græd vist den sidste dag. Dette har jeg i hvert fald fra pålidelig kilde. Om børnehavens personale græd ved afskeden med mig, husker jeg ikke. Det er ofte tungt at leve i uvished. Da jeg var en ret omgængelig fyr, er det ikke helt utænkeligt, at Frieda Helming knuste en lille ufrivillig tåre, da jeg for sidste gang lagde min lille hånd i hendes.

I april 1937 kom den næste store omvæltning i mit liv. Jeg begyndte som elev i den danske kommuneskole ved Nørreport. Her blev jeg straks rykket op i 1. klasse, og det var jeg mægtig stolt af. Nogle måneder senere blev Nicolaj Büchert min klasselærer. Langt senere har han fortalt mig, at vort arbejde på skolefronten for begges vedkommende begyndte i det samme år. Jeg havde et lille forspring med hensyn til skoleerfaring, da N. Büchert først efter sommerferien tiltrådte sin stilling som nybagt skolelærer. Men det lod jeg ham ikke

mærke. Nye folk skal man altid give en fair chance. Vi pejlede os hurtigt ind på hinanden. Jeg lod ham stort set få sin vilje i undervisningen. Autoriteter skal man ikke udfordre, særligt ikke når autoriteten i N. Bücherts person var en dygtig og forstående pædagog, der vidste, hvad han ville. Desværre beholdt vi ham ikke ret mange år som lærer. Han blev indkaldt til militærtjeneste. Det Stortyske Rige havde bud efter ham.

Skolen lå ikke langt fra mit hjem. Jeg kunne klare skolevejen på to minutter, vel at mærke hvis jeg halsede af sted og ikke havde andet end skolen i tankerne. Men sommetider var skolevejen længere end ellers, og det var ikke altid lige nemt at klare pynten ved Nørreport. Synet af den århundredgamle bygning tvang ofte mine tanker på afveje og satte fantasien i sving. Jeg udmalede mig, hvad der var foregået bag disse mure. Jeg opfandt et stykke Danmarkshistorie, der stort set var uhyggelig og gruopvækkende og ikke fandtes i nogen autoriseret historiebog. Den havde med spøgelse og gengangere og hængte forbrydere at gøre. Det var ikke så mærkeligt, at jeg kom for sent i skole, rystende som et æspeløv. Til stor moro for klassen forsøgte læreren at forklare mig, at min skolevej var den korteste, og at man fra skolens side forventede, at jeg var den første, der mødte op eller i hvert fald kom til tide. Jeg lovede bod og bedring, og det lykkedes mig omsider at være præcis.

Rektor, som ellers ikke underviste i min klasse, tog engang timen for en sygemeldt lærer. Der stod respekt om ham. På afstand virkede han på os som et ophøjet væsen, man ikke uden videre kunne gå hen til og snakke med. Da han kom ind i klassen, tog han et overblik og gik derefter resolut op til tavlen. Spændte fulgte vi ham med øjnene. Han greb et langt stykke kridt, holdt det med begge hænder i vejret og viste en måbende elevflok, hvordan han kunne bøje det, som om det var stanglakrids. Han lagde kridtet ubeskadiget fra sig og gik uden videre kommentar i gang med undervisningen. Det er vel overflødigt at bemærke, at han efter dette mesterstykke var steget endnu nogle grader i vor agtelse. Aldrig før og aldrig siden har dødsstilheden i klassen været så nærværende som i denne time.

Vores nysgerrighed var vakt, og i pausen efter timen listede nogle af os ind i klassen for at finde ind bag hemmeligheden. Vi radbrækkede vore små fingre på alt det tavlekridt, vi kunne få fat i, men det geniale mesternummer lod sig ikke gentage. Det forbistrede kridt var aldeles ubøjeligt. Det eneste, vi opnåede, var et dusinvis af knækkede kridtstykker. Vore forgæves anstrengelser blev opdaget af en lærer, og vi indkasserede en formidabel opsang.

Kort efter Danmarks besættelse i april 1940 kom den tyske værnemagt og beslaglagde vores skole. Med kort varsel skulle vi rømme bygningerne, der skulle bruges til lazaret. Fra nu af fik jeg en længere skolevej, idet elever og lærere fra Nørreportskolen blev anbragt på Duborg Banke. Her på Duborg-Skolen kom jeg for at blive skoletiden ud. Nu var byens danske skoleungdom samlet under et tag. Et nyt afsnit i min skoletilværelse tog sin begyndelse.

MIT HJEM

Far var friluftsmenneske og holdt meget af naturen. I sin fritid tog han os ofte med på spadsereture til Frueskoven eller Østersøbadet. Han åbnede vore øjne for naturens skønhed og kunne i timevis fortælle om planter og dyr. Han nød solens farvespil på himlen og kunne længe stå hensunken i betagelse over en solnedgang, når den var særlig smuk. Far havde en æstetisk og livsfilosofisk holdning til tingene i tilværelsen. Han var meget belæst og lånte flittigt bøger på det danske bibliotek. I mellemkrigsårene havde han selv købt en del bøger, hovedsagligt faglitteratur. Han var velbevandret både i tysk og dansk skønlitteratur. Værker af tyske filosoffer stod på hans reoler i hjemmet. Dem vendte han gang på gang tilbage til. Lige meget hvad vi børn spurgte ham om, gav han os altid et udtømmende svar. Han engagerede sig i samfundsproblemer og politik. Efter nazisternes magtovertagelse i 1933 vidste far, hvor hans plads var. Som glødende antinazist og som selvstændig håndværksmester satte han alt ind på at bevare sin og familiens uafhængige status i det nazistiske samfund. Sammen med Samuel Münchow, som ligeledes boede i Nørregade ikke ret langt fra vort hjem, og som i de vanskelige år før og under krigen var en hyppig og velset gæst hos os, engagerede han sig med liv og sjæl i dansk foreningsarbejde. Münchow var formand for 7. distrikt, mens far beklædte formandsposten i 8. distrikt. Dette medførte et snævert og venskabeligt samarbejde ikke blot mellem Münchow og far, men også mellem de to distrikter.

Far begyndte altid dagen med et koldt brusebad og morgengymnastik. Det gennemførte han konsekvent både sommer og vinter. Når han i badeværelset var i gang med sine øvelser, gungrede det i de tilstødende værelser blandt andet i køkkenet, hvor mor tilberedte morgenmaden. Kopper dansede på bordet, og spisebestikket klirrede lystigt på tallerkenerne. Mor småskændte og rystede irriteret på hovedet. Et skadefro smil lyste op i hendes ansigt, når far – og det hændte ikke så sjældent – i det lille badeværelse kom i karambolage med skarpe hjørner eller badekarrets kant. I den slags uforudsete situationer undslap der ham nogle uovervejede kraftudtryk, der ikke egner sig til gengivelse på tryk. Vi børn frydede os sammen med mor, når far anråbte de himmelske magter.

Far havde en smuk og fyldig sangstemme. Som ung havde han sunget i et herrekor. Han gjorde flittigt brug af sin stemme, og når morgenproceduren var overstået, kom han syngende, dampende af veloplagthed og krebserød i ansigtet ud af badeværelset, parat til at sætte et solidt morgenmåltid til livs. Han havde et smittende humør og fortalte gerne vittigheder. Af dem havde han mange på lager. Så gjorde det ikke så meget, at familien ved forskellige lejligheder måtte høre den samme vittighed flere gange. Han fortalte dem på en sådan måde, at de virkede friske og nye, og vi lo ufrivilligt med hver gang. Far selv lo som regel højest ad sine egne vittigheder, ofte med tårer trillende ned ad sine kinder.

Mine forældre blev gift i 1914, da skyerne første gang trak sammen over Europa

Mor var ikke så veltalende som far. Hun var et fåmælt og indadvendt menneske. En streng og glædesløs barndom havde mærket hende for livet. Ret tidligt måtte hun stå på egne ben og klare dagen og vejen i det fremmede. Hendes vej førte fra Dessau i Sachsen over Berlin til Flensborg, hvor far og mor mødte hinanden og blev gift i juli 1914, året for Første Verdenskrigs udbrud.

I slutningen af trediverne – vitsnok i 1938 – gik et af mine forældres store

Familien Ernst foran kolonihavehuset. Mine to brødre var indkaldt

ønsker i opfyldelse. De kom i besiddelse af en kolonihave uden for Flensborg. Længe havde de talt om at erhverve en grøn plet i naturen, et fristed, hvor familien kunne tilbringe week-enderne og slappe af under åben himmel. Mine forældre afskyede det hårde brostensliv i byen. Trafikalt var Nørregade for os børn en dødsfælde, lød det stadige omkvæd i vore ører. Vi var heller ikke kede af lidt luftforandring, og der fandtes herlige tumlepladser omkring kolonihaven. Efter at far havde fået opført et rigtigt dejligt hus af sten, boede vi hver sommer i de sidste krigsår i haven.

Mine forældre nød friluftslivet i fulde drag, og vi børn syntes, at det var den skønneste og fredeligste plet i verden. Her kunne vi lege uden frygt for sporvogne og biler. Under hele krigen havde vi friske grøntsager og kartofler. Far anlagde en stor køkkenhave. En prydhave blev der også plads til. Desuden holdt vi husdyr såsom fjerkræ, grise og katte. Straks efter erhvervelsen af haven gik far i gang med byggeriet. Huset blev opført i flere tempi, alt eftersom hvor hurtigt byggematerialerne kunne fremskaffes, hvilket ikke altid var lige let. Der var allerede dengang stor knaphed på næsten alt, og økonomien var også en afgørende faktor, som mine forældre måtte tilgodese. Men langt om længe stod hele komplekset færdigt, og resultatet var i sandhed imponerende. Der var køkken, dagligstue, soveværelse, bryggers, en lille entre, stalde til fjerkræet og grisene samt – og det var i sig selv noget af en bedrift – en dejlig stor kælder, hvis vægge og loft var af beton. Den tjente forskellige formål.

Foruden til viktualiebrug kom den under krigen til at spille en vigtig rolle som beskyttelsesrum under luftalarm. Dens tilblivelse har sin egen kuriøse historie.

Da far var færdig med første byggeafsnit, begyndte han sammen med mine ældre brødre at grave ud til kælderen. Udgravningsarbejdet lokkede nysgerrige naboer fra havekolonien og andet godtfolk til. De spurgte far, hvad meningen var med dette ejendommelige byggeprojekt. Dengang – i oktober 1939 – var det for en raceægte tysker ikke kotume at gå under jorden, lød en ironisk bemærkning fra tilskuerrækken. En god bekendt tillod sig spøgefuldt at bemærke, om far agtede at lagre vinflasker i den kælder. Der ville sikkert blive brug for mange flasker, når der i den nærmeste fremtid skulle skåles på de mange tyske sejre, indskød en anden spøgefugl. Jeg så far lægge skovlen fra sig. Han var svedig over hele kroppen. Hvad han sagde, husker jeg ikke ordret. Men han mente, at det kunne være nyttigt med et beskyttelsesrum, når krigen for alvor begyndte. Hans svar udløste en vantro latter hos de omkringstående. – Jamen krigen er da snart forbi, drønedes det sejrbevidst fra en nabo. Føreren gør kort proces med sine fjender, hr. Ernst. Det har vi da set med Polen. – Freden er en realitet, før De har gjort det sidste spadestik, faldt en anden nabo bedrevidende ind i samtalen. Han var partimedlem og elskede at optræde i uniform. Og sandt var det desværre, at den ene sejrsmelding afløste den anden. Polen var nedkæmpet på nogle få uger. Samme medfart ville England og Frankrig få. Det havde føreren lovet det tyske folk, og føreren holdt, hvad han lovede – basta. Hvordan kunne en gemen håndværker så åbenlyst demonstrere tvivl over for førerens ord og for øjnene af det stortyske folk begå den formastelige ugerning at besudle fædrelandets hellige jord med en defensiv handling som at grave et luftbeskyttelsesrum til sig selv og sin familie. Hvilken blasfemi!

Far lod dem snakke og fortsatte uanfægtet sin »undergravende virksomhed«. Snart verserede kældershistorien på hele egnen, og der oprandt dage, hvor folk valfartede til gerningsstedet for at tage den tossede landsforræder nærmere i øjesyn. Det er vel overflødigt at bemærke, at de samme mennesker, som i 1939 tvivlede på fars forstand, senere taknemmeligt søgte tilflugt i den selvsamme kælder, da den allierede luftkrig over Tyskland satte ind. Den husede til tider op til 30 personer, når overflyvningerne blev kritiske, og luftværnsbatterierne buldrede løs. I hele havekolonien fandtes kun denne ene kælder, og den fik snart ry for at være det bedste og mest sikre beskyttelsesrum i omegnen.

Selvom mine søskende og jeg nu havde fået en lang skolevej fra kolonihaven, tog vi det alle med godt humør. Far havde en cykel, og den blev brugt hver eneste dag. Han havde sit værksted i Nørregade lige over for Slotsgade. Vi børn ejede ikke cykler og måtte derfor tilbagelægge skolevejen til fods. Om morgenen fulgtes jeg med mine to søstre Rosel og Elisabeth i skole. Vi havde jo den samme vej, da vi alle tre gik på Duborg-Skolen. Det hændte, at vi undervejs blev uenige over et eller andet. Som regel endte skænderiet med, at mine kødelige søstre resolut satte farten op og lod mig sjokke alene videre. I

Med lillesøster Elisabeth i kolonihaven. Mon vi pønser på nye narrestreger?

dag ved jeg, at kimen til min aversion mod rødstrømpementaliteten blev grundlagt i disse år på skolevejen ind til Flensborg.

Min ældste søster Hildegard blev udskrevet fra Duborg-Skolen i 1938. Hende havde jeg ikke fornøjelsen at skændes med på skolevejen. Hun var medlem af Flensborg Ungdomsforening, og her fandt hun sin tilkommende mand, Detlef Henningsen, en vaskeægte sønderjyde, som hun blev gift med i 1943. De flyttede til Danmark, hvor han indtrådte i politiets tjeneste. Et år senere – efter besættelsesmagtens aktion mod det danske politi i september 1944 – måtte han gå under jorden.

Min søster Elisabeth, som var knap halvandet år yngre end jeg, var god til at klatre i træer. Vor have lå direkte ved Wittenbergvej, og her fandtes høje, smukke træer. Vore klatrefærdigheder prøvede vi først i vore frugttræer i haven, men da vi i vor iver knækkede nogle grene, forbød far os at udøve klatrekunsten i de ædle gevækster. Vi måtte opsøge andre græsgange, og min søster foreslog, at vi skulle prøve et af de store træer på Wittenbergvej. Som

sagt, så gjort. Jeg skulle naturligvis være den første, der prøvede. Forsøget mislykkedes totalt. Halvanden meter over jorden gled jeg med den ene fod og drattede ned. Landingen var temmelig ublid, og mens jeg checkede mine knogler af, klatrede min søster med en forbavsende behændighed op i træet. Jeg blev svimmel, da jeg opdagede hende i seks meters højde over mit hovede. Hun slog en hånlatter op og udstødte et veritabelt indianerhyl. Slukøret traskede jeg hjem, hvor jeg ankom i nedtrykt sindstilstand.

Fra den dag var min søster steget i kurs hos mig. Vi foretog nu jævnligt ekskursioner i vejtræerne, ivrige efter at bryde hinandens højderekorder. Passanter blev stående og iagttog hovedrystende vore halsbrækkende manøvrer. Der faldt ikke altid blide ord om vor dumdristighed. Mor var fortvivlet, men hendes gentagne formaninger hjalp ikke synderligt. Far var på arbejde og vidste ikke, hvilke skurkestreger vi gjorde os skyldige i. Mor har nok ikke turdet fortælle ham det. Folk kaldte os træaber (Baumaffen) eller »Max og Moritz«. Vi to var nok meget berygtede i havekolonien. Vi havde en trillebør, som far brugte meget. Elisabeth og jeg havde fået forbud mod at lege med den. En dag, da vi to var alene i haven, fandt vi ud af, at den havde fortrinlige køreegenskaber. Den viste sig velegnet til personbefordring. Vi blev enige om at lege bil, og vi skiftedes til at være passager og »motor«. Det gik strygende. Bedst følte jeg mig i rollen som bilist. Et hjul fra en udrangeret barnevogn tjente som rat. Min søster baksede med det tunge køretøj, mens jeg opmuntrede hende til at yde sit bedste. Vi endte ude på vejen, hvor trillebøren viste sig at være i sit rette element.

En fremmed herre med fotoapparat kom cyklende. Han steg af cyklen og iagttog sceneriet. Han spurgte os venligt, om han måtte fotografere os. Ingen indvending fra vor side. Han gjorde apparatet klart og foreslog, at jeg skulle sidde ved rattet. Min søster kørte af sted med mig som stolt bilist. Den fremmede tog nogle billeder, takkede meget venligt og forsvandt på sin cykel.

Nogle dage senere kaldte far på min søster og mig. På hans stemme kunne vi fornemme, at der var torden i luften. Selvom min søster og jeg konstant gik rundt med en halvdårlig samvittighed og levede i evig frygt for at blive taget på fersk gerning, gennemgik vi i hast vort synderegister for de sidste to-tre dage, men fandt ikke noget virkeligt anklagepunkt. Vi skyndte os – så langsomt, vi kunne, – hen til far, som stod med en nabo, der så meget polisk ud. Far holdt et lokalt ugeblad i hånden. Med et sønderknusende blik mønstrede han os to og brølede, så det kunne høres viden om: »Har jeg ikke forbudt jer at lege med trillebøren.« Ja, det kunne jo ikke nægtes. Vi så forknytte på ham og befandt os sjæleligt i kælderdybde. Naboen skar mærkelige grimasser, der kunne tydes som diabolske smil. »Og hvad må jeg erfare,« fortsatte far brøsig. »I to skarnsunger har leget med trillebøren.« Far stak ugebladet under næsen på os. »Her er beviset,« tordnede han. Min søster og jeg stirrede perplekse på et billede, der talte sit eget tydelige sprog. Tak skæbne! Vi var afsløret – endda

i al offentlighed. Den fremmede herre med fotoapparatet randt os begge med eet i hu. Vi havde fuldstændig glemt trillebør-episoden. Vi må begge have set meget ynkelige ud, for far brast i en hjertelig latter, og naboen, som krampagtigt havde forsøgt at holde masken, skrupgrinede nu over hele ansigtet. Det var ham, der havde opdaget billedet i ugebladet og var ilet til far med det.

Far affyrede følgende slutreplik: »Sikken kavalier, du er, min søn. Du lässt dich von deiner kleinen Schwester durch die Gegend kutschieren« (Du lader dig køre gennem egnen af din lillesøster). Billedet, som var forsynet med en vittig tekst, blev klippet ud og gemt i familiealbumet. Det vakte munterhed, når det blev vist frem for venner og bekendte. Også i skolen blev vi udsat for drillerier på grund af billedet.

Midt under krigen – antagelig i 1943 – modtog jeg en skriftlig opfordring til at indtræde i Hitlerjugend. Skrivelsens ordlyd husker jeg ikke, men der stod at læse, at jeg skulle møde på en bestemt dag og et bestemt klokkeslæt i Hitlerjugends højborg, der lå »An der Reitbahn« i byens vestlige del. Jeg tilhørte Det danske spejderkorps og havde været ulveunge og siden spejder fra mit 9. levår. Jeg gik op på skolens kontor med skrivelsen og fik her oplyst, at flere Duborg-elever havde fået en tilsvarende henvendelse. Vi fik udleveret en »Befreiungsschein«, der skulle fritage os for tjeneste i det forhadte ungdomskorps. Den skulle vi blot aflevere i HJ-højborgen, så skulle den sag være ude af verden, meddelte man os.

Den pågældende dag tog jeg i god tid af sted fra kolonihaven. Uden for HJ-hovedkvarterets pompøse bygning stod de unge i en lang kø. Elever fra de tyske skoler var mødt op i stort tal for at blive mønstret. Jeg gik forbi den lange kø i den tro, at jeg bare kunne aflevere min Befreiungsschein. Men jeg blev belært om noget helt andet. En ung HJ-fører standsede mig og beordrede mig på plads bagest i køen. Jeg forsøgte at forklare ham, at jeg bare skulle aflevere noget. Han forlangte at se min attestations, kastede et blik i den og sagde i en skarp tone: »Glaubst du, dass ihr von der Dänenschule eine Extrawurst habt« (tror du, at vi gør undtagelser med jer fra den danske skole). »Her venter alle på at komme ind, ergo har du at stille dig i køen og vente som de andre.« Jeg stillede mig altså bagest i køen, hvor jeg opdagede flere af mine skolekammerater. De havde fået samme medfart som jeg.

Vi ventede tålmodigt i køen, men det gik kun langsomt fremad. Mens vi ventede, dukkede flere tyskere op, men de blev alle anbragt i rækken foran os. Dette gentog sig adskillige gange, og stadig stod vi danske elever bagest i køen. Da der var gået nogen tid, blev det os dog for broget. Tendensen var soleklar: Vi skulle chikaneres. Vi protesterede over for en HJ-fører, som var posteret i nærheden. Han brølede tilbage, at hvis vi ikke holdt kæft, ville han melde os, og så skulle vi få et se. Da vi tog til genmæle, stablede han sig op foran os i den karakteristiske herrefolkepositur og snerrede i en truende tone: »Ihr Dänen habt zu gehorchen. Wenn Ihr das noch nicht gelernt habt, werden wir es euch

schon beibringen« (I danske har at adlyde. Hvis I ikke har lært det endnu, skal vi nok bibringe jer det).

Det var tidligt på efteråret, og det var begyndt at blive mørkt. Der var nu gået omtrent tre timer, og vi var næsten nået frem til indgangen til det allerhelligste. Vi glædede os til at få det overstået. Det var køligt, og vi frøs mere eller mindre tænderklaprende. To HJ-førere dukkede op og kommanderede os ud af køen. Nu troede vi, at vi fik foretræde, men vi glædede os for tidligt. Vi blev ført forbi nogle tyskere, som havde taget opstilling bag os, og igen anbragt – sidst i køen. Vi protesterede højlydt og talte åbenlyst om chikane. Nu havde vi fået nok, og vi besluttede at gå hjem, da far pludselig dukkede op. Han spurgte mig, hvad meningen var. Min lange udebliven havde gjort ham og mor urolige. Da jeg forklarede ham, at vi blev chikaneret på det groveste, gik han resolut mod indgangen. Han var i arbejdstøj og træsko, og da to HJ-dørvogtere ville stille sig hindrende i vejen for ham, skubbede han dem med sine bjørnekræfter til side med en sådan voldsomhed, at de begge snublede ned ad trappe-trinene. Far forsvandt ind i det allerhelligste. Vi kunne ikke se, hvad der foregik derinde, men vi hørte hans tordenrøst helt ud på gaden.

Der gik ikke mange sekunder, før en HJ-fører kom farende ud og bad os Duborg-elever komme indenfor. Vi kom ind i et stort kontor, hvor vi afleverede vore sedler til det ophøjede HJ-væsen, der tronede bag et klodset stykke mobilier til skrivebord. Far stod tæt ved »HJ-tronen« i en truende holdning og talte om Hitlerjugends dårlige organisationsapparat. HJ-væsenet bag skrivebordet undskyldte sig flere gange og bedyrede, at han ikke havde vidst, hvad der foregik udenfor. »Så bør De instruere Deres folk bedre,« råbte far. I døren vendte han sig endnu engang om og afleverede sit sidste tordenbrag: »Wenn sich dieses noch einmal wiederholen sollte, meine Herren, werde ich Sie persönlich bei Ihrer höchsten Dienststelle hierfür zur Verantwortung ziehen – Guten Abend!« (Hvis dette skulle gentage sig, mine herrer, gør jeg Dem personlig ansvarlig herfor hos Deres overordnede instans – godaften).

Da vi kom hjem, drog mor et lettelsens suk. Hun ville vide, hvad der var sket. Far fortalte hende med påtaget forargelse, men med et lunt glimt i øjet om sit sammenstød med Hitlerjugend. Ikke uden skadefryd berettede han om de tilstedeværende HJ-folks forbløffelse over hans stormangreb, og hvor tavse de blev, da han knaldede sin store, barkedede håndværkernæve ned i papirerne på skrivebordet. I pausen, inden nogen af dem genvandt talens brug, afleverede han en monolog, som HJ-folkene sikkert sent har glemt.

Far var et menneske, der ikke lod sig skræmme af nogen, heller ikke af de daværende magthavere. Ved flere lejligheder har jeg oplevet ham i holmgange (orddueller) med SA-folk. Han slap hver gang godt fra det, fordi han i ord-duellerne brugte formuleringer, som ikke kunne belaste ham juridisk. Når nazister optrådte brøsigt over for ham, tordnede han tilbage i samme tone. Det var åbenbart et sprog, de forstod, og ejendommeligt nok skabte det en vis

respekt om hans person. Han lagde aldrig skjul på sit danske sindelag. Man vidste, at han var aktivt medlem af mindretallet, og at hans børn gik i den danske skole.

Mor lagde heller ikke skjul på sit sindelag. Da man ville give hende »das Mutterkreuz« – vi var seks søskende – men samtidigt lod hende forstå, at så skulle hendes børn ommeldes til tysk skole, spurgte hun det nazistiske kontor-menneske, om det stortyske riges kvinder fødte børn anderledes, end hun havde gjort det. Han blev hende svar skyldig. »Mine børn forbliver i dansk skole, også uden moderkorsets velsignelse,« bemærkede hun temmelig mund-rapt. Siden denne episode hørte hun ikke mere fra myndighederne.

Far havde megen humoristisk sans. Hans største fornøjelse var at gøre grin med regimet og dets håndlangere. Jeg overværede engang en samtale mellem far og to SA-folk, som han flygtigt kendte. Samtalen fandt sted i Nørregade. Far talte temmelig højt om sine grise. »Når de er slagtemodne,« sagde han, »bliver de slagtet sort (werden sie schwarz geschlachtet)«. Det var en kendt sag, at der stod strenge straffe på sortslagtning. Tyske svin skulle registreres, og slagtingen af dem foregik enten på byens slagtegård eller foretoges af en autoriseret slagter. SA-mændene spærrede øjne og mund op. »Jamen, hr. Ernst, De ved da, det er forbudt.« »Ja, naturligvis,« svarede far, »men jeg ser ingen anden udvej. Mine svin bliver slagtet sort.« Han talte så højt, at trafikanter, som gik forbi, ikke kunne undgå at høre med. Den ene af mændene tog far i armen og bad ham sænke stemmen. »Det kan blive en højst ubehagelig sag for Dem,« hviskede han. Far nød situationen. Han gentog sin bemærkning med eftertryk. Bestyrtelse stod at læse i SA-mændenes ariske ansigter. »Hr. Ernst, vi beder Dem indtrængende om at tilbagekalde, hvad De har sagt. I modsat fald tvinger De os til at gøre melding.« »Jeg tilbagekalder intet,« blev far hårdnakket ved. »Im übrigen würden Sie, meine Herren, genau das Gleiche tun, wie ich. Sie würden auch meine Schweine schwarz schlachten« (I øvrigt ville De, mine herrer, gøre nøjagtig det samme som jeg. De ville også slagte-mine svin sort).

Nu blev storrigets selvbestaltede repræsentanter stramme i masken. Den formelle autoritetsmine blev skruet på. »Hr. Ernst, wir ersuchen Sie, die Folgen Ihrer Aussage zu bedenken« (Vi opfordrer Dem til at overveje konsekvenserne af Deres udtalelse). Far lo af fuld hals. »Mine herrer,« begyndte han højtideligt, »Kan De fortælle mig, hvordan man ellers slagter svin som *er* sorte?« Denne bemærkning udløste en befriende latter hos SA-mændene. »Herr Ernst, Sie sind ein grosser Witzbold« (De er en stor spøgefugl) bemærkede den ene, mens han tørrede sveden af sin ariske pande. Far talte sandhed. Vi havde vitterlig to grise, der var helt sorte. At en af dem senere virkelig kom til at lide »den sorte død« i dobbelt forstand, er en anden historie.

KRIGENS SLAGSKYGGER

Krigen gik sin gang og antog efterhånden total karakter. Den danske medlemskreds i byen skrumpede ind. Nazifølgelser af anderledes tænkende hørte til dagens orden. Mange danske familier blev hårdt ramt af dødsbudskaber fra fronten. I Duborg-Skolens festsal havde Dannebrogspanen, som var forsynet med sørgeflor, sin faste plads ved siden af talerstolen. En tavs elevflokk lyttede til rektor, når han under morgensangen meddelte os tabet af en tidligere elev. »Meldt savnet« eller »faldet ved fronten« var ord, som gik igen i de sorgens budskaber, der forkyndtes fra talerstolen.

Skoleårene på Duborg-Skolen står for mig som de bedste år, jeg som dreng fik lov til at opleve. Mens det totalitære naziregime fræsede sig ind i samfundslivets inderste celler og endda ikke gjorde holdt hos børnene, som i en tidlig alder blev fodret med naziparoler og dresseret til blind lydighed: »In Liebe und Treue zum Führer«, blev vi opdraget i frihed, hvis idealer vi lærte at værdsætte. Duborg-Skolen var et stykke frit Danmark under hele krigen. Her kunne vi elever realisere vort liv uden ydre tvang. Der herskede en fri, kammeratlig omgangstone mellem elever og lærere, som luftede deres meninger om regimet og dets mænd.

Vores mangeårige klasselærer Thomas Madsen, der døde i juli 1979, kunne i sin iver gå meget langt i sin kritik af nazisterne. Efter min mening var han Danmarks frieste stemme på skolen. Ofte har jeg som elev undret mig over, at han turde sige tingene lige ud, og vi frygtede for, at han en dag skulle blive arresteret for sine dristige udtalelser, hvilket heldigvis ikke skete. Han fortalte os bl.a. om koncentrationslejrene og deres rædsler. Det var modigt gjort, men det understreger det tillidsforhold, der fandtes mellem os.

Den ubarmhjertige virkelighed gjorde som sagt ikke holdt uden for skolens mure. Det var ikke muligt at dæmme op for den. Men på skolen foregik der en slags åndelig modstandskamp, der også gennemsyrede spejderlivet i disse år. Skolen og spejderkorpset var de unges frihedsoaser, hvor vi kunne være os selv og dyrke et fællesskab, der ikke baserede på raceteorier og patologiske storhedsdrømme om et inhumant tusindårigt rige. Ganske vist svor vi danske til et helt andet tusindårsrige, nemlig det, der havde eksisteret siden Gorm den Gamles tid.

Som spejdere havde vi fra tysk side tilladelse til at bære uniform i fuld offentlighed, hvilket var en af de paradoksale flotheder, magthaverne tillod sig over for mindretallet. Vi gjorde rigelig brug af denne »gavmildhed«. Vore offentlige uniformdemonstrationer indbragte os ofte nogle drøje knubs, når vi – ikke altid uforskyldt – tørnede sammen med de »gæve« drenge fra Hitlerjugend. Værre var det, når vi efter et spejdermøde enkeltvis blev luret op af en tysk drengehorde. Så var kampen på forhånd afgjort i tyskernes favør. Således blev jeg en aften på hjemvejen standset af en HJ-bande på en halv snes drenge. De var omtrent på min alder. Nogle af dem var gamle kendinge. De styrtede

sig over mig som ådselsgribbe. Jeg protesterede højlydt og råbte, mens de traktede mig med knytnæveslag, at jeg ikke kunne slå tilbage. De holdt inde og spurgte hånligt, hvorfor jeg lille beskidte danskerknægt ikke ville forsvare mig. Det ville jeg nok, sagde jeg, men ikke med mit spejdertørklæde på. Jeg fjernede det fra min hals og bad en af gutterne holde det imens. Han tog beredvilligt mit tørklæde og holdt det – syntes jeg – ret ærbødigt i hånden. – Nu må I gerne komme, men én ad gangen, sagde jeg. Til min store overraskelse gik de ind på mit forslag. Efter en kort rådslagning meldte en stor kleppert sig til tvekampen. Det tog ikke lang tid at gennemtæve ham. Så trådte den næste frem. Han fik samme medfart. Hidtil havde resten forholdt sig artigt afventende. Men da sejren udeblev, tog djævelen dem. Med kampråbet: »Jetzt wird abgerechnet« (Nu slår regnskabet's time) faldt de over mig, og jeg skal love for, at de gjorde det grundigt. De blev heldigvis forstyrret i deres »heltemodige kamp for fædrelandet« af nogle passanter, som vovede at blande sig i slagsmålet. Det var min sidste redning. Gutterne stak af, undtagen en, som rakte mig mit tørklæde. – I tyskere er en samling kujoner, fik jeg gurglet frem gennem næseblodet. Jamen, han havde da ikke deltaget i slagtegildet, sagde han høfligt. Han havde jo holdt mit spejdertørklæde, og det slås man da ikke med.

Der fulgte flere af den slags gadekampe, og de endte som regel med, at jeg kom humpende hjem i læderet tilstand. Kløene tog man gerne med i købet, når man vidste, hvilke glæder og spændende oplevelser man havde som spejder. Vi holdt regelmæssigt møder, tog duelighedstegn, deltog i terrænløb i korte bukser, endda i bidende vinterkulde, og nød lejrlevets glæder. Vi lå i telt på Daniel Petersens gods Vesterholt og hyggede os ved lejrålet om aftenen. Vi har haft ubeskrivelige oplevelser, og vi blev smedet sammen i disse uforglemmelige timer, hvor vi glemte krigens gru. En del af vore lærere var engageret i spejderarbejdet, og dem var vi dus med i spejderkorpset. Vi måtte blot huske at skifte tiltaleform dagen efter, når vi sad på skolebænken. Det holdt lærerne strengt på. Og det syntes vi var helt i sin orden.

Min næstældste bror Erich, årgang 1919, blev indkaldt ved krigens begyndelse. Han var medlem af den danske ungdomsforening og roklub i Flensborg og ivrig spejder. Hans vennekreds bestod af danske, der ligesom han selv havde gået på Duborg-Skolen. Især kom han meget sammen med Hans Wingender, Heinz Homann og Hans Clausen. De mødtes i deres fritid og var nærmest uadskillelige, indtil krigen rev firkløveret fra hinanden. Den glade, sorgløse ungdomstid sluttede brat for deres vedkommende, da indkaldelsesordren kom. Kun en af dem vendte tilbage efter krigen. Det var Heinz Homann, som markerede sig stærkt i mindretalsarbejdet.

Jeg havde nu to brødre i tysk soldatertrøje, idet min ældste bror Friedrich havde smagt på soldaterlivet i nogen tid, først ved marinen, senere ved luftvåbnet. Mine forældre kaldte ham Friedel, og dette navn beholdt han, så længe

»Firkløveret« i spejderuniform 1939.

Fra venstre Hans Clausen, Heinz Homann, Erich Ernst og Hans Wingender. Heinz Homann overlevede krigen som den eneste af »Firkløveret«

han levede. Han var opkaldt efter far, der havde to fornavne: Adam Friedrich. Mor kunne aldrig forliges med fars fornavne. Men hun var ikke ene om det. Derfor blev far kaldt Fritz. Hvorfor min bror blev kaldt Friedel, som jo i grunden er et pigenavn, og ikke Fritz, har jeg aldrig kunnet få nogen fornuftig forklaring på.

Det var et hårdt slag for mine forældre den dag, Erich modtog sin indkaldelsesordre. Han var deres yndlingssøn, og de satte store forhåbninger til ham. Han havde et fint, afslappet forhold til alle, både i og uden for familien, var altid i godt humør og helt på bølgelængde med mine forældre, hvad det danske angik. Min ældste bror havde ikke haft dansk skolegang. Derfor stod han fremmed over for det danske. Mine forældre forsøgte heller ikke at påtvinge ham en dansk indstilling. Derfor færdedes han næsten kun i tyske kredse og kom sammen med kammerater fra sin tyske skoletid. Trods deres forskellige skolebaggrund spillede det nationale ingen nævneværdig rolle mellem mine brødre. De var perlevenner og tog ofte ud sammen. Der herskede den bedste forståelse mellem dem, og de var begge meget populære i deres respektive omgangskredse.

Jeg var den næstyingste i søskendeflokken, og som sådan førte jeg en ret upågtet tilværelse i mine brødres ungdomstid. Da jeg lå i barnevognen, var Erich 12 år gammel. Mine forældre har fortalt mig, at en af hans kæreste

beskæftigelser var at køre mig rundt i byens gader til stor moro for borgerskabet. En dreng med barnevogn har dengang sikkert været et særsyn. Men Erich var uberørt af folks morsomme reaktioner. Senere, da min yngste søster kom til verden, tog han sig lige så kærligt af hende og viste hende stolt rundt i byen. Jeg selv husker ikke disse sight-seeingture i barnevognen, men det fortælles, at min søster og jeg næppe kunne have haft en bedre »chauffør« end min bror Erich.

Min næstældste søster Rosel, opkaldt efter sin gudmor, var dengang en skælm og altid oplagt til spøg. Hun stod last og brast med sine småsøskende, og sammen med hende har vi oplevet en herlig barndomstid. Naturligvis kunne der opstå divergenser mellem os. Så var det som regel pigerne, der holdt sammen. Ved den slags lejligheder fik jeg demonstreret eksempler på kvindeskønhedens indbyrdes solidaritet. Det var ikke altid lige rart for en lille purk at stå alene »ude i kulden«, når pigerne pønsede på hævn, eller når f.eks. den førnævnte uenighed på skolevejen opstod. Men når det gjaldt om at camouflere begåede skarnsstreger over for vore forældre, holdt vi tre yngste søskende sammen som ærtehalm.

I maj 1943 kom Rosel på Rens efterskole. Forstander Godfred Hansen nærede en varm interesse for Sydslesvig. Unge sydslesvigere var derfor velsete elever på hans skole. I et brev, dateret 5. maj 1943, skrev min søster, at henrejsen med toget over Padborg, Tinglev til Bylderup Bov havde taget en halv dag. De sidste syv km blev tilbagelagt med hestekøretøj. Modtagelsen på skolen var meget hjertelig, og hun havde straks følt sig hjemme i Rens.

Dagen den 19. maj 1943 begyndte med sol og blå himmel. Vi boede midlertidigt i vor bylejlighed på grund af malerarbejde i vort havehus. Mod slutningen af skoledagen – kort over middag – blev der blæst luftalarm. Vi befandt os i sløjdløkalet øverst i skolebygningen. Timen var lige begyndt, og vi ventede på læreren. Jeg stod ved vinduet, da sirenerne lød, og jeg kastede et blik ud ad vinduet, hvorfra der var en storslået udsigt over Flensborg Fjord. Jeg glemmer ikke dette syn af fred og forårssol, der lå over byen og den glitrende fjord. Ingen kunne ane, at død og lemlæstelse en halv time senere ville hjemføre byen og indhulle den i røg fra detonerende bomber.

Vi opsøgte skolens gymnastiksal, der lå i kælderetagen, hvis gange og kamre var blevet udbygget og godkendt som beskyttelsesrum. Som ved tidligere lejligheder samledes vi i gymnastiksalen, da vi regnede med, at der kun var tale om overflyvninger. Vinduerne i salen befandt sig en smule over skolegårdshøjden, og solen skinnede gennem ruderne. Rektor havde påbegyndt en historie. Vi sad tæt sammenpakket på gulvet og lyttede intenst, fængslet af historien, som rektor på sin særegne måde læste for os. Da bombeangrebet begyndte, så vi sorte eksplosionsskyer vælte mod himlen gennem vinduerne. Eksplosionerne kom nærmere, og der opstod panik hos eleverne. Men det lykkedes hurtigt rektor og lærerne at berolige eleverne, og vi blev dirigeret ind i de sikre rum.

Den dag udslettedes en dansk børnehave godt en kilometer borte. Det erfarede jeg, da jeg kom hjem efter bombeangrebet. Et ungt ægtepar, som vi boede dør om dør med, havde en dreng, som gik i Ingridhjemmets børnehave. Forældrene havde fået meddelelse om den frygtelige ulykke. Jeg husker, mens far og mor talte med dem, hvordan det unge ægtepar grædende klyngede sig til et håb, skønt de intet vidste med sikkerhed. De havde kun fået meddelt, at deres eneste barn, Erik, sammen med andre børnehavebørn var blevet bragt på sygehuset fra den kælder, der blev ramt af en fuldtræffer, og som 15 børn sammen med deres to ledere havde søgt tilflugt i. Vi kendte de fleste af disse børns forældre privat og fra foreningslivet. De næste timer blev en pinefuld venten mellem håb og håbløshed. De bange anelser blev til ufattelig vished, da meddelelsen kom, at ægteparrets søn Erik, som vi ofte havde leget med, var død.

Bombeangrebet, der gjaldt byens skibsværft og nærliggende industrivirksomheder, blev udført af amerikanske luftstyrker – i alt 80 bombefly af typen B-17 – og krævede 83 menneskeliv og 111 sårede. Det var det største dagan greb på Flensborg by under hele krigen. I alt blev byen hjemsogt af 41 mere eller mindre målrettede luftangreb, men sammenlignet med de allieredes svære luftangreb på Hamborg og Kiel slap Flensborg for systematisk ødelæggelse fra luften. For det danske mindretal var den 19. maj derimod en af de sorteste dage under krigen. Blandt de femten dræbte børnehavebørn befandt sig fire søskendepar. Blandt de øvrige ofre var redaktør Tage Jessens hustru, som underviste på Duborg-Skolen.

I trediverne, da far havde gjort sig selvstændig som håndværksmester og overtaget et firma i blikkenslagerbranchen, havde han i depressionstiden på arbejdsmarkedet påtaget sig et bierhverv i ligbærerkolonnen for den nordlige bydel. Han havde jo en stor familie at forsørge, og ekstraindtægten faldt på et tørt sted. Far beholdt dette ekstrajob også efter krigen.

Som ligbærer havde han jævnligt sin gang på byens kirkegårde. I kolonnen var der en anden sønderjysk flensborger, Johann Meyer fra Mariegade. Han var kendt for sit tørre lune, og han og far gik for at være de største spøgefugle i kolonnen. De benyttede enhver lejlighed til at udveksle de nyeste vittigheder. Under sørgehøjtidelighederne på kirkegården blev ventetiden uden for kapellet udnyttet til at fortælle populære nazivitser og andet mundgodt for smilebåndet. Det kneb ofte med at holde masken, når pligten kaldte dem til kisten. Far har selv fortalt, at deres ret uformelle omgangstone, som ikke altid var i samklang med den tjenstlige pietet, var en slags kompensation midt i krigens gru. Vi børn undrede os over, at far somme tider kom opstemt hjem fra kirkegården. Forklaringen fik vi en dag, da far vendte hjem fra en begravelse i temmelig opløftet stemning. Mor spurgte ham efter grunden til det gode humør. Jo, han havde båret et fremtrædende partimedlem til graven, forklarede han og tilføjede med et smil, at han som autoriseret ligbærer ydede sit beskedne, men

værdifulde bidrag til at bringe det forhadte nazistyre under jorden.

Der var altid rift om de ledige pladser i Nord-kolonnen. Efter sigende gik det ikke så festligt til i ligbærerkolonnen Flensborg-Syd. Man påstod, at den kun bestod af tørvepillere, der tog deres arbejde gravalvorligt.

I begyndelsen af 1945 blev de ældre Duborg-elever bedt om at hjælpe med ombæring af »Flensborg Avis«. Jeg meldte mig sammen med en halv snes andre elever. Vi fik besked om at stille efter skoletid på avistrykkeriet. Med en stak friske aviser under armen gik vi ud i byens forskellige kvarterer. Jeg havde fået tildelt bykvarteret omkring Diakonisse-stiftelsen (sygehuset). I disse sidste krigsmåneder kom jeg daglig sent hjem efter ombæringen. Klokkeren blev 16 eller mere, alt eftersom man på trykkeriet kunne gøre avisen klar til tiden. Der var mange problemer, som vi elever fik et godt indblik i på bladhuset. Foruden tekniske uheld med rotationspressen opstod der ofte forsyningsproblemer med avispapiret, der indtraf sent eller udeblev helt. Jeg husker, hvordan de ansatte på bladhuset fór rundt i en evig stress-situation. Impoverende var det, at det trods de mange problemer, som den tekniske stab dagligt måtte kæmpe med, lykkedes at få avisen på gaden – omend det ofte skete med store forsinkelser.

Under min daglige ombæring lærte jeg mange mennesker at kende. De fleste modtog mig venligt, og deres smil og opmuntrende ord var et lyspunkt midt i den mørke tid. De fleste avisabonnenter var dansksindede, enkelte sympatiserede med det danske. På sygehuset afleverede jeg hver dag 2 eksemplarer og blev her altid hilst med overstrømmende venlighed af diakonisserne.

I oktober 1944 blev min bror Erich meldt savnet i Rumænien. Hans kompagnichef meddelte i lapidarstil, at Erich under kampene i frontafsnittet ikke var vendt tilbage til sin enhed. Under kurer-tjeneste på motorcykel var han kommet ind i fjendtlig spærreild. Mine forældre havde i nogen tid næret frygt for et sådant budskab. De havde ikke hørt fra ham i længere tid. Erich var en flittig brevskriver. Det knugende budskab gav hjemmet en fremmed atmosfære. Det tog især hårdt på far, som blev fåmælt og grublende. Vi så ham sidde i sin stol og stirre frem for sig med tårer i øjnene. Aldrig før havde vi set ham så sønderknust. Det smertede at se ham sammensunken, og vi følte os forfærdelig hjælpeløse.

Uvisheden omkring Erichs skæbne tærede stærkt på mine forældre, men de opgav ikke håbet om at få et livstegn fra ham, selvom det først ville ske efter krigen. Man havde jo oplevet mange eksempler på, at krigsfanger endda lang tid efter 1. verdenskrigs afslutning var vendt hjem. Men som tiden gik, svandt håbet. Længe efter krigen afslutning, da det blev meddelt, at de sidste krigsfanger fra russiske fangelejre var blevet hjemsendt, måtte mine forældre se sandheden i øjnene og bøje sig for skæbnens ubønhørlige diktat.

Erichs mange breve blev gemt, også udklippene af hans soldaterbreve, som han under pseudonymet »Jerrick« havde offentliggjort i Flensborg Avis.

Sådan så jeg ud i 1942: Nyklippet, slipseløs og velfornøjet

FERIEOPHOLD I DANMARK

Allerede før krigen kom jeg på ferie i Danmark. I Strandelhjørn ved Over Jersdal tilbragte jeg – med undtagelse af et enkelt krigsår – hver sommer min skoleferie hos gårdejer Peter Jessen Nissen, en stærk og aktiv kristen personlighed. Han var meget belæst, og som vaskeægte sønderjyde havde han sine faste standpunkter. Med stor interesse fulgte han med i udviklingen syd for grænsen. Han holdt sig informeret gennem Flensborg Avis og var en fremtrædende skikkelse på egnen. Han var ugift, og en søsterdatter Annemarie forestod den daglige husholdning. Her i feriehjemmet lærte jeg meget om Sønderjylland og blev fortrolig med sønderjysk hverdagsliv. Læselysten og sangglæden var stor, og her holdtes de danske friheds- og kulturtraditioner i hævd. Ferieopholdene kom til at betyde meget for mig og min udvikling som dansk sydslesviger. I missionshuset, som lå over for P. Jessen Nissens gård, samledes Strandelhjørn-kredsen til aftenmøder. Der blev sunget med en sjælden inderlighed, og under besættelsen fik sangen en særlig betydning. Der blev talt frit fra leveren, og især gjorde vækkelsestalerne et dybt indtryk på mig. Sydslesvig blev ikke glemt på disse møder. I det hele taget var Strandelhjørn-kredsen med Peter Jessen Nissen i spidsen stærkt engageret i grænselandsarbejdet – også mange år efter krigen.

MOD KRIGENS SLUTNING

Ved Wittenbergvej lige over for vores kolonihave lå militærlejren »Scharnhorstlager«. Den bestod udelukkende af barakker og blev brugt som trænings- og uddannelseslejr for militæret. Oprindeligt tjente lejren til optræning af unge mænd i »Reichsarbeitsdienst«. Senere blev forskellige militære enheder stationeret i lejren såsom kavaleri, infanteri, marine og kvindeligt hjælpekorps (»Blitzmädel«). Efter kapitulationen i maj 1945 overtog britiske soldater den.

Mine forældre frygtede for luftangreb på lejren, hvilket dog ikke skete. Under hele krigen faldt ikke en eneste bombe på lejrområdet. Kort inden kapitulationen så det en aften alligevel ud til, at baraklejren var udset til mål for et luftangreb. Da sirenerne lød, blev soldaterne kommanderet ud af lejren. De søgte dækning i de nærmeste omgivelser, blandt andet i vor have. Højtflyvende stifindere »satte« med stor præcision deres »juletræer« (lysbomber, der hænger i faldskærme, og som markerer bombemålet) direkte over lejrområdet. Vi blev hastigt gennet ned i kælderen, mens far holdt udkig udenfor. Minutterne gik, og intet skete. Far holdt os hele tiden underrettet. Lysbomberne slukkedes en efter en, og stadig hørtes ingen foruroligende motorstøj fra luften. Da far råbte ned til os, at faren åbenbart var overstået, åndede vi alle lettet op. Men vi glædede os for tidligt. I den stille nat hørte vi nu flyene komme. Deres ankomst var heldigvis blevet forsinket, og mørket havde igen sænket sig over lejren. Da flyene ikke forefandt noget lysmarkeret bombemål, foretog de deres bombenedkastninger vilkårligt. Det gik ud over den sydvestlige udkant af byen, og de anrettede skader blev minimale. Der fulgte ikke flere natangreb på byen. Kort efter blev Flensborg erklæret for åben by.

Jeg husker den sidste krigsnat. Der svirrede forskellige rygter. Nogle af dem var modstridende. Et rygte ville vide, at engelske tropper var nået til Neumünster. Et andet rygte talte om et tysk modangreb ved Hamborg. Men der lå en mærkelig stemning i luften. Man vejrede fred, og duften af foråret blev stærkere for hver time. Far, en nabo og jeg gik en lang tur i forårsnatten. Vejene lå mærkeligt stille under den mørke himmel. Vi hørte støj fra fjerne fly, men luftværnssirenerne tav. Min angst var borte, og jeg følte, at den ikke ville vende tilbage.

Dagen derpå strøg et engelsk jagerfly – en Spitfire – lavt hen over vor have. Det lagde an til landing på den nærliggende flyveplads. Jeg fulgte flyet med øjnene, indtil det forsvandt bag trætoppene. –Freden var kommet til Sydslesvig.

EFTER BEFRIELSEN

Sydslesvig frit. Disse ord havde en magisk klang i vore ører. Vi så dem på tryk. Vi gentog dem for hinanden. Det var svært at fatte, at friheden nu var en realitet. Men der skulle gå lang tid, inden krigens ekko var døet så meget hen, at freden blev nogenlunde troværdig. Kapitulationen havde ganske vist sat en

stopper for de militære krigshandlinger, men angsten for en ny og endnu frygteligere krig fandt senere rigelig næring i skyggen af atombomben.

I de første uger var frihedsfornemmelsen så frisk og fascinerende, at vi nød majdagene i fulde drag og tanken om det, der forestod. I danske kredse var man af den opfattelse, at retfærdigheden ville ske fyldest og Sydslesvig komme hjem til Danmark. Herom herskede der ingen tvivl. Det troede vi, og det troede alverden undtagen tyskerne, som forberedte sig på det værste. De vanskeligheder, der snart begyndte at tårne sig op og indvarslede den første fase af en bitter grænsestrid, havde ingen af os regnet med.

Vi var som sagt stærke i troen, også vi Duborg-elever, der følte os som en privilegeret gruppe med en kontinuerlig dansk skolebaggrund. Under hele krigen havde vi levet i nær kontakt med dansk livssyn og kultur inden for skolens beskyttende mure og praktiseret en tilværelsesform, der var så demokratisk, som det var muligt under de givne forhold. Nu skulle vi nyde den genvundne fred, troede vi. Men det kom helt anderledes, for knap nok var blækket på kapitulationsdokumentet på Lüneburger Heide blevet tørt, før det store rykind af nye elever begyndte på Duborg Banke. Dagligt dukkede fremmede og delvis »kendte« ansigter op fra den tyske lejr for at etablere sig i skoleklasserne.

For os gamle danske elever kneb det ærlig talt med at gøre gode miner til slet spil. Lærerne havde formanet os til at tage pænt imod dem, så de hurtigt kunne føle sig hjemme. Men efterhånden som vores agtværdige, traditionsrige skolebygninger på banken befolkedes af en ungdom, hvis mentalitet og fremtoning vi mildest talt havde afskyet under krigen, fyldtes mange af os – berettiget eller uberettiget – med bitterhed og harme. Men hvad hjalp det, at vi knyttede næverne og indtog en reserveret holdning over for de nyankomne. Invasionen fortsatte som en lavine, der ikke lod sig standse af en lille flok utilfredse elever.

Bevares, der var mange blandt de nye, der stod lige så famlende og afventende over for den uvante situation som vi selv. Men der var også enkelte nyankomne elever, som forbavsede hurtigt fandt sig til rette i deres nye omgivelser og ikke holdt deres selvsikre meninger tilbage. De placerede sig uden større besvær i en toneangivende rolle på skolen. Vi følte os en smule forsømt af lærerne, som var optaget af at introducere de nye i den danske skoleform.

Det tyske samfundsliv var gået i opløsning. Den før så veletablerede tyske borgerklasse blev nu klar over, at Sydslesvigs danske fortid ville komme til at spille en afgørende rolle i det nationalpolitiske opgør, som fremtiden lagde op til. Man besindede sig på danske slægtskabsforbindelser, og stamtavler blev underkastet et grundigt studium i tusinder af hjem. Tæppet var gået op for første akt i det drama, som mange år fremover skulle optage sindene både nord og syd for grænsen.

I vore egne rækker fandtes der skeptikere, der åbenlyst udtalte, at nu skulle Sydslesvig bæres hjem til moderlandet på den konjunkturbølge, der stormflodsagtigt skyllede mod nord.

Fredens virkelighed var gruopvækkende i sin fuldendte hæslighed og foruroligende i sin spirende skønhed. Man blev vidne til menneskelige forlis. Folk, som åbenbart var sluppet uskadte gennem krigens rædsler, krakkede pludselig efter deres hjemkomst, som om en tidsindstillet bombe var detoneret i dybet af deres eget liv. Også familiefædre, der under hele krigen havde holdt stillingen på »hjemmefronten«, blev ofre for samvittighedens anslag. Jeg husker således en flygtig bekendt af mine forældre. Han skulle til afnazificering, men begik selvmord dagen før, han skulle give møde. Han havde været partimedlem med uniform, skrårer og langskaftede støvler. En begejstret tilhænger af regimet, men iøvrigt temmelig harmløs, en decideret medløber. I grunden var han en anstændig og godtroende patriot, forsynet med den brune »Reichsgenosser«-politur i nazismens velmagtsdage. Da afregningens time kom, slog nerverne klik. Måske havde han dømt sig selv eller påtaget sig sin del af det kollektive ansvar for regimets forbrydelser. Hvem ved det i den slags situationer. Han efterlod sig hustru og fire børn.

I en dansk avis læste jeg en dag følgende notits: »Landsretten har talt i den store krigsforbryderproces, og det er ikke for meget at sige, at afgørelsen kom som et chok for de mange, der overværede den fra tilhørerpladserne. Ikke mindre chokerende virkede den i de anklagedes loge. Dødsdommen over dr. Best blev ændret til 5 års fængsel, von Hanneken blev frifundet, mens Panckes 20 år blev stadfæstet. Bovensiepens dødsstraf blev ændret til livsvarigt fængsel«.

Der blev afregnet i denne tid. Spørgsmålet var blot, hvordan afregningen blev foretaget – efter hvilke kriterier. Hvad Danmarks besættelse havde kostet det danske folk i menneskeliv, kunne man læse i en kort pressemeddelelse i august 1947: »Ministeriet for særlige anliggender meddeler, at 4.279 danskere blev dræbt under besættelsen. Heraf blev 113 henrettede, 837 omkom under aktiv modstand og 560 døde i koncentrationslejre«.

Jeg husker, hvordan mit unge blod kom i kog efter gennemlæsningen af bekendtgørelsen i lapidarstil. Besættelsen opgjort i nogle tal. Så kortfattet og enkelt kunne fem års undertrykkelse af et folk altså skildres.

Vor daglige skoletilværelse forløb ikke altid gnidningsløst. Kradsbørstige som nogle af os var, fandt vi os ikke i at skulle opgive vor privilegerede stilling på skolen. Det kom til sammenstød og hyppige slagsmål. Lærerne forsøgte at neutralisere atmosfæren mellem de nye og os, der følte vores danske rettigheder truet. Det skal ikke nægtes, at vi stod afvisende over for den nye ånd på skolen. Før kapitulationen var skolens elevtal skrumpet ind til ca. 190. Nu var det vokset til omkring 300. Invasionsbølgen havde hovedsageligt ramt de yngste klasser. De ældste eksamensklasser var næsten gået ram forbi. Jeg selv var

nået så langt i skoleforløbet, at min klasse, som i forvejen var ret lille, kun blev suppleret med 3 nye elever – to fra den tyske lejr og én fra Danmark.

I den første tid efter befrielsen var vi installeret i et lille rum på kvisten. Dette skyldtes de ekstraordinære forhold, som skolen var underlagt, idet tyskerne i den sidste krigsfase havde beslaglagt dele af skolebygningen, bl.a. stueetagen og gymnastiksalen, der delvis tjente som lazaret for flygtninge. Pladsforholdene var derfor yderst trange, og efter krigen, da tilvandringen satte ind, blev hver kvadratmeter gulvareal udnyttet til det yderste. Vi var i bogstaveligste forstand klemt sammen, hvilket ikke ligefrem var ideelle forudsætninger for en fredelig trivsel. Min klasse residerede som omtalt i en »ophøjet« region. Bortset fra de nye elever var vi den gamle klike fra krigens tid, og den tyske ånd, der var kommet i klassen, kunne vi uden besvær dæmme op for. Retfærdigvis skal det dog siges, at vore to tyskere, som var omskolet fra byens gymnasieskoler, viste sig at være nogle flinke fyre, der ret naturligt tilpassede sig vor omgangstone og samværsform. Særlig var den ene fuld af humør og sunde narrestreger. Han var høj og ranglet og kunne servere vittigheder på en original måde. Vi havde det ganske hyggeligt, også med lærerne, hvoraf de fleste kunne tage en god spøg fra vor side.

Størst respekt havde vi for vor matematiklærer, Peder Jensen. Han var en alvorsmand par excellence, dog ofte med et lunt glimt i øjet. Han var konsekvent og kompromisløs og stillede store krav til os, hvad lektielæsningen og vores vandel angik. Han håndhævede sin autoritet som pædagog med velrettede og håndfaste argumenter. Peder Jensen var skolens faste gårdvagt. Når pausen var forbi, gjaldt det om at komme i række og geled i en fart. Opstillingen foregik klassevis i skolegården med front mod P. Jensen, der tronedede foran hovedindgangen og lod sit ørneblik panorere hen over vore syndige hoveder. En af gangvagterne stod parat ved skolegårdsklokken, som hang ved indgangsdøren. På et tegn fra P. Jensen lod han et enkelt slag gungre ud over gårdspladsen. Når ekkoet af slaget var døet hen, skulle man kunne høre den berømte knappenål falde til jorden. Hørtes der i stedet andre lyde, der kom fra de snorlige rækker og geledder, blev den formastelige elev befalet op til Peder Jensen himself, hvor han personligt kunne afhente sin kvittering i form af en velrettet lussing.

Han var som sagt konsekvent i alt, hvad han foretog sig. Han var grundig og meget pertentlig. Efter krigen blev han udnævnt til skoleinspektør i Harreslev. Samtidigt beholdt han dog nogle timer på Duborg-Skolen, bl.a. i vor klasse. Mens den nye skolebygning med dertil hørende lederbolig var under opførelse i Harreslev, verserede der historier om Peder Jensens konfrontation med håndværkerne. Han nøjedes nemlig ikke med en tilskuerverole, når han på byggepladsen ville orientere sig om arbejdets gang. Nej, de der kendte Peder Jensen, vidste, at hvor han dukkede op, ville der ske noget. Og ganske rigtigt kom han også i Harreslev anstigende – bevæbnet med tommestok og begyndte

at måle op i den endnu ufærdige skolelederbygning, og det foregik ikke stiltiende fra hans side. Han fremsatte ændringsforslag og lod en del kritiske bemærkninger falde over for håndværkerne, som i begyndelsen tog det pænt. Men da sceneriet gentog sig nogle gange, voksede irritationen i takt med P. Jensens hyppige besøg. Hele sagen endte med, at P. Jensen sagde nej tak til at flytte ind i den nye bolig og foretrak at blive boende i et hus i Westerallee.

Peder Jensen var den lærer, der gjorde stærkest indtryk på mig. Han spurgte mig ofte, hvordan det gik min ældre bror Erich, der i krigens tid var indkaldt som så mange andre gamle Duborg-elever. De to havde været på bølgelængde med hinanden, mens min bror gik på skolen, og der udviklede sig et venskab, selvom Peder Jensen uden undtagelse også eksekverede sine lussingstraffe over for min bror. Det disciplinpres, vi lå under for i hans timer, afreagerede vi over for andre lærere, der levnede os flere smuthuller for narrestreger. Her skal ikke røbes, hvilke lærere vi havde udset som vore yndlingsofre.

Der kom ofte besøg på skolen. Folk kom alle vegne fra. De fleste gæster var danskere, som var interesserede i skolearbejdet syd for grænsen. Mange skulle drøfte vigtige spørgsmål med rektor, som var blevet en nøgleskikkelse i opbygningen af vort danske skolevæsen. Blandt gæsterne så vi også personer i dansk eller britisk militæruniform. De lavede vældig op i skolens hverdag. Mænd i allieret uniform var altid velanskrevne hos os – i hvert fald i den første tid, da befrielsesrusen var over os. Senere lærte vi at differentiere, da først vi blev klar over briternes holdning til Sydslesvig-spørgsmålet.

En dag aflagde Jacob Kronika skolen et besøg. Han var i uniform. Under krigen havde vi hørt meget om ham og hans virke i Berlin som bladkorrespondent og »akkrediteret talsmand for det danske mindretal i Slesvig«. Jeg havde kort forinden læst hans nyeste bog »Berlins undergang«, hvori han i dagbogsform skildrer egne oplevelser i krigens dramatiske slutfase under russernes erobring af den tidligere rigshovedstad.

Her stod han altså lyslevende iblandt os, gav os hånden og stillede os interesseret spørgsmål. Han var en fascinerende personlighed, stærk og overbevisende i sine argumenter og engageret i sine medmenneskers problemer. Senere, da vi fik uddybet bekendtskabet med hinanden, kom jeg til at værdsætte ham som et menneske, der kunne lytte til andre, ikke passivt, men på en intens og medengagerende måde. De samtaler, man førte med ham, var præget af hans dybe respekt og forståelse for andres meninger, selvom han ikke altid delte dem.

En anden personlighed, som gjorde indtryk på mig i min skoletid, var Bøgh Andersen. Lige hjemkommet fra England med friske indtryk og oplevelser under sit ophold i London talte han til os i skolens festsal. Det var for os elever en behagelig afbrydelse i vor stressede skoletilværelse, og han kunne fortælle, så luften formelig gnistrede af spænding. Allerede dengang fik vi en forsmag på hans evner som folketaler, evner, han sidenhen udviklede så virtuost.

GRÆNSEN LIGGER FAST

Der skete meget i Sydslesvig i disse første, hektiske efterkrigsår. Begivenheder væltede ind over os fra mange sider. Det altoverskyggende problem var flygtningene, som var stuvet sammen i det relativt lille Sydslesvig og infiltrerede vort samfundsliv på alle tænkelige måder. Den danske befrielsesregerings meddelelse om, at »grænsen ligger fast«, gik som en chokbølge hen over Sydslesvig. Udtalelsen, som blev fremsat af statsminister Vilhelm Buhl i regeringens programerklæring den 9. maj 1945, fik blodet til at fryse i årerne på danske hjemstavnsveteraner, der med denne kvittering følte sig svigtet efter en årelang slidsom kamp for en genforening, som i fredens første lyse majdage så ud til at blive en håndgribelig realitet.

Skuffelsen over denne meddelelse fik dog ikke lov til at brede sig, selvom dens desillusionerende virkning først og fremmest ramte de ældre sydslesvigere. Viljen til kamp for at få Sydslesvig hjem til Danmark var stadig ubrudt både hos os og i de nationale kredse nord for grænsen. De folkelige kræfter lod sig ikke skræmme af nogle skæbnsvangre ord, fremsat af det officielle Danmark.

Den første fredssommer tilbragte vi ude i vort kolonihavehus. Far tog hver morgen ind til byen, hvor han havde sit værksted, og kom som regel sent hjem om aftenen. Han beklædte forskellige tillidshverv, bl.a. var han formand for 8. distrikt i »Den slesvigske Forening«, som fra september 1946 med englændernes godkendelse tog navneforandring til »Sydslesvigsk Forening«. Far havde nok at se til. Folk stod i kø for at blive optaget i foreningen. Ansøgninger og mange andre papirer hobede sig op på hans skrivebord, og det ene bestyrelsesmøde afløste det andet i hurtig rækkefølge. Det var et nerveopslidende arbejde, for der skulle tages hensyn til love, vedtægter og forordninger, udstedt af den britiske militærregering. Ansøgere med en nazistisk fortid var på forhånd udelukket fra at blive optaget i foreningen. Først på et senere tidspunkt blev der indført en ordning med ventelister for personer, der havde tilhørt nazipartiet. Nye medlemsregler, som kom til at gælde indtil 1949, skulle garantere, at foreningen ikke blev et behageligt tilflugtssted for gamle nazister, der ønskede at skaffe sig et alibi.

Sydslesvighjælpen nordfra var af humanitær art og omfattede dels maduddeling til danske foreningsmedlemmer og skolebørn, dels læge- og sygeplejehjælp i Flensborg. Den var ganske givet en af årsagerne til, at mange tyskere ønskede at tilslutte sig den danske bevægelse. Næsten uden undtagelse frøs og sultede befolkningen i disse år. Sulten ramte alle hjem uden standsforskel. Her hjalp penge kun lidt eller intet. Sortbørshandelen florerede ganske vist i rationeringsmærkernes sorteste efterkrigstid, men den havde naturligvis ingen indflydelse på den daglige nødsituation i befolkningen. Når man havde det værst, trøstede man sig mand og mand imellem med spøgefuldt at bemærke, at sulten var det mest demokratiske, man havde for tiden. Den udviskede rangsforskelle

og stillede alle mennesker lige. Den dårlige ernæringssituation fristede som sagt mange til at søge optagelse i foreningen. Forældre øjnede her af såre forståelige grunde den eneste udvej til at give deres børn en smule sul på kroppen. Mange indrømmede det åbenlyst i personlige samtaler med far. Endda flygtninge henvendte sig til ham med bøn om at blive optaget. De troede, at det var muligt. De havde ladet sig fortælle, at danskerne var et humant folkefærd, og at Danmark var et land, hvor det flød med mælk og honning. Dem måtte far naturligvis afvise. Der var udarbejdet klare retningslinier for medlemskab. Senere blev bestemmelserne yderligere skærpet derhen, at nyoptagne medlemmer ikke kunne få madtilskud fra Danmark i det første halve år. Karenstidsordningen fik sin afgørende virkning i løbet af året 1946. Sydslesvighjælpen var genstand for tyskernes massive kritik. Begrebet »Speckdåne« blev det hyppigst anvendte ord i deres verbale kraftudfoldelser, og de mest fanatiske afviste pure al dansk tale om humanitære hjælpeforanstaltninger, som i deres øjne ikke var andet end »Speckpropaganda«.

Sandt at sige følte mange af de gamle danske sydslesvigere et vist ubehag ved den uventet opståede situation med den enorme tilstrømning fra tysk side. Efter manges mening kompliceredes sagen yderligere gennem Sydslesvighjælpen. Indtil kapitulationen havde der været ro på mindretalsfronten. Arbejdet var på mange måder stagneret, og medlemstallet havde i de sidste krigsår været vigende. Mange steder var foreningstallet gået i stå, fordi bestyrelserne var skrumpet ind; enkelte eksisterede simpelthen kun på papiret, fordi deres medlemmer var blevet indkaldt eller udkommanderet til civil krigstjeneste langt borte fra hjemstavnene. De få, der blev tilbage, afventede mere eller mindre resigneret bedre tider. Jeg husker, at vort eneste spejderorkester i Sydslesvig »Hejmdal« i de sidste krigsmåneder var blevet så stærk reduceret, at vi kun talte omkring en halv snes grønne drenge. Vi opgav dog ikke, men spillede ufortrødent videre, selvom musikken var alt andet end »lydefri«.

Efter kapitulationen oprandt der bedre tider, men helt anderledes end mange af os havde forestillet sig. Den lavineagtige udvikling, der fulgte, tog pippet fra de fleste af den gamle Sydslesvig-garde. Tyskernes kritik af den danske fødevarerhjælp gav ikke uden grund anledning til eftertanke hos besindige sydslesvigere. Desuden var forholdet mellem de gamle danske og nye medlemmer alt andet end uproblematisk. De følelser, man nærrede over for de nye, var ikke netop venskabelige. Tolv års nazistisk terror kunne ikke med eet slag glemmes. Personer, hvis optræden i nazismens velmagtsdage man stadig havde i frisk erindring, dukkede nu op i mindretallets rækker. Jeg oplevede på nærmeste hold en følelsesladet atmosfære på mange af vore foreningsmøder, hvor nye medlemmer i stort tal ivrigt deltog i hyldesten til ære for konge, flag og fædreland og gjorde det så overbevisende, at man skulle tro, de aldrig havde gjort andet hele livet igennem. Vi huskede mange af dem fra en ikke alt for fjern fortid, hvor de med lige så stor entusiasme havde hyldet et andet flag, et

andet tusindårsrige og en vis herre i Berlin.

Det var derfor ikke så underligt, at sydslesvigere, der trofast havde holdt ud og forsvaret danskhedens truede positioner siden 1920, følte sig provokeret af den uvante situation, der vendte op og ned på deres dagligdag. Den nye tids udfordringer krævede pludselig en helt anden indstilling og forståelse, som det var svært at mobilisere hos de gamle sydslesvigere. Mindretalslivet, der før havde været indkapslet på grund af det nazistiske pres udefra, bestod ved kapitulationen af en komprimeret danskhed med et ringe slagvolumen. Efter befrielsen fulgte den store strømkæntring, som sugede titusinder af nye sydslesvigere ind i mindretallets lille organisationsapparat.

Disse forhold skabte næsten uovervindelige problemer for de organisationsfolk, der havde ansvaret for genopbygning og reorganisering af det danske arbejde. I Danmark fulgte man opmærksomt udviklingen syd for grænsen. Pressen beskæftigede sig dagligt med Sydslesvig-spørgsmålet, og de positivt indstillede presserøster overgik hinanden med udførlige beretninger om den nationale folkerejsning i Sydslesvig. En sådan folkebevægelse havde man aldrig nogensinde tidligere oplevet i grænselandet, hævdede den venligsindede dagspresse. Det var den nye danskhed, man koncentrerede opmærksomheden om. Det var den, der blev fejret, og det var den, der blev modtaget med åbne arme overalt i Danmark, hvor landsmænd med glødende begejstring gik ind for Sydslesvig-sagen. Det var denne uforbeholdne hurra-patriotisme, der skyllede som en bølge nordfra ind over Sydslesvig og gav os fornyet styrke til at fortsætte trods genvordigheder, interne stridigheder og spænding mellem de gamle og de nye.

Hjemme hos os var familieidyllen ofte i fare, når talen faldt på »nydanskerne« stormløb mod mindretallet. Mor var den fødte skeptiker og bebrejdede far, at han som distriktsformand gik med til at optage folk med en nazistisk fortid. »Disse mennesker hører ikke hjemme i vore rækker,« mente hun. »Nu hvor Tyskland ligger i ruiner, kommer de bare til os for personlig vindings skyld.« Far var mere nøgtern og tolerant i sit syn på de nyomvendte. »Vi må lære at trække en slutstreg under fortiden,« hørte jeg ham ofte replicere. »Hvis vi lukker af for enhver medlemstilgang, blot fordi mange har været medløbere, vil de aldrig få en reel chance for at blive danske,« sagde han. Også andre argumenter blev fremført til forsvar for en ekspansiv mindretalspolitik. Et overbevisende argument, som dog rummede en god portion opportunisme, blev brugt meget i ansvarlige organisationskredse: »Vort mindretal vil føre en ubetydelig tilværelse og aldrig få en genforeningschance, hvis ikke vi åbner for tilgang af nye medlemmer.« En sådan realpolitisk indsigt var nødvendig, hvis de enestående chancer, som efterkrigssituationen så voldsomt lagde op til, ikke skulle glide os af hænde. Danskheden måtte vokse sig stor og stærk for at blive en slagkraftig grænsepolitisk faktor, der kunne gennemtrumfe sine ønsker og krav over for Danmark, Tyskland og den engelske besættelsesmagt. Dette var

den almindelige opfattelse blandt ledende mindretalsfolk. Uden vækst ingen styrke – uden styrke ingen slagkraft. Den nationale folkerejsning skulle dokumentere hjemstavnsbefolkningens ret til selvbestemmelse og ønske om genforening med Danmark.

Selvom man i mange sager stod splittet og delt i interne mindretalskredse, så var gamle og nye medlemmer dog stort set rørende enige, hvad angik flygtningeproblemet. Der herskede en udbredt uvilje også i den tyske hjemstavnsbefolkning mod disse fremmede, som var kommet østfra, og som betød en belastning for hele den sydslesvigske befolkning. Flygtningene gjorde favoriseringskrav gældende på snart sagt alle områder af samfundet. De havde – som sandt var – mistet alt: Hus og hjem, jord og gods, slotte og fuldblods rideheste. Papirer havde de som regel ingen af. De var gået tabt under flugten, hævdede de fleste. Sandt var det i hvert fald, at ingen havde kompromitterende papirer på sig, da de ankom til Sydslesvig. Aldrig før og aldrig siden kunne man møde så mange repræsentanter for landadelen i byens gader. Der var baroner og baronesser i hobetal, ja, sågar folk med det allerfineste blå blod i årerne. Hvad kunne vi andre stakkels mennesker stille op imod så megen fornemhed, vi, der kun havde provinsens indavlede borgerblod pulserende i vore årer.

Det var disse og mange andre fordomme, som vi mødte de fremmede med. Luften mellem dem og os var fyldt med aggressioner, en tilstand, som menneskelig set begge parter sikkert led lige meget under. En enkelt episode med flygtninge skal her omtales. Mens vi boede ude i vor kolonihave, opdagede mor en dag to fremmede damer i vor have. Uanfægtet af de private omgivelser forsynede de sig med de største og smukkeste blomster, som mor med kærlig hånd havde fremlesket i sin prydhave. Mor skyndte sig ud til damerne og påtalte over for dem deres lidt ejendommelige handlemåde. Hun fik et temmelig næsvist svar i en uforfalsket østprøjsisk dialekt. Hun kunne da vel nok unde dem nogle blomster, lod damerne hende forstå. De havde så sandelig mistet alt, og det var vel naturligt, at vi lod dem få del i vor overflod. Dette svar bragte mor på barrikaderne. Selv i vores kaotiske tid er den private ejendomsret stadig ukrænkelig, svarede hun damerne og forlangte blomsterne tilbage. Under højlydte protester kastede damerne blomsterne fra sig. De absenterede som to fregatter for fulde sejl, mens luften omkring dem gnistrede af østprøjsiske ukvemsord. »Ihr Einheimischen solltet am eigenen Leibe mal das durchmachen, was wir erlebt haben. Dann würdet Ihr anders reden,« lød en af afskedssalutterne.

Vi slap for flygtningeindkvartering i vort hjem, fordi vi blev registreret i kategorien »børnerig familie«. Vor lejlighed kunne ikke fremvise en eneste kvadratmeter overflødig gulvareal, så vi var blandt de heldige, der slap for denne ekstra belastning af hjemmelivet. Mange af vore bekendte var dårligere stillet. De måtte finde sig i indkvartering på ubestemt tid. Protester over for

myndigheder hjalp lidet eller intet. Der var udstedt vidtrækkende forordninger, som håndhævedes rigoristisk. En stor del af flygtningene var anbragt i barakleje og tidligere værnemagtskaserner, og hver eneste dag strømmede nye ind i landet. De skulle alle have tag over hovedet. Den logiske konsekvens måtte derfor være, at alle reserver – også de private boligreserver – måtte tages i brug. Boligsituationen havde allerede antaget et katastrofalt omfang, selvom man i Sydslesvig forefandt en intakt boligmasse, som var blevet forskånet for allierede bombeangreb under krigen. Nu fik den hjemmehørende befolkning besked om at rykke tættere sammen for at gøre plads til så mange flygtninge som muligt. Det betød i praksis, at sydslesvigske familier fik reduceret deres private »Lebensraum«, og det betød også i de fleste tilfælde, at man måtte dele køkken og badeværelse med de fremmede.

Papirkrigen begyndte for alvor, da freden kom, sagde man spøgefuldt i foreningskredse. Uden papir fungerede intet i denne verden. Papirets tyranni gik først rigtigt op for mig, da jeg oplevede en hel del eksempler på, hvordan et menneskes skæbne stod og faldt med et stykke papir, forsynet med stempel og underskrift. Jeg har set mennesker i dyb fortvivlelse, fordi de manglede en eller anden lap, der skulle fremvises, og set mennesker reagere i ekstatisk henrykkelse, når de fik udleveret deres første medlemskort, som om det var et adgangstegn til paradiset, man havde givet dem. Ved hjælp af papirets uhyggelige magt kunne man efter forgodtbefindende degradere mennesket til et ubetydeligt individ eller ophøje det til et respektabelt medlem af det civiliserede samfund.

Vor dagligstue tjente mange formål. Den fungerede bl.a. som foreningskontor, hvor vi dagligt jagttog følgerne af papirernes rædselsregimente. Distriktsarbejdet blev administreret fra dagligstuen. Far tilbragte mange af døgnets timer med at grave sig ned i papirdynger og føre samtaler med folk, der ønskede oplysninger eller optagelse i foreningen eller begge dele. Efterår og vinter 1945 løb en strøm af mennesker storm mod vor dør. Far måtte afvise mange af dem, fordi de ikke opfyldte optagelsesbetingelserne. Mange af disse samtaler tog hårdt på far. Folk tiggede og bad, man tryglede om hjælp, nogle blev grove i mælet, når far måtte beklage og sige nej til deres ansøgning. Vi blev vidne til hjerteskrærende scener, til sindsoprivende optrin, hvor man overfusede far med skældsord eller trusler. En enkelt gang blev en barket knytnæve, der tilhørte en amatørbokser, stukket op under næsen på far. Den slags numre skulle man dog ikke demonstrere over for ham. Far var selv en stor og bomstærk person. Med et lynhurtigt jerngreb tog han mandens fremstrakte arm og fik ham ekspederet ud gennem døren. Der fandtes flere af den slags knytnævemennesker dengang. Det var folk, der åbenbart anså knytnæven for det eneste brugbare argument.

Der blev også fæddet mange tårer i vor dagligstue. Især forstod en bestemt slags kvinder at fremføre deres ærinde med tårekirtlerne i permanent bered-

skab eller i springvandsfunktion. I sådanne situationer truede samtalen med at miste sin saglige karakter, og far måtte opbyde al sin autoritative kraft som distriktsformand for ikke at blive blød i knæene.

Far havde faste kontortider, men dem overholdt de fleste bare ikke. Mor var ofte på randen af et nervesammenbrud, når der blev ringet på døren på de mest uborgerlige tidspunkter. Det var svært at gøre folk begribelige, at der fandtes en daglig kontortid. »Es sei dringend,« meddelte man mor. Når far ikke var hjemme, var det hende, der måtte holde for og høre på folks problemer. Ofte blev børnene brugt som argument. Således kom en yngre mor anstigende med to af sine yngste rollinger. Far sad i stuen og drøftede foreningssager med Samuel Münchow, som dengang var formand for naboloket. Mor tog imod ved døren og lod kvinden forstå, at far var optaget. Kvinden insisterede på at få far i tale og begyndte at græde. Mor lod sit gode hjerte løbe af med sig og førte de besøgende ind i stuen. Samtalen tog lang tid. Fra tid til anden hørte vi kvinden og børnene græde om kap med hinanden. Selvom døren ind til stuen var lukket, kunne vi ikke undgå samtaleens skiftende lydskulpturer, der trængte helt ud i køkkenet, hvor vi opholdt os. Bagefter fortalte far, at kvinden havde forsøgt at få manden og sig selv eller i det mindste en af dem optaget i foreningen, skønt en ansøgning tidligere var blevet afslået. Far måtte for anden gang sige nej og blev sekunderet af Münchow. Kvinden havde været fremtrædende medlem af »Frauenshaft«, hendes mand »Parteigenosse« og i starten medlem af SA. Han havde sendt hende og børnene i håb om at kunne blødgøre fars hjerte og opnå mere, end han havde kunnet. Hendes forsikring om, at manden inden ret længe ville blive afnazificeret – »så skulle sagen da være i orden,« mente hun – hjalp ikke i den foreliggende situation. Far var bundet til gældende direktiver og kunne ikke disponere anderledes, lod han kvinden forstå. Da hun gik, sagde hun grædende, at hun lige så godt kunne drukne sig i havnen med det samme, for manden ville gennembanke hende og børnene, når de kom hjem.

Vi havde det roligst i kolonihaven. Her kunne vi samle kræfter og nyde familielivets fred, selvom gode bekendte fandt vejen til vor haveidyl. Men det generede ikke så meget som det urolige hverdagsliv i byen. Herude i vore grønne omgivelser havde vi problemerne så nogenlunde på afstand. Den nærliggende baraklejr »Scharnhorstlager«, som nu var blevet en britisk militær-camp og hed noget andet, sørgede for rigelig afveksling. Den var et urocentrum af en helt anden slags og et trækplaster for damer i letvægtsklassen.

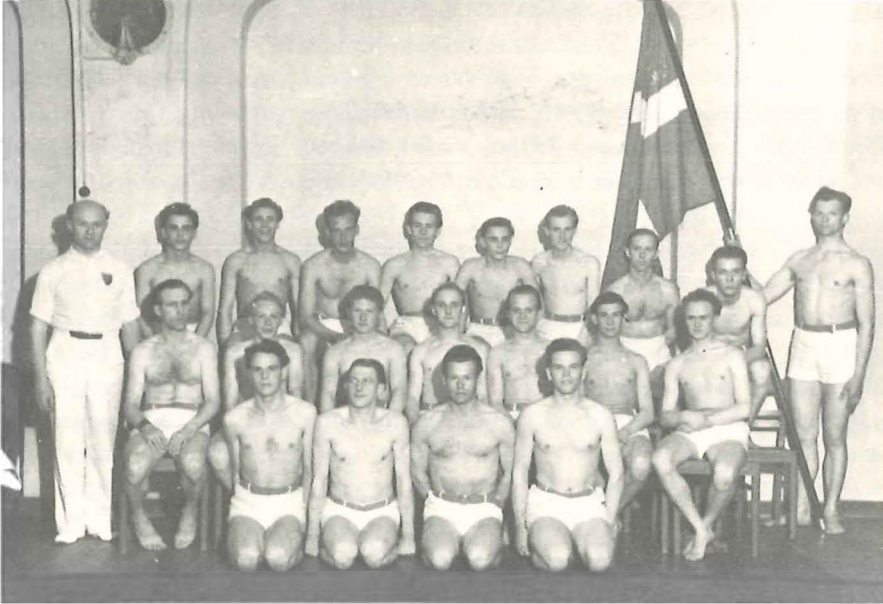
Skønt der eksisterede fraterniseringsforbud for briterne, der privat ikke måtte pleje kontakt med civilbefolkningen, blev dette forbud gang på gang trodset. Når min yngste søster Elisabeth og jeg på hjemvejen fra skole kom forbi lejren, som lå op ad Callsenweg, hændte det, at britiske vagtposter hilste venligt på os. Vi fik os en kort »snak« med dem. Nogle af dem var gavmilde og delte ud af deres slikration, chokolade og bolsjer, som dengang var efter-

tragtede sager. Lejren var omgivet af et trådhegn. Der var altså ideelle muligheder for samtalekontakt, hvis man da kan betegne det som samtaler, vi førte med briterne, for den sproglige forståelse var yderst ringe. Vi forsøgte os med dansk og plattysk garneret med nogle engelske gloser. For denne lidt ejendommelige sprogcocktail, som vi serverede for vagtposterne, blev vi belønnet med ivrige nik og mange smil samt – hvad der var vigtigt for os slikhungrende store børn – en del godter.

I sådanne situationer fortrød jeg, at jeg ikke havde fulgt Inger Ottosens fortrinlige engelskundervisning med større opmærksomhed. Advarsler havde det ikke skortet på fra hendes side. »Hvis du ikke tar dig sammen og følger bedre med, Ernst eller Gerhard, eller hvad du nu hedder, så vil du ende som gadefejer.« Dette var i sandhed manende ord til eftertanke, og de forfejlede heller ikke deres virkning. Men det varede kun en stakket tid, så gled jeg tilbage i min passive tilstand i hendes timer.

Første gang min søster og jeg mødte englændere på vejen ikke langt fra vor have, lagde en af dem en pose i græsrabatten. Han smilede, nikkede og pegede på posen, mens de gik forbi. Vi stod lidt tvivlrådige og så på posen. Den så meget indbydende ud. Så bad jeg Elisabeth samle den op. Det gjorde hun, og da hun åbnede den, viste det sig, at den indeholdt bolsjer. Da naturen havde medgivet mig en sund portion mistænksomhed, bad jeg hende tage den første smagsprøve. Hun puttede grådigt et bolsje i munden, og af hendes nydelsesrige smasken kunne jeg udlede den konklusion, at det måtte smage særdeles godt. Jeg tæmmede dog min indre trang til at styrte mig over posen, indtil jeg var sikker på, at hun ville overleve det formodede giftattentat mod to sagesløse personer. Da hendes ansigt ikke viste tegn på et menneske, der lå i sine sidste krampetrækninger, men tværtimod lyste op i et lykosaligt smil, var det slut med min tålmodighed. Jeg rev posen fra hende og stak af med den. Der fulgte en formidabel forfølgelsesjagt, som til sidst endte hjemme i haven. Her blev min tarvelige handling afsløret for mine forældre, som konfiskerede posen med indhold. Senere blev bolsjerne fordelt, men ikke ligeligt. Elisabeth fik de fleste som kompensation for den svie og tort, jeg havde tilføjet hende. Far havde så megen humoristisk sans, at han ikke kunne lade være med at more sig over mit lille testnummer.

En dag lige inden aftenmaden så vi to britiske soldater marchere ind i haven. De var bevæbnet, og mor blev så forskrækket, at der undslap hende et skrig. »Nu kommer de for at arrestere dig,« råbte hun til far, som dog ikke lod sig bringe ud af fatningen. Han var knap nok nået til døren, før der lød en kraftig banken, som fik os til at fare sammen. Ingen af os følte sig særligt vel til mode i dette øjeblik. Da far lukkede op, viste det sig, at det var to vagtposter fra lejren. De ville bare hilse på os. Far bød dem indenfor. De stillede deres geværer skødesløst fra sig ved døren og tog plads, og de gjorde det på en måde, som var det den naturligste sag i verden. Min søster og jeg kendte den ene af

Skoleinspektør Jørgen Pors med sit »elitehold« kort efter krigen

dem. Ham havde vi snakket med nogle gange over lejrhegnet. Hans navn var William Stokes. De to var de første englændere, der aflagde os et privat besøg. Den halve time, de tilbragte hos os, var en uforglemmelig oplevelse. Selvom vi ikke forstod hinanden ret meget, lo og spøjte vi sammen. Ind imellem sang og fløjtede de, bl.a. hørte vi for første gang den engelske version af »Lili Marleen«. Bill, som vi senere kaldte ham, var klar over, at vi tilhørte det danske mindretal. Det havde Elisabeth og jeg forsøgt at forklare ham første gang, vi talte sammen, og det havde han åbenbart fattet.

De gentog deres besøg flere gange, når de havde vagttjeneste. De var ikke ude efter noget, som vi i begyndelsen troede. Min næstældste søster Rosel var dengang 17 år, og det kunne jo tænkes, at de havde kastet et øje på hende. Det havde de måske nok alligevel. I hvert fald kom de og hyggede sig med hele familien. De plejede at bryde op, lige inden den vagthavende officer foretog sin kontrolgang i lejren. En skønne dag gik det alligevel galt for de to. Deres svinkeærinder blev opdaget, og de blev idømt nogle dages skærpet arrest med efterfølgende udgangsforbud. Kort tid efter blev deres afdeling forflyttet, og vi så dem aldrig mere.

Til hverdag var hele familien nærmest spredt for alle vinde. Vi var alle involveret i forskellige aktiviteter. Mine søstre og jeg deltog i ungdomsforeningens møder, som hovedsagligt foregik på »Hjemmet« i Mariegade. Desuden deltog jeg aktivt i spejderarbejdet og spillede med i Hejmdal-orkestret. Jeg gik

til gymnastik på Duborg-Skolen, hvor Jørgen Pors, som senere blev skoleinspektør i Kappel (1946-57), havde startet et herrehold. Vi trænede ihærdigt til diverse gymnastikopvisninger. Pors var en eminent lærer, der krævede meget af os, men skånedes ikke sig selv. Under hans ledelse opnåede vi fine resultater. Det var anstrengende, men dejligt. Vi flik-flakkede gennem hjemstavnen og det halve kongerige. I tæt pakkede forsamlingsale nord for grænsen forsøgte vi med vore kraftspring at overbevise vore rigsdanske landsmænd om, at Sydslesvig var genforeningsmodent. I vor ungdommelige iver og nationale begejstring overså vi som regel de barske realiteter, der dirigerede udviklingen i en anden retning end den ønskede. Vi vidste, at der herskede stor uenighed blandt partierne i Danmark angående Sydslesvig, og den britiske besættelsesmagts holdning til grænespørgsmålet fremmede ikke netop vor optimisme. Men unge som vi var, fyldt med gå-på-mod og idealisme, gik vi på barrikaderne for at »stride landet hjem igen til Danmark«, som omkvædet lød i en populær sang, skrevet specielt til sydslesvigsk ungdom efter krigen. Jeg var meget undervejs med spejderorkestret, som serverede »messingsuppe« for vore venner på begge sider af grænsen. Vi var ofte så stærkt engageret, at vi på en enkelt dag spillede på flere møder i landsdelen. Det skete derfor ikke sjældent, at jeg tog mig et blund mellem arrangementerne med trompeten under armen.

Kendte sydslesvigere optrådte som folketalere i den store stil. Især var der bud efter dem i valgkamptider. Vi lyttede betaget til deres kamptaler, og det gibbede i ens unge sjæl af fryd, når de speedede stemmen op til akustiske højder og affyrede deres salver mod tyskerne. Jeg har aldrig siden hørt så mange kampparoler, nationale trosbekendelser og dommedagsprofetier eller oplevet så mange retoriske temperamentsudbrud som på disse minderige folkemøder. Vi unge morede os med at efterligne de mest markante politikere ved at imitere deres stemmer og gebærder. Under valgkampen var der altid skæg og ballade. Vi unge bidrog i al beskedenhed til at skabe lidt festlig stemning. I flokke drog vi gennem byen og skrålede vore danske slagsange ud, så det gav genlyd i de aftenstille gader. Vi forsøgte at sabotere tyskernes valg møder fra balkonen i »Det jyske hus« (Det tyske Hus). Ofte kom det til håndgemæng og hidsige diskussioner med tyske mødedeltagere. Vi hjemførte ikke så sjældent et blå øje til stor bekymring for vore forældre. Men et blå øje anså vi dengang for et hæderstegn, vi holdt os jo ikke tilbage, når vi var udgået for saglige argumenter. Så kom næverne frem, og med dem tildelte vi hinanden det fine blå ansigtsstempel.

Jo, dengang havde vi allerede et ungdomsoprør, vendt mod de stygge tyske nationalister. De ældre og mere besindige blandt vore dansksindede landsmænd forsøgte at lægge en dæmper på os, men det lykkedes kun sjældent.

Til tider kunne det knibe med at overkomme det hele, når man samtidigt skulle passe sin skole. Jeg nærmede mig afslutningen på min skoletid og skulle forberede mig til præliminæreksamen. Vi skulle op i mange fag, både mundt-

ligt og skriftligt. Der var beskikket censorer fra Danmark, og vor respekt for det grønne eksamensbord var stor. Vi havde hørt nogle gruopvækkende historier om dets lammende virkning på eksaminandens tungebånd. Når vejret tillod det, sad jeg i haven under et stort kirsebærtræ og terpede lærestoffet igennem. Ind imellem, når jeg trængte til at slappe af, spillede jeg skak med far. Skak var hans store lidenskab, og det lykkedes ham at vække min interesse for det ædle spil. Han trænede mig op og gjorde det så godt, at jeg snart blev ham en jævnbyrdig modstander. I timevis kunne vi sidde bøjet over skakbrættet uden at mæle et ord. Under krigen havde far spillet en del med Johannes Münchow, der lige som faderen var en velset gæst i vort hjem. Da han blev indkaldt, måtte far og jeg nøjes med at holde hinanden i træning. Enkelte gange, når Johannes var på orlov, kom der lidt afveksling i skakspillet.

Da Dansk Skakklub Flensborg blev oprettet efter krigen, var jeg med fra starten. Det var Duborg-læreren Børge Borgaa, som tog initiativet til oprettelsen. Der var mange dygtige skakspillere, og dem lærte jeg meget af. Den daværende danmarksmester Jens Enevoldsen kom til Flensborg og spillede simultan mod en snes af vore bedste spillere. Han vandt de fleste partier. Imponerende var det at opleve ham med bind for øjnene, da han siddende i et tilstødende lokale spillede blindt mod 10 til 15 skakspillere. Man meddelte ham hvert eneste skaktræk gennem den åbne dør, hvorpå han dikterede sine modtræk. Også her vandt han de fleste partier. Jeg misundte ham hans fantastiske klæbehjerne.

Forholdsvis hurtigt gennemførte klubben sit første internationale skakstævne i Flensborg. Ved den lejlighed kom kendte navne til byen. Blandt dem deltog den internationale stormester Boguljobov og den tyske stormester Sämisch. De var begge meget suveræne. Boguljobov, der var russer af fødsel, men emigreret til den vestlige verden, var det ubestridelige skakgeni, der beherskede hele registeret og stjal næsten helt billedet fra de øvrige skakkoryfær. Da eksamenstiden nærmede sig, måtte jeg lægge skakken på hylden.

Jeg spekulerede så småt over min fremtid. Mit ønske var at gå lærervejen. Far ville gerne have mig ind i sin håndværkerbranche, for at jeg senere engang kunne overtage hans lille firma. Vi satte os en dag sammen i haven under kirsebærtræet og gennemdrøftede mine fremtidsmuligheder. Han viste megen forståelse for mine boglige interesser og støttede mit ønske om at blive lærer. Dermed var sagen afgjort. Med mine 16 år var jeg dog for ung til at påbegynde en seminarieuddannelse. Man skulle være fyldt 18 år for at blive optaget. Efter veloverstået præliminæreksamen opsøgte jeg daværende rektor Henry Jensen, der var Bernhard Hansens efterfølger på Duborg-Skolen. Efter en kort tænkepause foreslog han, at jeg lige så godt kunne udnytte ventetiden med at tage et frivilligt skoleår i afgangsklassen. Det gjorde jeg, og i 1948 tog jeg for anden gang præliminæreksamen – forøvrigt med en endnu bedre gennemsnitskarakter end den første. Det var – så vidt jeg ved – første og eneste gang i Duborg-

Skolens historie, at en elev har taget to præliminæreksaminer. Jeg har stadig begge beviser liggende i min skrivebordsskuffe.

Jeg var nu 17 år, og fremtiden antog herefter mere konkrete former. Vejen var banet til en seminarieuddannelse. Men først skulle jeg »præpareres«, det vil sige gå på præparandkursus. Et sådant var blevet oprettet samme år på Duborg-Skolen. Vi blev undervist om eftermiddagen, og jeg var stadig den yngste. Om formiddagen var der ofte bud efter os, når vi skulle springe ind for en sygemeldt lærer på byens danske skoler. Jeg vikarierede forskellige steder og gjorde således mine første pædagogiske erfaringer. Præparandkurset blev ledet af Jørgen Jessen, den første forstander for Jaruplund Højskole. Han havde nok at se til. Da kurset startede, var der indtegnet omkring 60 kursister fra hele Sydslesvig. Vi var opdelt i flere regionale hold. Foruden Flensborgholdet fandtes der et hold i Slesvig. Flere faldt fra i årets løb, og til den afsluttende indstillingsprøve var vi kun en snes stykker tilbage. Optagelsesprøven til seminariet fandt sted i Silkeborg. Mens jeg blev præpareret, lærte jeg Kunigunde, min senere hustru, at kende på en ret så kuriøs måde. Hun boede på Nibøl-egnen, var tilmeldt præparandkurset, men deltog kun i perioder i undervisningen på vort hold. Vor første samtale fandt sted på en af skolens agtværdige gange. Hun røg meget, lagde jeg mærke til. Jeg selv var dengang fanatisk ikke-ryger. Vor samtale formede sig som en ordduel af temmelig kort varighed. Cigaretrygende kvinder indkasserede på forhånd minuspoints hos mig. »Det pynter ikke på dig med den cigaret,« henvendte jeg mig til hende. »Se dig selv i spejlet, så vil du opdage, at du heller ikke pynter – uden cigaret,« svarede hun hvast. Impertinent er hun osse, tænkte jeg. Det gav flere minuspoints. »Kvinder, der ryger, bør man ikke gifte sig med,« svarede jeg brøstigt. »Nu får du mig næsten til at hulke,« kvitterede hun med bidende ironi i stemmen. »Dig ville jeg i hvert fald aldrig gifte mig med,« tog jeg hidsigt til genmæle og vendte hende ryggen. »Har der nogensinde været tale om det,« lo hun hånligt efter mig. Jeg opgav at tælle de mange minuspoints, hun havde hentet sig hos mig på rekordtid. Jeg skyndte mig bort og tænkte: Den slags furier skal man helst undgå at møde her i livet.

Senere mødtes vi alligevel på Th. Langs seminarium i Silkeborg, hvor vi begge – rent tilfældigt – havde påbegyndt vor læreruddannelse. For at gøre en lang historie centimeterkort: Det endte med bryllup, og jeg kan oplyse mine forbløffede læsere, at jeg stadig er lykkelig gift med Kunigunde. Hun holdt forresten op med at ryge, mens vi ventede vores første og – som det skulle vise sig – eneste familieforøgelse. Hun har ikke røget siden.

Mens grænsekampen var på sit højeste, hengav vi os i romantiske dagdrømme om grænseflytning og en ny udgave af kongens ridt over grænsen ind i Sydslesvig på en hvid, blomstersmykket hest. Vore danske venner nordfra – dem var der mange af – opildnede os til kamp for en grænserevision. Ung, som jeg var, gik jeg med fuld orkestermusik ind for sagen. Under en samtale, jeg

førte med en hvidglødende Sydslesvig-aktivist fra Danmark, fik jeg en smagsprøve på den frenetiske stemning, der fandtes i mange nationale kredse derhjemme i det gamle land. Efter den gode mands oprigtige mening burde Danmark have løst Sydslesvig-spørgsmålet ved en dansk militær intervention. Den danske Brigade, mente han, burde have marcheret ind i Sydslesvig helt ned til den historiske Ejdergrænse. »I 1940 besatte tyskerne vort land uden at spørge nogen,« sagde han. »Danmark skulle have gjort gengæld efter befrielsen. Så havde der igen været balance i regnskabet,« bemærkede han med aktivistens glød i øjnene.

Mange danskere tænkte sikkert som han i disse bevægede tider. Men der lød også advarende røster. Havde Danmark ført en kort-proces-politik over for det besejrede Tyskland og hjemført den gamle landsdel gennem en militær lynaktion, havde det betydet en eklatant krænkelse af gældende territoriale retsprincipper, altså en udemokratisk handling i verdensoffentlighedens øjne, og man ville have tvunget Danmark til at annullere sin selvbestaltede afgørelse og værdsårlig at tilbagelevere »tyvegodset« til dets »retmæssige« ejer.

Det officielle Danmark havde jo umiskendeligt givet udtryk for sin holdning: Ingen grænseflytning. Til trods for denne fastfrysningstese fortsatte uforbederlige optimister i titusindvis deres felttog for Sydslesvig. Men der fandtes også mange modstandere, de såkaldte antigrænserrevisionister, som under ingen omstændigheder ønskede grænsen flyttet bare en eneste centimeter sydpå. Under et kort besøg i Nordslesvig faldt jeg i snak med en gæv sønderjyde, som repræsenterede Danmarks kolde skulder. Da han hørte, jeg kom søndenskels fra, opstod der en mærkelig forandring med manden. Hans øjne skød lyn, og han affyrede en bredside, der gav mig metafysiske kuldegysninger. »Vi skal ikke ha jer hjem, hverken i dag, i morgen eller i al evighed. Under Hitler var I med til at trampe Europa ned. Nu hvor Tyskland selvforskyldt ligger knust under sine egne murbrokker, kommer I sydslesvigere i tanker om, at I vil hjem til den varme stue. I fem år har vi lært jeres støvletrampmentalitet at kende. Nu kan det være nok. Bliv hvor I er. Hvis Tyskland havde sejret, ville vi stadig høre jeres heilråb over grænsen for »Führer, Volk und Vaterland.«

Jeg forsøgte flere gange spagfærdigt at afbryde ham i hans tordenmonolog. Men det var forgæves. Orkanen lod sig ikke standse. Hans erfaringer med tyskerne kendte jeg ikke. Men hans tyskerhad fik jeg at føle helt ind i den fjerneste afkrog af min unge sjæl. Bortset fra denne enkelte chokepisode havde jeg mange solstråleoplevelser. Således husker jeg en begivenhed, der viste Danmark fra dens lyse side. Vores afgangsklasse var indbudt til at deltage i et kristeligt gymnasiastævne på Lille Okseø i Flensborg fjord. Her var modtagelsen så overstrømmende, at man skulle tro, vi var væsener fra en fjern klode. Blandt gymnasiasterne var der en pige, der stirrede tryllebundet på os, som om vi var nationalhelgener, der bærede Okseøen med vort besøg. Sydslesvig betegnede hun som »det forjættede land«. Hver gang hun så ud over fjorden,

fik hun tårer i øjnene. Jeg var ikke særlig glad ved situationen. Men jeg anstrengte mig hæderligt for at spille den højst uvante rolle som repræsentant for det udvalgte folk. Om det lykkedes, ved jeg ikke. I hvert fald åndede jeg lettet op, da stævnet var forbi. Nu kunne man da være sig selv igen.

Der blev sunget meget i disse år – i skoler, forsamlingshuse, krostuer og tusinder af hjem over hele Sydslesvig. Den danske folkesang dyrkedes så intenst, at vi hver eneste dag kunne have båret Sydslesvig hjem til Danmark på sangens vinger. Men det var den politiske vej, der skulle benyttes, og den viste sig at være stenet – og til sidst ufremkommelig.

Som kursist på præparandholdet havde jeg stadig min daglige gang på Duborg-Skolen. Som gammel elev af denne skole kunne jeg ikke lade være med at følge med i, hvad der foregik i dens hverdag. Elisabeth var stadig elev på skolen, og hun fortalte løst og fast om begivenheder og personlige oplevelser fra skolen. Hun berettede bl.a. om den nye ånd, der havde holdt sit indtog i klasserne. Det var de nye, der dominerede, sagde hun. Den fortrolige, intime danske atmosfære, som vi kendte fra krigens tid, og som vi begge havde holdt så meget af, var forsvundet. Jeg følte mig bestyrket i mine bange anelser, som jeg allerede i min afsluttende skoletid havde fornemmet. Mine dystre spekulationer fik fornyet næring, da jeg hørte, at der var blevet oprettet en elevforening med en bestyrelse, der næsten udelukkende bestod af »nydanske« elever. Nogen tid efter kom min søster hjem med det første nummer af et nystartet elevblad. Jeg læste det med blandede følelser, og irritationen kom igen op i mig, da jeg erfarede, at også hovedparten af redaktionen bestod af »nyomvendte« elever. Det var altså virkelig de nye, der nu bestemte kursen på skolen. Det var startsignalet til en reaktion fra min side. Jeg røg i blækkuset og skrev en meget kritisk artikel. Den sendte jeg til elevbladets redaktion og bad om at få den offentliggjort i bladets næste nummer.

Jeg husker ikke artiklens indhold i enkeltheder, men jeg advarede kraftigt mod den tyske indflydelse på skolen og udtalte min forundring over, at man i den gamle danske elevkreds fandt sig passivt i denne form for underminering. Artiklen blev bragt i det næste nummer, forsynet med min overskrift »Her kritiseres, men –«. Den slog ned som en bombe og vakte vild opstandelse på skolen. Hvad i alverden bildte sådan en løjser sig ind, lod man mig vide. Mange lærere var lige så forargede som de fleste elever, der engagerede sig i den polemiske debat. Her prøvede en tidligere elev at ødelægge borgfreden og skabe splid og ballade i elevflokkene, fik jeg læst og påskrevet.

Jeg var mildest talt forbavset over den heftige reaktion. Mit spark havde tilsyneladende ramt et ømtåleligt sted. Elevforeningen blev mobiliseret, og der indkaldtes til hastemøder, hvor min artikel blev plukket fra hinanden og stumperne gennemanalysert. Man opfordrede mig til en personlig stillingtagen i elevforeningen, hvilket jeg naturligvis sagde ja til. Jeg var rede, meddelte jeg, og bad om en termin. Konfrontationen kom hurtigere end ventet. Det skete en

dag, da jeg gik til min sædvanlige træningsaften i gymnastik på skolen. Vi havde lige afsluttet træningstimen, da et ungt håbefuldt medlem af elevforeningens bestyrelse dukkede op i omklædningsrummet. Man havde hørt, at jeg befandt mig på skolen, og da elevforeningen holdt møde samme aften to etager højere oppe, ønskede man at høre en nærmere redegørelse af mig personligt. Skønt totalt uforberedt sagde jeg ja med det samme. Nu skulle jeg altså på slagtebænken. Fem minutter efter stod jeg ansigt til ansigt med en ret talstærk forsamling. Blandt de mange befandt sig også nogle af mine gamle klassekammerater, som nu gik på skolens nyoprettede studenterkursus. Mødet kom til at vare længe. Jeg indledte med at uddybe mine synspunkter, som jeg havde nedfældet i den »formastelige« artikel. Da jeg var færdig, brød uvejret løs over mig. Mødelederen havde sit hyr med at holde styr på hver pige og fyr, hvis temperament var nået op på kogepunktet. Under fyrværkeriet opdagede jeg hurtigt, at jeg stod muttersalene med mine synspunkter. Den aften fik jeg et udførligt og lidet smigrende signalement af mit ego. Her skal citeres nogle udpluk efter hukommelsen: Jeg var en bedrevidende, selvretfærdig sydslesviger af den intolerante slags. Mine kætterske udtalelser manglede bund i virkeligheden. Netop de nye elever ønskede at fremme den danske ånd på skolen. Man bebrejdede de gamle elever for at indtage en passiv, ja nærmest indolent holdning. Og hvorfor i alverden havde jeg i min elevtid ikke taget initiativet til oprettelse af elevforening og elevblad. Jeg havde da gået i skolen længe nok. Men intet var sket. Næ, først da de nye elever arriverede, kom der liv i de gamle klude. Det kunne jeg så sandelig ikke bebrejde dem for. Tværtimod.

En kvindelig lektor, der overværede mødet og indtil da havde forholdt sig tavs, tog nu ordet. Hun var mere saglig. Med akademisk stemmeføring lod hun mig vide, at det var forkert at skelne mellem nye og gamle danske elever. »Vi skal ikke have to slags mindretal, hverken på skolen eller i foreningerne. Vi er alle danske sydslesvigere over for Danmark, Tyskland og Vorherre. Vi er een dansk folkegruppe,« fastslog hun med autoritet i stemmen.

Jeg indvendte, at dette syn kunne man let gøre sig til talsmand for, når man som hun var kommet nordfra efter 1945 og ikke selv havde oplevet den nazistiske turbulens siden 1933. Der var stadig stærke reminiscenser fra denne tid til stede hos det gamle mindretal, og dem kunne man ikke fornægte eller bortforklare med fine floskler om samdrægtighed efter devisen: et folk – et flag – et fædreland. Min sidste bemærkning udløste på ny heftige protester fra »galleriet«. Nu insinuerede jeg, blev der råbt fra en af de bageste rækker. Den kvindelige lektor meldte sig til orde igen. Meget behersket og med kultur i stemmen sagde hun: »Denne indstilling kommer vi ingen vegne med. Der gror en danskhed frem overalt i Sydslesvig, og dens vækst må ikke bremses af selvretfærdige sydslesvigere. Børnene er sagesløse i det politiske spil. De skal ikke lastes for, at de har måttet gå i tysk skole indtil 1945. Vi må alle bidrage til at skabe de bedst mulige vækstbetingelser for den danskhed, som nazismen

har holdt nede i den forfærdelige tid.«

Hun havde jo i grunden ret. Det vidste jeg, det vidste hun, det vidste vi allesammen, for det var jo et dansk Sydslesvig, vi kæmpede for. Det var bare ikke hele sandheden. De bitre erfaringer, den enkelte sydslesviger havde gjort i sin egen hjemstavn under NS-regimet, var en personlig byrde, som han selv måtte klare. Danskhedens nye hus skulle ikke belastes med personlige hypoteker fra en fortid, der spøjte i nogle få sydslesvigeres liv. Nu skulle der slås en slutstreg under et gammelt regnskab og blikket rettes fremad mod en lysere tid. Fortidens spøjelser skulle definitivt manes ned i den sydslesvigske jord.

Under hele mødet så jeg kætterbålet lystigt brænde for mit indre blik med mig selv som det offer, der havde vovet at udfordre de slumrende oprørsinstinkter hos modparten. Debatten tog dog til sidst en overraskende vending, da man meddelte mig, at man havde overvejet at opfordre mig til at indtræde i elevforeningens bestyrelse. Men ved nærmere granskning af vedtægterne fandt man ud af, at det ikke lod sig gøre. Vedtægterne tillod ikke optagelse af gamle elever i bestyrelsen. Valgbare var kun Duborg-elever. Jeg svarede, at jeg ikke var ude efter en bestyrelsespost. Den tanke havde på intet tidspunkt så meget som strejft mig, sagde jeg. Jo, men i artiklen havde jeg indirekte luftet en sådan tanke, blev der påstået, og denne mulighed havde man altså taget under alvorlig overvejelse.

Efter dette første og foreløbig sidste konfrontationsmøde på hjemmefronten tæmmede jeg min stridslyst og begyndte i stedet at skrive digte, hvilket var en mere fredelig og neutral beskæftigelse. Dette er dog et andet kapitel i min livshistorie, og det vil mine læsere blive forskånet for i nærværende bidrag.

Min første ungdomstid i Sydslesvig nærmede sig sin afslutning. Nu skulle jeg prøve kræfter med andre opgaver, som ventede på mig i Danmark. Det var med et vist vemod jeg brød op fra min hjemstavn. Jeg vidste, at Sydslesvig kunne klare sig uden mig. Men kunne jeg klare mig uden Sydslesvig i de kommende fire år, hvor jeg skulle sidde på skolebænken i et fuldstændigt fremmed miljø? Ville mine forventninger til moderlandet blive indfriet? Disse og mange andre spørgsmål stillede jeg mig selv, mens jeg pakkede mit rejsegods. Som 18-årig tror man, at hele verden venter på en.

Ja, dengang troede man endnu på mirakler.

Vidt udsyn og hjertegræs

AF META LORENZEN

Min far, Hermann Lorenzen, blev født 28.2.1897 i Løwenstedt i Fjølde sogn, hvor hans forældre Marie Sophie og Lorenz Hinrich Lorenzen boede til leje. Bedstefar var arbejdsmand. Der var 4 børn, alle drenge, og far var den ældste.

Løvensted er en landsby med alle gårde samlet i en klynge, med bager – og med en smed, hvis kone drev købmandsforretning. Byen ligger på overgangen mellem marsk og geest, og mod syd var der først store engdrag, der længere ude gik over i hede og mose. Langt mod syd var landsbyen Brook – og mod vest Kolkerheide.

Hvis man stod i udkanten af Løvensted blev det flade land kun brudt af en bebyggelse et par kilometer sydpå: Wesemanns gård, der er en udstykning fra Jippes i Kollund. Og denne gård købte mine bedsteforældre omkring år 1905, og her blev jeg født i 1931 som den sidste af en flok på 9. Jeg var ikke noget ønskebarn. Min mor har ofte sagt, at hun ikke havde ønsket en eneste af os og heller ikke havde glædet sig til at skulle have os. Men planlægning på det område var jo ikke aktuelt for den generation og slet ikke i det miljø. Man fik de børn, der kom, og mor hankede på bedste måde op omkring den flok, hun fik, fire drenge og fem piger.

Mine forældre lærte hinanden at kende som ganske unge i 1915 i Brook, hvor mor tjente.

Mens far lå inde som soldat i første verdenskrig, fik han brev fra sin mor, der ønskede at vide, om han havde været sammen med min mor, og da han måtte svare bekræftende på det, sagde farmor, at han i så fald jo nok kendte sin pligt.

Det gjorde han, og den 26. august 1916 blev de gift, og mor flyttede ind hos fars forældre.

Min ældste bror Heine var da allerede 2 måneder gammel.

Min mor følte sig ikke velkommen som svigerdatter på Kollundmark, men prøvede at tilkæmpe sig accept ved at yde en god arbejdsindsats.

Det er svært at placere skyld, når det går dårligt mellem svigermor og svigerdatter, men dårligt gik det, og da far kom hjem fra krigen, var han klog nok til i 1920 at flytte med sin familie. På det tidspunkt var også min bror Lorenz kommet til verden.

Mor kan se vidt omkring, mens hun malker

Som soldat havde far ligget sammen med mange nordslesvigere, og her opstod et ønske hos ham om at leve i dansk kultur. Derfor søgte han nu en stilling som fodermester i Rangstrup i Sønderjylland. Som fodermester var det med i kontrakten, at konen hjalp til, så mor fik god brug for sin dygtighed, når hun både skulle malke og holde styr på familien, der blev forøget med en lille ny hvert eller hvert andet år.

Da min fars forældre ønskede at afgive gården, blev min far som den ældste spurgt, om han var interesseret. Han tog imod tilbuddet, og i 1926 flyttede far og mor så tilbage til Kollundmark med 5 børn, mens min fars forældre flyttede til Haselund og boede til leje på et uldspinderi lige over for mejeriet kun ca. 4 km fra gården

Som selvstændig landmand drev far gården efter dansk mønster og med bistand af danske konsulenter, og det lykkedes ham at få jorden til at give føde til den stadig voksende familie. Han forbedrede både inde og ude, og det vakte forargelse og tvivl i omegnen, men derefter respekt.

Da Sydslesvig ikke kom med til Danmark efter 1920, startede en folkelig bevægelse med foredrag og sammenkomster – vel nok hovedsaglig i Flensborg, men også flere andre steder i landsdelen, således bl.a. hos Hans Andresen, Hyllerup, og fra 1930 i Valsbølhus.

Valsbølhus ligger ca. 30 km fra Kollundmark, men mine forældre cyklede dertil – almindeligvis efter en lang arbejdsdag. Også mine ældre søskende har deltaget.

Da mor og far (t.h.) i 1956 fik Det danske Landhusholdningsselskabs sølvbæger

Jeg husker kun Valsbølhus fra juletræsfesterne. Da kørte vi dertil i hestevogn. Og i dagene før festen havde mor travlt. Vi skulle se ordentlige ud, og meget var der ikke at købe for, så der blev syet om og repareret, vasket og strøget. Mors job var jo at være husmor, og hun satte en ære i at passe sit job godt. Ungerne skulle være rene og hele. Så vi kom i blød i den store træbalje og fik rensat ører helt ind til trommehinden med en hårnål.

Så blev vi klædt i stadsen og pakket godt ind i tæpper og anbragt i hestevognen. Varme sten blev lagt i bunden af den firhjulede stadsvogn, men da turen varede nogle timer, nåede vi alligevel at fryse.

Vel ankommet til Valsbølhus blev vi modtaget af Maren Sørensen og Kathrine Bojlesen.

Der blev serveret kakao og boller til børnene og kaffe til de voksne.

Senere blev der danset om juletræ – længe. Det var dejligt for os børn.

Et år kom vi så sent, at de var bange for, at vi var kommet noget til. Det skyldtes, at vi skulle om ad Stiglundsand til Hanne og Kresten Jepsen og have børnene med derfra. Men de var ikke færdige, så vi måtte af al klunset og vente på, at kjolen til et af børnene blev syet færdig. Det forekommer mig, at vi ventede i flere timer, og at de måtte have danset om juletræet, inden vi kom.

Hanne og Kresten Jepsen var de nærmeste dansksindede naboer, vi havde. Der er syv km dertil fra Kollundmark. Ved siden af dem i et lille hus boede 3 ældre søskende, der havde ejet Jepsens gård. Dem besøgte vi også, når vi var der. De var meget gæstfrie, og vi fik »knepkager«. De havde flere katte, som

Maren Sørensen

færdedes over det hele. De slikkede fløden af mælken og snusede rundt i al maden, så vi var ikke så begejstrede for at spise der. De havde det heller ikke alt for rent, hvilket min mor lagde mærke til. Men flinke var de, og der var frit slag for os børn. Vi kunne bare tumle løs. Den ene af dem, Lorenz, kom jævnligt og besøgte os. Han havde en enorm stor sadel på sin cykel, og han holdt altid hovedet skævt. Når han lo, lød det: chi.... chi.... chi.... Han talte sønderjysk, men der røg også nogle plattyske ord med, og det kunne lyde pudsigt. Han kom en del omkring og kunne fortælle om stort og småt fra omegnen.

En sommer, han var der, fortalte han: »Ja, Kaline å æ rævkul hæ fåt farkens.« (Hos Karoline på Rævekulen har de fået smågrise.) Men det lød, som om det var Karoline, der havde fået grisene. Desuden lød Rævkulen som »Røvkulen«, når Lorenz udtalte det, så min søster Lina og jeg grinede meget af det længe efter, især når vi skulle sove til middag – for at de store kunne få ro. Vi lå begge i den øverste køje, selvom flere senge stod tomme, fordi 3

af mine søskende var på ferie i Danmark. Bare en af os sagde: »Kaline å æ Rævkuul«, så fik vi et grineanfald.

Som den yngste savnede jeg meget mindre søskende, og da der kom en lille hos en familie i Kollund, drog jeg af for at se barnet. Jeg må have syntes godt om ham, for jeg tilbød 10 køer i bytte, dog uden held.

Også andre børn har jeg prøvet at tiltuske mig. Om jeg er kommet på ideen af mig selv, ved jeg ikke, men man har på den egn meget med at drille og narre børn, så det kan udmærket være opstået ved, at de har spurgt, om jeg ville købe den lille. Men mindre søskende savnede jeg.

Om foråret, når storken sad på taget for at se, om det eventuelt kunne bruges til bolig, for derefter at vrage det, har jeg i timevis siddet på gårdspladsen på en malkeskammel og råbt: »Stork, stork, du bedste, gif mi en lütje schwester! Stork, stork, du goode, gif mi en lütje broder!« Og når storken spankede efter slåmaskinen i engen, har jeg prøvet på at fange den for på den måde at få mit ønske opfyldt. Jeg kunne komme på en meters afstand af den, men når jeg allerede troede at have den, lattede den og var helt uden for rækkevidde.

Selvom vi boede helt isoleret, manglede vi ikke beskæftigelse. Dels var der altid fare for, at vi skulle hjælpe til, så det gjaldt om at holde sig uden for synsvidde, og dels var der legen.

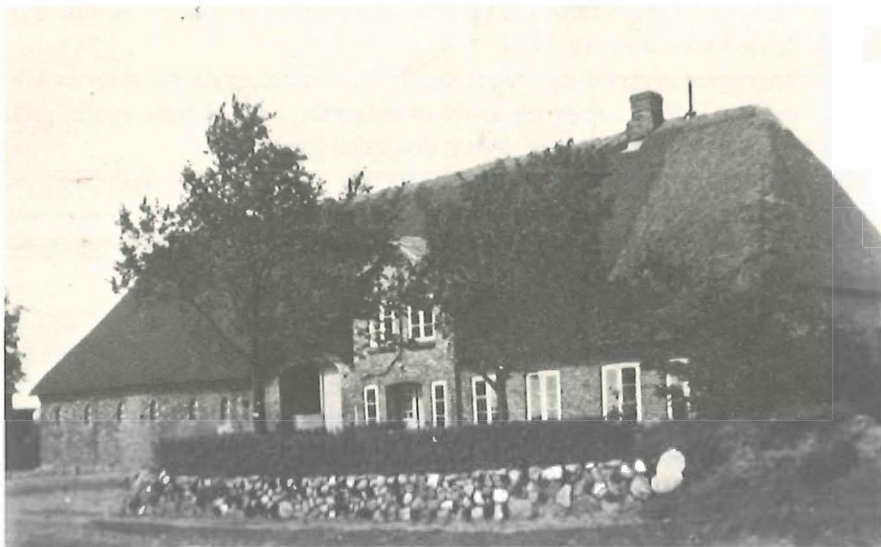
Mange af vore lege foregik på kornloftet. Herfra var der en skakt ned i hestestalden. Når man stemmede ryggen mod den ene side og benene mod den anden, kunne man komme op og ned den vej. Man kunne også bare sætte sig i klemme, hvis der var ubehageligt arbejde i nærheden. For det meste var det Hans og mig, der legede her. Op ad stigen, ned gennem skakten, forbi hestene uden at blive bidt – og forfra igen.

Vi brugte også kornloftet som teatersal. Her indøvede vi sketches eller skyggeteater og inviterede de voksne derop om aftenen. Andre aftener kunne vi søskende alle lege måneskinsleg.

Men i den mørke årstid var vi alle samlede i stuen, hvor far læste højt, og mor og pigerne lavede håndarbejde. Jeg har nok været for lille til at forstå det, der blev læst, men vi små sad tit på gulvet og spillede kort. Far lå på sofaen med fødderne mod kakkellovnen, mens han læste, og vi små kunne godt tillade os at snakke sammen imens, men hvis vi skændtes, sprang far op og hev kortene i kakkellovnen. Der var krig nok i verden, så vi skulle holde fred i hans hus. Det varede ofte længe, inden vi fik nye kort.

En bagedag var en festdag. Den begyndte dagen før.

Vores bagehus lå ca. 20 meter nord for huset, men vi skulle gennem loen for at komme derned. Det har vel været ca. 3 x 4 meter, hvoraf ca. halvdelen var optaget af ovnen. På den ene væg var der hylder. Over for hylderne under det lille vindue stod dejtruget og for enden af det op mod ovnen gruekedlen. Om vinteren stod der desuden en meget stor træbalje på gulvet.

Gården på Kollundmark

Først skulle brændet lægges til rette i ovnen. Det skulle Hans og jeg gøre. Tørvene skulle hentes i tørveladen og bæres derned i en vidjekurv. Derefter skulle de stables på en bestemt måde i 2 rækker med et mellemrum på ca. 1/2 meter. For at gøre det godt nok, måtte vi kravle ind gennem ovnlågen og starte stablingen bagest i ovnen.

Vi kunne finde på at lukke lågen for hinanden i bedste Hans og Grete stil – og den kunne ikke lukkes op indefra. I panik havde man så væltet hele konstruktionen, inden man blev lukket ud igen.

Når brændet var på plads, skulle mor ælte rugbrødsdejen. Rugmel, vand og salt blev hældt i truget og æltet sammen med surdejen (en lille skål dej fra sidste bagning, som var blevet surt). Når dejen var grundigt gennemæltet, blev det klappet sammen i den ene halvdel af truget, og der blev ridset et kryds i det (vel sagtens det gamle korsets tegn mod det onde). Derefter blev der drysset lidt mel over dejen, og den blev dækket til med melsækken.

Meget tidligt næste morgen blev der tændt op i ovnen, og dejen blev æltet igen og formet til store brød. Disse blev lagt på et langt bræt og sat i ovnen (chasseln) i kort tid, indtil de havde fået en skorpe. Så kom de ud igen og blev lagt på hylderne.

Vi børn kunne godt lide disse skorper med dej på bagsiden, så vi fik lov til at lave vore egne små brød, hvor vi så pillede skorperne af og gnaskede dem i os.

For at ovnen var tilpas varm, skulle den være hvidglødende i hele hvælvingen. Først da blev alle gløder raget ud i en fordybning uden for ovnen og

slukket med vand. Melsækken blev gjort våd og kørt hen over bunden af ovnen for at fjerne det meste af asken. Derefter blev brødene lagt direkte på ovenbunden med en lang brødspade, og lågen blev lukket. Nu blev der ættet sigtebrød og eventuelt rørt kager.

Så snart brødene var færdige og afkølede, blev de båret op til huset og rakt ind gennem køkkenvinduet og lagt i kælderen, som kun var ca. en meter dyb, men kølig alligevel. Det var vores spisekammer.

Når min mor, Dora Lorenzen, født 1896, havde fødselsdag den 15. sept., kom hendes forældre, Opa og Oma fra Kulum på besøg. De boede på aftægt hos deres søn – min mors bror – Thomas. De havde selv bygget deres lerklinede hus 1888 og opdyrket heden. De havde slidt hårdt og levede nu i deres alderdom i et nyt hus.

Bedstefar kunne godt lide at lege med os børn. Han var ret tung og kraftig og sad som regel ned, når han var hos os. Han ville gerne have os på knæet, og så fik vi en ridetur, så vi var rystet sønder og sammen. Eller han kildede os. Tit så voldsomt, at vi græd og sladrede til mor. Hun sagde bare, at vi kunne holde os fra ham, men få minutter efter kredsede vi igen om bedstefar, indtil han fik fat i os. Han gik med stok, og med krogen kunne han trække os hen til sig. Ofte var vi blevet så vrede på ham, at vi lovede os selv, at vi aldrig ville lege med ham mere, men næste gang de skulle komme, kunne vi ikke vente, så meget glædede vi os.

Det skete også, at vi var på besøg på Kulum. Der var ca. 7 km derhen, og vi kørte dertil i jumbé.

Far var sjældent med. Enten havde han ikke tid, eller han havde ikke lyst. Fra slutningen af trediverne kan politik også have spillet ind.

Onkel Thomas og tante Marie havde børn, der var på alder med os, så vi ville gerne med. Bare sikrede vi os, at vi skulle spise hos bedstemor. Hos min morbror spiste de indtil efter 2. verdenskrig af samme fad, og det var vi ikke vant til. Det vidste bedstemor, så hun gav os en tallerken hver. Ellers var der hyggeligt hos tante Marie. Hun var gavmild, og der vankede tit småkager.

I deres stue var den ene væg dækket af to indbyggede senge med trælåger. Lågerne var fint udskårne, og under halmmadrassen blev der i vinterhalvåret opbevaret kartofler. Her lå vi børn sammen med husets børn, indtil vi skulle hjem. Lågerne blev selvfølgelig lukket, men når vi var trætte af at tumle, listede vi sengelågerne på klem og kunne således høre, hvad de voksne talte om. Og det var interessant og ofte ikke beregnet for vores ører. Mor skulle jo høre nyt fra sin hjemegn.

På Kulum sagde de ikke – du – til deres forældre, men: »vil far det, og vil mor det.« Deres plattyske dialekt var – trods den korte afstand – forskellig fra vores, og vi gjorde selvfølgelig nar ad hinandens sprog.

Kom vi børn fra Kollund til at tale dansk til bedstefar eller bedstemor, svarede de os ikke, skønt de godt forstod det.

Skulle der slagtes, foregik det i vores lo. Og når vi i krigens tid slagtede én lovlig gris, slagtede vi samtidig mindst én »sort« gris, ofte flere. Så kom kød-synsmanden for at undersøge og stemple den »hvide« gris, og så gjaldt det om at få lejlighed til at snuppe stemplet til det »sorte« kød. Det var meget vigtigt, at det blev stemplet, for ellers måtte røg-manden ikke ryge det, så alle kneb blev brugt. Lykkedes det ikke at få ham lokket væk fra tasken, kunne man for eksempel drikke ham fuld. Stemplet blev kødet i alt fald, og røget blev det også.

Røgmanden fik et par gode lunser, så han ikke undrede sig over så meget kød, der var – og lidt ekstra for også at glemme, hvem der bare satte nogle huller i mærkesedlen i stedet for navn, ifald der kom eftersyn i røgeriet.

Vi spiste selvfølgelig ikke alt kødet selv. Det blev nærmest brugt som gangbar mønt til at erhverve varer for.

I 1944 skulle der købes brædder til et nyt gulv i stuen. Efter næste slagting blev den ene gris lagt i bunden af en almindelig jernhjulsvogn, dækket til med halm. Og far og Hans drog til Bredsted, hvor far havde en aftale med en snedker. På hjemvejen lå brædderne, hvor »pengene« havde ligget.

En gang var Hans og far ved at slagte tre grise. Pludselig kom Misse løbende over vejen og sagde, at politiet var der.

Far gik hen i døren med blodige arme: »Nå, ham der, ham har jeg været soldat sammen med.« Soldaterkammeraten stillede heller ingen spørgsmål om, hvad far havde været i færd med, da han kom.

Slagteren kom altid tidligt, og grisen blev gennet ud fra stalden. Og så længe vi børn var mindre, sad vi altid på stigen op til kornloftet. Derfra havde vi godt overblik og var ikke i vejen, og jeg husker tydeligt en følelse af lyst og skræk, der beherskede mig, når jeg holdt hænderne for øjnene, men alligevel kikkede. Også samarbejdet mellem de voksne for at få det hele til at klappe kan jeg i dag tydeligt se for mig.

Det bedste var dog, når grisen blev skåret ned. Så overtog vi rebet og fik hurtigt lavet en gyngende af det. Vi kunne komme højt op der i loen og gyngede hver dag, indtil det pludselig irriterede nogen, eller rebet skulle bruges til noget andet. Jeg tror nu ikke, vi savnede det så meget, når det først var væk.

Så fandt vi på nye lege. Der var muligheder nok. Jeg mindes ikke at have kedet mig. Vi kunne jo altid gå en tur i stalden og kæle med dyrene. De små kalve var jeg meget glad for, og jeg var stolt, når det blev mig betroet at lære en nyfødt kalv at drikke selv. Jeg lod den sutte på min finger og dypede så hånden ned i mælken, mens den stadig suttede. Efter et par gange kunne den drikke uden at sutte. Det gav en rislende fornemmelse igennem mig, når den suttede på min finger, og det var altid hos kalvene, jeg søgte trøst, når jeg var ked af det, og »der ikke var nogen, der brød sig om mig.«

Når dyrene var ude, var jeg også med til at give kalvene mælk. Hver gang en havde fået, fik den en strint mælk i panden. Ellers kunne vi ikke holde rede

Kalvene får mælk

på, hvilke der havde fået, for de masede sådan på allesammen.

Vi havde kun lidt jord lige ved gården. Det meste lå ca. 1 km mod vest. Ofte blev Hans og jeg sendt ud med madkurv til dem i marken eller med andet, og det kunne godt tage meget lang tid, for vi gjorde mange svinkeærinder, og ofte stod kurven på vejen i lang tid, fordi vi var blevet uvenner.

Vi opholdt os også tit i hønsehuset. Vi kunne få hønsene til at tro, at de sov ved at putte deres hoved under den ene vinge og vugge dem lidt. På den måde kunne vi lave lange rækker af sovende høns. Eller vi fik dem til at tro, at de havde et langt næb ved at sætte dem ned med et strå i forlængelse af næbbet. Det så sjovt ud, når en hel række høns lå og stirrede på deres lange næb og ikke turde rejse sig. Men det var ikke heldigt, hvis vi blev opdaget.

Hønsene var mors stolthed og hendes alene. De penge, hun solgte æg for, kunne hun selv bruge. Det var også hønsehuset, hun tyede ind i, når hun var nedtrykt. Om årsagen til hendes nedtrykthed kender jeg intet, men der skal ikke så meget fantasi til at forestille sig, at der ind imellem har været personlige problemer, samlivsproblemer, økonomiske problemer, bekymringer med børnene m.m. For ikke at tale om helt regulær overanstrengelse eller mangel på nattesøvn. I hønsehuset kunne hun være helt alene lidt og samtidig glæde sig over, hvordan det trivedes. Hun har sikkert også tit benyttet lejligheden til at græde her for at få lidt luft i sit eget sind. Der var altid så meget, der skulle ordnes og huskes, og så mange hun måtte tage hensyn til. Der blev rykket i hende fra så mange sider, så hun aldrig fik tid til sig selv.

Mor hos hønsene

Om sommeren blev slibestenen anbragt på gårdspladsen. Leen skulle slibes. Knivene til slåmaskinen og senere til selvbinderen blev også slebet her.

At dreje slibestenen var et arbejde vi små kunne klare, men vi brød os ikke om det. Det fik ingen ende. Rundt og rundt og rundt. Der er mange skær på kniven til en slåmaskine. Rundt og rundt. Hvis Hans nærmede sig, mens jeg drejede, benyttede jeg straks lejligheden til at gå på das. Så var det bare med ikke at komme i nærheden igen. At Hans ville hævne sig senere, lod jeg være med at tænke på. Jeg var foreløbig reddet fra et kedsommeligt arbejde.

Vi små har i kraft af vores placering i rækken ikke måttet arbejde så meget som de større. Især havde vi ikke ansvaret for ganske bestemte ting. Men der var des flere til at sætte os i gang med det ene og med det andet, så snart de så os. Hente brænde, hente æg, tømme skraldespand osv. osv. Vi lærte hurtigt at holde os på afstand, og vores leg var som oftest uden for stuehuset, dels i lo og lade, men også langs med de mange afvandingsgrøfter. Om sommeren på fangst og om vinteren på skøjter. Vi kunne skøjte flere kilometer ad grønne. Ofte var vi helt forkomne af kulde, når vi vendte hjem. Da var det rart at putte de blåfrosne hænder i mors armhuler og blive varmet. Selvom næsen løb, og det prikkede i tærne, og man græd af kulde og selvmedlidenhed, var det en god tryk fornemmelse at have hænderne gemt under mors store arme, mens hun småskældte over, at vi havde været så længe ude.

Lige foran huset mod syd var der indtil 1939 et stort hedeområde. Her måtte vi ikke så gerne færdes på grund af hugorme og gamle vandfyldte tørvegrave.

Hanna, Meta, Hans, en kusine og Lina

Min bror Christian, som er fem år ældre end mig og altid fuld af sjov, og hans ven var en dag oppe i et af mosehullerne for at fiske med karbid. De fyldte karbid i en patentflaske, hældte lidt vand på, lukkede og smed flasken i vandet. Snart var der dannet så meget gas, at flasken eksploderede. Det påvirkede de nærmeste gedder, så de vendte bugen i vejret. Den dag, jeg her fortæller om, ville vi gerne med dem, Hans og jeg, men måtte ikke. Vi skulle bare vente foran huset, så skulle de nok kalde på os, når der var fangst. Vi sad med en spand og ventede, og på en gang hujer og råber de og har noget i snøren. Hans og jeg piler derop, ca. 800 meter. Det viste sig at være en tørv. Vi gik skumlende hjem. Tre gange lod vi os narre, sidste gang græd vi af raseri og svor hævn.

I 1938 blev heden udstykket og solgt til folk fra Kollund og Haselund. Far prøvede også at købe, da det lå lige foran vores vinduer, men det kunne selvfølgelig ikke lade sig gøre på grund af hans nationale holdning.

Hele heden blev nu udlagt med græs, og folk kom to gange om dagen og malkede. Jeg snakkede tit med dem. Hvis de kun havde ungkvæg gående, passede vi somme tider vandingen for dem. Jeg passede vandingen for Annikes i Kollund en sommer. Som betaling fik jeg en morkakop. Den er meget fin, og jeg har den endnu. Men mine forældre syntes, det var for lidt, de gav for det. Lidt vest for tørveladen, som gik vinkelret på kostalden, havde vi en mergelgrav. Den blev engang pumpet tør og rensat for slam. Derefter blev der lavet

Heste klar foran selvbinderen

en lille badebro, og da vandet steg igen, havde vi en fin lille badesø. Vi vidste lige præcist, hvor der var dybt, og hvor det gik stejlt ned. Her tog hele familien bad efter dagens arbejde. Hans og jeg brugte den desuden som legeplads. Vi lånte dejtruget og brugte det som båd. Eller vi brugte et af de meget store trækar. Vi skulle selvfølgelig tage tøjet af, før vi gik ombord. Det huskede vi nu ikke altid, og en dag gik det galt. Vi væltede ud af baljen begge to og blev sjaskvåde. Men den sommer boede der en dame fra Dresden hos os. Hun hed Lotte, og hun reddede os ved at skylle tøjet og hænge det til tørre bag laden, hvor det ikke kunne ses fra stuehuset.

Dengang havde man ikke ur. Og havde man et, gik man kun med det til pænt. Når kartoflerne blev sat over ved halvtolvtiden, blev der samtidig sat et viskestykke på en fork bag laden for at kalde far og karlen hjem til middag. Det vidste Lotte fra Dresden ikke, og da hun hængte vores tøj til tørre, kom de hjem midt på formiddagen. Så helt reddet blev vi ikke.

Den store træbalje, vi havde i mergelgraven, kunne vi også løfte op og sætte den omvendt på vandet. Så dykkede vi og kom op i selve baljen, der jo var luftfyldt. Engang holdt vi sjov med nogle fra Kollund, der kom med et hølæs. Jeg lå gemt bag en stor dyngge sten og skulle give signal til Hans, når de var ca. ud for mergelgraven. Så begyndte Hans at sige en masse lyde inde fra baljen. Derefter talte han ligesom en radio. Hestene blev urolige, og folkene på læsset blev helt forstyrrede og blev ved at vende sig længe efter, at de var kommet forbi vores hus, men de opdagede ikke noget. Vi lo og lo over det. Da vores forældre hørte det, morede de sig også, selvom de i almindelighed ikke bifaldt vores streger.

Far havde næsten altid medhjælpere fra Danmark, og far talte altid dansk med os. Selv i et selskab med ene tysktalende henvendte han sig på dansk til os. Han svarede slet ikke, hvis vi børn talte tysk til ham.

Vi havde en eng, Sønderkær, der lå ca. 5 km hjemmefra. Der havde vi været med ude efter hø, og af en eller anden grund havde jeg talt plattysk, da jeg spurgte, om jeg måtte komme op på læsset. Det måtte jeg kun, hvis jeg spurgte på dansk. Jeg var forbrændt af solen og muligvis også træt, i hvert fald kunne jeg ikke overvinde mig til at spørge på dansk.

Vores karl Sigfred Rasmussen lå på maven bag på læsset parat til at hjælpe mig op, men jeg ville ikke gi' mig, så jeg måtte trave hele vejen hjem.

Der kom mange mennesker hos os. Mor havde helt usædvanlige evner til at knytte kontakter, og hun påtog sig også det praktiske slid, der følger med. Alle var velkomne, og mange benyttede sig af gæstfriheden og kom igen år efter år, sommetider i flere generationer – til glæde for mine forældre. Nogle gange var der over 100 overnatninger med tilhørende bespisninger på en sommer.

Var et menneske kommet inden for mors cirkler, blev hun ved at interessere sig for dem, fulgte med i deres glæder og sorger. Hun kunne huske dem, deres børn og børnenes venner. Mor havde også en omfattende korrespondance. Til jul kunne hun få op til et par hundrede hilsner.

Mor interesserede sig for de nære ting. Selvom hun vidste god besked med det, der skete ude i verden, så var det aldrig det, hun talte om. Hun spurgte til folks helbred og deres familie eller til deres husdyr og kunne derfor komme i snak med alle.

Far var nok det, man kalder intellektuel. Han kunne lide at diskutere – historie eller politik. Han var ikke kommet sovende til sine meninger, men havde læst og erfaret og tænkt og fejlet sig frem til sine synspunkter. Og der var mange, der kunne lide at høre hans mening om tingene.

Vi mødte derfor i vores hjem alle mulige mennesker, men ganske mange præster og skolelærere. Far følte sig som deres ligemand, og vi børn er ikke opflasket med nogen autoritetsfølelse over for »studerende folk«.

Der kom flest danskere i vores hjem, men læreren i Løwenstedt – lærer Rolf og hans kone var hyppige gæster hos os – selv i krigen. Dette kunne engang nær have bragt dem i vanskeligheder. Mor forsynede mange med naturalier. Og Rolfs var ingen undtagelse, de fik også lidt med – en pølse, lidt æg – brød eller kød – hvad der nu var knaphed på i krigen, og det blev indsvøbt i en avis – Flensborg Avis.

Denne avis havde fru Rolf lagt i bunden af sin kurv en dag, hun var til købmanden. I forvejen så folk meget skævt til, at de besøgte os, og nu benyttede de denne episode til at sværte dem hos myndighederne. Men der kom ikke noget alvorligt ud af sagen. Dog genbrugte de ikke oftere Flensborg Avis uden for deres hjem.

Igennem hele min barndom kom der vandrelærere i mit hjem. Jeg husker

Nordentoft og Erling Køster. Begge har gennem alle årene haft forbindelse med mine forældre.

Nordentoft sad altid på sofalænet, mens han talte med far. Det irriterede mor lidt, for vi børn måtte ikke sidde der.

Da han senere blev adjunkt i Århus, kom han engang cyklende med 50 studenter. De sov på høloftet, og mor bespiste dem alle. Jeg husker, at de fik »futjes«, en slags æbleskiver, der kan minde om »Berliner Pfannkuchen«.

De karle, der har arbejdet på gården, fik andet end deres løn og kost og logi. Som landmænd lærte de af fars faglige dygtighed, og de kunne drøfte åndelige ting med ham. Samtidig var de omgivet af mors omsorg. Hun vaskede og ordnede deres tøj. Og det var en selvfølge, at de var med, når familien havde gæster eller tog i byen. Når de rejste, var forbindelsen ikke brudt. Mor fulgte dem hele livet, og jeg tror, at de alle har besøgt far og mor flere gange. Hvis mor hørte om dem gennem andre, f.eks. at de var syge, satte hun sig straks til at skrive et brev til dem.

Jeg tror, at alle, der har gæstet hjemmet på Kollundmark, har følt sig velkomne – som om man lige netop var den, der manglede, for at det kunne blive en god dag.

I Kollund var der en skole med 2 lærere, Ohms og Max Carstensen. Den sidste blev nu bare kaldt Max, fordi han var barnefødt der. Hans far havde også været lærer der, og Max var jævnaldrende med min far.

I Kollund skole har de 4 ældste af os søskende gået hele deres skoletid, og jeg tror, de var spændende elever, for der blev læst og diskuteret meget i vores hjem.

Men hitlertiden satte sit præg på skolen, der blev mere og mere politisk præget. I det hele taget ændredes tingene meget i trediverne. Før havde man levet sammen som naboer og vurderet hinanden på faglig dygtighed og menneskelige egenskaber, og far og mor var respekteret, fordi de hver på deres felt var særdeles dygtige og flittige. Men med nationalsocialismen blev man også bedømt på sine politiske holdninger, og man kom derved til at stå mere skarpt over for hinanden.

Da skolen blev direkte smittet med – »Heil Hitler« og afsyngningen af fanesangen, besluttede far i 1938 at sende sine børn på Duborg-skolen i Flensborg. Jeg tror, det var fars beslutning. Mor var ikke politisk, og for hende var det en belastning på to måder: Dels kom hun til at skille sig fra egnens befolkning, hvilket hun ikke brød sig om, og dels gav det ekstra arbejde at skulle sende børn med toget hver dag. Der skulle også mere tøj til, når man skulle sende børnene til en fremmed skole, hvor hun ikke kendte normerne.

Alligevel følte vi os tit »bondske« i vores påklædning, selvom mor gjorde mere, end der var muligt for de fleste.

De første, der kom på Duborg-skolen, var Christian og Lina. Vi andre blev i Kollund, indtil vi var fyldt 10 år.

Jeg begyndte min skolegang i Kollund i 1938. Fra den første skoledag husker jeg kun, at jeg blev indviet i, hvor de små børn kom fra. Selvom jeg daglig færdedes blandt dyrene og havde set mange dyrefødsler, troede jeg fuldt og fast på, at de små børn kom med storken. Jeg var meget rystet, måske først og fremmest over at være blevet narret. Det var mor, der var »tys, tys« omkring seksuelle problemer. Far derimod sagde tingene lige ud, som de var, når vi spurgte. Men vi spurgte jo mest mor.

For at komme i skole måtte vi gå en lang vej. Først over banen, forbi træskokulen og rundt om svinget til Timmanns. Derfra videre til noget pilebuskads og så over en stente og op på et dige, som vi fulgte et langt stykke. Derfra videre gennem en mark. Endelig nåede vi et lille hus, »armhus«, som vi kaldte det. Herfra var der ikke langt til skolen, der bestod af 2 skolebygninger hver med en lærerbolig. Vejen er i alt ca. 3 km.

Hans og Hanna og jeg må have fulgtes ad det første år og senere Hans og jeg i et år, men fra 1940-1942 var Hans også kommet på Duborg-skolen, og jeg var alene tilbage.

Samtidig var aggressiviteten over for anderledes tænkende taget til og legaliseret – også i skolen. Hver morgen blev »Deutschland, Deutschland über alles« og »Die Fahne hoch« afsunget med fremstrakt arm. Det var meget anstrengende at holde armen oppe så længe. Det var også almindeligt at lade hånden hvile på den foranstændes hoved. Eller man kunne støtte højre overarm på venstre hånd. Dette var dog ikke tilladt for mig. Især de store piger holdt øje med, om jeg hvilede armen. Jeg var ofte ved at besvime af træthed, men turde ikke tage armen ned.

Det var også de store piger, der nidkært overvågede, om jeg hilste korrekt, når de sagde: »Heil Hitler«. Flere gange passede de mig op ved »armhus«, og så fik jeg et kursus i at hilse. Jeg måtte gå frem, vende om, og der stod de på række og hilste: »Heil Hitler«. Jeg gjorde det selvfølgelig ikke godt nok. Om igen og om igen og om igen, indtil jeg græd.

Også i frikvartererne var jeg et yndet offer. Jeg stod ofte og græd. I skolestuen var der heller ikke fred. De slog blækklatter i min bog eller på min kjole, hev mig i fletningerne eller boksede mig på skulderen. Ofte skete det vel, uden at læreren opdagede det, men jeg ved med sikkerhed, at han ikke greb ind, selv når han havde set det.

Jeg fortalte vist aldrig om drillerierne hjemme. Jeg har nok følt, at det ikke kunne være anderledes. Ødelagt tøj kunne jo ikke forblive ubemærket, men der blev ikke grebet ind hjemmefra imod det. Uden ord, blot med et drag ved den ene mundvige og et træk på skuldrene, og det stod klart for os, at sådan bar kun dumme mennesker sig ad.

I september 1939 blev far indkaldt til militæret. Mor græd, da han drog af, og jeg stak også i at græde, men min søster tog mig i krebsen og skammede mig ud. Når nu det var så svært for mor, kunne jeg vel beherske mig. Og værsgod,

afsted med mig om bag huset. Far kom til at ligge i Schwesing, og jeg har en gang været cyklende sammen med mor hen for at besøge ham.

Det var dejligt, når far kom hjem på søndagsbesøg. Mor lavede straks kaffe, og mens de voksne snakkede, fik Hans og jeg lov at se, hvad far havde i tasken. Dels var der hans vasketøj, men vi var mere interesserede i hans hjemmeration: Kommissbrot og Teewurst. Det smagte nyt og spændende. Vi satte os under et lille bord i køkkenet og spiste løs.

Far blev ret hurtigt hjemsendt. Først i slutningen af krigen blev han indkaldt i en kort periode.

Krigen førte knaphed på mange varer med sig. Der blev udstedt rationeringskort til dagligvarer og tøj. Det betød ikke så meget for os med hensyn til mad. Vi var selvforsynende på de fleste områder og genoptog fremstillingen af smør, ost, kartoffelmel, sirup og sæbe. Men det kneb med linned, beklædning og husgeråd, da vi absolut ikke havde noget lager at tære af. Dette var der også taget højde for, idet man kunne få udstedt et engangsbevis »ein Bezugsschein« på et par sko, 3 håndklæder osv. For at få en sådan seddel, måtte man stå i kø foran »Amtsvorsteher's« kontor i Fjolde. Dette har mine store søstre prøvet. De fik ikke bare afslag, men måtte i en masse menneskers påhør finde sig i at blive kaldt »Speckdänen« og andre skældsord. Selvfølgelig var det ærgerligt, at vi ikke fik bevilget noget ekstra, og selvfølgelig har det i øjeblikket været pinligt for mine søstre at blive hånet, men det kuede os ikke. Far og mor udlagde det begge som dumhed, og så grinede vi af den.

Engang havde far købt gummistøvler til os i Danmark – brune. Det var ikke almindeligt, så vi måtte høre meget på grund af de støvler. Men da nogle af de andres fædre kom til Danmark og Norge med besættelsestropperne, var det pludselig fint at gå med brune gummistøvler. Jeg kunne ikke forstå det, men hjemme rystede de bare på hovedet af det – underforstået: De er jo ikke klogere.

Der gik en dreng i skolen, som enten var svagt begavet eller bare ordblind. Han sad over gang på gang og var derfor også genstand for de andres hån og forfølgelse. En dag havde de gjort ham så desperat, at han kravlede op på diget til lærerens have og tissede ned på os, så der var forargelse i de små hjem.

Han legede meget med en pige fra Kollund, og en dag var de gået en lang tur ad en markvej med hendes dukkevogn. Måske har de leget far og mor og børn. I hvert fald var der nogen, der havde set dem og fik ondt af det.

Drengen blev fjernet fra hjemmet for at blive steriliseret, så han ikke kunne besmitte den ariske race.

På det tidspunkt gik jeg i skole i Flensborg, og da vi fik at vide, at drengen var død efter sterilisationen, skulle alle vi børn fra Kollund med til begravelsen for at strø blomster.

Mor havde beklædt en lille stoppekurv med sort og fyldt den med blomster. Den gav hun Hanna og mig ved stationen i Løvensted, da vi kom fra skole. Så

tog hun vore skoletasker med hjem, og vi kørte 2 stationer længere til Fjælde, hvor kirken lå. Det var en forfærdelig dag. Kurven har jeg endnu, selvom den ikke rummer noget godt minde.

Sommetider kørte jeg med mælkekusken op til Kollund. Så var der ikke så langt at gå til skolen. Derved kom jeg alt for tidligt. Men der var varmt i skolestuen, og lærerens børn og jeg legede tagfat hen over alle bordene. Jeg var da også med inde i deres køkken, hvor jeg fik kager af hans kone, og hvor læreren snakkede venligt med mig, den samme lærer, der legaliserede, at de andre pinte mig i skoletiden.

Den 9. april 1940 havde vi vikar, fordi vores lærer var til appel. Det var lærer Oehlerichs kone fra Løwenstedt, der vikarierede. Hun havde en fuglerede med, og til rumlen af militærbilerne, der i lange køer kørte mod Danmark, fortalte hun os, at der nu ville blive lige så fredeligt i verden, som denne lille rede var symbol på. Der Führer sendte soldaterne nordpå for at passe på danskerne. Det vakte de store følelser i mig, og jeg ville da gerne være med til at skabe fred i verden.

Senere gik hun med os over marken til kroen Sternersburg. Her stod vi og så soldaterne køre forbi. De kørte så tæt, at man i lang, lang tid ikke kunne komme over vejen, og jeg troede mig afskåret fra at komme hjem. Da der endelig kom et ophold i kolonnen, fik jeg travlt med at komme over vejen.

Da jeg fyldte 10 år i november 1941, fik jeg en formular med hjem fra skolen, hvor mine forældre skulle skrive under på, at jeg skulle være medlem af Hitler Jugend. Min far sendte det bare med tilbage uden at udfylde det. Dette skete et par gange.

Så fik min far en skrivelse fra Skoleforeningen om, at jeg kunne fritages for medlemskabet, da vi var medlem af Den slesvigske Forening. Der var nemlig en aftale mellem foreningen og partimyndighederne om, at medlemmer af det danske mindretal kunne fritages for medlemskab i tyske ungdomsorganisationer. På samme måde slap mine søstre for at komme i BDM (Bund deutscher Mädel). Jeg ville dog gerne med i Hitler Jugend, for jeg syntes, de så flotte ud i deres uniformer. Det lød også spændende, hvad de oplevede. Desuden ville jeg gerne være ligesom de andre.

I 1942 var pinen ved at gå i den tyske skole slut. Jeg skulle nu følges med de andre til Flensborg.

Toget kørte kun ca. 200 meter fra vores hus, og far havde flere gange søgt om, at vi blev taget på der, men det var blevet afslået, så vi måtte gå til Løvensted station, ca. 2 km.

I Løvensted krydsede togene fra Flensborg og Husum hinanden. Og fra Bredsted kom der tog, som havde forbindelse med de andre tog og derefter vendte og kørte tilbage til Bredsted. Folk fra Løvensted rejste enten til Husum eller til Bredsted for at handle og tage på højere skoler, men vi var de eneste, der dagligt stod på toget til Flensborg. Også fra den næste station, Joldelund,

rejste folk meget sjældent til Flensborg. Først fra Sillerup og derefter kom der nye rejsende ind. Det var hovedsagelig elever til højere skoler: Lyzeum, Adolf-Hitler-Schule osv. Dem undgik vi helst, for de havde for længst fundet ud af, hvilken skole vi gik på, og de generede os. Men hvis vi ikke tilfældigt var i den vogn, de kom ind i, opsøgte de os ikke.

Det gjorde derimod en rejsende, der stod på i Joldelund og havde sit arbejde i Flensborg. Han generede os groft. Han kaldte os Speckdänen og landsforrædere, helst så hele vognen hørte det. Og det var ikke kun, når han ved et tilfælde kom i samme vogn. Nej, han opsøgte os. Vi kunne se ham stige på i den anden ende af togstammen og tro os frelst. Alligevel kunne vi kort tid efter føle, at han kom ind ad døren til vores vogn. Jeg behøvede ikke at se derhen. Jeg havde ham i huden. (Ca. 20 år senere har jeg mødt ham som tankpasser. Jeg kunne ikke kende ham, men min hud eller min underbevidsthed kunne, og min far kunne. Jeg kom til at ryste over hele kroppen og spurgte min far, hvem den mand var).

For at redde os, låste vi os ofte ind på toilettet. Hvis han havde sat sig i vores vogn, måtte vi blive på toilettet hele turen, i hvert fald til Haurup. Her kom Søren og Jens Andresen og Svend Mahler på. Så var vi lidt flere, og 2 stationer længere fremme nåede vi Flensborg.

Vi måtte skynde os for at nå sporvognen.

Ved Toosbüygade stod vi af og gik hen til Marietrapperne og op ad disse. Endelig fremme. Om eftermiddagen gik turen samme vej tilbage. Først ved firetiden var vi helt hjemme på Kollundmark igen. Vi var startet hjemmefra kl. 6 for at nå toget i Løvensted kl. 6.30. Hele tiden var jeg bange for at komme for sent. Først til toget – så til sporvognen – så i skole.

Sommetider var toget forsinket, især i de sidste krigsår. Hvis forsinkelsen kun var på en halv time, nåede vi hverken at blive kolde eller søvnige. Ikke sjældent måtte vi dog vente et par timer. Så blev der fyret i den høje jernkakkelovn. Men da venteværelset var stort og utæt og brændet fugtigt, blev der aldrig varmt derinde. Vi kunne så lune os foran ovnen skiftevis på forsiden og på bagsiden.

Stationsforstanderen var flink. Hvis vi var de eneste, der ventede, fik vi lov til at gå op til hans kone, hvor vi hurtigt fik varmen og ofte en ekstra lur.

En anden ting, jeg heller ikke kunne vænne mig til ved skolegangen, var madpakken. Vi fik en forsvarlig madpakke med, som mange ville have misundt os, men som jeg syntes var en plage.

Hvis det var klart vejr, og vi kunne se spærreballoner over Flensborg, vidste vi, at der havde været luftalarm, og at skoleelever først skulle møde kl. 10, og i så fald blev vi hjemme til næste tog.

Ofte havde der været luftalarm, uden at vi vidste det, og når så vi mødte for tidligt på skolen, legede vi i skolegården eller gik i køkkenet, hvor der blev smurt skolemad til alle elever. Denne mad bestod som regel af en leverpostej-

mad, en ostemad, et stykke knækbrød med marmelade. Hertil fik vi varm mælk rørt op med ovomaltine.

Sommetider sendte far et læs gulerødder til skolen. Så fik hver elev i lang tid også en gulerod hver dag.

Selvfølgelig nød vi at slippe for et par timers undervisning.

I de sidste krigsår var tog og sporvogne så overfyldte, at vi måtte stå op næsten hver dag. Jeg kunne føle smerte i hele kroppen af træthed, når jeg hængte i en loftsstrop.

At børn bevægede sig frit omkring i befordringsmidlerne var ikke velset og desuden ikke muligt på grund af trængsel. Togrejsen var i alle årene en plage for mig, og jeg svor ofte, at mine egne børn aldrig – aldrig – aldrig skulle have så langt til skole og aldrig skulle køre med tog eller bus.

Men selve det at skifte skole var en stor lettelse for mig.

Jeg var så heldig at få Inger Margrethe Ottosen som klasselærer i alle årene. Endnu i dag betragter jeg det som afgørende for mig. Hun besad den kærlige fasthed, der gjorde os trygge og flittige. Hun kendte os bedre, end vi selv gjorde, og i hendes timer var der ingen slinger i valsen. Det betød ikke, at vi var kuede. Tværtimod havde vi det meget frit, men vi skulle overholde spillets regler. Indbyrdes kaldte vi hende Mutter O. Og hun var så sandelig vores mutter. Hun interesserede sig virkelig for os og fik det bedste frem i os, både i klassen, på lejrskoler og i sangkoret.

I realklasserne var vi så heldige at få en lærer til matematik, der havde de samme gode evner til at tage os. Han hed Børge Borgå. Disse to mennesker står hver for sig for mig som idealet på en lærer.

Da vi var på klasserejse til København 1948, umiddelbart før vi forlod skolen, var vi så heldige, at både frk. Ottosen og Børge Borgå var med. Det blev en uforglemmelig tur.

Frk. Ottosen havde fødselsdag 2. maj, og jeg ønskede hvert år, at liljekonvallerne ville nå at springe ud, så jeg kunne glæde hende med en buket, fordi hun holdt særlig meget af denne blomst.

Helt op i realklassen gjorde vi noget ud af hendes fødselsdag. Da hun fyldte 50 år i 1947, havde vi pyntet klassen ved at anbringe et stort Dannebrogssflag omkring katederet. En af skolens andre lærere bemærkede, at det lignede en kiste. Det blev vi meget stødt over, men trøstede os med, at »rønnebærrene var sure«. Vores Mutter O blev i hvert fald glad.

I det hele taget mindes jeg mine 6 år på Duborg-skolen som en god periode. Lærerne kendte alle hjem og kunne derfor tage udgangspunkt i det enkelte barn og dets situation.

Der var ikke megen plads at tumle på i frikvartererne, men det mindes jeg ikke som noget problem. Når man kom i realklassen, måtte man opholde sig i klassen i frikvartererne. Også på den måde var skolen langt forud for sin tid.

Når vi færdedes til og fra frikvartererne, skete det på 2 rækker. Så snart det

Børge Borgå og Inger M. Ottosen

ringede ind, stillede vi op klassevis i gården. Morgensangen foregik i festsalen, hvorfra jeg husker de smukke glasmosaikker i vinduerne og de store Frølich-malerier af Hagbard og Signe. Også på gangene var der smukke malerier af Frølich.

Selvfølgelig var skolegangen i Flensborg ikke uden knuder og sammenstød. Man kan jo være anderledes på så mange måder, og nu var jeg jo fra landet i modsætning til alle de andre i klassen. Men forfølgelse var ikke legaliseret, så man kunne bare gi' igen.

Jeg var den eneste i klassen, der havde så mange søskende, og jeg kunne fare i flint, når en og anden af kammeraterne drillede med: »Metas mange giftefærdige søstre«. Men det var godmodige drillerier, der kun udviklede sig til skænderier, fordi jeg tog mig af det. De problemer, jeg har haft på Duborgskolen, kom inde fra mig selv.

En gang havde de fra parallelklassen fået fri et par timer, fordi lærerne skulle til begravelse. Det syntes vi var »uretfærdigt«, så vi gav os selv de par fritimer. Vi tog med færgen over fjorden.

Da vi kom tilbage, blev vi modtaget af en vred lærer, nemlig Børge Borgå, hvis timer vi havde pjækket fra. Vi fik valget mellem en på kassen eller at blive meldt til rektor. Vi valgte kontant afregning, og han lagde ikke fingrene imellem – og vi holdt af ham, netop fordi han aldrig leflede.

I øvrigt var meget beklemmt ved at komme på kontoret. Det lå ligesom for

Undervisning i kælderen under luftalarm med Inger Ottosen

meget i luften, at hvis vi ikke ... osv. osv. så kunne vi finde os en anden skole.
– Ja, hvilken mon?

Efter 1945 kom der så mange nye elever til skolen, at vores klasse blev delt. Inden de nye startede, var vi nok lidt sure over at skulle gå i skole sammen med dem, der før havde hånet os, men jeg husker det ikke som noget problem. Derimod husker jeg det gode forhold, vi havde til hinanden i alle årene. Atmosfæren på skolen var ganske simpelt sådan, at alle måtte befinde sig godt.

Når der kom luftalarm, mens vi var i skole, gik vi ned i kælderen og fortsatte undervisningen i køkken, omklædningsrum og i gange. Der var ikke noget med at holde fri.

Den 19. maj 1943 ved middagstid havde sirenerne igen lydt, og vi gik i kælderen. Det blev til et længere ophold. På et vist tidspunkt blev vi alle anbragt i gymnastiksalen, hvor rektor Bernhard Hansen læste højt for os. På en gang hørte vi antiluftskyts »Flak«. B.H. læste højere og højere for at overdøve larmen og måske for at berolige os, men vi kunne sagtens mærke, at han var urolig. Så lød der et brag, og vi styrtede ud af salen, der havde højtsiddende vinduer i niveau med skolegården, og ind i gange og omklædningsrum. Hvor var jeg bange. Det var der også grund til, for den dag blev Flensborg bombet.

Det var især værftsområdet ved havnen, det gik ud over, men også mennesker omkom.

Da forvarslet lød, havde børnehavelærerinden fra den danske børnehave

begivet sig afsted for at følge børnene hjem. Undervejs blev de overrasket af fuld alarm og måtte søge til nærmeste beskyttelsesrum – chokoladefabrikken.

Ulykkeligvis blev den ramt ved bombeangrebet. Beskyttelseskælderer styrtede ikke sammen, men vandrørene sprængtes, og alle – 15 børn og 5 voksne – druknede.

Den dag nåede vi ikke det sædvanlige tog, men kom først hjem med aften-toget. I toget blev der naturligvis talt om luftangrebet og de omkomne, og jeg husker følgende bemærkning: »Det er da godt, det kun var danske børn, der druknede.« Igen denne følelse af afmagt.

På stationen i Løvensted holdt dem hjemmefra og ventede på os i hest og vogn. Stor gensynsglæde. De havde været urolige, fordi de havde set spærreballonerne over Flensborg og også hørt, at der virkelig skete noget. Muligvis har de også gennem radioen fået at vide, hvor dygtige antiluftskysfolkene havde været til at jage »fjenden på flugt«. Da vi så ydermere ikke kom med det sædvanlige tog, måtte de jo håbe på det bedste, men være forberedt på det værste.

Min bror Hans havde en god ven, der boede i Flensborg og også hed Hans. Så det var Hans Lo og Hans Pe. Hans Petersen boede i Stiftstrasse, som er en blind sidevej til Junkerhohlweg. Her boede familien Anna og Johan Petersen i den sidste opgang på 1. sal. Lejligheden bestod af et lille bitte køkken, en stue og et værelse mere. Toiletterne var med spand og stod på række i gården, en til hver opgang. Familien havde 5 børn, og hjemmet lå tæt ved skolen, så her gik jeg ofte ned, når jeg skulle vente på tog.

Anna Pe's køkken var noget af det bedste, jeg vidste. Vi fik altid mad med, når vi var der. Især husker jeg en dessert, lavet af essens, sødepulver, vand og gelatine, jeg har endnu smagen på tunge. Den slags fik vi aldrig derhjemme.

Til gengæld nød familien Pe godt af mors gavmildhed. Hun sendte tit noget med til dem, og når Hans Pe eller hele familien var på besøg på Kollundmark, blev de rigeligt forsynede med fødevarer.

Johan Pe var arbejder på værftet og meget dygtig på fingrene. Han forsynede familien derhjemme med karbidlamper, som vi brugte ved den daglige strømafbrydelse. Også redskaber fremstillede eller reparerede han for os.

I kølvandet på krig er der vel til alle tider fulgt sygdom og nød. 2. verdenskrig var ingen undtagelse. På Kollundmark led vi ingen nød, hverken med hensyn til mad, varme eller tøj. Men fnat, lus og bylder slap vi ikke for. At komme plagerne til livs var en hel ceremoni.

Først gik der bud til Valsbølhus, at nu havde vi fnat igen. Når så Kathrine Bojlesen ankom, blev alle underkastet en grundig undersøgelse. De, der havde sygdommen, kom i varmt karbad, der blev spædet mere og mere op med kogende vand, så hudporene åbnedes. Efter en hurtig aftørring blev vi så smurt ind i fnatsalve og fik gamle strømper på arme og ben og en virkelig gammel natkjole på og kom i seng. Salven sved i kradsesårene, som om det var grøn

Mor og far

sæbe, der var rørt op med sand, men det værste var lugten. Selvom de gamle klude, vi fik udenpå salven, blev kogt, gik lugten aldrig af dem. Det var rart at være fnatfri, men det varede som regel ikke længe, før vi var smittet igen.

I 1944 fik jeg difteritis. Jeg blev pludselig syg i toget på vej hjem fra skole. Hovedpine og høj feber. Hjemme var de ikke i tvivl om, hvad jeg fejlede, for min søster Nine lå og var meget syg af difteritis.

For ikke at smitte resten af familien blev vi næste dag hentet i ambulance og kørt på sygehuset i Husum. Det var et nødsygehus, der var indrettet på alderdomshjemmet. Vi lå 8 på vores stue, og der lå 4 i den stue, vi skulle igennem. Her skulle man passe meget på, hvad man sagde, for der var også nogle fanatikere imellem. Men det var vi jo vant til, så det gik let nok med det.

Efter 3 ugers forløb var man almindeligvis feberfri, men man skulle også være smittefri, og det var en helt anden sag. En gang om ugen blev der taget en næse-hals-prøve på en vatpind, der blev sendt til undersøgelse. Nine havde været vaks og gurglet hals, inden de tog prøven, så hun kom hjem efter ca. en måneds forløb. Jeg derimod var der i 3 måneder.

Vi lå på første sal, og besøgende måtte stå neden for vinduerne.

På de andre afdelinger var der indlagt patienter med skarlagensfeber og tyfus, og det var ikke sjældent, at patienter på vores afdeling blev smittet også af disse sygdomme. Nogle blev invaliderede, og enkelte døde. Men der var ellers liv og glade dage.

Der blev sunget og også danset. De fleste var jo voksne, men der var et par drenge på min alder, og vi spillede kort det meste af dagen. Når der var luftalarm, måtte alle i kælderen, både syge og mindre syge.

Da jeg langt om længe kom hjem, viste det sig, at jeg havde bragt lus med hjem. Dette blev desværre ikke opdaget, før alle – alle – var smittet.

Mon nogen kan forestille sig den afmagt en husmor må føle, når hun har 5 døtre med fletninger, der har lus – foruden de maskinklippede drenge. Hvis hun var heldig at få et lusemiddel »Cuprex« på apoteket, kunne det endda gå. Men det var ikke altid tilfældet. Sommetider blev der brugt petroleum. Det sved og brændte, så hele hovedbunden gik af i store flager. Desuden blev håret fedtet og dødt. Det var ikke sjovt at komme i skole med sådan et hår.

I alle krigsårene havde vores familie været »politisch unzuverlässig«, således at vi ikke kunne få krigsfanger til hjælp på gården, selvom både Heine, Lorenz og i 1944 også Christian kom ind til militæret. Men hen i foråret 1945 var der nogle af de lokale myndighedspersoner, der anså det for klogt både at blæse og have mel i munden, så vi fik tildelt en ganske ung russer, Peter Kameroff. Men de sidste 14 dage af krigen kom krigsfangerne kun på gårdene for at spise, de måtte ikke arbejde. Det var iøvrigt lov, at krigsfanger ikke måtte sidde ved samme bord som »herskerne«. Denne lov fulgte mine forældre ikke.

I begyndelsen af 1945 blev banestrækningen mellem Husum og Flensborg blokeret af jernbanevogne indeholdende ammunition og krigsbytte og med antiluftskyts placeret på en vogn – kun nogle km fra os.

Indtil da havde vi knapt mærket noget til luftangreb. Men denne parkerede togstamme havde englændernes interesse. Der var overflyvninger ca. hver nat, og sikkerhedsforanstaltningerne gik ud på, at vi alle skulle forlade huset og gå ca. en halv km vestpå til et kreaturhus. Hver aften smurte vi en madpakke, og tog tøj på, før vi gik i seng, parat til hurtig afmarch ved luftalarm. Det blev en ganske dagligdags ting for os, og jeg husker kun, at jeg var bange, dengang far ikke kom med ud i marken, fordi hesten skulle føle, og så en gang, hvor der virkelig var angreb. Da havde nogle overmodige fyre på antiluftskytsvognen skudt efter »fjenden«. Det fik vi betalt. Den nat blev der bombet, men uden at anrette væsentlig skade. Almindeligvis nåede vi ikke ret langt hjemmefra, før angrebet var ovre, og vi kunne vende hjem igen.

Men selve jernbansblokeringen medførte, at Hans og jeg ikke gik i skole, og Lina og Hanna boede hos rektor Bernhard Hansen og viceinspektør D. Dirks i Flensborg for at kunne passe deres skolegang. Lina skulle til realeksamen den sommer.

Senere kom Hans på Rens efterskole.

Efter krigen blev der indkvarteret flygtninge i alle huse over en vis størrelse, men folk ville hellere have skoleelever boende end fremmede. Og således kom Hanna og jeg til at bo hos Elna og Peder Pedersen. De var lærere ved Duborgskolen og havde en herskabsvilla på Harreslevmark. Vi fik også kosten hos dem, men jeg længtes meget hjem, mens jeg boede der.

Senere flyttede jeg til fru Lieb i Doratheenstrasse 24. Hun var et elskeligt menneske, der interesserede sig for os.

I ferierne kom vi til Danmark. Jeg var først på Fyn i 2 år og senere i Jylland. Selvom jeg havde det godt, faldt jeg ikke til nogen af stederne. Det var absolut ikke ferieværternes skyld, men jeg længtes hjem, og en sommerferie var en lang uendelighed.

Mine forældre må ikke have været klar over, at jeg hellere ville være hjemme, for vi havde jo da mad nok, og vi talte da også flydende dansk hjemme, de to vigtigste årsager til et ferieophold i Danmark.

Efter 1945 regnede vi med, at Sydslesvig kom til Danmark, og op til valgene var vi aktive med opløbning af valgplakater. Vi var mange nu, så der måtte da ske noget.

Skole efter skole skød op i landsdelen, og ved årsmøderne var der virkelig mange, der gik med i optøget gennem byen.

Samtidig havde man sine pubertetsproblemer. Man ville så meget, som man ikke måtte eller ikke turde. Man var i evig splid med sig selv og ofte med andre. Man fik ikke lavet det, man skulle, og muligheder for en ny krig mellem Rusland og Vestmagterne ængstede en, men strejfede også en som en mulig løsning på alle problemer.

Selve krigsafslutningen betød, at vi igen færdedes derhjemme på egnen uden at blive forfulgt. – Tværtimod var alle ivrige efter at vise deres gode vilje. Mange var så bange for gengældelse, at de ydmygede sig til at opsøge far og mor.

Far havde en fætter, der havde været meget aktiv for Hitler og dermed imod anderledestænkende. Hans kone kom en dag lige efter krigen til os på Kollundmark for på sin egen måde at fortælle, at de havde taget fejl, man kan også sige for at gøre sort til hvidt. Hun skamroste nemlig mors kage og mors arbejde og familien i det hele taget, så det nærmest var pinligt, og var tydelig angst lige som så mange andre på egnen for, at far skulle angive dem til besættelsesmagten, englænderne, sådan som nogle havde angivet ham. Vi har endda et skriftligt bevis på, at nogle mente, at far burde i koncentrationslejr og den øvrige familie forvises til Danmark.

Men det lå fjernt for mine forældre at tænke i de baner. – Vi børn derimod kunne nok tænke os at få lidt hævn. Men det havde far nok forudset, for han sagde til os, at han ikke håbede, at vi ville bære os lige så tåbeligt ad som nazisterne. Man var helt flov over at have tænkt på det. Den store tilgang til den danske forening bredte sig selvfølgelig også hurtigt efter maj 1945 til vores egn, og man kom til far for at melde sig ind, men han rådede alle til at gå hjem og tænke nærmere over det.

Far sagde: Det er kun omstændighederne, der gør mennesker farlige. Forandres forholdene igen, er naboerne de samme gode mennesker som før. Det var meget klogt sagt, og det holdt stik. Vi gik til fest og gymnastik sammen med dem, der før generede os. Omstændighederne var forandret, og det var folks holdning til os også. Det, der eventuelt skilte os nu, var ikke det nationale,

men det, at vi ikke gik i samme skole. Vi var lidt »finere«, men dette gjaldt i lige så høj grad de fra egnen, der gik på tysk realskole i Husum eller Bredsted. Vi havde ikke samme hverdag og opførte os måske også på mange måder lidt anderledes, ganske enkelt fordi vi fik andre impulser. Men de interesserede sig for os, og det var rart. – For min mor tror jeg, det var en lettelse igen bare at være en af dem. Hun kom sjældent op til byen. Men mange fra Kollund og enkelte fra Haselund skulle forbi for at malke, og da kunne mor få en snak med dem ude ved vejen.

De snakkede om de nære ting: børnene, helbredet og husholdningen, men især om børnene – og senere også om børnebørnene. Derfor har det altid været let at komme hos købmanden, når jeg kommer hjem på besøg. Folk, jeg møder, ved i forvejen besked med mine familieforhold, mand og børn, og jeg føler mig straks hjemme.

Efter krigen gik der en forlystelsesrus over landet. Der var flere generationer, der ikke havde været ude at more sig. Der var bal på egnen både lørdag og søndag, og midt i ugen blev der festet i private hjem.

Jeg var kun 14 år, men det smittede af på mig, og jeg drog af sammen med mine søskende. Folk fik gang i hjemmebrønderiet, og der var god stemning hver gang. Far drak ikke, og det gjorde vi børn heller ikke, men vi morede os glimrende alligevel. Der blev også arrangeret karneval, og vi deltog udklædt flere steder hvert år. Ofte kom vi først hjem, når vi skulle malke. Der var ikke noget med at sove længe, så det kneb jo sommetider at holde sig vågen. Bedst gik det, når vi skulle med i marken, men sad vi stille med et håndarbejde, faldt øjnene i.

Mor tålte ikke, at vi ikke passede vort arbejde. Hun betragtede det som noget væsentligt at give videre til sine børn i dette at lære at arbejde. I den forbindelse var skolegangen i Flensborg en torn i øjet på mor. Vi var væk så stor en del af dagen, at vi ikke deltog nok i det daglige arbejde, selvom vi i sammenligning med andre – hjalp meget til. Det var mors overbevisning, at hvis vi lærte »at bestille noget«, så kunne vi klare os. Det havde livet lært hende.

Mor var kommet ud at tjene som elleveårig og havde måttet arbejde hårdt. Sådan havde hun klaret sig. Også hun har sikkert ikke kunnet forestille sig, hvordan hun skulle klare arbejdet, hvis hun også tog sig tid til at læse. At læse var unødigt luksus, og hun så os ikke ret gerne med en bog i hånden, end ikke en skolebog.

Og jeg var da heller ikke bedre end et menneske. Hvis der var noget arbejde, jeg blev sat til, prøvede jeg tit at slippe udenom ved at påstå, at jeg skulle læse lektier. Jeg satte mig så med en bog og »forestillede« at læse. Det kedede mig nemlig også ulideligt, fordi jeg ikke kunne koncentrere mig om det.

Far derimod var glad, når han så, at vi beskæftigede os med bøger. Han læste selv meget. Dels faglitteratur i forbindelse med landbrug. Dels historiske

Guldbryllup i 1966.

*Dorothea og Hermann Lorenzen omgivet af deres ni voksne børn.
Christian, Heine, Nine, Meta, Lina, Luise, Hanna, Hans og Lorenz*

værker, men også skønlitterære bøger. De sidste læste han højt for familien om aftenen, mens mor og de største af pigerne strikkede eller reparerede tøj. Jeg er sikker på, at mors tanker ofte er kommet bort fra bogen til alle de ting, der skulle ordnes næste dag for at få det hele til at fungere.

En bog kan jeg dog huske, mor selv har læst, endda flere gange. Det er Kathrine af Sally Salminen. I denne bog fandt mor en skæbne, hun kunne identificere sig med. Mor har bestemt ikke taget sig stunder til at finde ud af, hvorfor hun reagerede, som hun gjorde, på de forskellige små og store hændelser i Kathrines liv. Men i denne bog var der en, der på flere punkter følte som hun. Mangt og meget i Kathrines liv og samliv var for svært, hun kunne næsten ikke klare det, men følte sig alligevel bundet af det og kunne ikke lade være med at klare det.

Vores skolegang i Flensborg var således noget, der skabte konflikter for mor og mellem mor og far. Jeg tror, det for mors vedkommende kan beskrives ved en høne, der har ligget på andæg og nu må se sine unger begive sig ud på områder, hvor hun ikke kan følge med.

Værre blev det, da far gerne ville have, at vi piger (Lina, Hanna og jeg) tog realeksamen. Mor følte, at hun ikke kunne oplære os til det, hun syntes var rigtig.

Mens jeg gik i realskolen, var vi nogle stykker, der i en periode læste lektier sammen. Især matematik-prøverne havde jeg brug for hjælp til. Vi havde i vores klasse og i parallelklassen et par brødre, der var hele genier til matematik. Det var Wolfgang og Norbert Winzenburg. De boede sammen med deres forældre i Herrenstall, en af de meget smalle smøger, der fører fra Norderstrasse ned til havnen. Deres lejlighed var meget lille, syntes vi, men på trods af det var vi altid velkomne. Ordsproget om hjerte- og husrum var virkelig på sin plads her, og vi kunne så godt lide at komme der.

Når vi var færdige med lektierne, sludrede vi sammen. Lærerne fik selvfølgelig deres bekomst, hvem vi kunne lide eller ikke lide, men også livets *store* problemer blev drøftet. Vi havde vores uforgribelige mening om alt. Vi drøftede selvfølgelig også fremtiden, især vores egen. Hvad vi ville uddanne os til. Vi syntes, at mulighederne for os, der gik i dansk skole, var begrænsede, da vi hele tiden gik ud fra, at uddannelsen skulle foregå i Danmark og skulle kunne bruges i Sydslesvig.

Der var to af os, der havde hørt til den danske bevægelse før 1945, og vi var i tvivl om, hvorvidt vi ville handle over for vore børn, som vore forældre havde gjort. Det var, mens vi endnu havde chikanerierne i erindring, og inden vi lærte, at vi ikke er blevet snydt på trods af, at det havde været hårdt somme-tider.

Vi arbejdede og troede på, at Sydslesvig snart ville blive dansk igen.

I 1948 skulle jeg tage realeksamen. Der burde læses. De sidste to terminer havde der stået i min karakterbog, at hvis jeg ikke var meget flittig resten af skoleåret, var det tvivlsomt, om jeg kunne bestå eksamen.

Hvad var jeg optaget af? Hvad tænkte jeg på? Mit udseende, Elisabeth af Englands bryllup, drenge, mad, kong Chr. d. 10.s død, hvordan man tog sig ud, om man kunne få en ny kjole, hvem der kunne lide mig, hvem jeg sværmede for, hvem jeg blev gift med, at jeg var for tyk. Men flittig var jeg ikke – og fik alligevel min realeksamen. Lærerne styrede os igennem. De kendte unge mennesker. De vidste, at før eller siden ville vi være i stand til at tage fat igen.

Det var meningen, at jeg skulle starte på Blågård seminarium i København 1949. Jeg skulle bo hos en ældre dame, hvis børn igennem mange år havde tilbragt ferierne hos mine forældre. Alt var klappet og klart – troede vi, men da jeg sammen med far var på Dansk skoleforenings kontor i Flensborg for at få dem til at formidle visum, viste det sig, at direktør Bernhard Hansen ikke kunne gå ind for ideen. Jeg er aldrig blevet klar over hvorfor, kun husker jeg, at far kom meget hurtigt og meget vred ud fra skoledirektørens kontor, greb sin kasket, og vi forlod forkontoret med ordene: Skrankepaver!

Far skulle ikke tigge nogen om noget, så derfor henvendte han sig aldrig mere om den sag.

Jeg havde ikke opgivet at blive lærer, og da jeg 1950 fik tilbuddet om at blive vandrelærer, sagde jeg ja.

Meta Lorenzen - 1952

Jeg var nu ansat under Dansk skoleforening og skulle starte på mit arbejdsområde i Svavsted i Husum amt. Jeg overtog et lille kvistværelse efter min forgænger og gik glad til sagen.

Der var et ønske om en dansk skole på egnen, og jeg skulle ligesom være en forløber for skolen. Jeg havde fået nogle adresser, bl.a. på et ældre ægtepar: Alma og Ernst Wieck, der gik varmt ind for sagen. Dem besøgte jeg første dag. Det viste sig, at de havde guldbryllup den dag, og jeg blev indbudt med og bænket omkring kaffebordet med de traditionelle 15-20 slags kager.

Det var en hjertelig modtagelse, jeg fik, og i de år, jeg boede i Svavsted, kom jeg næsten daglig hos dem og spiste ofte sammen med dem.

Alma kunne spille klaver og havde i sine unge år spillet ved biografforestillinger, og hun ville gerne give et nummer, når jeg kom med kagedåsen under armen.

Jeg manglede et sted, hvor jeg kunne undervise de børn, der skulle i dansk skole. Omsider fandt jeg et lille udstillingslokale hos en snedker. Det lå lige over for mine venner. Jeg fik nogle skolemøbler fra Skoleforeningen og købte en seng, der kunne klappes op og forsvinde under et forhæng. Nu havde jeg et sted at undervise og et bedre sted at bo.

To gange om ugen kom ca. 30 børn – efter først at have gået i tysk skole – for at lære dansk. Vi havde det rart sammen, selvom de var trætte, når de kom. Da der senere blev købt byggegrund til skolen, gik vi ofte derop for at lege.

Svavsted havde fadderskabsforbindelse med Tåsinge, og det lykkedes at få børnene fra kredsen på ferie i danske hjem på Tåsinge.

Dyrlæge Pedersen, Tåsinge, gjorde et stort arbejde i den forbindelse med at finde feriehjem til børnene.

Meta Lorenzen som vandrelærer hos familie Henken i Fresendelf

En gang om ugen tog jeg til gdr. Herman Henken i Fresendelf ca. 2 km fra Svavsted. Her underviste jeg deres tre yngste og nogle få andre børn om eftermiddagen. Om aftenen samledes ca. 7 voksne omkring spisebordet for at lære dansk. Vi startede og sluttede altid med en sang. Ofte »Jeg elsker de grønne lunde«.

Jeg cyklede tilbage til Svavsted sent om aftenen og måtte banke på vinduet hos Alma og Ernst Wieck, for at de kunne vide, at jeg var kommet godt hjem. Når det var koldt havde Alma været over gyden og lagt en krukke med kogende vand i min seng. Det var ikke ilde en isnende vinternat.

Hos smeden i Mildsted var der også en lille gruppe, der samledes med mig for at synge og tale. Her overnattede jeg som regel i den ene halvdel af dobbeltsengen hos familien Frank, mens ægteparret lå i den anden. Næste dag

På besøg på byggepladsen til Svavsted danske skole

tog jeg til graveren i Schwesing, hvor der også var et lille sproghold – og en dobbeltseng.

Det var en stor dag, da grundstenen til Svavsted danske skole blev lagt og »mine« børn var med og sang. Senere kom rejsegildet, og endelig stod skolen færdig. Derved var jeg blevet overflødig på stedet.

Jeg flyttede nu til en lejlighed i Mildsted og fortsatte med danskhold på stedet og i Schwesing. Dertil fik jeg nu et danskhold på øen Pellworm. Jeg sejlede derover en gang om ugen. Almindeligvis kunne jeg tage tilbage til fastlandet næste dag. Enkelte gange måtte jeg dog blive på grund af vejret og tidevandet.

Pellworm var fadderskabsegn for Hobro. Engang arrangerede vi i samarbejde med amtssekretariatet i Husum en busrejse til Hobroegnen, hvor vi blev indkvarteret hos private familier.

Hjemturen startede om aftenen, for at vi kunne komme med båd fra Husum om morgenen. Der var helt mørkt i bussen, og mange fik sig et lille blund, nogle puslede med madpakken, andre snakkede sammen.

Pludselig er der en, der beder chaufføren om lys og udbryder på bredt pellwormer-platt: »Tænkte jeg det ikke nok! Det er papir. Der er papir på mellemmoderne!« »Hvad?« »Lad mig se!« Mange lukker op for deres madpakke. »Ja, på mine er der også papir!« »Også på min!« »Og her!« Forundret stirrer alle på deres madpakke.

På en gang er der en af dem, der har spist, der udbryder: »Jeg sad godt nok også og undrede mig over, så sej osten var. Jeg har altid hørt, at danskerne lavede god ost.« Vild jubel. Alle lo og lo.

Chaufføren lo så voldsomt, at han måtte vente med at køre, til latteren havde lagt sig.

I 1954 blev jeg gift og forlod landsdelen og har siden kun været der på familiebesøg, men jeg føler mig stadig som en del af hjemstavnen, og det kommer blandt andet af, at vi på min hjemegn har noget, der hedder et nabolag. Egnen består af mange nabolag. Det er en bestemt gruppe huse, der danner dette »lag«. Til vores nabolag hørte i min barndom: Schillings, op de Barch, Schmis Afnehm, Schmis, Schmisruum, Feies, Hanses, Timmaus og Wesemann (vor gård).

Når der blev født et barn et af disse steder, gik barselspotten rundt. Den startede hos den nærmeste nabo. Konen der lavede en god nærende middag, ofte suppe, og så gik hun på barselsvisit. Der var rigelig mad, oftest nok til hele familien. Ved barselssengen snakkede de to kvinder så om fødslen og andre nære ting. Hun kunne også på anden måde give en hånd med. Den tomme barselspotte blev på hjemvejen afleveret ved næste nabo. Når den havde været rundt ved alle i nabolaget, var barselskonen på benene igen.

Også ved sygdom gik barselspotten rundt, eller hvis man et sted havde en far eller mor på aftægt, der krævede megen pasning.

Skulle der holdes et større gilde, var man heller ikke i tvivl om, hvem der skulle inviteres. Det skulle alle i nabolaget, uanset om man var uvenner og måske ikke havde snakket sammen i lang tid. Så kunne man benytte lejligheden til at komme over det. En virkelig god skik, som heldigvis ikke er afskaffet.

De fleste af dem, der bor på egnen, er barnefødt der og kender derfor hinandens familie og dens forgreninger. Det er derfor, det er så let at knytte trådene, når man kommer hjem. – For nogen er det måske ingenting, og jeg må tilstå, at jeg som ung ofte har gjort mig lystig over beboernes samtaler – måske især kvindernes. (Eks.: Var der ikke et af deres børnebørn, der var rødhåret? Nik. Var det ham, hvis kone rejste fra ham? Nik. Hun var vist fra X-dorf. Ja, hun havde vist to brødre. Den en bor i X-sted og har 4 børn, han arbejder i Husum. Ja, for vores datter rejser sammen med ham i rutebil. Hvordan gik det så Carl, ham med det røde hår, hvis kone forlod ham? Ja, han har jo giftet sig igen med en datter af XX i Y-dorf. Ja, det skal vist gå helt godt med dem. Ja, kone nummer to har det altid lidt lettere osv. osv.) – Måske er det ingenting, men mig giver det identitet. Engang om måske mange år vil de sige: Nå Wesemanns Meta, er hun død. Hun var da den yngste. Ja, hun blev jo lærer og boede på Fyn i Danmark. Hun havde vist en stor flok børn. 6 tror jeg. Ja, den ene blev jo sygeplejerske. Det var vist den ældste. Og den næstældste, en dreng, er ved landbruget. Der er også et par håndværkere imellem.

Hvad de yngste blev, ved jeg ikke. Min far har gået i skole sammen med hende osv. osv. – Er det ingenting? For mig er det noget. For mig er det meget.

Som ung har jeg ofte moret mig meget over de samtaler. Det var, da jeg ville ordne de store ting – hele kloden – og det hurtigt. Jeg ville blive til »noget«. I dag er jeg glad for, at der er en plet jord – med vidt udsyn og hjertegræs, der sætter mit sind i bevægelse og en lokalbefolkning, for hvem jeg eksisterer – har et navn.

Mødet med det danske berigede min tilværelse

AF HEDWIG LORENZEN

At tidsfæste og stedbestemme de tidligste barndomserindringer kan være vanskeligt, når der savnes fotografier og genstande til at holde mindet levende. Men en af mine barndomserindringer mener jeg at kunne tidsfæste, nemlig den dag, da min mor fulgte min halvandet år yngre bror og mig hen til Uffe-Skolens børnehave. Indtrykket af mange syngende mennesker står den dag i dag for mig som noget højtideligt og betydningsfuldt. Det var efteråret 1935, det år, Uffe-Skolen i Tønning blev indviet.

Min far havde været med blandt initiativtagerne til skolen. Sangen spillede dengang en stor rolle, og selv om jeg på det tidspunkt endnu ikke kunne læse, var det mig til stor fornøjelse at blade i sang- eller salmebogen, og fornemmelsen af det silkebløde papir mellem fingrene kan endnu blive nærværende. Alt, hvad der skete i børnehaven eller i skolen, gav mig en fornemmelse af tryghed.

Dengang som nu blev både børnehave- og skolebørn sendt på ferie i Danmark. Jeg selv kan mindes at have været i Sønderborg, Svendborg, på Drejø og i Visby. Især Visby har altid stået så klart i min erindring, at hvis jeg kom der igen, ville jeg på stående fod kunne genkende huset, hvor hele børnehaven var indkvarteret.

For et par år siden havde jeg den lykkelige oplevelse at genfinde huset ved en tilfældighed. Min mand og jeg var inviteret til en 70-års fødselsdag, som skulle fejres i Visby. Da vi havde ladet invitationen ligge hjemme, huskede vi ikke, hvor festen skulle afholdes, så vi blev på forespørgsel vist hen til forsamlingshuset. Der skulle være bryllup. Vi vendte i gården – og jeg var sat 40 år tilbage i tiden. Jeg kunne se de unge piger for mig, der kom med jordbær til os i store lerskåle, jeg kunne mærke det visne løv, som vi legede med, jeg kunne se systuen, hvor vi prøvede tøj, som blev syet til hvert barn. – Jordbær og visent løv. Vi må have været der to gange. – Kirkeklokkens kimen, da en ung mand, der havde kørt sig ihjel på motorcykel, skulle begraves, – forsamlingshusets bestyrer, som tog sin brandmandshjelm (eller pikkelhue) på, når han skulle virke respektindgydende, og mange andre minder blev levende.

Desværre blev det efter et par gode år i børnehaven kun forundt mig at gå ét år i den danske skole. Min far havde været arbejdsløs i en periode, så min

Uffe-Skolens børnehavn i 1937

mor måtte hjælpe med til livets ophold ved at vaske og sy for folk. Det medførte, at jeg var meget sammen med min far. Vi gik tur sammen, og jeg mindes, at han havde en stor, varm hånd. Da der endelig bød sig et arbejde ved »Wasserbauamt«, var det på betingelse af, at min bror og jeg kom i tysk skole. – Indtil da havde jeg ikke mærket noget modsætningsforhold mellem dansk og tysk, men i den tyske skole blev jeg hurtigt klar over, at man ikke regnede den danske skole ovre på den anden side af gaden for noget. Jeg følte mig meget ensom i den første tid og kom aldrig til at føle mig tryk. Det er ingen overdrielse, at jeg ingen glad dag havde. Det var et stort handicap for mig, at jeg skulle til at lære de gotiske bogstaver (vi havde lært de latinske i den danske skole). Det gav mig mindreværdskomplekser, og jeg blev aldrig rigtigt accepteret af lærere eller kammerater.

Min nærsynethed, som først blev konstateret af den danske sygeplejerske efter krigen, var med til nærmest at stemple mig som sinke. Lærerne indgød mig skræk, de var virkelig respektpersoner, som underviste i tidens ånd. Jeg fik da også indprentet, at »Adolf Hitler wurde am 20. April ...«

Nej, jeg glemmer det desværre ikke! –

Der er en ting, som har prentet sig dybt i min bevidsthed, – jeg ved ikke, om hændelsen er sket, mens jeg gik i dansk eller tysk skole, – nemlig at en af den tyske skoles lærere sammen med de ældste elever, som var belæst med taburetter og musikinstrumenter, defilerede forbi den danske skole, mens de sang smædevisen: »Hannemann kummt vun Jütland an, Hannemann he hett

Holtscho an, Hannemann mutt sick Stebel koopen, denn kann Hannemann beeter loopen«, eller når de på vej til eller fra sportspladsen, hvor den danske skole skulle passeres, sang med tydelig adresse og hadefuldt: Und kommt der Feind ins Land hinein / und sollt's der Teufel selber sein / wir weichen nicht / bis daß das Auge bricht.

Mine forældre holdt Flensborg Avis fra de blev gift i 1931. Under krigen, mens jeg altså gik i tysk skole, blev den afløst af »Familiejournalen« og »Hjemmet«. Vor mor, som på daværende tidspunkt ikke kunne tale dansk, læste tegneserierne for os, på tysk! Knold og Tot, Bamse og Dukke Lise, Willy på eventyr og Gyldenspjæt. – Far og mor, som havde sunget med i det danske folkekor, blev ved med at synge de danske sange, de havde lært, far spillede til på mandolin. Da jeg efter krigen kom i dansk skole igen, kunne jeg mange melodier; de har sikkert været en god støtte, da sproget skulle læres pány.

Et fænomen, som mange forældre har lært at kende, nemlig at børnene ikke kunne tale tysk, når de havde været på ferie i Danmark, gjorde sig også gældende hos os. Heldigvis kunne far, der efter første verdenskrig havde været som feriebarnd i Struer og senere på højskole i Fårevejle, forstå mig, det kneb mere for mor. – Da jeg efter to-tre års tysk skolegang gennem den tyske skole blev sendt på ferie til Danmark til en hjemmetysk familie i Foverup ved Ravsted, kunne jeg hverken tale eller forstå dansk mere.

Der blev dog talt både sønderjysk og tysk i mit feriehjem. Det var en gammel stråttækt gård, og jeg sov i en alkove. Af og til måtte vi op om natten, når der var for meget aktivitet i luften; om det var tyske eller engelske fly, tør jeg ikke sige. (Det får mig til at tænke på krigsudbruddet, da tunge fly fløj lavt hen over Tønning – folk stimlede sammen på gaderne, og min bedstemor trængte til noget natron. Min kusine og jeg blev sendt hen til Oma Abraham, vor købmand, og på vejen sagde jeg: »Das ist alles nicht so schlimm«. Det har muligvis været den 9. april, da Danmark blev besat af tyskerne).

Der var en anden hændelse, som gjorde et stærkt og betagende indtryk på mig, mens jeg var i Foverup: Dannebrog blev hejst! På mit spørgsmål, hvorfor flaget blev hejst, svarede min plejemor: »Der König hat Geburtstag«. Det var den 26. september 1941. – Når jeg senere har fortalt om denne hændelse, har man ikke rigtigt kunnet tro, at hjemmetyskerne hejste flaget på kongens fødselsdag eller i anden anledning. Det har fået mig til at undersøge sagen, og det er lykkedes mig at kontakte den ældste søn i mit feriehjem fra dengang: Man hejste ikke Dannebrog! Men måske var det naboen?

Selvom vi stort set blev forskånet for krigens rædsler – der faldt nogle bomber i byen, som skulle have ramt »Seefliegerhorst« – kunne det ikke undgås, at vi, vor unge alder til trods, lagde mærke til forskellige ting. Det skete af og til, at der blev banket på hos mine forældre midt om natten. Det var naboen, der ville give far besked om, at nu var »de« igen efter bedstefar, der var kommunist.

»De« var SA-folk eller folk fra NSDAP, der foretog husundersøgelser eller tog bedstefar med til forhør, når han var kommet med en nedsættende udtalelse om Hitler-regimet, eller på anden måde havde vakt mishag hos nazispidserne. Det lykkedes et par gange for far at tale gemytterne til ro, men det skete også, at bedstefar var borte i flere dage, uden nogen vidste, hvor han var. Det endte med, at han kom i koncentrationslejr, hvorfra han ved krigens slutning nåede at komme hjem; ikke længe efter døde han. – Dette forhold har selvfølgelig ikke gjort det lettere for mig at begå mig i den tyske skole. – Vi hørte også de voksne hviske om, at nu var den eller den blevet hentet. Det vakte gru og rædsel i mig, selv om jeg ikke vidste noget konkret og heller ikke spurgte. Det lå ligesom i luften, at det bare ville forværre situationen.

I 1942, da jeg var ti år og altså havde nået den alder, hvor det var obligatorisk, at man blev medlem af Hitler-Jugend, måtte jeg følge parolen, eftersom mine forældre ikke mere var medlemmer af mindretallet, ikke på papiret i hvert fald. Jeg har ikke taget mén af det (jeg pjækkede en del), undtagen at jeg endnu en gang fik fastslået, at »Adolf Hitler ...« åh, nej.

Endnu engang, inden alt blev kaos, blev jeg sendt på rekreation gennem den tyske skole. Denne gang til Brandenburg. Det var hos en stor gårdejer. Børnene gik i søndagsskole – i 1943! – og til pinse blev alle gårdens porte pyntet med birkeløv, og døtrene og jeg fik hvide kjoler på. Der var to franske krigsfanger, som nærmest hørte med til familien, og gårdejeren talte fransk med dem, hvad jeg var meget imponeret af.

Men så var det også forbi med de gode dage. Far, som blev forholdsvis sent indkaldt, da han var ved fiskeriet, som var livsvigtigt, kom under næsten hele krigen til at springe soldat i Danmark og havde mulighed for at sende lidt godt hjem af og til. Senere kom han til Stralsund, hvor han måtte opleve nogle hårde bombardementer. Sammen med sine kammerater flygtede han til Danmark og lå i Egersund en kort tid, hvorefter han tog hjem på eget ansvar. – Hjemme havde vi fået en lillebror i 1941, og mor måtte selv sørge for tøj og mad til os. Heldigvis var hun ferm til at sy, og vi gik om vinteren ud på markerne, hvor fårene havde gået, og hvor de havde gnubbet sig op ad pigtrådsindhegningen, så noget af deres pels blev hængende. Sammen med noget optrevlet garn blev råulden til dejlige varme trøjer.

Maden kneb det mere med, selvom vi en tid nød godt af fiskeriet, både fisk, rejer og muslinger. Levertran til stegning fik vi på apoteket – det smagte ikke af tran! – Suppe kogt på roer og gryn gav mig dysenteri. Vor læge skrev en recept lydende på franskbrød og mælk – som hele familien nød godt af. Brændsel var nu heller ikke til at få mere, og vi tog ud på banelegemet og samlede flere slagter end kulstumper. Vi prøvede også at finde træ eller pindebrænde. Det var vanskeligt i den træfattige marsk, og der var mange andre i samme situation. Når jeg i dag går i Marieskoven, må jeg lægge bånd på mig selv for ikke at sanke pinde! Gassen var kun tilgængelig nogle få timer om dagen og

så svag, at man ikke kunne få noget i kog. Jeg har tit senere beundret mor for, at hun ikke gav op.

Med skolegangen var det så som så. De yngre lærere blev indkaldt til krigstjeneste, og gamle pensionerede lærere måtte overtage undervisningen. Det var mit held. Jeg mindes, vi læste digte af Klaus Groth, bl.a. »Das alte Haus«. Der var »noget«, der gik ind og ud af huset, og ingen i klassen kunne sige, hvad det var. Jeg rakte forsigtigt fingeren i vejret og turde næsten ikke sige, at det var »das Glück«. Men det var det, og det stivede min selvtilid vældigt af, og jeg kunne mærke, at man regnede lidt mere med mig.

Da krigen i øst bevægede sig vestpå, fulgte polske og russiske krigsfanger med, og skolen blev indrettet til krigsfangelejr. Senere blev den lazaret, og vi havde lejlighed til at tilbringe megen tid ved stranden. Jeg for min part gik ikke glip af meget ved ikke at gå i skole. Hen på slutningen af krigen fik vi indkvartering af en ældre mand, der skulle grave pansergrave. Det forhindrede ikke englænderne i at nå frem til Tønning tidligt på sommeren 1945. Vi sjippede med de engelske soldater tværs over gaden – og hvilken luksus – vi fik chokolade foræret! – Madsituationen var stadig dårlig, men nu kunne vi sejle over til Karolinenkoog i Ditmarsken med en pontonfærge og samle aks på de afhøstede marker. Det var drøjt, og når kornet var malet i kaffemøllen, var der ikke meget at bage af. Fiskeriet kom dog i gang igen, far kom hjem og røgede fisk, og mor og jeg tog til Ditmarsken og byttede dem til flæsk og æg og måske kartofler. Det følte ydmygende, selv om bønderne på den anden side Ejderen gerne ville have vore produkter. – Det var en svir at besøge mors søster, tante Dine, som syede for nogle gårdmandsfolk og fik naturalier som betaling. Tænken om det majsbrød, vi fik hos hende, kan endnu får tænderne til at løbe i vand.

OG I DANSK SKOLE

En dag, jeg kom hjem fra stranden, sagde far, at nu skulle vi i den danske skole igen.

Nej!

Jeg forstår i dag ikke min voldsomme reaktion, men måske har den tyske indflydelse alligevel været større, end jeg vil være ved? – Far og mor havde da holdt ved det danske hele tiden, men de har undgået at påvirke os direkte for ikke at skade os og sig selv; vi havde det jo svært nok endda.

Og det var bedre, end jeg havde frygtet. Det var som at komme fra ørkenen til en oase. – Det var selvfølgelig spændende at skulle lære dansk – og mad fik vi også og levertran, som vi fik i en medbragt ske, som var svøbt i et stykke papir og lå i tasken sammen med bøgerne. – Men forholdet til lærerne var anderledes, end vi var vant til. Også helt anderledes. Og vi sang morgensang og bad Fadervor. Det gjorde så stærkt indtryk, at det næsten ikke var til at bære. – Om min skolegang havde jeg nok aldrig gjort mig særlige tanker, det

Uffe-Skolen i Tønning - 1948

var bare ubehageligt – men at skulle blive glad for at gå i skole, ville jeg nok have forsvoret. Den første tid gik vi kun i skole et par timer dagligt, flere årgange samtidig, da der kun var fire klasseværelser til rådighed.

Anders Kølvråa underviste i begyndelsen på den måde, at han pegede på en ting, og vi sagde så, hvad det hed på dansk. Vi gjorde gode fremskridt, og det varede ikke længe, før vi analyserede sætninger. Tilstrømningen til skolen var så stor, at der måtte rejses en barak i skolegården, og senere en til. – Kort før sommerferien 1946 kom der flere yngre lærere fra Danmark. De kunne ikke meget tysk, men vor begejstring og positive indstilling til det danske sprog var medvirkende til, at de fleste af os klarede os fint, da vi tog på vor første sommerferie i Danmark. At jeg kom til Fårevejle på Sjælland var nok slet ikke mærkeligt, idet det var stadsgartner Larsen Grøn fra Holbæk, der tog sig af børnene fra Ejdersted og Frederiksstad. Allerede efter første verdenskrig gjorde han en stor indsats for sydslesvigske børn og unge, og det var også ham, der havde udvirket, at far i 1927 kom på Fårevejle højskole; ringen var sluttet.

At være med i den første feriebørnstransport var en oplevelse i sig selv. Efter at have forladt den skumle Flensborg banegård var det, som om en port åbnedes til noget lyst og venligt og imødekommende. Det har sikkert regnet af og til under opholdet i Danmark. Men bøgeskov, blå himmel, solskin og vajende dannebrogssflag er stærkt fremherskende i mindet. Da min plejemor, Ingeborg, hentede mig på stationen, snakkede jeg frejdigt løs. Bl.a. fortalte jeg, at min bedstefar var kommunist, for det måtte da være godt, eftersom det var

Det danske børnekor i Tønning - 1948

meget slemt at være nazist. Men jeg havde på fornemmelsen, at det heller ikke var godt. – Inden jeg forlod skolen, nåede jeg at nyde godt af mine plejeforældres gæstfrihed i alt tre gange og holdt kontakten vedlige, og efter de var døde ved at korrespondere med et barnebarn.

Gennem mit venskab med Grete og Anders Kølvråas datter Tove fik jeg min daglige gang i deres smukke og gæstfrie hjem. Der hørte jeg også via radioen, at kong Christian den 10. var død den 20. april 1947. Den samme konge, for hvem Dannebrog blev hejst i Føverup under krigen den 26. september 1941! Det gjorde et stærkt indtryk på mig, da daværende statsminister Knud Kristensen sagde: »Kongen er død – kongen leve!«

Efter sommerferien 1946 kom der rigtig skub i ungdomsarbejdet, idet en af lærerinderne, Anna Holmgaard, startede en KFUK-trop, trofast assisteret af Astrid Schjødt Pedersen, og den første FDF-kreds i Sydslesvig blev startet af min senere mand, Walter Lorenzen. Gymnastikken blev ledet af Emilie Lundbjerg (nu Emilie Møller), og vi gik til folkedans hos kære blide, men også bestemte Carla Schiebler. Et børnekor med over 60 piger og drenge sang ovre i den tyske skole, da pladsforholdene var for trange i Uffe-Skolen. Mødevirksomheden i ungdomsforeningen formede sig på den måde, at man den ene uge hørte på foredrag, som en af lærerne holdt, og den anden gik man til folkedans. På en lun sommeraften dansede vi i den tyske skoles gård, vi var så mange, at vi nåede hele legepladsen rundt. Kurt Arps spillede på harmonika og Flemming Møller spillede på violin. – Håndbold dyrkedes også med stor begejstring.

På tur med Kørselstjenesten. Vi venter på reservehjul

Vi var med i turneringer i Flensborg og Slesvig. Dansk kørselstjeneste sørgede for transporten med lastbiler, der kun havde en presenning som beskyttelse mod vejr og vind, og løse træbænke. Vi blev rystet godt sammen. Når vi en lun, lys sommeraften kørte hjem, kunne vi se køerne vade i »mosekonebryg«. Det var en særegen oplevelse. – Også når vi deltog i spejderlejre i Klus eller Gråsten, var kørselstjenesten vor »hofchauffør«. Der var ikke en tur, hvor der ikke var afbrydelse i form af et punkteret dæk eller lignende. Reservedele måtte der tit ringes efter, og ventetiden blev udfyldt med sang, eller chaufføren fortalte historier. Mange af dem havde været spejdere eller FDF'ere. På foredragsaftenerne hørte vi om kendte danske personligheder, bl.a. om missionærer og deres arbejde på missionsmarken. Ungdomsarbejdet bar i det hele et stærkt præg af et kristent livssyn.

Politisk var vi endnu ikke engagerede, dog husker jeg et valg, som resulterede i, at Tønning fik en dansk borgmester mellem 1946 og 1948, Heinrich Wiebner. At flere af nazitidens spidser, som nu kandiderede for et »demokratisk« parti, led nederlag, godtede vi os over. –

De danske foreninger holdt deres møder i »Hamburger Hof«, og underholdningen bestod som regel af gymnastikopvisninger ved hold fra Danmark og FDF-orkestre, men også lokale kræfter ydede en indsats.

Man kunne holde en stuvende fyldt sal i ånde ved at opføre f.eks. »Henrik og Else« eller Kaj Munks »Niels Ebbesen«. Carla Schiebler var Mor Danmark og Annemarie Clasen og jeg døtrene. Linierne: »Se, mor, se de mørke tunge fugle, de bringer angst og gru til Danmarks land. Aah mor, vi ved os intet sted at skjule, de kommer fra en fremmed fjendtlig strand«, glemmer jeg aldrig. Også dengang måtte jeg tænke på krigsudbruddet og de lavtflyvende flyve-

*Konfirmation ved pastor Martin Nørgaard i 1947.
Annemarie Clasen († 1975), Tove Kølvråa († 1949) og Hedwig Schardelmann*

maskiner. Alt dette blev fremført for en forsamling, der for en stor dels vedkommende ikke magtede det danske sprog.

I forbindelse med besøg fra Danmark var der altid tale om indkvartering. På trods af, at befolkningen havde måttet give husly til en stor flygtningeskare, kneb det ikke med indkvarteringen; man var altid sikker på, at gæsterne havde noget godt med fra Danmark. Men der blev også knyttet mange værdifulde bånd mod nord.

I 1944 var jeg begyndt at gå til konfirmandforberedelse hos den tyske præst. Den blev dog afbrudt på grund af krigens udvikling. Derfor kom jeg, efter at

Kirkesalen i den gamle Uffe-Skole

være blevet nogenlunde fortrolig med det danske sprog, til at gå til præst hos pastor Martin Nørgaard og blev konfirmeret i marts 1947. Vi var et meget stort hold, bl.a. på grund af en meget stor aldersspredning, og fordi det ikke var almindeligt at blive konfirmeret under Hitler-styret. Konfirmationen foregik i byens Skt. Laurentius-kirke, men to af os, Annemarie Clasen og jeg, blev konfirmeret sammen med Tove Kølvråa – på grund af hendes sygdom – i Uffe-Skolens smukke kirkesal. Hun døde som 16-årig i 1949.

Også efter konfirmationen fortsatte vi med jævnlige at gå i kirke. At vi gennem kirkegangen, foredragene og den danske litteratur i poesi og prosa hørte dansk i en anden form end den daglige, gjorde, at vi blev fortrolige med et meget varieret dansk.

I mit barndomshjem blev der talt både højtysk og plattysk. For mit vedkommende gjorde den særhed sig gældende, at jeg talte højtysk med kvinder og plattysk med mænd. Mine forældre dannede ingen undtagelse. Efter kapitulationen lærte min mor, som indtil da kunne læse og forstå dansk, at tale og skrive dansk udmærket. Vi børn prøvede også at tale dansk med mor. Det resulterede i, at jeg samtidig skiftede fra højtysk til plattysk. Det var som om plattysk og dansk bedre kunne følges ad.

Sangen havde en uvurderlig betydning. Havde vi »sunget os ind i folks hjerter«, som lærer Helkjær udtrykte det, da vi med børnekoret sang i Tønder, knyttedes der også bånd, da jeg fortsatte med at synge i »Folkekoeret«. Ufor-glemmelige er korstævnerne både hernede og i Danmark, under Aage Primdals ledelse. Gennem sangen blev vi kendte med dansk digtning, og forfatternes navne var vi fortrolige med, som var det gode venner.

I en meget ung alder, jeg var lige fyldt 17 år, kom jeg på Snoghøj Gymna-stikhøjskole, hvor Anna Krogh og Jørgine Abildgaard var de bærende og inspirerende kræfter. – En sommer fuld af solskin og godt kammeratskab, med

Hedwig Schardelmann. Vi betalte billedet med et par briketter. Nov. 1947

foredrag, der prægede vore unge sind. En særlig oplevelse var 6. juli-festen i 1949 i Fredericia, hvor vi defilerede forbi dronning Ingrid og kong Frederiks loge, idet vi svingede med bøgerne som hilsen.

Da eleverne fra gymnastikhøjskolen skulle deltage i Lingiaden i Stockholm, mærkede vi 15 sydslesvigere måske for første og eneste gang, at vi på grund af vort tyske statsborgerskab ikke var i samme båd som vore danske kammerater: vi måtte ikke forlade landet, undtagen når vi rejste hjem til Sydslesvig. – Resten af det år, min opholdstilladelse gjaldt, tilbragte jeg på en gård i nærheden af Herning for at lære husholdning og på Gråsten husholdningsskole. Et år, hvor jeg hver dag var i meget nær kontakt med det danske sprog, hvor jeg lærte mennesker af alle samfundslag at kende; hvor det, som fuldstændigt manglede i det samfund, jeg indtil da havde levet i, gav livet indhold: kærlighed til fædrelandet, frihedsidealer, tolerance og respekt for anderledes tænkende. Et år, hvor det, der lagdes en spire til i Uffe-Skolen i Tønning, fuldbyrdedes: min kærlighed til Danmark med alt hvad det indebærer: De lyse sider, som på baggrund af mine oplevelser i det tysk-nazistiske samfund var stærkt frem-

herskende i min tidligste ungdom, og de mindre lyse, som jeg senere lærte at kende – og havde svært ved at acceptere. Men jeg synger med J. Helms:

Mig fryder din ros, din ære,
mig knuger din sorg, dit savn,
hver glans, hver plet vil jeg bære,
som falder på Danmarks navn.

Man var dansk, og man var stolt af at være dansk

AF BENTE HILLEBRECHT

Jeg er datter af Kirsten og Aksel Lieb og født 13.7.1940. Min far er født i Flensborg i 1912. Hele hans opvækst har været præget af årene efter 1. verdenskrig og ikke mindst af perioden omkring 1920, hvor familien, der var dansk, håbede på og arbejdede for, at grænsen ville komme til at gå syd om Flensborg. Skuffelsen over, at dette håb ikke gik i opfyldelse, har været en ledetråd, også gennem min opvækst, da min farmor Anna Lieb f. Wrang gjorde et dybt indtryk på mig og således kom til at præge mig i hele min indstilling til alt dansk syd for grænsen.

Hendes far, min oldefar, Jørgen Wrang (1858-1922) var bogholder på Flensborg Avis fra 1888 indtil sin død 1922, og i hjemmet var foruden min farmor hendes søskende: Tilde, gift Wichmann i Kiel, Marie, gift med købmand Lorenz Hansen i Hundslev, Jørgen, der efter en apotekeruddannelse endte sine dage på Augustenborg sygehus, Johan Wrang, der indtil sin død i 1964 var direktør i Union-Bank, samt Thyra og Dagmar.

Min farfars, Johan Liebs, eneste søster Julie, var gift med redaktør Ernst Christiansen (1872-1941), Flensborg Avis, så det kunne ikke undgås, at de politiske forhold i Grænselandet altid blev debatteret, når der holdtes familiefødselsdage m.m.

Min mor er fuldstændig ubelastet i den retning, idet hun i 1916 blev født på gården »Pedersdal« i Hyllinge mellem Slagelse og Næstved, hvor det sydslesvigske nok kendtes, men først kom på dagsordenen, da min morfar under og efter krigen sørgede for, at alle de gode pakker til at holde humøret oppe hos dem, der sad på den forkerte side af grænsen, kom herved.

For retfærdighedens skyld vil jeg først fortælle om min farmor, idet jeg skylder hende tak for alt, hvad hun har fået mig til at forstå og holde af.

FARMOR

Hvor kunne hun fortælle, min farmor. Den, der kendte hende, vil sikkert mindes hende med hengivenhed, men hun kunne være hård i sin dom over tyskere.

I Anna Wrangs fortællinger kunne man spore en dyb kærlighed til alt, hvad der var dansk. Der kunne ved det danske rige, det danske folk eller dets

væremåde, simpelthen ingen fejl findes. Fortalte hun om naboer eller bekendte, kom denne replik ofte: »Hun e' da essen så'n pæn ku'n, men hun e' jo så tysk!« Denne ene bemærkning var dom nok for farmor. Jeg tror faktisk ikke, at hun nogensinde har plejet en særlig nær kontakt til tyske medborgere. Den kendsgerning, at de var tyske, kunne hun ikke se bort fra.

Hun var godheden og medmenneskeligheden selv, også over for tyskere, men der blev altid et – men!

Jeg glemmer aldrig, da jeg som ung pige under uddannelse på fagskolen i Sønderborg under en ferie besøgte farmor, som havde besøg af sin søster Thyra. Jeg var meget oprevet over, at min cykel, da jeg kom tilbage fra et week-end besøg i Flensborg, var blevet stjålet på rutebilstationen i Sønderborg. De to damer udtalte for fuldt alvor, at det bestemt var en tysker, der også var kommet med bussen, der havde stjålet den. Det kunne simpelthen ikke være anderledes, en dansker gjorde ikke sådan noget!

Man vil måske kalde det fanatisk, men med den opdragelse og den erfaring, farmor havde, kunne hun ikke have anden mening: hun var hele sit liv vant til, at alt ondt kom fra tyskerne.

Hendes tyske skolegang var absolut ingen succes. Da hendes far var ansat på »Flensborg Avis« og hjemmesproget var godt gammelt sønderjydsk, havde hun og hendes søskende været genstand for megen hån, både fra lærere og kammerater, dem af de sidstnævnte, der også var tyske.

Hun fortalte ofte med harme om august ved 1. verdenskrigs udbrud, da den yngste bror Johan blev indkaldt til tysk soldatertjenste. Den ældste bror var på daværende tidspunkt allerede syg og anbragt på Augustenborg.

Natten efter krigsudbruddet var tyskerne kommet for at arrestere hendes far sammen med det øvrige personale på »Flensborg Avis«. Begrundelsen var »brunnenvergiftende Tätigkeit«, hvilket på dansk vil sige undergravende virksomhed eller bagvaskelse. Hendes mor, der ikke kunne særlig godt tysk, forstod ikke denne formulering, og mente til sine dages ende virkelig, at hendes mand var blevet beskyldt for at have forgiftet byens drikkevandsbrønde i Østersøbadet.

Fyldt af harme var hun gået op på rådhuset, hvor Dr. Todsen sad som overborgmester, og havde forlangt foretræde, hvilket hun også havde fået.

På sit mangelfulde tysk havde hun her fået gennemtruffet, at familien hver 14. dag fik lov til at besøge Jørgen Wrang og bringe ham lidt bedre mad, end den han fik i fængslet.

Første gang han blev arresteret, skete det, fordi han i avisen havde aftrykt en køreplan for landsdelen med overskriften »Sønderjydsk køreplan«, hvor tyskerne mente, at der burde stå »Nordschleswigscher Fahrplan«. Al denne uret tilgav farmor aldrig tyskerne.

Det var sjovt med farmor: hun talte det dejligste sønderjydsk, men kom vi børn på besøg, da gjorde hun sig de hæderligste anstrengelser for at tale »rigtig

dansk«, som hun kaldte det. Det var ligesom hun mente, at sønderjydsk ikke var pænt nok, og overfor os børn ville hun jo gerne være så korrekt som mulig.

Vor store fornøjelse var, når vi fik lov til at sove hos farmor i den dejlige, brede dobbeltseng, polstret med jeg ved ikke hvor mange skråpuder, underdyner og tæpper. Jeg tænkte altid på, at nogenlunde samme fornemmelse må prinsessen på ærten have haft, da hun krøb i seng på slottet.

Og lugten, dette iskolde soveværelse i Dorotheagade havde en ganske særlig lugt, som jeg aldrig siden har fornemmet andetsteds end i farmors soveværelse.

En mellemting mellem lavendel, naftalin, fugt og søbe, den er svær at beskrive, men den var dejlig, netop fordi den hørte til farmor.

Når vi børn kom, lavede farmor roulader og »Mädchenröte«, (ungpigedrømme, en slags saftbudding). Senere har jeg prøvet at lave begge dele, men aldrig er det lykkedes mig tilnærmelsesvis at få dem til at smage, som farmors.

Som barn kan man ofte være ondskabsfuld. Det var vi, når vi fik farmor til at læse højt af H.C. Andersens eventyr. Det skulle altid være »Historien om en moder« eller »Snedronningen«, for de var længst! Efter vores livlige selskab dagen igennem, sov farmor sødeligt ind efter 1 1/2 sides oplæsning, og vi råbte dybt bebrejdende i kor: »Farmor, du sover jo!« Hvorpå farmor for op og svarede: »Nej, jeg nikker bare«. Så lavede hun hyldebærtoddy med meget vand og sukker i til os, og en god portion rødvin i til sig selv. Jeg ved ikke, om det var for at dysse os i søvn og kvikke sig selv op, i hvert fald blev vi efterhånden matte af den varme drik, og farmor foreslog, at fortællingen skulle fortsættes en anden gang. Så gentog historien sig næste gang, vi skulle overnatte. Hvor var hun god, og hvor skulle hun meget ondt igennem!

2. verdenskrig var streng for hende som for så mange andre hernede. Til at begynde med følte hun det som en skam, når hun med et stort tørklæde gik i Frueskoven for at finde nogle kviste og grene til at lune en lille smule med, når farfar om aftenen kom hjem fra sekretariatet.

Hendes ældste søn, min far, blev indkaldt i februar 1940. Det var slemt, men det var ligesom, det ikke rigtig gik op for hende, hvad krigen betød, det var jo kun begyndelsen.

Min mor, og om sommeren jeg, det første barnebarn, var et stort lyspunkt i hendes tilværelse. Far var endnu stationeret i Hamborg, og idyllen var endnu ikke brudt som i så mange andre familier, der var blevet ramt hårdere.

Da så den mellemste af drengene, Harald, blev indkaldt, var det værre. Han var banklærling i Union-Bank og ligesom barn i huset endnu. Det var frygteligt for farmor. Krigen tilspidsedes, Harald meldtes savnet og kom aldrig hjem. Håbet om hans hjemkomst mistede hun dog aldrig. Selv mange, mange år senere, da hun skulle gå den tunge gang for at se på en gravsten efter at hendes yngste søn, Holger, hendes hjertebarn, døde kun 30 år gammel, ville hun ikke have Haralds navn med på stenen. Hun følte, at hun dermed selv ville udtale dødsdommen over ham. Det kunne jo være, – der kom jo stadig soldater hjem

Harald Liebs sidste ferie

fra Rusland, men Harald havde aldrig været i Rusland, han blev meldt savnet på Kreta.

Farfar nåede ikke at opleve krigens afslutning. Han blev begravet på kapitulationsdagen. Om aftenen d. 2. maj havde hele familien været samlet hos hans svigermor, gamle fru Wrang, til fødselsdag. Farfar, der led af åreknuder og åbne sår, var blevet hjemme. Midt på aftenen kom så det store afsluttende angreb over Flensborg. Berlin var faldet, og de tiloversblevne bomber blev smidt over Kiel, Hamborg og nogle også over vores by.

De forskellige familiemedlemmer skyndte sig hver til sit, i håb om at de også denne gang gik ram forbi. Dagen efter kom den forløsende melding, at Hitler havde begået selvmord.

Nu kunne freden ikke være langt borte, vidste alle, men farfar nåede ikke at høre det befriende budskab. Midt i glæden over freden, måtte farmor følge den eneste nære, hun havde hjemme, til hans sidste hvilested.

Alle 3 drenge var nu indkaldt, og mor, lillebror og jeg opholdt os i sikkerhed på morfars gård i Hyllinge på Sjælland.

Grænsen var lukket. En hård og frygtelig tid fulgte. Ejerret til en lejlighed fandtes ikke mere, overalt var der flygtninge. Også i farmors små hyggelige stuer, var der fuldt hus. Maden var knap, og det man fik ad illegal vej, måtte ingen vide noget om, da det kunne blive en dyr fornøjelse.

For en enlig kvinde var det svært at »organisere«, og særlig da, når man var af farmors slags. Hun led i stilhed, hellere end hun tiggede andre om hjælp.

Heldigvis kom den yngste søn Holger snart hjem, men heller ikke han var på det område til stor hjælp, da han jo selv kun var en stor dreng.

Jeg kan huske engang min mor havde bedt min mosters mand, som var engelsk officer, om at tage en hilsen og nogle madvarer med til Flensborg, da han kun skulle køre igennem her og længere sydpå. Da han dukkede op hos farmor, blev hun selvfølgelig forskrækket, men da han havde forelagt sit ærinde og fortalt, hvem han var, var glæden stor. Nyt fra børnebørnene og svigerdatteren, mad i huset, det var alt sammen næsten for godt til at være sandt.

Pludselig kom farmor i tanke om, at denne engelske officer måske også kunne være til anden nytte. Der var sket det, at mine forældres lejlighed i Slotsgade 48 i deres fravær var belagt med flere hold flygtninge. Alle fars og mors møbler, bøger og øvrige værdigenstande var i lejligheden, som da de forlod den, og nu boede 4 hold flygtninge midt i alle vores ting.

Farmor var meget bekymret, men kunne intet gøre ved det. Om den engelske officer ikke kunne gøre noget? Jo, selvfølgelig kunne han. Han tog Holger med i sin jeep, og kursen gik mod Slotsgade. Hele Dorotheagade havde selvfølgelig observeret jeepen, og snart vidste hele kvarteret, at den unge Lieb var hentet af englænderne! Nu ville man bare vide hvorfor? Min onkel Jørgen gik ligeså stille hen og befalede de huserende om at tage deres pakkenelliker og forsvinde, og på døren kom et skilt:

»Beschlagnahmt
Englische Militärbehörde.«

Lejligheden brugtes derefter til forbigående ophold for danske lærere. Både lærer Borgå og Grangård Olesen og enkelte andre har frosset bravt i denne uhyggelige lejlighed, indtil mor og far kunne komme hjem igen, efter at grænsen atter var åbnet.

BARNEÅR

Den start, jeg fik i tilværelsen, var i grunden meget tilfældig. Som så mange fornuftige forældre havde mine nemlig besluttet, at de første år efter uddannelsen skulle bruges til at tjene penge i, først så skulle der sættes børn i verden. Alt kom helt anderledes.

Da krigen udbrød i 1939, kunne min far jo nok regne ud, at der ikke ville gå lang tid, inden også han ville få sin indkaldelse. Han havde lige påbegyndt sin lærergerning, mor havde i første omgang ingen job, selv om det var lovet hende af Skoleforeningen. Grunden til dette faste løfte om ansættelse var ægteskabet, indgået netop i denne sommer. Da de nu var smedet sammen, måtte mor jo, ansættelse eller ikke ansættelse, følge sin mand, hvad hun altså gerne gjorde. Lønningen var lille, og af møbler havde de kun nogle gamle udrangerede, der havde tilhørt bedstemor Lieb, min oldemor. Endnu i dag ærgrer

Far i tysk uniform - sommeren 1941

jeg mig over, at disse gamle fine plysmøbler ikke er blevet gemt. I dag ville de være samlingsobjekter.

Da indkaldelsen kunne indtræffe hver dag, syntes mor, at der skulle blive noget tilbage til at mindes ham ved, og det blev altså mig!

Jeg var livlig og højroset, så mor havde alt andet at tænke på end det triste, at manden var væk.

Hun havde fået sin ansættelse, ganske vist »kun«, fordi alle krigsduelige kollegaer var indkaldt. Til at begynde med følte krigens alvor endnu ikke så eftertrykkeligt heroppe som andre steder i landet. Man regnede med, at krigen ikke ville vare længe.

Man undres over, hvor langt man i grunden kan huske tilbage i tilværelsen. Et billede allerdybest inde fra 3 års alderens bevidsthedsliv husker jeg ganske tydeligt: beskyttelseskælderen i Slotsgade. Vi kom ned ad en kroget kældertrappe; for enden af den boede gamle fru Jacobsen. Det var hende, der efter krigen harmedes højlydt over, at jeg, barn som jeg var, havde proppet billedbøger i vores fælles w.c. Jeg havde mest på fornemmelsen, at det var, fordi hun syntes, at det var skammeligt at bruge papir så ødselt i en brændselsfattig tid, mere end fordi w.c. et blev stoppet.

Men for enden af denne trappe var kælderen: et dunkelt, spøgelsesagtigt rum med kartoffelkasser, sammentømrede brikse, tæpper og hvad der står tydeligst for mig, et stort rundt krybehul i den endevæg af kælderen, der

vendte ind mod »Gewerkschaftshaus«'s kælder, vor nærmeste nabo til højre. Hullet har jeg aldrig set blive benyttet. Det ville sikkert heller ikke have kunnet redde nogen, hvis kælderen virkelig var blevet ramt, men man håbede, at den gik ram forbi.

Tiden kom, da jeg skulle i børnehave. Distriktsmæssig hørte vi i Slotsgade til »Ingridhjemmet« i Batterigade, men da mor kendte Frida Helming personligt og syntes godt om hende, blev jeg, selv om vejen var betydeligt længere, sendt i »Tivolibørnehaven«, som hun ledede.

Nitten dage efter, jeg var begyndt i børnehaven, blev værftet bombarderet. Ved den lejlighed rantes børnehaven i Batterigade, hvor 15 børn og to medhjælper blev dræbt, trods opholdet i kælderen.

Det var her far fra sin stationering i Lützen skrev følgende digt, impulsivt og udtrykkende mange menneskers tanker, da han gennem mors breve hørte om det skete.

Farvel.

Hvor var Guds himmel høj og blå,
da rundt på torv og stræder
sig sorgløst tumled muntre små
i lyse barneglæder.

Hvor godt, der endnu findes sind,
som ej formår at lukke ind
den store, hårde verden.

En skygge skjuler solens lys
for nogle øjeblikke;
I aner ikke dødens gys,
thi eders lyse blikke
har ikkun rum for tro og tid;
den hele verdens had og nid
når ej jert barnehjerte.

Nu sluknet er de glade smil,
de muntre stemmer tier,
forbi er eders kåde il
ad somrens blomsterstier.
Vi står ved gravens sorte seng:
»Sov sødt, min egen gode dreng,
og du, min bitte pige!«

Når somrens rige blomsterflor
sit skønne tæppe breder,

med ømme hænder far og mor
om eders grave freder.
Farvel! Sov sødt I kære små,
jert navn skal alle tider stå
i vore hjerter skrevet.

Gud fader, se i nåde ned
til alle dem, som lider,
og skænk os alle sjælens fred
trods død og mørke-tider.
Send dine engle ned på jord
med trøst til hver en far og mor,
som misted alt det bedste.

25.5.1943 Aksel Lieb

trykt i Flensborg Avis d. 5.6.1943

Først 10 år senere, da jeg selv som elev i Chr. Paulsen skolens sangkor, ved en mindehøjtidelighed på Fredshøjens kirkegård var med til at synge, gik den virkelige gru op for mig. Ved synet af alle de små trækors blev jeg først rigtig klar over, hvilken skæbne jeg ved et tilfælde havde undgået.

Den 19. maj gik det som en løbeild over byen, og min mor fik at vide, at en dansk børnehave var blevet ramt, ingen vidste hvilken. Hun fik fri fra skolen, hvor rektor Fischer med faderlig kærlighed stod alle krigsgræsenker bi med råd og opmuntrende ord i den svære tid.

Det var ikke min børnehave, der var blevet ramt, men mor tog det som et vink fra oven om at få mig bort fra byen.

Dagen efter cyklede hun til Gråsten, hvor hun havde en onkel, der var postmester. Med barnet i den ene hånd og en kuffert med det nødvendige tøj i den anden, spurgte hun, om de indtil videre ville tage tøsen, og de ville!

Det må have været frygteligt for mor at give afkald på sit barn, da hun intet vidste om, hvornår hun ville få det at se igen, og om hun overhovedet ville få mig at se. Man levede anderledes dengang, taknemmelig for hver dag, man havde haft, og i håbet om at den næste måtte blive ligeså god.

Bombardementerne kom længere mod nord, og mor mente ikke, at Gråsten var sikkert nok for mig. Jeg blev flyttet til Ørsted ved Randers, hvor min mors søster Rigmor og hendes mand Jørgen Overgård havde forpagtet en gård. De var lige blevet gift, og da jeg dukkede op et par måneder efter brylluppet, var egnens befolkning sikre på, at det nok var en skjult ballast de to unge havde haft, og som nu kom frem i dagens lys.

Det var dejlige år her, borte fra krigen. Far og mor er hurtigt glemt i den alder, når man har det godt. De gange, mor kom på besøg, blev hun tolereret

*Krigsgræsenker.
Fru Tønnsen, fru Halvas, fru Lieb, fru Büchert og fru Tychsén*

som en hvilken som helst anden gæst på gården af mig. Hvor må det have været svært for hende, selv om hun vidste, at det gik mig godt.

Efter min fars sidste juleorlov havde jeg fået lovning på en lillebror, og i sensommeren 1944 hentede mor, der på det tidspunkt var højgravid, mig hos moster på Tørslevgården, for at tage hjem på fødegården i Hyllinge, og føde sit barn under nogenlunde betryggende forhold.

Lang tid havde vi intet hørt fra far, men min morfar prøvede at opmuntre mor, så godt han nu kunne på sin godmodige måde. Han sagde altid i skæmt, at helt galt kunne det ikke gå ham, da han havde en søn som dansk frihedskæmper, en svigersøn i tysk uniform, nemlig min far, og en svigersøn, onkel Jørgen, i engelsk uniform. Ak ja, sådan kan livets i og for sig alvorlige kendsgerninger spille kispus med ens tilværelse.

I mellemtiden var min lovede lillebror, Anker, ankommet, og far havde sendt livstegn fra Norge, hvor han var havnet efter en omvej over Lützen og Warszawa.

Dog gik der lang tid, inden vi ad omveje og efter mislykkede henvendelser, bl.a. til Røde-Kors, kunne få ham hjem igen.

Da der som bekendt blev kæmpet i Norge til d. 7.5., og da alt postvæsen og anden kommunikation fuldstændig var brudt sammen, varede det nogen tid, inden min mor ad civil postvej fik at vide, at far endnu var i live. Alle tyske

Hos morfar i sikkerhed for krigens gru

soldater var kommet i såkaldte fangelejr, der dog kun i modsætning til tidligere soldaterlejr bestod i, at soldaterne ikke måtte fjerne sig fra lejren i et bestemt antal kilometer til alle sider.

Efter en gennemgangslejr og forhør hos de engelske militærmyndigheder, hvor far forklarede sit tilhørsforhold til det danske mindretal i Sydslesvig, var disse overbeviste om, at så måtte han høre til »Frikorps Danmark«, som jo var de tysklandsfrivillige danske statsborgere. Efter denne konstatering måtte han være en værre en og blev derfor puttet i den lukkede SS-afdeling.

Under opholdet i Norge havde far heldigvis fået kontakt til nogle norske frihedskæmpere, der efter krigens ophør fik opklaret, hvor han var blevet af. Disse brave folk lykkedes det nu mod kvittering at få min far udleveret fra SS-lejren, sådan som man afhenter en eller anden pakke fra posthuset.

Nu begyndte hjemturen langsomt at nærme sig.

Fra danske kredse i Flensborg havde man ladet en efterlysning foretage gennem det danske udenrigsministerium. Mor havde sendt en efterlysning gennem »Dansk-Røde-Kors«, begge dele uden resultat. Gennem det norske »Security-office« fik far at vide om disse to efterlysninger. Med det danske gesandtskab i Oslo havde far straks efter kapitulationen sat sig i forbindelse,

uden at det var i stand til at hjælpe ham. Det blev således de norske væbnede styrker, der kom til at frigive far. Det var også dem, der anbragte ham hos det »Norske – Amerikanske Røde-Kors«, så han havde et sted at være, indtil papirerne til hjemrejsen var i orden. Det danske gesandtskab formidlede nu gennemrejsevisumet over Sverige til Danmark, og udleverede en hjemrejsebillet mod underskrift af et gældsbevis.

Så endelig kunne hjemrejsen tiltrædes. Det var her på Gesandtskabet far med en impulsiv bemærkning nær var røget tilbage, hvor han kom fra. En konsul eller vicedito, fortalte glædestrålende, at nu regnede man jo med, at Sydslesvig kom tilbage til Danmark. I.C. Møller var overborgmester og 50.000 mennesker i landsdelen havde søgt om optagelse i Den slesvigske Forening!

Med den sidste juleorlovs »Heil-Hitler« i ørene, og rektor Fischers ord om den stadige tilbagegang af antallet af elever, kunne far ikke tilbageholde sit rædselsslagne: »Nej, hvor forfærdeligt!« Manden kunne ikke fatte den udtalelse, og det var nær blevet en returbillet til SS-lejren. Sikken en fest, da vi i morfars jumpe skulle afhente manden, jeg kun kendte fra billeder, på stationen. Jeg gik i flere dage efter i rundkreds om individet og øvede mig i at sige »far« med forskellig betoning.

Der fulgte et forstyrret omflakkende år, hvor vi ville hjem til Flensborg, men ikke kunne komme det p.gr. af den lukkede grænse.

Da det endelig lykkedes, gik jeg med stor ærbødighed rundt om en tom stol på toldstedet. Da mor spurgte hvorfor, spurgte jeg med stor ærefrygt i stemmen, om det ikke var her Christmas Møller havde siddet. Også jeg havde følt noget af den alvor, der lå i ordene »Grænsen ligger fast«, selv om betydningen først langt senere gik op for mig.

EFTER KRIGEN

Min far har alle dage været en indædt pacifist. Lige siden drengearene har han været medlem af alle mulige antikrigsforeninger. Desto frygteligere må det også have været at skulle trække i trøjen for et land og en sag, som absolut ikke var ens liv værd. Jeg har ofte stillet spørgsmålet, hvorfor han ikke nægtede at adlyde ordre? Det spørger man kun om i ungdommens naivitet. I dag kan jeg godt se, at sådan som han handlede, havde han dog en chance for at overleve. Havde han nægtet, havde det været ensbetydende med dødsdom, og han havde selv fældet den. Der blev ikke talt meget om krigen i vores hjem. Spurgte man, fik man svar, men kun på spørgsmålet man havde stillet, ikke mere. Det gjaldt om at glemme, for at leve videre. Dog har de svar, vi fik, været nok til at præge os børn til at blive lige så hårde militærmodstandere som far selv.

Livet gik videre, og det var præget af efterkrigstidens sult og elendighed. Far stod som formand af udvalget for optagelsen af medlemmer i Sydslesvigsk Forening. Medlemskort var ensbetydende med mad! Der var mange, der gerne ville være medlem.

Aksel Lieb og Bente i Slotsgade

Jeg ser endnu den lange kø foran gadedøren i Slotsgade, hvor folk stod for at blive optaget. Mest kvinder og børn, der var sendt derhen af deres mænd. De græd og jamrede. Ærketyskere kaldte os for »Speckdänen« engang. De, der var sultne nu, var ligeglade, hvor flæsket kom fra, bare det kom. Folk ville have været »Speckrussere«, »Speckfranskmænd«, eller alt andet med Speck foran, bare de havde fået mad.

Da den værste tid var ovre, husker jeg mine forældres harme over en mand, der skrev et taknemmeligt brev og erklærede sin udtræden, men dybt og inderligt takkede for den store hjælp han havde fået p.g. af sit medlemskab. Han havde alle dage været tysk og ville altid vedblive at være tysk, og kunne derfor ikke stå som medlem i en dansk forening; men som han skrev – at se sine børn sulte, gjorde ondt.

I dag kan man se fejlen. Man burde ikke have gjort maden afhængig af medlemskab i Sydslesvigsk Forening. Da havde man bagefter ikke behøvet at finde på forklaringer på stemmetilbagegangen ved valgene og udtræden af medlemmer gennem alle årene efter 1948. Foreningen ville være vokset med normal tilgang og have været stabil gennem alle årene.

En af farmors genboer, en indædt nazist, der ofte havde chikaneret hendes drenge i dansk spejderuniform, når de skulle til møde, og på andre tænkelige måder havde hånet alt hvad dansk, sendte sin kone til far for at blive optaget. Også hun græd bitterligt, thi hendes mand pryglede hende, hvis der ingen mad var på bordet. Nu nyttede alle hans fordums gode forbindelser ham ingenting mere.

Konen havde en bedstefar, der havde kæmpet på Dybbøl i 1864, og hun blev optaget som medlem!

Min mands forældre er et afsnit for sig i denne fortælling. Min svigermors far, Peter Asmussen i Siegum i Angel, talte endnu dansk med sin kone, når børnene ikke skulle forstå, hvad der blev sagt.

Skolegangen var tysk, hjemmesproget var tysk, men opdragelsen var ligeså dansk, eller rettere sønderjysk, som den kunne have været på det overfor liggende Broager. En rigtig angelboslægt, stædig og stolt, som kun sønderjyder kan være det.

Også mine svigerforældre kom i den danske forening efter krigen. De mener selv, de er danske, men siger om sig selv »vi tyskere«, og ser intet forkert heri: »vi er jo tyske statsborgere og lever i Tyskland«: ak, ja, og det gør vi jo også!

Det er svært at forklare dem nuanceforskellen mellem mentaliteterne. De fornemmer, der er en forskel, men mangler den sproglige og kulturelle baggrund for at *føle* dansk. De kan hos mange, der fra moderlandet kommer herved, føle, at man venter noget særligt af dem. Håbet om at vinde landsdelen tilbage er jo stadig rodfæstet i mange landsmænd hjemme i Danmark. De forstår ikke rigtigt, hvad man venter, de skal gøre, så derfor bliver deltagelsen i foreningsarbejdet et udtryk for at være dansk. Også de er Danmark taknemmelige for den mad, de fik til deres 7 børn, og alle de gode ferier, deres børn har tilbragt hos danske ferieværter. Hitleretro har svigerfar aldrig været. Hans stædighed har ofte været ved at koste ham en deportation. Som dengang hans ældste søn skulle møde til Hitler-Jugend, og min svigerfar nægtede at lade ham gå, fordi han skulle samle kartofler. Når han havde sagt, at drengen skulle samle kartofler, så skulle han samle kartofler, selv med truslen fra »Scharføreren« om, at han nok skulle sørge for, at han kom hen, hvor han hørte hjemme. Han kom ingen steder, men det kan vist kun skyldes en særlig skytsengel.

Inden de reddende madrationer fra Danmark kom, havde børnene skiftevis stået i kø foran officersmessen nede ved flyvepladsen, den senere danske skole i Sporskifte, for at redde sig en portion af affaldstønden. De engelske officerer levede godt, og blandingen af sovs, kartofler, lidt kød og den obligatoriske budding, var sjældne sager, som omhyggeligt blev båret hjem, hvorefter der godt kunne blive en portion til alle 9 personer.

Nåede man ikke frem for at sikre sig en portion, stod menuen på roesuppe eller »spysuppe«, som min mand kaldte den. Det var havresuppe af hjemme-

kværnet korn, hvor det jo aldrig helt lykkedes at puste alle avner fra inden tilberedningen. Det forsømte måtte da indhentes ved bordet!

Selv i dag 30 år efter kan min mand ikke tåle at se en brødskorpe gå til spilde. Jeg vil tro, at der er mange, der som han trods velstand har den samme indpodede ærefrygt for alt spiseligt.

Det var sortbørsens og organiserings tid. Hvem der ikke fik lært de ting, måtte sulte.

Som banefunktionær fik min svigerfar, som så mange andre kolleger, mulighed for at hugge nogle æg fra jernbanevogne, der var bestemt for de amerikanske besættelsestropper. Alle gjorde det, men han var så uheldig at blive nuppet. Det var afsked på gråt papir og en tid bag tremmer. Hvad der ikke var af elendighed i hjemmet, blev der nu.

Det gik på sultens rand. Lidt afgrøde blev der jo i den lille have langs med banen, når andre sultne sjæle havde taget deres, ganske vist heller ikke egne del, for at blive mætte.

Penge betød intet, mad alt. Sortslagtingen blomstrede. Det var strengt forbudt, men man blæste på forbuddet, for man var sulten!

Svigerfar kom fri, og denne korte indkvartering er da heller ikke ført i noget strafferegister. Han havde haft held til at købe en barak, der havde været brugt til beboelse af Flak-skytter på flyvepladsen. Oprindeligt skulle den have været sat op i haven som lysthus, men i betragtning af tiderne, kunne man ikke tænke på en lukseriøs sommerbolig, når det var mad, det gjaldt. I dag ville den nok repræsentere en værdi af 6-7.000 DM, men denne barak blev givet i bytte for siger og skriver – et lam. Dette lam blev plejet og passet, lukket inde om natten, bevogtet om dagen, ja i alle henseender var det mere dyrebart end et spædbarn, et sådant kunne man til nød erstatte med et nyt, men et lam, det ville være umuligt at fremskaffe én gang til.

Tiden kom, da det skulle slagtes. Det var ulovligt, og i familiens to værelser, tre kamre + køkken, boede der i mellemtiden foruden familiens egne 9 medlemmer også 3 voksne flygtninge med et barn. Man kan kun vagt forestille sig morgentrængslen om husets eneste vandhane i køkkenet, og køen foran det lille hus i haven. Man kan også kun tilnærmelsesvis sætte sig ind i den fare, man begav sig ud i ved at slagte et får »sort« i dette overfyldte hus. Det skete i nattens mulm og mørke omme bag i haven. Skindet blev gravet ned på stedet, alt øvrigt blev langsomt dagen igennem skaffet i kælderen, hvor det lå gemt i saltkar, tildækket med alskens ragelse. Indtil da lå kødet gemt under hø og brænde i udhuset. Stor var opstandelsen, da fårestalden dagen efter blev fundet opbrudt og fåret borte. Den foregøglede harme man udtalte over for flygtningene, brugte andre familiemedlemmer i mellemtiden til at skaffe endnu et par lunser i kælderen. Tyveriet, der intet tyveri var, blev meldt, men af forståelige grunde blev fåret aldrig fundet!

Herefter havde svigermor altid, når hun hentede løg i kælderen, en hul hånd

med fåretælle i forklædelommen eller andre skjulte goder med op ad trappen.

Man undres i dag over, at selv de små børn i familien kunne holde tæt med deres viden, men også de havde fundet ud af, at enhver var sig selv nærmest, hvis man skulle overleve.

Mange bønder skaffede sig hernede i denne tid ganske enorme rigdomme. Jeg kan huske folk i byen udtale, at nu havde bønderne radio i kostalden, så nu manglede bare den ægte perser i svinestien. Det var selvfølgelig overdrevet, men de havde den mad, byfolkene savnede. Hvad skulle byboen med brillianter, værdifulde billeder o.s.v., når maven skreg af sult. Den ligegyldighed, man hos byboerne ofte møder overfor bøndernes klage og krav om højere priser, skyldes ganske sikkert denne sultens tid.

Skolegangen kom i gang igen. Min far overtog i 1947 ledelsen af skolen i Sporskifte, der fik til huse i den selvsamme bygning mange af eleverne kendte udefra, og hvor de ofte med tryglende blikke havde bedt om smulerne fra de rige englænderes bord. Inden denne overflytning havde den danske skole i Sporskifte været etableret i to rum i Sparekassens bygning under ledelse af vandrelærer Lars Schubert.

Nu var vi lykkelige, og glemte som børn hurtigt elendighed fra bare få måneder siden. Mad var der nu til alle!

Lugten af den salte boullion og levertranen blandet med lugten af »Ramona-marmeladen«, en sød gulerodsmarmelade, stod som en os gennem den lange bygning. Børnene åd. De store mørke øjne begyndte igen at smile, og de indfaldne kinder viste igen tegn på runding.

Jeg tænker tit med en underlig sugende fornemmelse på denne »Ramona-marmelade« og »Heissgetränk«, sukkervand med et eller andet erstatningspulver i. Gad vide, om jeg i dag ville finde samme smagsglæde ved disse produkter, jeg tvivler meget, men dengang var det indbegrebet af lykke og mæthedsfølelse.

Dagligstuemødernes tid begyndte. Folk strømmede til dansk-kursus. Det var travle år, og folk talte dansk, så godt de formåede.

Dengang var det *vore* folk, der ville lære dansk, og ikke som i dag ofte tyske medborgere, der ser en fordel i at lære sproget for at kunne betjene danske indkøbsgæster nordfra. Jeg husker, engang mor spurgte som så ofte ved tilmeldelsen til et kursus: »Hvornår er De født?«. Da det også var tøjfordelingens tid, svarede damen prompte: »Grösse 39«. Hun havde forstået, hvor store »Föt« (plattysk – fødder) hun havde. Ak ja, sådanne ting kunne ofte ske. Andre pudsigheder kan dog nævnes også med modsat fortegn, som engang da mor på sit mangelfulde tysk ved fadderskabsbørns besøg og indkvartering i Sporskifte, højt og tydeligt deklamerede: »Wer noch keine Kinder gekriegt hat, wendet sich bitte an mein Mann.« Et øjeblik tavshed, hvorefter der steg et latterbrøl op fra forsamlingen. I lang tid efter blev far mødt med skælmske blikke, hvor

han færdedes. Nå, der var ham, der blev lånt ud af sin kone, – jo, jo, man vidste besked!

Den nære kontakt med folk nordfra havde noget meget positivt ved sig. Her lærte de nytilmeldte virkelig dansk mentalitet at kende, og mange, der ikke rigtigt vidste, hvor de hørte hjemme, faldt naturligt til i vore danske rækker. Jeg tænker ofte, når jeg læser om forskellige dårligt besøgte lysbilledforedrag, teaterforestillinger og møder, om man mon ikke skulle komme tilbage til den personlige kontakt i de danske hjem? Kun på denne måde bliver den virkelige mentalitetsforskel synlig. Alt det andet kan folk ligeså godt se i fjernsynet. Så længe man mangler bevidstheden om at høre til det danske mindretal og forudsætningerne for indleven i den danske kultur ikke er til stede, kan man hente nok så mange dygtige foredragsholdere, og nok så gode film fra moderlandet herved. Folk har ikke på fornemmelsen, at det kommer dem ved.

Efter at den værste sult var stillet, og man igen kunne tænke på noget andet, trak mange af vore medlemmer, som i grunden aldrig sindelagsmæssigt havde hørt til os, sig tilbage.

Man kan i dag dømme og fordømme, men man har i grunden ingen ret dertil. Der gjaldt kun et – mad, koste, hvad det ville. Kun den, der har følt sultens svøbe, er i stand til at sige, om det var ret eller uret, vi andre ikke! Her begynder chikanernes tid.

Tyskerne forfulgte os dansksindede på mange mærkelige måder. De kunne ikke begribe, deres før så tyske nabo kunne sende sine børn i dansk skole, og selv under meget besvær tilegne sig det danske sprog. De var anderledes, de skulle kanøfles, og de blev kanøflet. Selv har jeg fået adskillige klø af Goetheskolens drenge, når jeg på vej fra skole talte dansk med mine kammerater. Dette gjorde mig dog endnu mere bevidst i det danske, hvilket udartede i en direkte fanatisme, så jeg som 15-årig overfor min senere mand, der også altid har kunnet se grå nuancer i en ting, hvor der for mig kun fandtes sort eller hvidt, hævdede, at alle tyskere var svin og burde myrdes. Jeg blev belært om, at der var mange fine og gode tyskere til, og at jeg med min udtalelse ikke var spor bedre end selve Hitler, nu nåede min indstilling efterhånden over i den modsatte grøft. Jeg mente nu, at dansk eller tysk kunne være ligemeget, når bare det enkelte menneske var godt, så blæse være med mentalitet og nationalitet. Ak ja, hvor er det tit indviklet at vokse op i et grænseland. Denne indstilling fremførte jeg også med samme sort-hvide fremstilling i mit hjem, til stor sorg for mor og vrede hos far.

Det var i denne tid, der gik en hviskekampagne gennem alle banefunktionærhjem, disse stillede ca. halvdelen af Oksevejens skolens elever. Det hed sig, at de ville miste deres arbejde, dersom de ikke meldte deres børn ud af den danske skole og sendte dem i tysk.

Inden min far rigtig opdagede, hvad spillet gik ud på, havde alle funktionærerne, på nær 2 familier, ladet sig skræmme og meldt deres børn om til tysk

Dorotheagade i Flensborg. Farmors vinduer på årsmødedagen

skole. Den ene af de to familier var mine svigerforældre. Som så mange gange før, ville min svigerfar ikke lade sig tvinge af nogen eller til noget.

Han kom til min far og forklarede, hvad kampagnen gik ud på, og der blev nu hurtigt arrangeret en rejse med daværende landdagsmand Hermann Clausen til forvaltningen i Hamborg. Her forsikrede man selvfølgelig, at truslen var det rene opspind.

Børnene til de to familier blev i dansk skole, og fædrene beholdt deres arbejde!

Årsmøderne i den tid var også noget for sig. De unge, der i dag vil afskaffe årsmødernes optog, har og kan ikke have nogen forståelse for, hvorfor vi andre har svært ved at opgive denne tradition. Det var et protesttog, ja og hvor var vi stolte, når vi med oprejst nakke gik forbi »Om de Eck«, restaurationen for enden af Mariegade, hvor Rabe lod grammofonen tordne for åbne vinduer, »Deutschland, Deutschland – über alles«, mens vi udenfor ligeså taktfast tordnede »Dengang jeg drog afsted.«

I dag er den slags ikke nødvendigt mere, men så længe der er nogen tilbage, der husker denne tid, vil det være svært at komme årsmødeoptogene til livs. De rummer mange minder, som dukker op, hvergang man mødes for at gå i optog igen.

Det var en mærkelig tid, men også en dejlig tid. Man var dansk, og man var stolt af at være det, men det er jo et kendt fænomen, at tryk avler modtryk!

Og valgoptogene, hvem kan ikke huske dem? Når der startedes med fakler ude ved Petriskolen, og vi som en glødende orm sneglede os gennem byens snævre gader, for så at ende i et forrygende slagsmål foran »Tyske Hus«. Man

1959.

Farmors sidste år i skolen i Sporskifte.

Kirsten Lieb, Anna Lieb, f. Wrang, min plejebroder Nico Hansen, jeg og Aksel Lieb

ville vist have været meget skuffede, hvis tyskernes brede mur ikke havde stået her for at tage imod. Det hørte simpelthen med. Efter oprydningen udenfor skulle mødet så i ro og orden fortsætte indendøre. Der gik dog sjældent lang tid, før de tyske gymnasiaster havde taget plads på balkonen og med deres talekor foranledigede samme postyr her. Men danske var vi og danske vedblev vi at være. I dag er alt så let og selvfølgeligt. Vi har svært ved at give vore børn en forståelig forklaring på, hvorfor vi er danske, når de kommer hjem fra skolen og hævder, at de jo egentlig er tyske, eftersom de jo har tysk pas. Ens egne erfaringer har man ikke lov til at indpode børnene, den ballast skal de ikke have med ud i livet. Vi må prøve på, ved hjælp af en dansk opdragelse og et dansk hjemmesprog at gøre dem nuancerne i mentaliteterne forståelig. Forhåbentlig vil det lykkes, efterhånden som de vokser til.

SLUTNING

Efter 1952 var det nemt at være dansksindet syd for grænsen. Man blev tolereret af tyskerne, ja efterhånden som forhandlinger o.s.v. skred frem, blev vi ligefrem respekteret. Det er i dag underligt at høre de samme tyske medborgere, der for bare få år siden brugte ordene »Speckdänen«, »verfluchtes Ausbeuterpack«, – og meget andet, tale om forståelse folkene imellem, broderskab o.s.v.

Sådan gror græsset over alt det, tiden har ført med sig, og det er godt det samme!

Endnu mere underligt var det så, da jeg som ung pige kom på uddannelse til Danmark og her blev tiltalt som »reservetysker«, mens jeg levede i troen på at være en god dansker. Det var næsten mere, end man kunne bære, og jeg indrømmer gerne, at jeg så kunne fare op, »som en tysker«, hvorefter tilnavnet først ret blev hængende.

Mange danske kammerater anede ikke, at der var noget, der hed dansk mindretal syd for grænsen. Hvor skulle de vide det fra? Hvis de ikke tilfældigvis i skolen havde haft en sydslesviginteresseret lærer, der havde oplyst dem om denne lidet kendte faktor, var uvidenheden undskyldelig.

Jeg har også flere gange i de senere år truffet samme uvidenhed hos unge rigsdanskere. Det må man vel finde sig i og indse, at Sydslesvig nu engang ikke er verdens navle, selv om vi ofte bilder os det ind, at det burde være sådan. En indbildning, som jeg indrømmer er fejlagtig.

Vore børn vil sikkert aldrig forstå farmors formulering af en »goj ku'n, men hun var jo så tysk.« For dem vil en tysker være en person med gode og dårlige egenskaber på samme måde som en dansker. De vil have det lettere, men om de med samme selvfølgelighed som vi vil finde deres nationale ståsted her i grænselandet? Måske, måske ikke. I hvert fald kan det kun ske ved en dansk-sproget opdragelse i et dansk hjem. Disse to ting er noget af det dyrebareste, vi kan give dem med på vejen, – også i et forenet Europa!

Erindringer i utide

Sydslesvig blev min hjemstavn

Slesvig-Holsten aldrig mit fædreland

AF ANDERS TURE LINDSTRØM

Det var noget af et tilfælde, at Gustav Lindstrøm havnede i Mellemslesvig. Min far blev født den 21. marts 1896 i Kirke Eskildstrup på Sjælland. Hans forældre var indvandrede svenske landarbejdere. Han blev bortadopteret og voksede op i yderst beskedne kår hos en plejefamilie. Først som voksen lærte han efter et meget ihærdigt efterforskningsarbejde sine rigtige forældre at kende. Han var meget kvik og havde en god tid i landsbyskolen, men så var der ikke råd til mere. Skulle man tjene til det daglige brød, måtte man ud i landbruget. Det lykkedes siden at skaffe penge til flere højskoleophold. 1917 kom far til Frederiksborg højskole, og denne periode fik, som senere skoleophold, en voldsom betydning for hans udvikling. Derfra kom han, på trods af pacifistiske sympatier, til den militære sikringsstyrke, der skulle vogte den danske neutralitet under verdenskrigen. Militærtjenesten var noget af en oplevelse, selv om det var oplevelser, han gennemgående ikke brød sig så meget om. Som krigen gik, var sikringsstyrken blevet mere og mere urolig og demoraliseret. Indkaldelsen kom sent i 1917, og da var soldaternes moral blevet lettere flosset. Et par dagbogsudsnit giver et indtryk af den første rekruttid. Den 13. december 1917 skrev han: »Så nåede jeg da så vidt at blive soldat. Jeg har forladt min kære højskole og fået plads i denne elendige lejr, hvor der ikke engang er ordentlig belysning og ikke et ordentligt sted at være i fritiden. Det er godt, det snart er jul.« Stemningen var ikke meget bedre den 19. december 1917. »I dag fik vi det første kursus i våbenlære. Jeg gruer for den dag, da jeg skulde få brug for noget af denne lærdom. Dette her er strengt, men hvad er det mod dem, der ligger ude i skyttegravene ...«

Rekruttiden var hård, men den gav varige minder i form af anekdoter om plageånder blandt officerer og underofficerer. Soldatertiden gav som højskolen gode historier samt gode venner og kammerater. Tiden i sikringsstyrken betød tillige, at far kom til at møde den unge historiker Hans Lund, der underviste soldater i Grevelejren. Det blev begyndelsen til et livslangt venskab, og siden, da Hans Lund var blevet højskoleforstander, til mange besøg på Rødding højskole og Tanderupgård.

Sikringsstyrkens mandskab var meget blandet, der var solide landmænd, og der var ikke mindst temmelig mange flabede københavnere fra de fattigere

kvarterer, der udfoldede megen fantasi i bekæmpelsen af upopulære befalingsmænd. Soldatersproget var saftigt og krydret, og min far brugte lejlighedsvis tiden til at nedfælde nogle af Grevelejrens sproglomster. Tillige var han aktiv i det folkelige oplysningsarbejde og læste bl.a. op for sine soldaterkammerater. Denne aktivitet indbragte ham kælenavne som »Synnøve Solbakken« og »Reserve-Jesus.«

Sikringsstyrkens sidste tid mod slutningen af krigen var præget af megen uro. Kosten var dårlig, disciplinen på retur. Soldaterne blev undertiden chikaneret stærkt af befalingsmænd, det skulle siden hævnne sig. Som krigen gik, blev soldaterne frækkere og frækkere. En ubehagelig underofficer blev på det nærmeste røgforgiftet, da han lå og sov i en underjordisk forlægning ved København. Der var blevet lagt en glasplade på kakkelovnsrøret. I tilfælde af dårlig behandling blev alle ordrer udført i søvngængertempo, så befalingsmændene var ved at blive drevet til vanvid. Straffemarcher kunne efterlade særlig muntre minder. Under en march, hvor en afdeling passerede en mindre sjællandsk by, afsang det menige mandskab hele vejen gennem byen en sang, hvis tekst i al sin korthed lyder: »Grisen faldt og brækked låret, grisen faldt og brak sit lår.« Underofficererne var grædefærdige.

1917-18 var en tid for gullaschbaroner og sortbørshajer. Det var ikke så godt for den militære kostforplejning, hvor der undertiden blev svindlet en del med rationerne. Engang stod 300 mand og hujede uden for kostforplejningen, indtil der blev serveret et nyt og mere nærende måltid.

I slutningen af sin soldatertid blev far uddannet som maskingeværskytte, til »Jomfru Madsen«, et dansk rekylgevær. Det var grimt og besværligt at slæbe rundt på rekylgeværer. Rekylskytteuddannelsen blev baggrunden for en meget speciel oplevelse i november 1918. Under de store uroligheder i København i november 1918 blev han sammen med andre udvalgte rekylskytter i hemmelighed sendt til hovedstaden som beredskabsstyrke. De københavnske soldater, der åbenbart blev anset for at være politisk upålidelige, var blevet sorteret fra. Politikere og officerer var ikke trygge ved situationen efter det tyske kejserriges sammenbrud og den tyske revolution. Det var spændende dage, men han var vist lettet, da der ikke blev revolution. Et hastigt dagbogsnotat fra 17. november 1918 illustrerer den hektiske novemberatmosfære:

»De sidste 8 dage har været så skiftende, at jeg ikke engang har haft tid til at skrive. Det varede ikke længe med at være rekylskytte, men jeg fik da oplevet det, at vi søndag nat blev kaldt op og sendt til kamp mod bolchevikkerne eller de bølledrenge, som de i virkeligheden kun var. Nå, kampen blev der i virkeligheden ikke noget af, men vi blev da stadig holdt i beredskab for det tilfælde, at politiet ikke længere kunne klare skærene.

Heldigvis gjordes vores hjælp ikke nødvendig –. Torsdag blev vi atter sendt til Greve, men kun for atter at flytte til Ermelunden. Nu er jeg atter stuevagt, hvad der er meget godt, men det allerbedste er dog, at jeg har udsigt til om

Gustav Lindstrøm - 1917-18

kort tid at blive hjemsendt, og kunne jeg så bare komme til Askov efter nytår.»

Far kom til Askov fra januar 1919, for politikerne fik travlt med at afvikle sikringsstyrken. Endnu i november 1918 havde den været oppe på 20.000 mand, inden jul var den skrumpet til 11.000, i foråret 1919 blev den endeligt opløst. Min far fik flere udvidede ophold på Askov Højskole, og her stiftede han for alvor bekendtskab med Sønderjylland. Han var brændende optaget både af de store indenrigspolitiske problemer og den nationale udvikling i de sønderjyske områder, og i maj 1919 aflagde han sit første todages besøg i

Vandreskole i Jaruplund 1923, hvor Gustav Lindstrøm også har været

Sønderjylland. Han fik mange nye gode venner på Askov; blev hængende efter afstemningerne. Sidst i 1921 startede han så første gang som frit uddannet vandrelærer for de spredte danske familier i Sydslesvig.

Det nomadeprægede, pengefattige, men afvekslende vandrelærerliv sluttede i forsamlingshuset Kirkevang i Ladelund, hvor min historie begynder. Da det trak op til uvej og krig i 1939, blev mine forældre gift. Min mor, Anna Andersen, var landmandsdatter fra en ryttergård i Vilslev ved Ribe og havde begyndt på seminariet i Ribe. Min søster Gunhild blev født i Ladelund i 1940. Jeg selv kom til verden den 18. februar 1943 i Ribe, min mor havde fået tilladelse til at komme op til sin familie og et dansk sygehus. Min morfar døde få måneder senere. Mor måtte godt komme til begravelse, men kunne ikke få tysk tilladelse til at besøge ham under sygdommen. Min mormor døde som helt ung, så vi har aldrig kendt vores bedsteforældre. Det er jo ikke så godt at stå uden bedsteforældre, så det problem klarede vi som små. Far var meget gode venner med familien Noack, så vi gjorde biskop Noack og hustru, der nu begge er døde, til »adoptivbedsteforældre«. Det havde vi megen fornøjelse af. Bedstefar havde god forstand på tobak og meget andet. Da jeg blev stor nok til at ryge pipe, var det en særlig ære at få lov til at få en portion af hans specielle tobaksblanding. Derimod ville han ikke rykke ud med blandingskombinationen, den måtte man eksperimentere sig frem til. Bedstefars og Bedstemors hjem var præget af fasthed og alvor, men også af humor og fest. Efter min

Gustav Lindstrøm sammen med unge fra Flensborg, der i 1933 besøgte forsamlingshuset »Tætvang« ved Agtrup

Dansk Privatskole i Ladelund indvies - 28. aug. 1938

konfirmation blev der dagen efter holdt morgenandagt hjemme i Kirkevangs dagligstue. Samværet afsluttedes med, at biskoppen læste den opbyggelige fortælling »Begravelsen i Nevada«. Det var ham selv, der havde foræret mig et bind af Mark Twain dagen før. Som antydte var vores hjem iøvrigt præget af forbindelsen til kirkelige kredse. Far var ganske vist nærmest grundtvigianer – med et stænk af Indre Mission, som han havde fra sin sjællandske stedmor. Præster som Martin Nørgaard, C.W. Dam og Jørgen Kristensen så vi meget til, og selskabeligt set har jeg altid værdsat kirkens lærde mænd, selv om jeg ikke har dyrket deres specialiteter. H.F. Petersen, Gunhilds gudfar, var et kapitel for sig selv, et festligt kapitel. Han var yderst underholdende, når han messede til gudstjeneste, lød det som en høne, der kaglede. Der gik også adskillige gode historier om ham, vistnok rimeligt sandfærdige –. Således var danske gejstlige engang til møde med den slesvig-holstenske landskirkes ikke lige venlige biskop Wester. Biskop Wester sad ved mødet og fingerede ved et stort kors, han havde dinglende om halsen. »So ein Ding muss ich auch haben«, sagde skælmen H.F. Og ved næste dansk-tyske prælatmøde sad også H.F. Petersen og pillede uskyldigt ved en tilsvarende markant halsprydelse.

FY OG BI I SYDSLESVIG

Sydslesvig var en region præget af ramponerede skæbner, bitre og ofte stærkt aggressive mennesker. Knapheden på næsten alt, ikke mindst mad, sled fysisk og psykisk på de fleste. Den materielle nød skærpede de nationale og politiske spændinger, men sådan oplevede man det naturligvis ikke. Når ens forældre var ved det hastigt fremvoksende danske skolevæsen, kunne man i det mindste være sikker på papir, bøger og kridt eller farveblyanter. De læsebøger, vi fik, var ofte meget gammeldags, men de var spændende, fordi illustrationerne var gode, og med indholdet kom det sig knap så nøje.

Vores forældre så vi ikke så meget til. De første efterkrigsår gik for deres vedkommende ret hektisk til. Der skulle organiseres fødevarehjælp i Sydtønder amt, jeg husker kun ganske svagt fødevareuddelingerne, men det var jo altid spændende, når der skete noget. Den lokale undervisning og fødevarehjælp var ikke det eneste. På grund af mangel på danske lærere blev min far nødt til at flytte til Ellund for at starte en ny skole. Det var familien ikke begejstret for, og med de elendige transportforhold var det vist heller ikke så praktisk. Den gang skulle man jo være glad for overhovedet at blive transporteret. Far lejede en bil, en af de sjældne få, og denne bil, med bagage og feltseng hængende udenpå, lignede nærmest en zigeunerekspedition, da den blev sendt til Ellund. Undervisningsmidler var der vist ikke mange af, men jeg husker et af de store dejlige landkort, der udmærkede sig ved at have fascinerende illustrationer fra Danmarkshistorien, og ikke mindre betagende var diverse flotte vildmænd i det danske våben.

Min far brød sig ikke meget om opholdet i Ellund, specielt fik han meget

afsmag for visse tyske demonstrationsmetoder, der mindede ham for meget om tidligere tider. Det var den senere så kendte politiker Kai-Uwe von Hassel, der systematisk lod danske møder forstyrre med støvletramp og det hele. Far fattede aldrig, at en person som Kai-Uwe von Hassel kunne bruges i tysk politik. I det hele taget var han ikke meget for genbrug af for mange af de traditionelle tyske aktivister, f.eks. den berygtede nazist »Asmus von der Heide«, der siden blev prominent figur i slesvig-holstenske organisationer.

Vi blev flasket op i god friskoletradition. Hjemme blev for megen skolegang anset for at være unødigt tidsspilde, et sundt synspunkt i en lærerfamilie. Det blev altid fremhævet, at i Danmark var der undervisningspligt, ikke at forveksle med skolepligt. Derimod blev fortælletradition og samtale dyrket ihærdigt. Eventyr, sagn og andre fortællinger var daglig kost. Grimms eventyr, 1001 nat, islandste sagaer og Knud Rasmussens grønlandske fortællinger. Sagnet om Vandrefalk blev fortalt igen og igen. Min familie dyrkede også megen fælles oplæsning, ikke mindst Holberg, og far kunne fra sin sjællandske barndom sjællandske viser og anekdoter samt give cirkusforestillinger med den navnkundige loppe Sofus.

Det var en forvirret tid, men vi var trods alt godt stillede i forhold til mange andre. Vi gik i brugt tøj og brugte sko, men fik rimeligt med mad, hvad de fleste andre ikke fik. Til at supplere forsyningerne havde vi kaniner og en ged. Kaninerne blev slagtet en nat, formentlig af flygtninge. Geden Mette producerede mælk, men kunne være en anelse ondsksfuld. Den var meget farveglad, i hvert fald forsøgte den engang at æde en dames blomstrede kjole, da denne stod og snakkede med min mor. Legetøj var der ikke meget af lige efter krigen. Men tændstikæsker og garnnøgler kunne bruges til meget, med lidt opfindsomhed og skaberglæde kunne de blive til skibe og andet legetøj.

Trods de trange tider blev der holdt mange møder, især var det spændende, hvis der også blev vist lysbilleder. Der blev drukket kaffe af stærkt varierende kvalitet, og der blev sunget utallige danske sange.

Når der var høstfest, blev der smykket med de nordiske flag i Kirkevangs sal samt med kornneg, roer, georginer og hvad man nu ellers kunne få. Det var festligt med sådant et høstbal, selv om det svinede meget til. Folk havde ikke så mange fornøjelser, men de udnyttede de få muligheder godt. Der var fra tredivernes Ladelund tradition for et dansk forenings- og kirkeliv i højskolepræget ånd. Der havde sporadisk været mulighed for at dyrke diletantkomedie, for at komme i teatret i Nordslesvig og for at høre musik og fortælling på den gamle »kulturgrammofon«, min far midt i tredivernes havde fået af de nationale foreninger for at stå stærkere i den kulturelle kappestrid. Efter krigen var den gamle rejsegrammofon ved at være lige så slidt som metalnåle og grammofonplader, men for os var den gamle grammofon i al sin slidte rædsel stadig et spændende udbud, med populære melodier såvel som oplæsning ved Vilhelm Andersen.

Dansk kultur fik man som barn ind på mange måder. Vi fik billedbøger, kunne følge med i »Landet« og læse om »Gris Mathis« og studere de første udenlandske tegneserier. Bortset fra Anders And, Knold og Tot etc. var tegneserier forresten ikke velsete i min familie. Blæksprutten, Svikmøllen, Bo Bojesen og anden karikatur blev nydt, men min far mente, at amerikanske tegneserier var fordømmende og skadelige, så det måtte vore lomme penge ikke bruges til. Krigslegetøj var i princippet også bandlyst af ideologiske grunde, og det var nær gået ud over en lille ildsprudlende tingest med larvefødde, som jeg i strid med det officielle våbenforbud havde anskaffet. Det var heller ikke velset at købe kanonslag eller krudt og kugler. Det forhindrede os børn nu ikke i en livlig eksperimenterende virksomhed, der lejlighedsvis gav skrammer. Således vankede der øretæver, da jeg prøvede at smelte bly ved at antænde en fernisdåse. Smelteprocessen gik fint, blystumperne blev smeltet, men den stinkende fernisrøg var ved at ryge ungdomsskoleeleverne ud af skolestuen. Men stort set kom mine legekammerater og jeg ikke noget særligt til under vores forskellige tekniske forsøg. Fyrværkeri var dyrt, karbid var billigt, det købte legekammerater hos den gamle cykelhandler »Andreas Rad«. Man putter det i en dåse, spytter på det, lukker låg over og tænder. Enten går låget op eller foden af, og et brag giver det. Løse 6 mm skræmmeskudspatroner var billige. Jeg puttede en sådan patron i vores centralfyr, det så flot ud, når lågen gik op og koksene rødglødende fløj gennem rummet. Winfred, en legekammerat, der nu har slået sig ned i Australien, havde arvet en Parabellum pistol efter sin far, den legede vi også med, men som sagt, vi kom sjældent noget til.

Mere eller mindre elegant byggede skibe spillede en stor rolle i vores verden. Sejle kunne de, selv om skibsbyggeriet bar kendeligt præg af improvisation. Da tiderne med sørøverne syntes at være forbi, satsede vi stærkt på at blive søfolk og styrmænd, inspireret af den rige søfartslitteratur, derunder ikke mindst Peder Most-bøgerne. Det var kun Winfred, der nåede ud at sejle. Her kommer den nu afdøde skoledirektør Bernhard Hansen fra Skoleforeningen i Flensborg ind i billedet. Jeg havde stor respekt for ham, ikke på grund af hans position som leder af skolevæsenet, som jeg ikke interesserede mig for. Derimod gav det megen prestige, at han havde været rigtig styrmand, og så havde han forresten altid noget med til mig, når han kom til Ladelund i officielt ærinde. Peder Mosts tro følge satte til enhver tid en styrmand højere end en skoledirektør. Indtil egnsudviklingsprojektet Program Nord for alvor kom i gang, var Ladelund ikke særlig godt kørende økonomisk, og er det vel heller ikke rigtig endnu. For ser man bort fra militære arbejdspladser og omsætningen fra danske institutioner, så er der ikke så meget at leve af, selv om landbrugets forhold er blevet forbedret.

Vidtstrakte moser og hedearealer var ideelle jagtmarker for os, når vi strejfede om året rundt.

Der var meget at se på, søer og mergelgrave, vildt, alt fra rådyr til harer,

kaniner og ræve. Høge, musvåger og hejrer var der også en del af. Vi nedstammer som bekendt fra jægerne, og min legekammerat Winfred havde luftbøsser hjemme på gården. Dem skød vi med, men ikke på Kirkevangs område, hvor den slags og de populære slangebøsser var strengt forbudte. Om vinteren var der gode moser og markstrækninger, der frøs til, de gav godt tidsfordriv i skøjtevejr.

Som dreng havde man nok lejlighed til at møde mange af de spændende mennesker, der dukkede op i Kirkevang, men det var ikke altid det kulturelle, man gik mest op i. F.eks. blev der af og til vist tyske (dvs. engelske eller amerikanske) film henne i en af Ladelunds kroer. Jeg har været til cirkus i Ladelund, men kun en gang eller to til tyske film. Det var jeg naturligvis meget utilfreds med, men cowboyfilm og krigsfilm var ikke velsete. Kun en Chaplin-film ville formentlig have kunnet formilde min far. Til gengæld blev der lejlighed til at se mange danske film i forsamlingshuset. Der kom hurtigt efter krigen film rundt i danske skoler og forsamlingshuse. Den omrejsende filmoperatør Fidde P. blev en institution i dansk kulturliv syd for grænsen. I det underholdningsfattige Sydslesvig blev det en stor oplevelse for folk, og ikke mindre for mig. Mine forældre mente, at jeg var for lille til at komme i biografen i forsamlingshussalen, i hvert fald til de fleste film. Men det var nu ingen hindring. Mit værelse lå over salen, og når filmen begyndte, listede jeg bare ned til Fidde P. Det var en fornem oplevelse, faktisk bedre end selve biografturen, for på den måde fik jeg både biograftur og en god sludder med Fidde P. Der var Morten Korch-film og der var Fy og Bi-film, jo det var tider. Som en vigtig bestanddel af filmaftenen var der også filmjournaler med aktuelle indslag fra Korea og Indokina, fra guerillakrigen i Malaya. En særlig filmoplevelse var iøvrigt Jens Bjerres Himalaya-optagelser. Den gang tog man jo ikke til Indien eller Nepal hver dag, ikke engang som globetrotter.

KONRAD

Landbrugsreformen i forbindelse med Program nord har ganske givet hjulpet Ladelund og Sydtønder amt. Men det rationelle moderne landbrugserhverv var ikke mit problem, og jeg erfarede kun gradvist, hvad der skulle ske, gennem tilrejsende danske nordfra og gennem lokale hjemmehørende landmænd, der var ængstelige for deres rettigheder i Lübkes store engsudviklingsprojekt. Programm Nord blev jo opreklameret som storstilet grænsekamp.

Ladelunds landbrugsproduktion lige efter krigen var ikke det store sus, der var mangel på kunstgødning, drivmidler og maskiner. Til gengæld var der en hel del sorte grise, tvivlsom hjemmelavet kartoffelsnaps samt stinkende tobak af hjemmeavl.

Men sådan oplever man naturligvis ikke det landbrug, man vokser op i. Begge mine forældre havde deres baggrund i landbruget, og den nærmeste nabo til Kirkevang var den dansksindede landmand Konrad. Konrad og jeg

blev meget fine venner. Han havde mange fremragende egenskaber, deriblandt jyske heste, som man kunne ride på. Og så dyrkede han sukkerroer. Af sukkerroer kan man producere sukker. Børnevenlige og lækkersultne laver også sirup.

Det bedste fuldkornsbrød, der er blevet bagt, blev bagt i en lyngovn hos Hartwigs på Ladelund mark. Det smagte himmelsk. Brun sirup, på rugbrød, fik vi hos Sophie, Konrads kone, også bondeskinke, røget skinke, det var noget af en sjældenhed dengang. Konrad lærte os også at riste kartofler, rå kartofler med skræl på, naturligvis bål af kartoffeltoppe.

Tysk tobak var de første mange år noget forfærdeligt og smagte nærmest af mahorka (dårlig russisk tobak) og madrasuld. Men far dyrkede med vekslende held under og lige efter krigen lidt tobak. Vi prøvede nok tidligt at ryge og at blive syge, men det var intet imod dengang, da Konrad elskværdigt lavede mig en hyldepibe. Han fik vist et godt grin.

Men var livet på landet godt, når man kun var en lille gæst, var det ganske hårdt for dem, der skulle leve af det. Maskineri var der ikke meget af, mange steder kom traktorer og malkemaskiner først godt op i halvtredserne, da moderniseringen af landbruget tog fat. Det betød meget langvarigt hårdt arbejde hver dag for både landmænd og de flygtninge, der hjalp med. Det gammeldags landbrug oplevedes på mange måder. Vi prøvede at hjælpe til med høsten, hvor der blev høstet ikke med selvbinder, men med slåmaskine eller le, og negene blev bundet med halmbånd, hvorefter de blev sat i skok.

Livet på landet bragte en også nærmere liv og død. Man så kalve komme til verden og svin blive slagtet. Sursuppe – blodsuppe – og fedt soflæsk var delikatesser. Det var hjemmebrændt kartoffelsnaps forresten vist også.

I min barndom var egnen stadig præget af trange kår, underudvikling og relativ isolation, og det tog tid at vænne sig til moderne forhold med demokrati og oplysning. Et udtryk for den forsinkede moderniseringsproces var sporene af gammel overtro. Der udbrød engang brand, tre gange og med en uges mellemrum, straks måtte der være onde øjne og hekseri med i spillet, lød snakken.

Det gik ikke så hurtigt med hestevogn, men det var hyggeligt at køre med, og der var nok at køre efter. De enkelte landbrugs jord lå spredt i ofte smalle strimler, det kostede megen kørsel og spildtid, og hverken de almindelige veje eller markvejene var for gode.

De fleste af de bare lidt større skolebørn hjalp meget med i landbruget på den ene eller anden måde. Nogle af de halvvoksne så meget, at de knap havde tid til at gå ret meget i skole. De fleste var nødt til at hjælpe med derhjemme, børn fra hjem uden jord hjalp med for at tjene penge. Kartoffelhøsten var en hård, men attraktiv periode for børn på landet, selv om det ganske vist nok gik ud over lektierne. Bønderne var heller ikke lige flinke til at betale en hæderlig timeløn, og det kunne være ret så kold og fugtig en omgang at samle kartofler

Flygtningen ankommer til Flensborg banegård - 1945

hen i november. I modsætning til mange af mine kammerater var jeg ikke nødt til at hjælpe med af rent økonomiske grunde. Mine landbrugsmæssige forpligtelser indskrænkede sig til noget havearbejde i Kirkevangs store have. Men jeg prøvede da lejlighedsvis for ren økonomisk vindings skyld både at luge og hakke roer samt at samle kartofler. Man sov godt efter en november eftermiddag i kartoflerne.

Endnu i 1950'erne levede de fleste flygtninge under meget primitive forhold, de var socialt deklasseret og oftest udsat for arbejdsløshed. Sådan oplevede vi blot ikke deres situation. Tyske flygtningebørn var nogle væmmelige unger, der kastede med isbolde med sten i – som man råbte skældsord efter blandt de hjemmehørende, det var en salve, der startede »Flygtningepak«. Det var dagens ret, og Ladelunds børn var ikke så forfærdelig rare ved hinanden, der var forskel på folk, de sociale forskelle slog klart igennem i de magre tider.

Sult og kulde prægede tildels vilkårene i de første efterkrigsår også i de små landkommuner. De daglige omgangsformer havde ikke været så blide før krigen, nederlagets elendighed brutaliserede yderligere. Der blev uddelt mange bank i hverdagens Sydslesvig. Mejeribestyrerens lille datter blev truet med en nihalet kat, hvis hun ikke ville synge, når der kom gæster. En af mine skole-

kammerater i Ladelund havde ar på ryggen af stedfaderens prygl. Det tager tid for et mishandlet og forkrøblet samfund at komme sig.

Vores eget forhold til flygtningene var køligt, men alligevel afslappet. Der kom næsten ikke østtyske flygtninge i forsamlingshus eller skole. Men vi fik flygtningenaboer, og da vores kaniner blev stjålet, var det formentlig flygtninge. For mit eget vedkommende udviklede der sig en egentlig interessekonflikt i forbindelse med flygtningebosættelsen. De flygtninge, der kunne komme afsted med det, skaffede sig så hurtigt som muligt, og det tog alligevel mange år, deres eget at bo i, om det så var et nok så skrabet byggeri. Lige nord for vejen ved Kirkevang lå der ved krigens slutning en losseplads, der set fra et drengesynspunkt var det rene paradys. Rundt om i grøfter og skove lå der materiel etc. fra krigen. På lossepladsen var der en overdådig samling metal, dele af kasserede biler og meget andet godt, som man kunne bygge huler med i grøfterne, ikke til min fars udelte begejstring. Det startede med, at uvenlige mennesker ryddede lossepladsen og fyldte den op. Så kom familien Jupprien og slog sig ned. Ganske uanset hvad man måtte mene om tilstedeværelsen af de mange flygtninge, kunne man ikke lade være med at blive imponeret af denne families arbejdsomhed. Jupprien gik ud på arbejde, vejarbejde eller arbejde hos bønderne om dagen, til en meget beskedent løn, kone og børn gjorde også, hvad der var muligt. De dyrkede den lille jordlod, de havde fået tildelt, og her byggede de, hvad der uden overdrivelse var en knaldhytte.

Vejbyggeriet på Sydslesvigs elendige veje var så småt begyndt, og de fik sågar asfalt. Jupprien havde ikke penge til at bygge rigtigt hus, så han begyndte med et tyndt skelet af træ. I stedet for mursten brugte han ituklippede tjære- og asfalttønder, deres blik blev til husvægge. Isolering var der ikke rigtigt noget af, så denne sammenflickede kombination af blik og tjærepap har været en luftig omgang i de ret kolde efterkrigsvintre. En kakkellovn købte de hos mine forældre, det var en rund en med kogeringe oveni, for et symbolsk beløb. Mange kontakter blev det sådan set ikke til, men Jupprien fik da køkkenaffald til deres husdyr. Selv om det var en lillebitte lod, de havde, fik de alligevel holdt lidt husdyr, og det var nærmest også nødvendigt for at holde en familie i live. Jupprien var umådelig energisk, han døde forholdsvis tidligt, men nåede alligevel at få knaldhytten bygget om til et beskedent murstenshus. Juppriens aktiviteter blev suppleret op af Program nord. Program nord var et omfattende egnsudviklingsprogram, den krasse Fr.W. Lübke satte i gang fra 1953. Det skulle skabe egnsudvikling i de forsømte landbrugsområder i Sydtønder amt i første omgang, det var et ideologisk led i grænsekampen, det var et program til flygtningebosættelse. Flygtningebosættelsen var de hjemmehørende bønder, også tyske, bekymrede for. Siden har man fra dansk side gradvist fået et mere afslappet forhold til det ambitiøse egnsudviklingsprojekt. Mit forhold til Program nord var nogenlunde som det var til nedlæggelsen af lossepladsen. Det var ganske vist spændende at følge afvandingsprojekterne i forbindelse med

programmet, men det kostede store strækninger mose og hede i omegnen, vildt og fugleliv gik det også ud over. Politisk var det naturligvis nødvendigt at gøre noget, men man kan godt i dag fundere over, om det var umagen værd at gå så hårdt til værks mod naturen.

GRÆNSEOVERSKRIDENDE AKTIVITETER

Adolf Hitler havde skam gjort en hel del for Sydslesvig. Der blev bygget militæranlæg og veje.

Den store flyveplads ved Læk inspicerede vi få år efter krigsafslutningen. Lange rækker af ødelagte fly fra Luftwaffe stod på pladsen. RAF havde afmonteret alle værdifulde dele af de nazistiske kampfly eller ødelagt dem. Men der var stadig gode legetøjsemner for foretagsomme børn. Også voksne gik på strandhugst. Hist og her kan man finde skure med aluminiumsdele, stykker af en vinge kunne udmærket flikkes sammen til redskabsskure eller lignende.

Langs grænsen gik »betonvejen«, som vi cyklede ad, når vi skulle til Tønder, med mindre vi da foretrak den noget smukkere vej over Sønder Løgum. Den var naturligvis militærvej som de andre få ordentlige veje; indtil godt ind i halvtredserne var de lokale veje frygtelige at cykle eller køre på, yderst forsømt som de var. Ved grænsen gik der vagter, efterhånden kun Grenzschutz og toldpersonale. Stedkendte kunne godt komme over uden at bruge de gængse grænsekontrolsteder. Det blev nogle gange også brugt af mine forældre. I de første efterkrigsår var min mor engang så uheldig at møde en britisk patrulje, da hun faktisk kun skulle et smut til Rens. Soldaterne tilbød hende elskværdigt et lift, de kendte hende fra Kirkevang, og hun var nødt til at tage med en tur til Flensborg, man kunne jo ikke så godt indrømme den oprindelige hensigt med turen. Naturligvis kom der også lejlighedsvis grænseoverløbere vestpå, selv om de fleste tilsyneladende foretrak at gå i fælden og blive taget på de tættest bevogtede strækninger mod øst. Det var bl.a. statsløse, der søgte nordpå, til Sverige, der dengang var økonomisk et slaraffenland. Det er hændt, at de søgte ind til os, hvis de var sultne eller forfrosne. De fik noget varmt at drikke og noget at spise, så søgte de videre. Jeg husker især en statsløs østeuropæer, der var helt rød og forkommen. Han var meget medtaget, men søgte alligevel videre på vejen mod Sverige, selv om det var meget dårligt vejr. Tiggere og folk i nød skulle hjælpes, det var der ikke tvivl om. Langt op i halvtredserne kunne man endnu møde forhutlede tiggere på de sydslesvigske landeveje.

SKOLE OG SAMFUND

Man lærer, så længe man lever, men man lærer ikke nødvendigvis særligt meget i skolen, og der er stor forskel på, hvad systemet forsøger at putte ind i børn, og så på, hvad de har lyst til og iøvrigt kan lære. Sådan var det også

*Anders Ture Lindstrøm.
Vi lærte både dansk og tysk i den danske skole i Ladelund*

i Ladelund, der i min tid var en ret lille skole med 15-16 elever. De gik det meste af tiden i en stor klasse, og det var ikke det værste. Det var en dansk skole, men på sin vis var den alligevel ganske tyskpræget. Det var naturligvis rimeligt, at vi lærte mundtligt og skriftligt tysk, så vi bøjede tyske verber o.s.v. side op og side ned. Vi lærte dem udenad og det lød sikkert meget troværdigt. Vi læste i tyske læsebøger og lærte – ikke særlig frivilligt – både danske salmevers og tyske digte udenad, f.eks. »Der Apfelbaum« og »Alle Jahre wieder kommt das Christuskind.« Goethe nåede vi vist ikke til. Det gik der en hel del tid med. Vi har sikkert ikke taget skade af det, men meget lærte vi næppe. For adskillige, ikke bare for mig, der kom fra en familie nordfra, der naturligvis aldrig talte et ord tysk hjemme, var problemet ganske enkelt, at vi ikke forstod ret meget af det, vi lærte udenad. Vi kunne sagtens lære det udenad, det var et spørgsmål om flid, tid og eventuelt sanktioner som eftersidning eller »Strafarbeit«, monoton afskrivning side op og side ned. De pædagogiske metoder har vist ændret sig en anelse siden.

Ladelund-egnen var et område, hvor der blev talt meget sønderjysk dialekt,

en hel del plattysk, og mange tysksindede kunne naturligvis rigtigt tysk; man kunne sagtens klare sig uden at lære ordentligt tysk, det lærte jeg faktisk først i gymnasiet i Tønder. Men noget af det tyske sivede naturligvis ind, lige så stille, og udtalen blev jo god nok.

I indlæringen blev der ellers lagt vægt på de gode traditionelle dyder, så de fleste af os lærte både at regne godt og at skrive. Der var mange gode ting ved den lille skole, man kendte sin lærer, og der var plads til mere individuel vejledning. Men man lærte også meget ved egen læsning, et af højdepunkterne i tilværelsen var bogbilens besøg. De voksne i Ladelund læste ikke særlig meget, i hvert fald ikke statistisk set, men for mig var skolebiblioteket en guldgrube. Danmarkshistorien fik vi også en god dosis af, pragtfulde fortællinger om konger, helte og glørværdige nederlag. Vi hørte også om jævne menneskers liv i gamle dage. Derimod kneb det med samtidshistorie og samfundslære, de fag var ikke kommet på mode endnu. Vi fik, som vores generation iøvrigt både nord og syd for grænsen, forbløffende lidt at vide om det moderne danske og tyske samfund, det var en meget traditionel holdning, der prægede det danske skolevæsen, en pædagogisk stivhed, som det har taget mange år at overvinde. Så hvad jeg lærte om aktuelle forhold kom fra mine forældre, avisen, jeg blev tidligt ivrig avislæser, og fra radioen. BBC havde dengang dansksprogede udsendelser. Radioavisens autoritative budskaber lyttede vi også andægtigt til, uanset hvor meget den gamle radio skrattede. Min musikalske opdragelse tog amerikanske militærsendere og Voice of America sig af sammen med Statsradiofoniens jazzudsendelser. Behjertede mennesker søgte også at lære mig at spille på blokfløjte og klaver, med det kneb det med. Klaverspillet gik i glemmebogen, da det blev godt skøjtevejr. Men når man voksede op i Sydslesvig som et restprodukt af Adolf Hitlers III. Rige, kunne man jo næsten ikke undgå at fornemme brudstykker af virkeligheden. Og selv nu er opgøret nok aftaget i intensitet, men det er der stadig i dagens Tyskland.

Hvordan kunne det avancerede tyske samfund gå amok og ende i katastrofen, det fik vi ikke forklaring på.

Og hvordan kunne det være, at tyskerne selv efter katastrofen forstod så lidt?

Jeg har stadig et »Ausweis« fra den britiske besættelsestid, men min egen erindring fra de første år er af gode grunde sporadisk. Jeg var lidt over to år i 1945. Mine forældre satte stor pris på englænderne, også selv om de var stive som besættelsessoldater. For små folk var disse fremmede mennesker spændende i deres uniformer, sådan virkede deres militærkøretøjer også, selv om de ikke altid kørte lige hensynsfuldt. Et særligt dybt indtryk gjorde det på os, at vi fik lov til at køre i panservogn, og at de havde rigtig chokolade, så englænderne stod højt i kurs.

Men det blev hurtigt klart, at de også kunne være vanskelige, f.eks. når man skulle over grænsen. Ved grænsen i Sød var der en meget imponerende engelsk

officer, han var stor, havde striber og udmærkelsesbånd og en ikke mindre dekorativ stor rød næse.

Det var jo en rigtig grænse i de tider, med bomme både på den tyske og den danske side og nidkære toldere. De blå gendarmere eksisterede endnu, og ventetiderne gjorde, at man kunne nå at blive gode venner med dem. Da jeg var en 6-7 år, fik jeg på et sådant venskabsbesøg hos de blå demonstreret deres store Browning revolver, det var sager. Min far fortalte siden om vilkårene lige efter kapitulationen. Som engelskkyndig i beskedent omfang blev han af de britiske besættelsesstyrker beordret til at medvirke i jagten på nazisternes store og små fisk. De kørte op og ned i de pansergrave, koncentrationslejrfangerne i Ladelund havde gravet, så man kunne se, hvor lidt de var værd. Det var ture i bæltekøretøjer, han ikke brød sig om. Briterne opførte sig stort set meget pænt, men beslaglagde hårdhændet nazisternes efterladenskaber, fra »Mein Kampf« til våben og nazidolke. Blev noget skjult for dem, plyndrede de. Mit kendskab til disse engelske vaner skyldes ikke nogen specielt udviklet tidlig historisk sans. Men i flere år vogtede jeg på en frygtelig hemmelighed.

Min far gemte i en længere periode en gammel officerssabel fra første verdenskrig, der tilhørte en ældre herre. De engelske sejrherre var på souvenirjagt og tog eller stjal alt, hvad de kunne få fat på af den slags mere værdifulde genstande, de gik vist endda med sølvtøjet fra de fyrstelige på Lyksborg slot. Sabelens hemmelighed bekymrede mig meget, og jeg var også bekymret for den finske dolk, jeg havde fået på min 6-års fødselsdag, for man måtte jo ikke have lange knive og dolke, havde jeg hørt.

Officerssabelen blev godt skjult i et hjørne af et skab, englænderne kom ikke efter den, og jeg legede med den, inde i skabet naturligvis.

Min far var ikke særlig onskabsfuld anlagt, men det generede ham ikke, at en tysk læge, en stor nazist fra Sønder Løgum, kom i engelsk interneringslejr, hvor han tabte sig meget. Han havde under krigen nægtet at behandle en meget syg polsk fange, polakkerne var jo undermennesker. Polakken måtte i stedet køres på hestevogn ad dårlige veje til behandling på sygehus mange kilometer derfra. Som antydning blev de første lektioner om Europas ødelæggelse givet hjemme, når far fortalte om sine oplevelser fra tyverne og trediverne. Han havde også under krigen adskillige tyske venner og bekendte; der blev skelnet mellem nazismen som system og tyskerne som folk, som civiliseret folkefærd. Vi lærte at værdsætte tysk kultur, men der blev ikke lagt skjul på, at tyskerne tog skade på deres sjæl af at bære våben, og at Tyskland var for stort, det gik folk til hovedet. Han blev aldrig rigtig tryk ved det stærke rige Vesttyskland og var ud fra politiske og kulturelle synspunkter en kras modstander af fællesmarkedet.

Men de første lektioner om inflationens forbandelser sivede kun langsomt ind. Vi hørte om tyvernes nød, om lønninger, der svulmede til milliardbeløb, fordi pengenes værdi blev udhulet. Vi glemmer selv i dag let, at tyskerne blev

ramt af stærk inflation efter begge verdenskrige. Vi tænkte ikke så meget på, at det var den lille mands sparepenge, der røg, men var meget betagede af de store inflationssedler, vi så. Den første inflation i tyverne var i iøvrigt baggrunden for en del af fars Tysklandsforståelse. For 50 øre kunne han komme til Hannover, og det udnyttede han godt. Hannoverbesøget bragte gode venner og bekendte i den frisindede welfiske region. Den anden inflation blev bragt til ende med valutareformen den 20. juni 1948. Det var besættelsesmagterne, der stabiliserede pengevæsenet. Far kom hjem med et par blå timarkssedler, »I dag er alle folk i Tyskland lige,« sagde han. Det varede som bekendt ikke længe. Men der kom hurtigt mere gang i den slunkne vesttyske økonomi.

Tyvernes og tredivernes sociale nød blev der også fortalt om, om verdenskrise og landbrugskrise. LS og storbønder var ikke de mest populære hjemme hos os, far nærede ikke noget egentligt godsejerhad, selv om han var vokset op blandt sjællandske småkårsfolk, hvor godser og godsejere omtrent stod for pest og kolera. Men når der fortælles om oplevelser, hænger man sig jo ikke uafbrudt i det mest triste. Kun gradvist er det gået op for mig, hvor stærke de sociale spændinger var i datidens Sydslesvig, hvor stor den virkelige nød var. Der var blevet sultet i Sydslesvigs arbejderkvarterer under den første verdenskrig. Der blev også sultet blandt arbejderbørn under verdenskrisen og efter 1945. Til gengæld var der en hel del landmænd, der lejlighedsvis fik udnyttet situationen til egen fordel, sortbørsøkonomien har i flere omgange været et kapitel for sig i Sydslesvig.

Mange år efter den britiske besættelse fortalte min far engang i et godt lag i Ladelund om en pudsig situation, da rutebilen fra Ladelund til Flensborg blev standset af britiske soldater. Oppe på taget lå en røget skinke. Men ingen af passagererne ville kendes ved skinken, der så blev beslaglagt af soldaterne. Næsten alle morede sig meget over den lille historie fra de sorte grises tid. Kun min trofaste ven Konrad nøjedes med at sukke og konstatere: »Det var min skinke«.

Slesvig-Holsten var et meget uroligt område i Weimartiden. Socialdemokraterne og demokratiske partier havde svært ved at klare sig, de kom i dobbeltild fra kommunister og højreekstremister. Vi kom siden til at høre om general Ludendorff, men først i gymnasiet. I Ladelund optrådte Erich Ludendorff som mange andre steder i Sydslesvig i folks bevidsthed som ideolog og agitator. Han havde forgæves sammen med Adolf Hitler forsøgt sig med et antidemokratisk kup. Siden blev han handelsrejsende i wilhelminsk militarisme, og sammen med sin fanatiske hustru Mathilde startede han en pseudoreligiøs, halvhedensk sekt, der tiltrak højreorienterede sværmere. Denne antidemokratiske protestbevægelse eksisterer vistnok stadig hist og her i Sydslesvig, så lige langt er alle ikke kommet i politisk udvikling siden Hitler. Ladelund, Agtrup, Karlum og andre fattige landbrugsdistrikter var centre for en frodig ekstremistisk agitation sidst i tyverne. Folk fra »Landvolkbewegung« (en krassere

protestbevægelse end det danske LS) og rigtige nazister ophidsede til uro. Der var sågar sprængstofattentater mod landrådskontoret i Nibøl i Sydtønder amt. Sprængstofferne lå gemt hos fanatikere i Karlum. Den tidligere ministerpræsident Gerhard Stoltenberg har iøvrigt skrevet en meget fascinerende bog om det slesvig-holstenske landbrugsoprør og udløberne i Sydtønder amt. Da landboagitorerne blev dømt, blev de som andre steder i regionen hyldet af deres standsfæller til hest. Min far har fortalt, at en enkelt gang, i forbindelse med fængslingen af ekstremisthøvdingen Bossen fra Karlum mark, måtte ordensmagten trække skydevåben for at dæmpe gemytterne. Nazister blev mange af landmændene, og de aktivistiske traditioner holder sig stadig i tysk landbrug, så vel er der kontinuitet i historien. Jeg er aldrig blevet opdraget til had mod tyskhed eller tysk kultur, men det skal ikke skjules, at vores tyske mindretal, hjemmetyskerne, ikke stod ret højt i kurs hjemme. Det havde en ganske konkret baggrund, ganske bortset fra, at mine forældre hverken kunne døje den ene eller den anden slags fanatikere. Min mors fætter, Jørgen Warming, var den landmand, der i trediverne blev systematisk forfulgt af hjemmetyske nazister, fordi han havde tilladt sig at købe en tysk gård i Stolling. Han fik gift i brønden og pigtråd i markerne af grænselandets gentlemen. Far havde haft andre ubehagelige oplevelser. Ved en privat sammenkomst i Ladelund i begyndelsen af trediverne, altså inden nazisterne var kommet til magten, blev der kastet en stor sten ind ad vinduet. Som andre steder var opgørene mellem demokrater, kommunister og nazister meget voldsomme adskillige år før nazisternes magtovertagelse i 1933. Her var sigtet ikke at skræmme den danske vandrelærer, men at skræmme de tyske lærere, der var med. Det var tyske lærere, han ellers havde haft et udmærket forhold til. Sagen blev meldt til den lokale gendarm, men er vist aldrig blevet opklaret. Hjemmetyskerne var mere energiske. De assisterede aktivt det nazistiske system ved forskellige former for oplysningsvirksomhed, det, der hedder stikkeri. Var man nødt til at tolerere det danske mindretal syd for grænsen, kunne man i det mindste chikanere det efter evne. Da ensretningen hurtigt slog igennem efter 1933, var de nazistiske metoder noget, man fik respekt for, for sikkerhedsorganerne blev hurtigt effektive. Formentlig p.g.a. en tysk informant fra Tønder blev min far af og til klædt af til skindet, når han krydsede grænsen. Han mistænktes for valutavindel (valutas mugling). Men alvorligst var nok den »brevsag«, han blev indviklet i. Det var en sag, der kom for retten i Åbenrå, og selv om den førte til sejr, virkede den noget belastende.

Baggrunden for ubehagelighederne var, kort fortalt, et møde mellem danske højskolefolk og folk fra Sydslesvig 2. september 1934. Et fortroligt referat fra dette møde gav uvelkomment genlyd. Det blev nemlig opsnappet og optrykt i det nazificerede hjemmetyske blad »Nordschleswigsche Zeitung«. Sagen vakte betydelig opsigt både nord og syd for grænsen og gav et godt indtryk af det udbredte overvågnings- og sikkerhedssystem. Polemisk havde min far fore-

slået, at en *kommunistisk* taler burde inviteres for at belyse nuancerne i det politiske system. Begejstringen blev ikke større af, at det viste sig, at det fortrolige referat fra det danske møde var gået til det nazistiske hovedkvarter på Flensborg rådhus. Bagmanden for aktionen var den tyske redaktør Harboe Kardel i Åbenrå, der blev hårdt angrebet af den nationale danske presse fra Hejmdal til Dannevirke. Sagen sluttede med bøder for krænkelse af brevhemmeligheden.

Det hører med i historien, at min far blev skygget i kølvandet af sagen. Lokale nazister søgte i det hele taget nøje at følge med i de danske aktiviteter, der ganske vist var af marginal betydning, men åbenbart alligevel irriterede. Undertiden blev danske lærere næsten fulgt fra kaffekop til kaffekop. Min far havde ingen illusioner om nazisternes evne og vilje til at udøve terror, den var tidligt blevet set også i Sydtønder amt.

Nazisternes anvendelse af vold var velkendt. En af de få ting, min far var stolt af, var, at han aldrig havde været nødt til at bruge Hitler-hilsen. Til gengæld har han fortalt, at det lejlighedsvis kostede løbeture gennem Flensborgs gader, når nazistoptog kom marcherende. Sådanne optog var ikke gode at snakke med. Gode venner og bekendte nord for grænsen fulgte ivrigt med i udviklingen, og i begyndelsen var der endnu ikke brevcensur. Arne Brandt Pedersen skrev således i august 1933 efter materiale til dokumentation om nazismen. Det hed bl.a.: »Kunne De ikke en dag, når De har lidt tid, sætte Dem hen og skrive mig et brev om tilstandene i Tyskland i øjeblikket efter revolutionen? Er begejstringen for Hitler ved at kølnes? Er den hemmelige opposition i tiltagen? Har han gennemført nogle af sine programpunkter endnu? Eller er de opgivet? Udstykning f.eks. Er der tale om splittelse inden for partiet mellem en radikal og en konservativ fløj? Det var sådanne ting, jeg gerne ville have at vide. Hvis De finder noget godt på tysk derom, må De gerne købe det for min regning og sende mig det. Mon der kan oplyses noget om, hvor mange der er i koncentrationslejr, eller hvor mange slige lejre, der er? Og om hvor mange flygtninge der har forladt Tyskland? Har De talt med nogen, der har været i koncentrationslejr? Så ville det jo være interessant med oplysninger derfra ...« (Arne Brandt Pedersen til Gustav Lindstrøm 9. august 1933).

Min far lagde ikke skjul på, at der var mange nuancer i det samlede billede, også når det gjaldt nazister. Der var store tyske fanatikere, der af en eller anden grund tilfældigvis ikke var blevet partimedlemmer, og der var yderst godmodige- eller bange-nazister, folk der måske kun nominelt havde et tilhørsforhold til naziorganisationerne. Fanatisme var langtfra et spørgsmål om partibog.

Fedderson var en af disse anstændige nazister, som der heldigvis også var nogle stykker af. Under krigen var han lokal borgmester i Ladelund og opførte sig selv i de første krigsår, hvor nazismen stod stærkt og sejrrikt, som et pænt menneske. Efter krigen bestyrede han det lille postkontor i landsbyen, stilfær-

digt og ordensbevidst. Som dreng fik jeg ofte en sludder med ham, når jeg hentede post om søndagen eller ordnede noget med min postsparebog. Han var altid venlig. Hvad han selv har tænkt om det stortyske riges ruiner, ved jeg ikke. Det var der i det hele taget ikke så mange i byen, der snakkede om. De begræd deres mange faldne i Rusland og de andre steder, hvor Hitlers hære nåede hen, og de håbede på at gense dem, der var meldt savnede, det var mange, eller var krigsfanger. Jeg husker svagt nogle af de folk, der kom hjem fra krigsfangenskab sidst i fyrrerne eller begyndelsen af 1950-erne. De var hærgede og magre. Jeg kan også huske Helmut Leckband fortælle hjemme om nogle af sine oplevelser i Rusland, men det virkede dengang unægteligt mere spændende end frygteligt. En af mine skolekammeraters far, Albert Frederiksen, der var meldt savnet i krigen i 1944, blev der først gjort tilfredsstillende regnskab for for få år siden. Det var Albert Frederiksen, der stillede jord til rådighed, hvor forsamlingshuset Kirkevang og den danske skole nu ligger. Han druknede i Polen.

I de første mange efterkrigsår kunne man hver uge i Norddeutscher Rundfunk høre tysk Røde Kors efterlyse savnede børn og voksne. Der gik i slutningen af krigen millioner af tyske flygtninge til, efter mange andre nationers millioner dræbte og savnede. I 1950 var 2.5 million tyske meldt savnede. I slutningen af 1980 var der kun 400.000 uopklarede menneskeskæbner på efterlysningslisten, kunne man læse i Kieler Nachrichten 20. december 1980.

Men fanatikere havde der naturligvis været nogle stykker af. Ikke så få endda. De »Blitzmädel«, der øvede hærværk i Kirkevang mod krigens slutning, hørte vi mange grimme ting om, derimod ikke om de fanger, der en tid lang var indkvarterede, de opførte sig vist gennemgående godt bortset fra belgierne, der sloges indbyrdes. Et minde om de hollandske krigsfanger, som mine forældre var meget glade for, var i mange år en Big Ben fyldepen, jeg fik som souvenir. Der skete meget i de første efterkrigsår, og man opfattede kun lidt. Flygtninge kunne man ikke undgå at høre eller se, selv om det varede mange år, inden man blev så politisk-historisk bevidst, at der opstod en dyberegående forståelse af flygtningeproblemerne. Det eneste, der lå klart i begyndelsen, var, at flygtninge snakkede mærkeligt og at ingen brød sig om dem. Hverken danske, tyske eller blakkede brød sig om disse uvelkomne gæster, der skulle tvangsindkvarteres også i Ladelund. Som andre steder, der blev udsat for flygtningeinvasjon, var det kummerlige steder, flygtningene blev indkvarteret. Det stod ofte sløjt til, når det drejede sig om at dele ansvaret og bære byrderne efter den tabte krig. Nogle blev som nævnt tvangsindkvarteret hos private, mange måtte slå sig ned i lagerbygninger, militære kassematter og barakker. I Ladelund stod barakker fra den tidligere arbejdslejr, der i 1944 blev brugt som KZ-filial for fanger fra Neuengamme. Som barn vidste man, at lejren havde været noget meget forfærdeligt og at der var døde en masse mennesker, men ellers kendte man mest lejren fra de ikke særlig dybe panser-

grave, fangerne havde gravet, der lå et par hundrede meter fra det danske forsamlingshus. Disse barakker, der havde været lazaret lige efter krigens slutning, blev nu anvendt til flygtninge.

Sydslesvig i halvtredserne var et hårdt presset samfund, der kun langsomt kom sig efter krig og besættelsestid med de kraftige nationale spændinger. Det kunne mærkes på den uforsonlige, ideologisk tilspidsede agitation. Konfrontationspolitik prægede det delte Tyskland. Det var lettere for slesvig-holstenerne at være antikommuniste end demokrater, og det mærkes stadig, at en del blot er tillærte demokrater. Det er svært at kurere politisk blodforgiftning.

Danske statsborgere deltog ikke i den politiske debat eller politisk virksomhed, men ved flere landdags- og forbundsvalg kunne jeg da assistere med plakater og lim. Det var ikke pænt at rive andres plakater, men som de tyske partiers propagandafolk kunne man da klæbe danske plakater ned over de andres. Store valgmøder og politiske møder iøvrigt oplevede jeg også lejlighedsvis i Kirkevang, således Bøgh Andersen. Først holdt han talen, så holdt talen ham, han talte som et vandfald.

Den politiske kamp nord og syd for grænsen fulgte vi meget nøje. Far var moderat radikal i dansk politisk henseende, han var også moderat i grænsepolitisk henseende og i det hele taget køligt indstillet over for yderliggående bevægelser. Han ønskede gode arbejdsvilkår for de danske kredse i Sydslesvig, men gik ikke ind for Danmark til Donau. Når det gjaldt den politiske udvikling syd for grænsen, lå det i luften, at det maksimalt acceptable var SPD, selv om den daværende nationalistiske kurs i det tyske socialdemokrati stødte. SPD gik i det mindste mod vesttysk oprustning.

Lokalt gik det jo fredeligt til i Ladelund. Men de systematiske tyske chikanerier under ministerpræsident Fr.W. Lübke ramte psykologisk og materielt hårdt. Danskheden skulle straffes.

Der var den meget omtalte Karl Otto Meyer-sag, hvor den unge lærer Karl Otto Meyer mistede sin undervisningstilladelse, fordi han tillod sig at gå mod tysk genoprustning. Der var også den dansksindede landmand Jens Hansens bataljer med de tyske myndigheder. Jens Hansen fra Karlum mark var iøvrigt et fænomen i sig selv. Han kæmpede hæftigt for danske rettigheder, når de, som det hyppigt skete lige efter krigen, blev gået for nær. Han var selv veteran fra 1. verdenskrig, og familien var en trofast støtte, der holdt den spæde danskhed oppe i de vanskeligste år. Han var en god og levende fortæller, jeg husker ham ikke mindst fra den gang, der gik ild i ham. Han havde vist tabt piben ind under trøjen, mens han kørte motorcykel. Hans beretning lige bagefter var ikke mindre spændende end selve hændelsen. Jens Hansen havde også under krigen holdt fanen højt som dansksindet og haft begge sine sønner i krig. Ved krigens slutning skulle hans ene søn, der var hjemme som såret, have været likvideret efter tilskyndelse fra lokale nazister. (Han er i dag dansk skoleinspektør i Rendsborg). Den britiske besættelsesmagt nåede først meget

sent at afværge anslaget. De tyske myndigheder søgte siden på forskellig vis at genere familien økonomisk, da sønnen søgte uddannelse i Danmark. Smålighed og giftighed i tyske kredse sårede unødigt. Og de tysk-nationalistiske kredse følte sig vel også truede. Vældige østeuropæiske territorier var blevet ryddet for tysk bosættelse; af de mange tyske mindretal uden for det tyske riges grænser fik stort set kun det tyske mindretal i Nordslesvig lov at blive. Dertil kom den tyske deling og den franske trussel mod Saar. Men gammelt nag spillede sandsynligvis også en rolle. Brede borgerlige kredse havde traditionelt set med mistillid på det danske mindretal, fordi det opfattedes som venstreorienteret. Det gjorde de i 1933, og det gjorde de efter 1945. De kunne eller ville ikke erkende omfanget og konsekvenserne af den tyske katastrofe og befrielse. Intet under, at de danske og dansk-orienterede, der boede spredt over hele Sydslesvig, følte sig under økonomisk og politisk tryk. De blev ofte virkeligt intimideret og diskrimineret. Intern kritik og debat var ildeset i konfrontationsperioden 1945-55. Det er måske menneskeligt forståeligt, at de sydslesvigske ledere reagerede så stift, men det befordrede ikke udviklingen i mindretallet. Min far havde sat stor pris på Ernst Christiansen som menneske, uden altid at være enig med ham. Begejstringen for hans efterfølger som redaktør, L. P. Christensen, kunne være på et lille sted. L. P. Christensen var stiv og steriliserede Flensborg Avis, i hans tid blev der næsten altid rettet og ændret i andre folks indsendte manuskripter. Det svækkede interessen for at hjælpe avisen. Først med Kronika og Karl Otto Meyer blev den danske folke-del stærk nok til en mere frisindet debat i sin egen avis, blot kniber det undertiden med proportionerne, nu da man endelig har fået udfoldelsesmulighederne, og samfundsforholdene er blevet mere harmoniske.

Den gradvise dansk-tyske afspænding efter 1955 nåede jeg ikke rigtigt at registrere. Allerede fra 1957 var jeg begyndt på Tønder Statsskole. Det var ikke blot på grund af geografien, Tønders nære beliggenhed, at et nordslesvigske gymnasium blev foretrukket frem for Flensborg. Først og fremmest blev der lagt vægt på, at jeg skulle have en rigtig dansk studentereksamen. Mine forældre syntes, at den nye tyskanerkendte studentereksamen på Duborgskolen var for tyskpræget. Det var der adskillige, der gjorde. Den nye eksamensordning blev iøvrigt foreviget i en vise i en af disse års farverige Sydslesvig-revyer.

»Ich bin ein dänischer Student
ein richtiger Abiturent
Ich hab' durchlebt die neue Phase
in der berühmten Ritterstrasse

Men jeg kan også tale fransk
og engelsk og en smule dansk

og jeg kan synge: Jeg er havren
viel mehr gebildet als die Bauern

Ich bin ein Kind der neuen Zeit
ein Beispiel der Zweiströmigkeit
das heisst mit richtiger Benennung
Ich ström' entzwei vor Anerkennung.

Mødet med Tønder Statsskole blev i første omgang en barsk oplevelse og kostede bl.a. en hjernerystelse; for mig blev tiden i mellemskolen en belæring om, at fascistisk flokmentalitet ikke var noget specielt tysk monopol. Kammeratskabet i gymnasiet blev bedre. Vores klasse prægedes af, at der endnu ikke var noget tysk gymnasium, halvdelen kom fra tyske hjem, den anden halvdel af eleverne var dansk. Jeg sad ved siden af den tyske lærersøn fra Højer. Klassen udviklede gradvist et fremragende samarbejde for at reducere den samlede arbejdsindsats. Som gymnasium var statsskolen ikke nogen ringe skole. Den var nok traditionel på mange måder, og vi ville gerne have haft mere moderne undervisningsstof, vi lod os ikke indoktrinere med Goethe, Schiller eller Lessing. Det er værd at understrege, at statsskolen rustede os godt til de senere studier, vi var fagligt set særdeles velfunderede, da vi forlod Tønder Statsskole i 1961. Ikke mindst fik vi lov til at udfolde en række initiativer ret frit. Vel fik vi doceret dansk grammatik samt Grundtvig og Kirkegaard, men der blev tid til meget andet, til omfattende studier i tysk historie 1918-60, til Norman Mailer og Remarques »Im Westen nichts Neues.« Historien førte vi op til dags dato, til den blodige algierske revolution, den senere Vietnam-debat mødte vi ikke uforberedte, vi var passionerede dyrkere af Graham Greene og »Den stilfærdige amerikaner«. De tyske fjernsyns samtids-historiske indsats med den store serie »Das dritte Reich« gjorde et voldsomt indtryk ikke bare på tyskerne.

Det var godt at komme først til Askov, siden til Århus Universitet, godt at komme væk, rigtigt langt væk fra grænselandet. Det var først og fremmest tysk historie og international politik, Melleløsten, Vietnam og Kina, der interesserede. Men historiens veje kan være lunefulde, jeg ville have skrevet speciale om tysk historie 1945-49, men det blev nu til noget om landbrugsorganisationer og arbejdskonflikter i tyvernes Danmark. En af de store oplevelser på universitetet var Dr. Martin Broszat, der nu leder Institut für Zeitgeschichte i München, der lagde op til mere nuancerede synspunkter på det totalitære Tyskland og konsekvent har bidraget til en ubarmhjertig og kritisk bearbejdning af tysk historie. Det er denne kritiske holdning, man først i de seneste år har kunnet spore ansatser til blandt slesvig-holstenske historikere. Der var mange skandaler med gamle nazister i efterkrigstidens Slesvig-Hosten, og det var naturligvis vanskeligt at rydde op. Men det slesvig-holstenske opgør var

meget tøvende, den politiske forståelse for det svag. Det mindste, man kunne gøre, var virkelig grundigt at se på de særlige slesvig-holstenske forudsætninger for nazismen og hvad der egentligt skete 1918-33 og 1933-45 ikke i Bayern, men i Slesvig-Holsten. Det skylder man vesttysk demokrati og kommende generationer.

Til grænselandets charme og problematik hører de talrige blandingsfænomener, selv om de gør det hele lidt indviklet. Som dansk lærersøn i Sydslesvig var man rigsdansk, men alligevel sønderjyde, der talte dialekt. Det gav et rent dansk ståsted. Samtidig var påvirkningen fra dele af tysk samfundsliv og kultur ofte en inspiration. Et kortvarigt ophold på et gymnasium i Hamborg lærte mig bl.a., at tyske gymnasier kunne være nok så spændende som danske. Tilværelsen i mindretalssamfundet skærpede ens nationale bevidsthed, derimod gjorde den mig ikke til romantisk tilbeder af det nordiske. Udenrigspolitik skal føres med hjertet, men helst også med hjernen. Jeg blev tidligt overbevist om nytten af en nøgtern dansk interessepolitik og mener fortsat, at Danmark sikkerhedspolitisk og markedspolitisk hører hjemme, hvor vi er nu.

Slesvig-Holsten blev aldrig mit fædreland, selv om Sydslesvig var min hjemstav, men engagementet i det demokratiske Tysklands udvikling blev intenst og varigt.

Min hjemstavns Sydslesvig har naturligvis ændret sig. Egnsudviklingen har rettet op på meget, man er blevet rigere, har fået moderniseret. Der er også blevet mere sterilt. Ladelunds særlige lokale præg er svundet, som andre steder i det gamle Sydtønder amt møder vi først og fremmest en standardversion af det moderne vesttyske samfund. De gamle slesvig-holstenere er blevet til moderne standardtyskere. Men det ødelægger ikke nødvendigvis minderne eller traditionens værdi. Ladelund var min hjemegn. Trods krig og efterfølgende trængsler var egnen en oplevelse, ikke mindst for den, der havde gode kår. Men sognet og den lille landsby var som alt andet mærket, bl.a. af det, der skete i lejren 1944. Sporadiske personlige kontakter eksisterer stadig, men for mig er Ladelund især en påmindelse om det konkrete politiske engagements betydning. Et demokrati uden demokrater klarer sig ikke, hverken nord eller syd for grænsen.

Lykken er: et eget træ

Indtryk fra Sydslesvig 1943-82

AF ANKE WERNER

1943-48: LYKKEN ER – ET EGET TRÆ

Det var en varm tryghed, der omgav mig – selv om min hverdag var præget af krig og ulykke. Far var i krig, så egentlig kendte jeg ham ikke ret meget. Men gennem mors kærlige fortællinger og aftenens fadervor sammen med fars fotografi var han der alligevel. Mor var den, der skabte trygheden omkring mig: hun kunne simpelthen alt. Og tårerne, hun græd af angst for, hvad fremtiden skulle bringe, gjorde mig ikke bange. Men skabte en grænseløs tillid. Jeg mindes de sorrigfulde voksnes ansigter, når de sad omkring radioen. Og de fremmede landes navne havde intet med ferie og flyrejser at gøre: nej, her var det krigens rædsler, faldne mænd og sønner, der blev begravet.

Lykken var et stykke ristet rugbrød. Jeg har aldrig glemt smagen, heller ikke levertranen, som jeg skulle have en ske af hver dag. Den lugtede skrækeligt, havde en gul-grønlig farve og var forfærdelig slimet. Men da jeg var ved at få tuberkulose, skulle den ned. Mor kunne ikke få mig til det, så en nabo-kone kom med teskeen. Hvergang hun trådte ind ad døren, blev det koldt. Og pludselig opdagede jeg, loftslampen i køkkenet kun var en nøgen pære. Jeg kan stadigvæk ikke lide smagen af teske.

Far var i krig – en krig, der ikke var hans, fordi han afskyr al vold. Det, at skulle være med i denne krig, var at voldtage hans sjæl, hans hjerte – der hang ved alle folkeslag, der værdsatte andre menneskers kultur og natur. Nu skulle han betragte andre mennesker som fjender, en umulig ting for ham.

Far var i krig – næsten alle børns far var i krig. Af og til kom der noget med posten: en pakke, en hilsen. Og så var det festdag: bare den stemning, den glæde over et livstegn, selv om brevene var flere måneder gamle. Far var der altid: gennem mor levede han med i vores hverdag.

Jeg forstår ikke, jeg ikke er blevet mere bange for det ukendte: for ofte måtte vi op midt om natten. Vi sov tit med tøj på, der var bombealarm – og så ned i beskyttelsesrummene. Sirenerne hylede – og lyset gik ud. Vi boede i en lille lejlighed midt i Rendsborg og skulle rende ned ad mange trapper, inden vi kom ned i den beskyttende kælder. Der sad mange mennesker: de fleste rystede af angst. Og mange græd. Jeg sad tæt op ad mor, der knugede min hånd. Hun formåede at give mig en fornemmelse af, at os kunne der intet ske. Egentligt forstod jeg ikke, de voksne græd.

Mor har været umådelig tapper: aldrig vil jeg glemme den dejlige fornemmelse, det var at være ved hendes side. Jeg husker den følelse – fordi det var den, jeg tænkte på at give videre til min søn, da vi to efter min skilsmisse var alene. At formå at give tryghed, det satte jeg som opgave for mig selv. Jeg var som lille pige – og er det stadigvæk – sikker på, mor har forbindelsen til Gud i orden.

Engang kom vi op i vores lejlighed og så, at alle vinduer var gået i stykker af trykbølgen. Der var ingen jamren fra mors side: nej, hun var lykkelig for, vi levede. Og gik straks i gang med at finde ud af, hvordan hun nu kunne lappe hullerne. Min seng var fyldt med glasskår.

Far var i krig.

Min tante kunne se mere end vi almindelige dødelige: hun kunne læse kort. Når hun besøgte os, kom der mange damer, der ville vide, hvor deres mænd og sønner var. Om de levede – eller om de var sårede. Mor syntes, det var uhyggeligt – fordi meget af det, tante spåede, viste sig at være sandt. Folk, der kom op til os, når tante var der, havde ofte kaffe med. Det var lykken for et par timer, fordi mor ellers altid ristede korn. Jeg syntes, det duftede herligt. Men mor og tante sukkede over den drik.

Jeg husker en dag, mor græd på en anden måde. For hun lo også: det gjorde mig usikker. Hun lo, tog mig på armen og sagde, krigen nu var forbi. Jeg blev glad, fordi hun var så glad. Og, fordi jeg mente, far nu snart kom hjem. Hun rev papstykkerne fra vinduerne og så strålende ned på gaden. Krigen er forbi, krigen er forbi: far var ikke mere i krig. Vi så, der kom store biler og tanks larmende ned ad vores gade. Nu husker jeg, jeg blev rædselsslagen og skreg. Mor sagde, det var englænderne, jeg så komme – og de larmede. Jeg kunne ikke forstå, hvad det havde med fred at gøre.

De voksne talte om »Schwarzmarkt«: jeg vidste godt, hvor det var henne. Og selvfølgelig hed det »Schwarzmarkt«, fordi folk så skumle ud og havde mørke frakker på. Men at det skulle være forbudt at se sådan ud, det fattede jeg ikke.

De voksnes samtaler drejede sig ofte om mad. Om at stå i kø et par timer. Om »Lebensmittelkarten«. Og om at være sparsommelig. Intet blev smidt væk. Og det var heller ikke normalt at være mæt. Heller ikke at have et sted at bo.

Fra vores vinduer kunne jeg dagligt se stor strømme af mennesker: flygtninge, der trak på deres vogne og i mine øjne så forfærdelige ud. Jeg var glad for, vi boede helt oppe under loftet: disse mennesker gjorde mig bange. Deres store rædselsslagne øjne!

Men nu var krigen slut. Hvor var far? Andre fædre kom hjem. Vi sagde ikke mere: far er i krig. Børnene fik deres fædre igen: først var der glæde, men så kom der også problemer. Familierne var ikke vant til at have far hjemme. Mødrene var blevet selvstændige. Og fædrene var forandrede i sjæl og legeme. Mændene følte sig ofte umyndiggjorte og reagerede heftigt imod kvindernes hårdt erhvervede myndighed. Børnene blev utrygge ved den ny situation. Jeg

husker, vi ikke rigtig turde lege, når der var en far i nærheden.

Mor fortalte, far var såret: hårdt såret. At han måske kun havde et ben tilbage. Jeg syntes, det da ikke gjorde så meget: et ben mere eller mindre, hvis han da bare snart ville komme hjem. Så ville det med benet da sagtens kunne ordnes af mor, hun plejede jo at kunne ordne alt. Tante, en kusine og mor talte meget om, mor skulle rejse til Sydtyskland og finde far der, hvor hun sidst havde hørt noget om ham.

At rejse dengang betød at sidde på en kulvogn: ovenpå kullene. Min kusine skulle passe på mig i den tid, mor var »på rejse«. Det var farligt at rejse. Alt for mange mennesker ledte efter deres familie. Alt for mange led nød og blev tvunget til at gøre ting, de ellers ikke ville have gjort. Det gjaldt om at være først og stærkest for at komme frem. Og fremad, det ville alle. Jeg var ikke bange for, der kunne ske noget ondt med mor. Ikke min mor, hun skulle nok finde frem til Sydtyskland. Og hun ville også finde far, hente ham hjem. Med eller uden ben.

Jeg ventede og ventede, de andre voksnes ansigter var kun alvorlige. Hvorfor var de ikke glade, når mor nu kørte til Sydtyskland for at hente far? Jeg blev syg af al den spænding – så syg, at jeg lavede i sengen og min kusine gav mig en endefuld. Midt i al den ballade kom en nabokone og råbte, at nu var de der. Jeg husker, jeg stod i sengen uden bukser på: at alle holdt op med at gøre det, de var i færd med. Og at mor kom ind med en mand, der hang på et par krykker: det var far, der kom hjem fra krigen. Trygheden vendte tilbage igen – bare ærgeligt, jeg havde lavet i sengen. Og at det lugtede så grimt lige nu, hvor far kom hjem. Det var dejligt at mærke hans arme omkring min krop. Jeg lagde ikke mærke til, hvordan han så ud. At han var klædt i laser. At han var udbrændt af smerter, angst og længsel. Og da slet ikke, at han kun hang på krykker.

Mor havde klaret den. Hun havde kørt på kulvogne i dage og nætter. Man havde stjålet fra hende. Hun havde spurgt og spurgt. Og tilsidt fundet et lazaret, hvor der skulle være en KOWALCZIK. Hun havde fundet far og slæbt ham hjem. Naboer og venner stod og græd. Og jeg var så lykkelig, så skidt med det snavsede sengetøj. »Øj, du er min far!«, skal jeg have sagt. Ordene, dem husker jeg ikke længere. Men jeg har altid gemt dem i mig.

Nu var far ikke mere i krig.

Tiden derpå blev hård. Meget hård. Far var vendt hjem. Men hvordan! Ganske langsomt gik det op for mig, hvor forfærdelig krig var. Jeg fik en fornemmelse af, hvad det betød at have smerter. Og det gik op for mig, der var ting, mor ikke kunne klare.

Far var blevet såret, han var krigsinvalid. Det tog lang tid, før han kunne smile igen. Kræfterne var sluppet op. Fysisk og psykisk. Og efter den store glæde over, han var kommet hjem, kom sorgerne. Mor havde meget at bestille – nu, hvor hun også skulle sørge for far. Han var så syg, at han måtte på lazaret

igen. Der var hverken medicin eller mad. Den mad, der var så hårdt tiltrængt for at kunne blive rask, tog sygeplejerskerne ofte fra de sårede, der lå og var magtesløse. Mor tog ud på landet i høsttiden og arbejdede for bønderne, men gravede også tørv. Om aftenen lå hun udmattet og græd: hun følte sig magtesløs. Lige som de sårede på lazarettet. Jeg blev syg, under- eller fejllernæret.

Så pludselig dukkede ordet DANMARK mere og mere op i min bevidsthed. Vi havde familie i DANMARK. Før krigen havde mor og far ofte været på cykel- og teltture i DANMARK. Der kom en vis »søster Karen« i vort hjem. Med mad, medicin og sang. Der var stor respekt omkring hendes person. Og altid glæde. Og selv om hun var gået ud af stuen, blev der noget glæde tilbage, som vi kunne tage af. Far kom sig og blev sendt til familien i DANMARK. Han kom hjem igen og var fuldstændig forandret. Til alles glæde.

Der blev talt dansk hjemme hos os. Og sunget. Jeg husker, jeg lå i min seng og kunne høre de voksnes stemmer. Det var så rart. Døren stod på klem. Og jeg kunne mærke på stemningen, at nu var alle efterhånden trygge igen. Jeg kan stadig mærke gæsternes frakker, der lå ved sengens fodende: vi havde nemlig ingen garderobe til tøjet. Jeg kunne høre ordet DANMARK og mente, det måtte være næsten som i paradiset.

Far og mor havde altid haft forbindelse til det danske mindretal. Og nu hed vi pludselig »Speckdänen«. Jeg mente, det var, fordi jeg var buttet: jeg har altid haft et par pund for meget på kroppen. Først senere gik det op for mig, det skulle være et skældsord. Det gjorde først ondt, da mødrene i vores hus forbød deres børn at lege og dele med mig, fordi vi var DÄNEN.

Jeg husker et stort kirsebærtræ, som kvinderne gravede moderkagen ned under efter en fødsel. Kirsebærtræet var fyldt med dejlige, røde kirsebær, der blev delt ud til husets børn. Men jeg måtte ingen få, fordi vi var DÄNEN. Det siges, jeg blev rank i ryggen af det. Far var dog stadig meget syg. Han kunne tilmed ikke komme ud i frisk luft, da vi boede oppe under loftet og der var for mange trapper ned. Far har en umådelig stærk livsvilje. Og denne livsvilje hjalp ham til at tage kampen op med sit handicap.

Far sad oppe i loftskammeret og reparerede ting og sager, især dog el-apparater. Vi kunne ikke tage ud i naturen. Men han havde en trappestige op til loftsvinduet. Og ovenpå sad jeg og kunne se ud over byen. Jeg nød det, når far sad og fortalte. Og han kan fortælle. Jeg så alt ganske tydeligt for mig, så i min fantasi alt gennem det loftsvindue. Og jeg var lykkelig for at have en far, der ikke kunne gå – men fortælle, bl.a. om naturen, som han holdt så meget af. Men ikke kunne være i.

Mor begyndte så småt at gå til møder, tog aktivt del i det danske arbejde. Og der kom flere og flere danske gæster i vort lille hjem. Der afholdtes danskurser i stuen. Læreren, fru Hersbøl, kom med lastbil fra Flensborg, havde madpakke med. Og sagde, hun ihvertfald ikke var sulten. Det var de andre. Somme tider havde vi gæster, der skulle sove hos os. Så blev min seng

To kvinder, der lærte vore forældre at finde glæden igen: Jørgine Abildgaard og Anna Krogh, forstanderne på Snoghøj Gymnastikskole

sat ud i spisekammeret: der sov jeg. Spændende, men alligevel ikke rart.

De andre af husets beboere havde taget afstand fra os: nu var vi nemlig ikke kun »Speckdänen«, men også »Vaterlandsverräter«. Jeg havde ingen legekammerater mere. Men en far, der kunne fortælle. Og han ejede en motorcykel, han ikke kunne køre på lige nu. Men vi kunne sidde på den. Og engang ville han nok blive god til at køre på den igen: så skulle vi ud og se på naturen.

Venner i DANMARK. Venner fra Snoghøj fandt ud af, far aldrig ville blive rask igen, hvis ikke han kom ud. Han ville visne eller blive ødelagt endnu mere, hvis han fortsat var lænket til loftet. Disse gode venner hjalp med penge og

mod, rådede os endda til at få et lille hus uden for Rendsborg. Mange hjalp til. Og tilsidst var det ikke mere drøm, men virkelighed. Vi flyttede ud i naturen: et bart stykke land og et lille hus. Jeg var da 8 år. Og nu fik vi lov til at være »Speckdänen«. Mine forældre og deres venner tog på Snoghøj gymnastikhøjskole. Og de vendte hjem. Glæden lå i dem. Og forbindelser, der prægede mig fra nu af, var skabt.

Horisonten var blevet udvidet. Ikke mere kun loftskammeret og misundelige naboer: nej, DANMARK havde holdt sit indtog i det nye hus. Vi havde knap nok møbler. Og gulvtæppet var af kokos – så hårdt, at man virkelig kun kunne stå eller se på det. Men der var glæde og tryghed, der blev sunget og takket. Og jeg var lykkelig over, alt det tilhørte os. Jeg kom til at elske hver lille busk og hvert træ, der blev plantet. Far med sin enorme livskraft smed krykkerne efterhånden, som kræfterne vendte tilbage. Han asede og masede.

Gennem det store arbejde med huset og naturen blev han mere rask, end vi nogensinde havde håbet. Og dagen kom, hvor vi på motorcyklen kørte ud i naturen for at plukke hyldebær og finde rævehuler. Vi fandt alt det, han dengang i loftskammeret havde talt om.

Jeg gik nu i DANSK SKOLE, havde danske klassekammerater og fik lov til at opleve en indholdsrig og lykkelig barndom. Jeg opdagede gennem far, at lykken er: et eget træ.

1948-60: DANSK I EN TYSK STAT

Jeg har altid ment at kunne opdele min skoletid i farver. Den første tid har grå-sorter farver med enkelte lyse pletter – mens den anden del fortrinsvis er dækket med grønne farver plus alle andre brogede midt imellem hinanden.

De første to år gik jeg i den tyske folkeskole i Rendsborg. Det var så trist og fantasiløst: vi lignede små gråbrunlige prikker, der gik i et med det skamferede materiale, der omgav os. Klasseværelset var koldt, vi frøs altid og havde selvfølgelig frakkerne på – selv inden døre. Vi var 45 elever: 45 nybegyndere og en lærer, der havde glemt, hvordan det var at være barn. Han havde sikkert lige som vore forældre været i krig. Også han var ødelagt og skulle nu fortsætte, hvor han engang var blevet standset.

Engang glemte jeg, jeg gik i skole – lod tankerne glide bort, ud af vinduet og langt væk. Læreren kaldte mig tilbage til virkeligheden ved at smække i bordet med stokken. Jeg troede, han havde opdaget min tankeflugt, fordi jeg ikke havde vendt hovedet mod tavlen. Næste gang – tænkte jeg ved mig selv – ville jeg sørge for, hovedet vendte mod tavlen. Og så ville jeg kun bevæge øjnene mod vinduet. Jeg prøvede virkelig at høre efter. Men det var så dejligt at drømme sig væk fra de grå realiteter derinde i klassen. Jeg holdt hovedet lige mod tavlen – mens øjnene og tankerne fløj ud gennem vinduet. Så blev jeg vækket med et mægtigt smæld – lige over mine fingerspidser: av, hvor det gjorde ondt! Læreren så rasende på mig, skældte ud, så jeg rystede. Men inde

Danskundervisning. Lærerne er Lisbeth Budach og Peter Hæbel

i hans øjne mærkede jeg en afmagt, der fik mig til at føle medlidenhed med ham – med ham, der lige havde slået mig.

Nu – mange år efter – forstår jeg hans situation. Han var sikkert en god lærer, før anden verdenskrig brød ud, har sikkert engang været god til at fange børns interesse. Men efter krigen: en ødelagt skole og intet undervisningsmateriale. Problemer med sig selv, vanskeligheder med forældrene, der igen havde problemer hjemme. Og så en flok nybegyndere, der forventede det samme som alle nybegyndere. Det har givetvis været vanskeligt for ham.

Vi blev bispist i skolen. Alle skulle have en spand, gryde og ske med. Og ved frokosttid fik vi så udleveret suppe. Jeg fik fars spisebestik med i skole. Og når jeg engang imellem ikke kunne udstå det, vi fik, så fortalte far om spisebestikket. Om hvad, det havde oplevet under krigen, og om hvor sulten far ofte havde været: så jeg måtte være glad for at få noget mad i bestikket.

Somme tider var vi overmodige. Øvede os så i at svinge den fyldte »suppemand« rundt i luften. Uden at spilde. Beundrende havde jeg iagttaget de andre børn. Og ville også prøve. Vi havde fået kakaosuppe hældt i vores »spande«. Jeg svingede rundt med »kakaosuppe-spanden« – men suppen røg lige ned i frakkeærmet. Meget flovt, for nu kunne alle se, jeg ødslede med suppen.

Om eftermiddagen gik jeg til danskundervisning, en slags legestue på dansk. Og senere, da vi havde fået vores egen danske skole i kirkebarakken, skiftede jeg skole. Med skoleskiftet kom så også farverne ind i undervisningen.

Frikvarter foran »Barakken«

Skolen var kun en barak – men den var varm og lys. Lærerne var glade og i godt humør. Og vores læsebog var rød og hed Ole-Bole. Vi sang sange, hvis indhold først skulle forklares: vi kunne jo ikke nok dansk, til at forstå dem helt. Vi sang af fuld hals, fordi vore lærere sang af helt hjerte. Det må have været dejligt at undervise – selv på trods af sprogvanskeligheder. Rektor Søren Uhrenholt og en ung kvindelig lærer lærte os at synge bl.a. »Jeg ved en lærkerede« og »Sørens far har penge«. Jeg var helt sikker på, det var Uhrenholts far, vi sang om – da jeg jo ikke kendte nogen anden Søren.

Vi sad op til fem børn ved samme bord: bordene knirkede, stolene og mellemvæggene også. Det var nemlig kun tynde vægge, der adskilte klasseværelserne – så vi kunne høre, hvad de andre elever blev undervist i. En omstændighed, der må have krævet stor indfølelse af lærerne. Jeg mindes ikke, der eksisterede hverken kontor eller lærerværelse. Men det har der nu nok alligevel været.

Vi fik et meget nært forhold til vore lærere. Også, fordi forældrene arbejdede med på ønsket om vores skole og gik til danskundervisning om aftenen. Om søndagen kendte vi ikke vores skole igen: så var den vores kirke. Jeg holdt meget af denne kirke-skolebarak, dér følte jeg mig fuldstændigt hjemme. Den var et alle tiders samlingssted, både for unge og gamle.

Min bedstemor gik til gudstjeneste hver eneste søndag, selv om hun ikke forstod et ord dansk. Men hun kom, fordi der herskede en så god og varm atmosfære, her kunne man være fuldkommen tryk. Dengang morede det mig

Far og jeg sammen med Kromands fra Snoghøj

at høre hende i prædikenen. Hun smilede bare skælmisk og sagde, det nu var så rart at høre prædikenen og os andre synge.

Så »rykkede« Ejder-skolen ind i vores forældres samtaler. Hansen-Larsens navn dukkede op. Byggegrund, grundstensnedlæggelse og den første bygning. Mor, far, deres venner og så vi børn gik ofte forbi byggeriet, der voksede for hver sten, der blev sat på. Vi så skolen »blive til«: den nyeste og pæneste skole i hele omegnen. Vi var to børn i vores gade, der gik i den danske skole. Og vi pralede med den nye bygning. Men ingen gad høre på det. En skole, det var noget, man gik i. Ikke noget, man pralede med eller ovenikøbet var glad for. For os var det langt mere end bare en skole: det var »noget«, vi sammen med vores forældre blev mere og mere glade for. Og den var dansk.

For os skolebørn betød de årlige ferierejser til Danmark uendelig meget. Men vi skabte vort eget billede af DANMARK – et billede, der senere for mange sydslesvigere blev slået i stykker. DANMARK var ensbetydende med sol, sommer, is, rødgrød med fløde, Anders And og dejlige, rare plejeforældre. Mine forældre havde forbindelse til Snoghøj gymnastikhøjskole. Og jeg fik ferieplads hos mine forældres venner, gartneriet ved siden af højskolen: familie Hans Kromand. De var så søde, så søde imod mig. Men jeg længtes ganske forfærdeligt hjem til mit eget. Jeg længtes så meget, at jeg påstod, at jeg havde fået havregryn i øjet: jeg ville ikke indrømme, det var tårer. Aldrig før havde jeg set så mange æbler, tomater og nødder. Der var også vindruer, dem kendte jeg slet ikke.

På grund af al den »rigdom« må jeg have følt mig meget underlegen, så jeg fortalte, jeg da gik til balletundervisning. Den nyhed fik hele familien Kromand til at måbe – mente jeg da! Jeg fortalte, jeg havde danset ballet til en juleforestilling i Rendsborgs teater!! Senere fik jeg dårlig samvittighed, da mine forældre fortalte mig, at familie Kromand havde givet penge til det lille hus, vi boede i. Uden Kromands hjælp havde vi aldrig fået huset. Og så fortalte jeg, jeg gik til ballet!

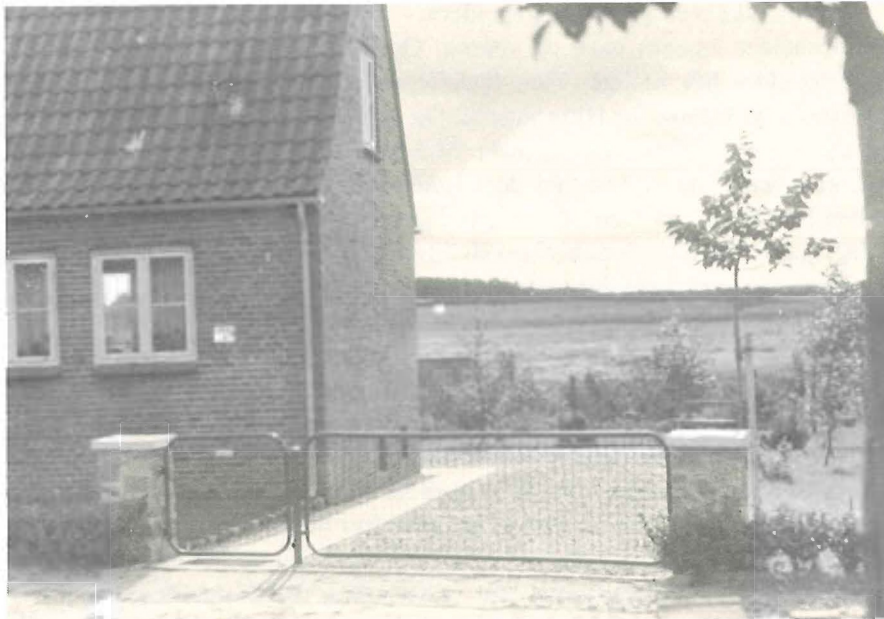
Virkeligheden så jo helt anderledes ud. Far var stadig meget syg. Og penge var der kun få af. Og tøjet, vi gik i, havde vi enten fået foræret – eller det var syet om flere gange. Men jeg har aldrig følt, vi led nød. Derfor gik jeg i min fantasi til ballet. Jeg håber, mine plejeforældre skuede bag kulisserne. Vi vendte stolte hjem fra ferieopholdet i Danmark: med nyt tøj, nye sko og mange gode oplevelser i os. Vort danske sprog bar efterhånden præg af de egne i Danmark, hvor vi havde været på ferie. Ofte tvivlede vi på, hvorvidt vores kammerater snakkede dansk, da de talte en helt anden dialekt end os selv.

Hjemme i vores gade boede der en del flygtninge. Mine forældre var meget forbitrede over, det fortrinsvis var flygtninge, der modtog hjælp. Det betød, de hurtigt overtog »magten«, hvorend de dukkede op.

Krigen havde ødelagt far. Men han fik kun en lille invalidepension, mens flygtningene hurtigt fik alt for meget. Derfor blev jeg også sur på alle flygtninge, ikke mindst på børnene. Flygtninge-familien, der boede over for os, havde en søn. Og han ville gerne lege med mig. Han spurgte derfor høfligt. Men vi var jo sure på alle de her flygtninge, så jeg svarede meget frækt og uforskammet, at jeg ihvertfald ikke legede med flygtninge. Derefter gik jeg hjem og fortalte det til mine forældre. De så skrækslagne på mig og mente, jeg burde skamme mig. Det kunne jeg ikke forstå – for når mine forældre skældte ud på flygtningene, havde jeg vel også lov til det! Dog tænkte jeg senere over problemet og mindedes den tid, hvor de andre skældte mig ud for at være »Speckdäne«.

Vi beundrede, ja nærmest tilbad alt, der havde med DANMARK at gøre. Lærerne, sundhedsplejersken og præsten blev vores forbilleder: deres væremåde, talemåde og deres måde at indrette sig og pynte deres stuer på, prægede os mere, end de kunne ane. Alt godt og lyst var dansk, alt mørkt og trist var tysk i vores barnetro: det skabte skel mellem naboer og kammerater. Dengang. Uffe hin spage, Holger Danske og den danske kongefamilie blev identiske med vores præst, skoleleder, sundhedsplejerske og ferieværter.

Jeg er opvokset i et meget gæstfrit hjem: der kom mange gæster fra Danmark hjemme hos os. De fandt altid frem til vort hus, fordi der stod et dannebrog-flag i vinduet. Det har altid været småt med penge hjemme hos os. Far var på grund af sit handicap ofte syg og arbejdsløs, men gav aldrig op. Vi udnyttede alle ture, vi tog på, til at finde planter til haven. Selvfølgelig var det forbudt at tage træer i skoven, men det afholdt ikke far fra at tage et hist og

Vort hus: »Sandgang« nr. 3

her: så ethvert træ i den nyerhvervede have havde sin historie. Far mente også, vi skulle have en flagstang. Og da vi jo ikke måtte hejse DANNEBROG, malede han de sydslesvigske løver på en gul vimpel. Og fra da af markerede vi vore festdage ved at hejse vort flag - mens naboerne undrende så til.

Dagen oprandt, da vi kunne tage vores Ejder-skole i brug. Sikken festdag for forældre og børn: der blev holdt taler, vi stod med DANNEBORG uden for skolen. Måtte ikke rulle flaget ud, vi skulle holde det sådan, så man ikke kunne se, det var DANNEBROG. Selvfølgelig tog blæsten fat. Og vi gav slip. Nej, hvor dejligt et syn for os – dog ikke for de tyske naboer og politiet, der stod ude på gaden. »Fahne rein!«, kommanderede politifolkene. Og vi blev nødt til at rulle vores fane sammen igen: meget, meget langsomt. I vort sind levede dette pragtfulde syn imidlertid videre. Og inderst inde vidste vi, vi altid ville lade DANNEBROG veje frit: gøre det, blæsten havde hjulpet os til.

Nu havde vi altså vores egen, »rigtige« danske skole. Vi deltes op i »rigtige« klasser, hvor borde, bænke og vægge ikke knirkede længere. Og når folk spurgte, hvilken skole, vi gik på, svarede vi stolt: Ejder-skolen. Der kom flere elever til. Og vi fik også flere lærere, som alle blev modtaget med stor nysgerrighed: de kom jo fra DANMARK.

Disse lærere gjorde en gevaldig indsats: ikke nok med, de underviste om formiddagen, de tog såmænd fat i alle ender og kanter. Ikke mindst inden for ungdomsarbejdet var lærerne utroligt aktive.

Vi blev ikke særligt dygtige spejdere – men var derimod lykkelige over sammenholdet mellem børn og voksne. Også, selv om uniformerne gjorde nogle forældre lidt urolige. Man skældte os ud, hvor end vi dukkede op i Rendsborg: vi kaldtes for Hitlerjugend. Og en del forældre bukkede under for trykket og tog børnene ud af troppen. Min tro på alt dansk var dog så klippefast, at ingen kunne rokke ved den. Imidlertid havde jeg en oplevelse, der næsten fik min tro på Gud til at styrte i grus.

Jeg ejede en kat, verdens bedste selvfølgelig. Den blev syg. Og mor aflivede den, mens jeg var i skole. Den var der ikke mere, da jeg kom hjem. Mor sagde, den var død. At det var hende, der havde aflivet den, kunne jeg ikke fatte. Jeg græd og græd i timevis. Den eftermiddag skulle jeg til spejdermøde og der bede fadervor. Jeg ville simpelthen ikke tro på Gud mere. Ikke, når han tillod, mor slog min kat ihjel. Jeg ville ikke være spejder mere, hvis jeg under de betingelser skulle bede fadervor til tropsmøderne.

Tropslederen opdagede min nød. Og vi fik en meget god samtale sammen. Jeg har aldrig glemt den eftermiddag. Bagefter kørte hun mig hjem. Og vi talte med mine forældre. Hun var også lærer på Ejder-skolen og dansk.

Når vi fik gæster derhjemme, blev vi børn først fodret med fedtemadder i køkkenet, før alle gik til bords – for at vi ikke skulle snuppe pålægget fra gæsterne, der jo altid havde en masse at snakke om med mine forældre. Pålæg var noget, vi kun somme tider fik råd til. Det kunne gæsterne jo ikke vide, så vi børn skulle være mætte, inden vi tog af det mere spændende bord. Lærerne, der kom hjemme hos os, fik jo heller aldrig at vide, at de jordbær, de fik, var vores første og eneste. Højskolesangbogen kom altid frem. Og der blev sunget.

Mange voksne lærte dansk gennem højskolesangbogen. Dengang læste vi ikke Anders And. Men jeg tør sige, at højskolesangbogen var det samme for mig som Anders And for børn i dag. Alle de spændende folkesange var jo fortællinger, jeg kunne forstå. Nedenfor vores have ligger der en å, hvor jeg ofte legede Agnete og havmanden. Der lå min egen drømmeverden, som kun den kunne forstå, der også kendte sangene i højskolesangbogen.

Alle de unge lærere, der kom ned til os, gav mere, end de selv anede. De var ubelastede af krigens rædsler, løb leende ned i vores have og syntes bare, det hele var skønt. En ung lærer løb engang ud i regnvejret, fordi det var godt for hendes hår. En sådan ubekymrethed var mine forældre slet ikke vant til. Jeg fornemmer stadig den smittende livsglæde, de danske lærere kom med. Der lå noget i luften, jeg ikke kunne forklare, bare fornemme. Den samme fornemmelse havde jeg ved at læse de nordiske myter, som på en eller anden måde levede med i vores hverdag.

Gennem det nære forhold, vi havde til vores lærere, oplevede vi en dejlig skoletid. Jeg har altid været glad for min skole, selv om jeg ikke kunne regne. Jeg kunne ikke finde ud af det. Og det var synd for lærerne, der gjorde sig meget umage med at forklare mig matematikkens krinkelkroge. Jeg mindes

En lykkelig Anke. Elev i Ejder-Skolen

ikke, vi havde sprogvanskeligheder. Vi benyttede det danske sprog så meget, vi kunne. Vi ville vise, vi var danske. Og talte dansk sammen, lige så snart vi mødte hinanden. Også uden for skolen.

Da vi begyndte at gå til konfirmandforberedelse, indledtes et nyt livsafsnit for os. Vi blev ligesom lidt mere voksne i løbet af det år. Det var mange inspirerende timer, vi tilbragte i kirkebarakken samme med vores præst Jens Svendsen, der var en ny kilde at øse af. For mig var det nogen »rige« timer, jeg gik til. Svendsens måde at forkynde kristendommen på tiltalte os meget. Det var, som om der blev åbnet nye døre i vort sind for hver time, vi var sammen. Jeg nød det hver eneste gang.

Vores konfirmandforberedelse havde ikke ret meget tilfælles med den, vores tyske jævnaldrende fik hos den tyske præst. Vi lærte ikke så meget udenad, tværtimod: vi lærte at forstå, at arbejde videre med det, der blev fortalt. Selve

Min veninde og jeg på konfirmationsdagen

konfirmationen var også præget af noget, vi selv var med på. Desuden var vore kjoler hvide, de tyske derimod helt sorte.

Konfirmationen holdt vi uden far, da han lå på sygehuset. Mine plejeforældre var der, løverne blafrede lykkeligt i forårsblæsten. Og i dagens anledning plantede vi et æbletræ ude i haven. Også dengang var vi glade for de penge, vi fik i konfirmationsgave: jeg havde endda fået så mange, at der var råd til en cykel. Desværre kun en sort, almindelig damecykel. Ikke den, jeg ønskede mig – nemlig en grøn med sportsstyr.

Far lå på sygehus. Pengene, mine forældre havde sparet sammen, var sluppet op. Og mine konfirmationspenge rakte kun til den sorte cykel. Jeg var sur.

Hvis jeg ikke kunne få en grøn, ville jeg slet ingen have. Mor var i knibe. Når nu alle andre havde en grøn cykel med sportsstyr. Enden på det hele blev, at hun en tid tog et rengøringsjob. Mens jeg skulle hjælpe med at grave i haven. Men så fik jeg også den grønne cykel med sportsstyr. Cyklen var noget af det dyrebareste, jeg nogensinde havde ejet.

Far lå på sygehus. Men han skulle alligevel se den nye cykel. En sygeplejerske holdt imidlertid mor og mig tilbage, da vi søgte at bære cyklen op på værelset, far lå i. I stedet rykkede mor så hans seng hen til vinduet – så han kunne se mig og den nye cykel.

I mellemtiden var jeg ikke mere enebarn. Min tante – hende, der kunne læse kort – var død og efterlod sig en lille pige. Mine forældre tog hende med hjem til os. Og på den måde fik jeg en søster, der var to år yngre end jeg. Nu gik tre børn fra vores gade i dansk skole. Min kusine Almut var en vild krabat og var tit oppe at slås med gadens drenge. Først var jeg forfærdet. Men så sloges vi begge med de andre. Og det endte altid med, vi blev skældt ud for at være »Speckdänen«. Hjemme fortalte vi, alle andre råbte »Speckdänen« efter os, hvilket gav anledning til en del diskussioner med naboerne. Men rigtig sur på det har jeg aldrig været. For vi var jo ikke »Speckdänen«.

Problemer med mig selv og mit stærke danskprægede hjem fik jeg først for alvor, da jeg kom på den tyske Berufsschule (teknisk skole). Efter afsluttet mellemskoleeksamen begyndte jeg som forpraktikant i Ejder-skolens børnehaven – da jeg var overbevist om, jeg ville være børnehavelærer. Mine forældre var glade for, jeg så fortsat var under dansk indflydelse – idet andre, der skulle ud i det tyske erhvervsliv, langt fra altid havde det let. En del elever havde vanskeligt ved at finde en læreplads, fordi man ikke uden videre tog elever fra den danske skole. Afgangseleverne blev tit og ofte skuffede over at blive diskrimineret på den måde. Og deres børn savner vi i dag i vores danske skole.

Jeg var nødt til at gå i den tyske Berufsschule en gang om ugen – en meget stor omstilling. Nu begyndte der nemlig en indre kamp i mit sind: dansk – tysk. Omgangstonen i skolen var uvant for mig – da man ingen kontakt havde til lærerne. Distancen holdtes således via tiltaleformen »Sie« (De).

Første skoledag skulle vi fortælle, hvilken skole vi havde gået på. Vi var fire fra Ejder-skolen. Efter at den første havde nævnt den danske skole, spurgte læreren Fräulein Klatt, om der var flere af »den slags«. »Det kan De tro«, sagde jeg og rejste mig. »Aha«, sagde hun bare. Derefter skulle vi synge Slesvig-Holsten-sangen. Jeg kendte den ikke, heller ikke den tyske nationalsang. Og ville heller ikke have sunget sangene, hvis jeg havde kendt dem. Hun troede ikke på, der fandtes elever, som ikke kendte disse to »wunderbaren« sange.

Derpå stillede hun sig op ved siden af mig og slog takten med hånden på min skulder. Og hele klassen skulle synge dem om og om igen, indtil vi kunne sangene og sang med. Jeg ville ikke. Hun blev aldeles rasende og spurgte, hvorfor jeg var så stædig. Men min indstilling til disse sange fik mig til, ikke

at synge med. »Vi hører til det danske mindretal. Og vi synger ikke sangene hjemme hos os«, var mit svar. »Nu er vi ikke hjemme hos mor. Men i en tysk skole«, sagde hun så. »Ja desværre«, kom jeg til at svare. »De kender vist ikke Deres fædrelandshistorie«, mente hun dertil. Hvortil jeg replicerede: »Jo, men De kender den bestemt ikke!« Konsekvensen blev, at hun lod os skrive en stil om vores hjemstavn.

Nu vidste alle i klassen, hvem jeg var for en. Troede de. De mente, jeg var særlig oprørsk og valgte mig derfor til klasserepræsentant. At det, jeg sagde, lå langt dybere, havde de ikke fattet. Jeg skrev stilen. Meget omhyggeligt og med årstal i rigtig rækkefølge. Jeg skrev på livet løs om vor hjemstavns danske fortid, helt tilbage til Uffe på Ejder-øen gik jeg. Hun kiggede kun på de mange sider og tog det hele med hjem.

Da de andre elever fik deres stile tilbage, var min der ikke. Den havde hun givet videre til skolelederen – da det, jeg havde skrevet, jo var usandt og opspind. Mente hun. Derfor blev jeg bedt op til en samtale hos skolelederen, der spurgte mig, hvor jeg vidste alt det fra, jeg havde skrevet om i stilen. Han hørte på det, jeg fortalte ham om min skolegang, mit hjem og vore danske venner. Stilen ville han gerne have lov til at beholde. Der lå en mærkelig respekt om min person den dag i klassen. Det var første gang, jeg havde været nødt til at forsvare mit danske sindelag. Først da gik det op for mig, at vi virkelig følte os som danske i en tysk stat. Jeg var stolt over det. Men i min karakterbog stod der, jeg var »aufsätzig«: at jeg skabte uro i klassen med mine umodne synspunkter.

Nu kom jeg i konflikt med mor, der netop skældte mig ud for, jeg larmede – og for, at jeg virkede forstyrrende på undervisningen. Det skuffede mig: jeg havde jo kun forsvaret det, de havde gjort mig til hjemmefra. Ballade begge steder: jeg var parat til at hoppe lige ned i Ejderen. Så ked af det blev jeg. Heldigvis var det marts og temmelig køligt – så jeg nøjedes med at sidde ved Ejderens bred og 'gruble over min tilværelse'.

Nogle af mine tidligere danske kammerater mente, det nemmeste var at fortie vores danske skolegang, fordi det alligevel kun gav problemer. Jeg blev skuffet og fortørnet over deres holdning, forstod dem ikke. Men jeg kunne jo også sagtens, da der hjemme hos os ikke var meget vaklen. Og dertil kom, at jeg var forpraktikant i en dansk børnehave, senere skulle læse i Danmark og selvfølgelig tog imod alle de tilbud, Rendsborg-Bydelsdorf ungdomsforening havde at byde på: håndbold, spejderarbejde, amatørteater og hobbyaftener hos vores sundhedsplejerske fru Linnet.

Jeg var 16 og syntes, livet var herligt at leve: fyldt med udfordringer og spændende aktiviteter. Fru Linnet tog os med på weekend-kursus på Christianslyst, hvor vi mødte ligesindede og lærte en masse, der styrkede os i vor tro på alt dansk. Selvfølgelig havde jeg også tyske kammerater: de beundrede vort arbejde, da der dengang ikke fandtes tilsvarende tilbud fra tysk side. Det

var sikkert en af grundene til, vi var så mange. Og havde vi tyske kammerater med hjem, spurgte de, hvorfor der stod et dannebrog i vinduet, og hvorfor vi havde gået i dansk skole.

I begyndelsen var mine forældre meget skeptiske og sikkert også lidt bange for den nye tyske indflydelse, vore tyske venner bragte med ind i huset. Men de åbnede deres døre. Ofte sad vi endda en ti stykker i vores lille stue – og havde det altid meget rart. Vi snakkede meget og sang danske sange, selv om vores musikforståelse dengang i højere grad drejede sig om rock and roll og Elvis Presley end om højskolesangbogen. Sentensen 'Eidora romani terminus imperii' faldt ofte. Og de andre kaldte mig ikke for 'Speckdäne', men 'DÄNE –HALLO DÄNE'!!

Disse nye bekendtskaber gjorde, der ikke mere taltes så meget dansk i min omgangskreds – da det ukendte jo altid er betydeligt mere spændende end det kendte, der omgiver en til daglig. Ungdomsforeningens tilbud var pludselig ikke mere så tiltrækkende, som de tidligere havde været. En overgang følte jeg endda, mine tyske kammerater havde det langt bedre end jeg. De var nemlig fri for hele tiden at skulle vælge og forklare: de var simpelthen tyske. Og ikke andet. Det gik tilmed så vidt, at jeg – der stod midt inde i mit eget ungdomsoprør – følte, mine forældre var godt småborgerlige og snæversynede.

Tit hørte jeg mor sige: »Godt, hun snart skal på Jaruplund højskole, så hun kommer væk fra alt det tyske.« Jeg havde mange nye kammerater fra Rendsborg og omegn. Men ikke én fra Ejderskolen. Og det bekymrede mor og far. Derfor talte de nu ekstra meget dansk, når mine venner var hjemme hos os. Jeg syntes, det var idioti, mor og far provokerede på den måde – da mine venner jo ikke forstod det, der blev sagt.

Jeg gad ikke svare på flere dansk-tyske spørgsmål. Og lukkede derfor ekstra kraftigt op for RADIO LUXEMBOURG, der spillede de nyeste ROCKSANGE.

Godt, hun snart skal på Jaruplund højskole.

VINTEREN 1960/61: JARUPLUND HØJSKOLE

Mine forældre var glade ved tanken om, at nu skulle alt nok gå sin rette gang. Jeg kom væk fra de tyske kammerater og al den rock and roll fra Amerika. Jeg imødeså højskoleopholdet med spænding. Men så det også ganske nøgternt som et led i min uddannelse til børnehavelærer. Og mine venner i Rendsborg, dem skulle jeg da se, når jeg kom hjem på weekend. Kufferten var pakket med alt det, jeg havde købt. Forinden havde jeg dog tjent lidt ekstra ved at samle kartofler ude på en gård – et udbredt, men hårdt arbejde, vi brugte efterårsferien til. Pengene kunne man så købe en ekstra bluse eller nederdel for. Og når man skulle tage hul på et nyt livsafsnit, så ville man da også se så fin ud som muligt.

Det blev til nogle i alle henseender 'prægende' måneder. Spændende den

første tid, der blev brugt til at finde ud af alt og alle. Og dejlige Bøgh, af mange kaldt diktator. I mine øjne var og er han imidlertid stadig det menneske, jeg uden for mit hjem har lært mest af. Han har sået et utal af frøknorn og givet så meget inspiration, at der stadig er noget at tage af for mig. Blandt alle de nye ansigter, der fyldte mig med uro, opdagede jeg en gammel kending – en, jeg havde kendt fra utallige fester og ungdomsstævner: Willi fra Egernsførde. Gudskelov, et holdepunkt i den nye verden, jeg med mit højskoleophold vær trådt ind i.

Det lyder måske, som om jeg kom fra en ødegård og nu blev sat af i en hovedstad. Men tiden var jo en anden dengang: det var ikke nær alle, der havde bil – så vi kom ikke så meget rundt i Sydslesvig. Flensborg og Jaruplund var for mig ihvertfald langt væk fra Rendsborg. Derfor var det dejligt at se Willis kendte ansigt blandt alt det nye.

Næsten alle elever på Jaruplund højskole var sydslesvigere, der egentlig kun havde et for øje: nemlig læse videre i Danmark. Og det skulle vi vel forberedes på gennem højskoleopholdet.

Højskolen stod midt i en byggeperiode. Og det betød for os alle, vi måtte rykke tættere sammen. Vi kom hinanden ved. Jeg husker, opholdsstuen således brugtes både som undervisningslokale og spisestue. Det var en pakken frem og tilbage, mens der blev luftet ud. Jeg nød alt i den tid. Der var varmt på værelserne og varmt brusebad hver dag. Alene det var den rene luksus for mig, fordi vi hjemme hos os kun havde kakkelovne i stuerne og derfor altid skulle huske at lukke døren efter sig. Og fordi vi ikke havde varmt vand i hanerne derhjemme, skulle vandet altid varmes først. Dertil kom, at jeg også konstant blev konfronteret med problematikken dansk-tysk. På Jaruplund højskole var det intet problem: vi var og ville simpelthen være danske.

Undervisningen var alsidig. Alle fagene, undtagen de matematiske, tiltalte mig. Jeg følte mig som en svamp, der konstant sugede til sig af lærdom. Og tilværelsen var så udfyldt og lykkelig, at jeg ikke fik tid til at tænke på mine tidligere tyske kammerater. Når jeg var hjemme på weekend, havde jeg også alt for meget at fortælle og give videre af til familien. Så var hele familien samlet. Og mine forældre strålede af glæde: via min fortælling genoplevede de deres tid på Snoghøj gymnastikhøjskole. Det var derfor ikke så underligt, jeg blev ret så fanatisk dansk: kun, fordi mine tyske kammerater havde en anden politisk og national holdning end jeg, brød jeg med dem. Endnu 1960/61 troede jeg fuldt og fast på en grænseflytning ned til Ejderen, bare alle trak i samme hammel.

Midt i det hele blev Willi og jeg forelsket i hinanden, hvilket selvfølgelig gav hverdagen et ekstra gyldent skær. Kan man tænke sig noget dejligere: være 18, føle sig fuldstændig tryk og accepteret, få stillet opgaver, der skulle bearbejdes i fællesskab med en flok kammerater, blive holdt af – at kunne give og modtage. Og som skærmende ramme omkring denne lykke: Jaruplund højskole.

Jeg kan ikke forestille mig nogen bedre måde at blive voksen på.

Mælken skulle hver aften hentes af eleverne på Røhsminde: så vi afsted med slæde og mælkejunger i klare vinteraftener. En pragtfuld tur, efter at have siddet på skolebænken hele dagen. Det gik efter tur, så alle havde chance for at komme afsted. Men Bøgh holdt øje med, at de, der 'var blevet et par', ikke kom afsted sammen. Mange har sidenhen fortalt, de følte det som indblanding i privatsfæren. Man kan dog også sige, det var et personligt ansvar, han følte over for eleverne og deres forældre. At det var derfor, han sådan passede på os.

Bøgh forstod at vække ord til dåd – at vække vores interesse for former og farver. Van Gogh blev derved ikke bare noget, man hørte om i kunsttimerne; han faktisk levede blandt os. Bøgh kunne finde på, midt om natten at hive os ud af sengen og vise os stjernerne. Astronomi blev på den måde ikke bare noget, vi kendte fra bøgerne – men noget, vi selv oplevede på vores egen krop. Bøghs begejstring var så smittende som fåresyge.

Musikken har jeg altid haft et følelsesmæssigt nært forhold til. Musikundervisningen blev igennem Kæthe da også til noget helt specielt. Vi sad selvfølgelig i opholdsstuen, rundt omkring på gulvet, bordene eller lænestolene og lod os drage af musikken.

Det var ganske enkelt lykken, bare at være til og få lov til at opleve alt dette sammen med andre. Det hændte, jeg i en lykkens rus løb ned til søen. En tidlig morgen før morgensangen var naturen overtrukket med rimfrost, søen vågnede. Og alt omkring mig begyndte at glitre. Jeg blev så betaget af al den skønhed, at jeg glemte morgensangen og kom for sent til timerne. Undskyldte mig med, det var af lutter lykke. Enkelte grinede, Bøgh smilede bare. Jeg tror, han forstod, hvad jeg mente.

'Store Bøgh' kunne ingen rigtig svare igen, det måtte andre lærere så stå for: lidt unfair, men sådan er det jo. Det er ofte svært at leve side om side med et så stærkt menneske som Bøgh. Jeg beundrer Ingrid for det!

En dejlig forårsdag i marts øvede vi os i provokation: vi gad ikke gå ind til undervisningen efter et solfyldt frikvarter. De fleste af os elever blev bare siddende nede ved søen, efter at det havde ringet ind til timen. Læreren kom og spurgte, hvad det skulle betyde. »Det betyder, vi hellere vil sidde herude«, svarede vi og blev siddende. Derpå tog læreren hjem til Flensborg. Pludselig stod Bøgh i døren. Og hans ansigtsudtryk fik ham til at vokse to meter. Mindst. Alle fik udleveret haveredskaber. Og så var det bare med at komme igang. Vi ville jo gerne være ude – så værsgod at tage fat. Jeg blev sat til at 'finde' ukrudt under de stikkende rosenbuske. Da jeg beklagede mig over alle de tjørne i arme og hænder, mente Bøgh: »En, der kan grine så højt og så meget, han kan vel også grine af et par hundrede tjørnestik.« Da vi var blevet færdige henimod aften og Bøgh tilfreds med arbejdet, sagde han, at nu havde vi tjent 100 DM til vores rejsekasse. Vi skulle jo på studierejse til Holland. Sådan var Bøgh.

Selve rejsen blev til en uforglemmelig oplevelse, da vi var blevet godt forberedt på de hollandske malere: bl.a. Vermeer, Rembrandt og van Gogh. Alt det vi så og oplevede, var nyt for os – men gennem Bøgghs gode rejseforberedelse ikke ukendt.

De 10 DM, mor havde tiltænkt mig, fik jeg først efter at være kommet tilbage til Jaruplund. Og sko havde jeg kun et par af, som jeg havde fået til fødselsdag af min kusine. Skoene var faktisk for små, men vi elever skiftedes til at gå i dem, indtil de passede. Sådan da. Under hele rejsen talte vi ikke et ord tysk: vi var jo danske. Vi mærkede tydeligt, vi var betydeligt mere vellidt som danske end som tyske elever. Hjemme på højskolen blev vi modtaget af 'køkkenet' og Ingrid – og fik en dejlig varm middag, selv om det var næsten nat.

Med rejsens afslutning var også vores dage på Jaruplund højskole talte. En forældredag. En udstilling. Og afsted. Jeg havde hugget skiltet med HØJSKOLEN på. Det havde tyskerne utallige gange smidt i vejgrøften, så derfor tog jeg det bare med op på skolen en aften og lagde det under sengen. På afskedsdagen ville jeg pakke det ned i min kuffert. Men desværre stod så Bøgh – som så tit uventet – midt i døren. Pinligt, for jeg havde jo ladet alle de andre i den tro, tyskerne nok havde taget skiltet. Jeg fik da lov til at beholde det, da det skulle hænge i vores have hjemme i Rendsborg. Afskedens time var kommet: meget vemodig tog jeg hjem igen.

At udbyttet af højskoleopholdet har været stort, mærker jeg den dag i dag: der er stadig noget at tage af. Alle de frøkorn, der blev sået, har slået rødder og vokser stadig.

Jaruplund højskole er i mellemtiden blevet en flot institution. Alene værelserne er blevet større og har fået eget badeværelse. Jeg synes, det var mange gode samtaler, vi fik os ude i det fælles vaskerum. Man fik sig en sludder, mens man ventede på, det blev ens tur under bruseren. Undervisningslokalerne har de moderniseret. Og der er kommet flere lokaliteter til. Men lærer eleverne mere nu, er højskoleopholdet noget andet nu end dengang, hvor vi levede under trange kår?

SOMMEREN 1961: RØDDING HØJSKOLE

Efter opholdet på Jaruplund højskole varede det et godt stykke tid, inden jeg kom ned på jorden igen. Det var så uendeligt mange tanker, der skulle fordøj- es. Jeg savnede Willi og de andre kammerater, lærerne, Bøgghs inspirerende foredrag og i det hele taget samværet med andre. De to måneder derhjemme i Rendsborg, inden jeg begyndte på Rødding højskole, udnyttede jeg til vide- reuddannelse i min tidligere børnehave. Og for at tjene lidt, selvfølgelig. Alt og alle blev betragtet med nye øjne, selv børnene i børnehaven forekom mig at være andre børn. Det var især børn fra socialt dårligt stillede hjem, der gik i den danske børnehave i Rendsborg. Nu forstod jeg pludselig meget bedre

deres situation. Og fornemmede derfor tydeligt glæden ved arbejdet med børnene.

Jeg følte mig nært knyttet til mit hjem og kom igen godt ud af det med mine forældre. Vi havde fundet tråden igen: højskolen. Mine tyske kammerater kom stadig i hjemmet – men jeg syntes, de var temmelig overfladiske. Det passer nok ikke helt: melodien var bare blevet væk. Egentlig ville jeg gerne have været på Askov højskole, men Bøgh sagde rent ud: »Det er du ikke moden nok til.« Han havde ret. Jeg var godt klar over, jeg alt for ofte lod mig rive med af stemninger og følelser. Askov ville nok have været en lidt for stor mundfuld for mig. Vi var to piger fra Sydslesvig, der tog på Rødding højskole. Ud over mig var det Bente fra Flensborg, som jeg kendte fra Jaruplund højskole – så vi var gamle kendinge.

Vi tog afsted sammen og var meget spændt på, hvordan det ville gå. Vi havde jo begge været feriebørn i Danmark, mens vi i de næste måneder skulle bo i landet. Vi betragtede ikke Danmark som udland. Vi følte os jo som danske, selv om vi havde tysk pas.

Det var en strålende sommerdag, da vi sammen med andre elever slæbte vore kuffeter ind på skolegården. Hvide bygninger: gamle, ældre og nye. Og dannebrog, der hilste os velkommen. Forstanderparret Mette og Arne Fog Pedersen tog imod med åbne arme. Hvor alt dog virkede stort og lyst på mig. Efter at have pakket ud og indrettet os lidt, gjort nogle bekendtskaber her og der, mødtes vi til eftermiddagskaffen. Den samme dirrende uro ved at se på så mange nye ansigter som dengang på Jaruplund højskole.

I det hele taget sammenlignede vi ustandseligt med højskolen i Jaruplund. Engang blev det en af eleverne for meget, han sagde: »Jappelund, Jappelund, altid Jappelund! Hvad fanden er det for noget!« Vi var faktisk målløse over, ingen vidste, hvad Jaruplund højskole var for noget. For os var det verdens navle. Der var forskel på de to højskoler. Andre havde fortalt om al den frihed, man havde på højskolerne i Danmark. At man selv bestemte, hvor meget man gad bestille. Hvad man ville gå til. Og hvornår man gik i seng. På Jaruplund var der altid en af lærerne, der kom og sagde god nat.

FRIHED er et godt ord, hvis man forstår det rigtigt. Jeg er overbevist om, dem jeg snakkede med, ikke fattede en brik af det.

FRIHEDEN bestod i, vi selv lagde vores timeplan. I første omgang tog jeg så mange fag, at dagen ikke havde timer nok. Ikke, fordi jeg var særlig flittig, det har jeg aldrig været. Der var bare så meget, der lokkede mig, at jeg ikke kunne få nok. Der var ingen, der kom og sagde, at nu skulle vi i seng. Men det er selvfølgelig også noget, man selv finder ud af efterhånden.

Der var også forskel på elevflokkene. På Jaruplund højskole havde eleverne kun et for øje: uddannelsen i Danmark. Her på Rødding højskole havde folk mange forskellige grunde til at tage et ophold. Der var da også en del interessante elever. Vi blev ikke rystet så fast sammen som på Jaruplund. Men vi

havde da mere albuerum.

Nu var Jaruplund højskole jo som omtalt midt inde i en byggeperiode – mens Rødding højskole stod færdig med gymnastiksal, foredragssal, vinterhave og meget mere. Nu hørte vi musik gennem flere højttalere og sad på blåpolstrede bænke i et musiklokale. Beethovens femte kan jeg dog stadig bedst lide at høre på gulvet ved siden af radiatoren. Som på Jaruplund. Et af mine fag var dansk litteratur. Meget af litteraturen forekom mig velkendt. Og jeg mindedes de samtaler, der i min barndom blev ført mellem gæsterne fra Danmark og mine forældre. Senere fortalte mor, det var studiekredse.

Om aftenen sad vi i opholdsstuen ved kaminen og nød hinandens selskab. Højskolesangbogen var altid med. En aften hørte jeg en elev snakke om 'hende tyskeren'. Endnu kendte vi ikke hinanden så godt, at vi vidste, hvor de forskellige kom fra, så jeg så mig omkring. Er der mon nogen fra Hamburg her? »Det er sgu dig, jeg mener«, sagde han. »Jeg er da ikke tysker«, svarede jeg. »Jamen, du er da heller ikke dansk«, replicerede han. Og så kom der en diskussion ud af det. Den varede flere dage, med mellemrum selvfølgelig. Jeg var dybt skuffet, såret. Jeg kunne ikke tage den indstilling. Jeg var da dansk.

Mit danmarksbillede var stadig det, vi troede på som børn. Jeg begyndte at tvivle på mig selv. Enkelte elever kaldte mig fortsat for 'tysker', måske var det også bare drilleri, slet ikke ondt ment. Sikkert var jeg også fanatisk dansk – men det gjorde mig så inderligt ked af det, når jeg blev kaldt 'tysker'. Igen var det ingen selvfølge at være danske for os. Det gjorde os en erfaring rigere. Det var nemlig heller ingen selvfølge, man i Danmark vidste noget om Sydslesvig. Og 'vores' Danmark: det så heller ikke sådan ud, som vi havde forestillet os det.

Nu er Rødding højskole jo en udpræget grænselandshøjskole. Og gennem Arne Fog Pedersens historiske foredrag fik alle elever en omfattende viden om grænselandsforhold. Derved blev vi efterhånden accepteret som danske. Og jeg blev bedt om at redegøre for den aktuelle situation så langt imod syd i Sydslesvig som i Rendsborg. Derefter blev der ikke sagt 'tysker' til mig mere. Desuden havde jeg truet med at smide mit pas i kaminen, hvis der bare var en, der sagde 'tysker' igen.

Jeg tænkte meget over, hvor forskellige vi mennesker dog var. Og hvor meget man tager sin opdragelse til sig. Og på, hvor meget jeg var blevet opdraget til at se et ganske bestemt billede af Sydslesvig. Og kun det. Engang talte vi om krig og krigens følger. Og jeg nævnte, far var blevet såret og nu var krigsinvalid. »Hvilken krig?«, blev der spurgt. Kunne det virkelig være sandt, at ingen havde haft føling med krigen?

Bentes bror var kun 16, da han blev sendt ud i anden verdenskrig. Det eneste, forældrene fik tilbage af ham, var en pibe og et par andre små ejendele. Gennem hele vores opvækst havde krigen og dens gru fulgt os som en ganske naturlig ting. Alle vores jævnaldrende havde et eller flere familiemedlemmer,

der var brændemærket af krigen. At den enes far kun havde en arm og den andens kun et ben, anså vi egentlig ikke for noget handicap. Det kom simpelthen af krigen.

Efter at de store diskussioner omkring os to 'alligevel-ikke-tyskere' var overstået, og efter at vi sådan nogenlunde havde affundet os med, vi alligevel ikke var så danske, som vi havde troet, følte vi os hjemme og deltog i undervisningen på lige fod med de andre. Der var jo konstant nok at tage af.

Jeg tror, mange unge sydslesvigere, der dengang tog på højskole i Danmark, følte sig rodløse, fordi de hjemmefra var opdraget til at føle sig som danske – mens de i Danmark blev regnet for tyskere. Og så tror jeg, mange hernede fra Sydslesvig følte et stort økonomisk savn. Vore familier ville ikke have været i stand til at sende os på højskole uden Dansk Skoleforening for Sydslesvigs økonomiske hjælp. Eller uden pengene fra de legater, vi fik. Tysk uddannelsesstøtte kunne jeg jo ikke få. Far havde således fået at vide, at havde jeg læst i Storbritannien eller Frankrig, så havde jeg fået støtte. Men en videreuddannelse i Danmark var ikke »bundesgefördert«. Der var intet at gøre. Far blev bitter. Og jeg fik ingen penge. Da vi ankom til banegården i Rødding i sin tid, beundrede vi de andres fine, store kufferter – mens vi bare stod der med gemene papkufferter. Til tider følte vi os endda som nogle, der nassede på det danske samfund. Og derfor bare havde at være taknemmelige.

Jeg var meget glad for Rødding højskole. Jeg var lykkelig og tog imod hver dag som en gave. Ofte spurgte jeg mig selv, hvorfor jeg følte den glæde over næsten alt og alle. Hvem gav mig alt det? Var jeg opdraget til at føle taknemmelighed og glæde? Var det, fordi mine forældre havde lidt stor sorg og så oplevede deres ophold på Snoghøj gymnastikhøjskole som en gave fra Danmark? Havde den glæde sat sig spor i mit sind?

Det var ikke sådan, jeg hele tiden vandrede på lyserøde skyer, der var da også problemer. Men alt var overskueligt og trygt. Vi kunne tale sammen og klare problemerne, lærere og elever i fællesskab. Givetvis var vi også mere naive dengang, vi unge. Vi tog ikke verdenssituationen så alvorligt, som unge gør det i dag. Det var nok en fejl – men det gjorde godt, som efterkrigsbarn at møde så afslappet en atmosfære.

Vi tog på studietur til Sydslesvig. En mærkelig oplevelse: jeg følte mig som gæst i mit eget hjem. Jeg opdagede, jeg ikke følte mig som sydslesviger – men som dansk. Begyndte jeg at tabe identitet? Vi gik rundt i Slesvig. Men jeg følte det ikke som en del af min hjemstav. De tyske lyde omkring mig lød fremmede. Vi var ude på Danevirke og inde på Gottorp slot. Og jeg betragtede disse så velkendte steder med øjne og sanser, som om jeg så og følte dem for første gang. Mit hjem lå kun 30 km derfra – men det føltes, som om det var meget længere væk. Mine forældre havde hverken bil eller telefon, så jeg kunne ikke kontakte dem. Flere gange fik jeg spørgsmålet stillet: kender du det? Her er du da hjemme. Ja, jeg burde være hjemme her – men alt forekom

mig på en ubeskrivelig måde anderledes. Jeg var glad for at komme tilbage til højskolen i Danmark igen.

Hvad var der sket? Min hjemstavn var da den samme. Og egentlig skulle jeg da netop nu vise, jeg ikke var tysker. Jeg burde da have været stolt over alle de historiske minder fra vor danske fortid. Nu var beviserne da for hånden: de danske skoler, børnehaver og det danske kulturliv i Sydslesvig. Det slog mig, jeg følte Sydslesvig som en belastning. Allerhelst ville jeg have gemt mig bag Danmark.

Jeg opdagede, jeg aldrig nogensinde havde følt mig som sydslesviger – men ene og alene som dansk. Alle idealerne fandtes i Danmark, al uddannelse foregik i Danmark. Det, at have en læreplads eller være i huset i Danmark, blev glorificeret i den grad, at det regnedes for meget mere end at blive hjemme i Sydslesvig. Det gjorde, at mange sydslesvigere flyttede til Danmark og aldrig kom hjem igen. Igennem hele skoletiden, via ferierejserne og den gode kontakt til ferieværterne blev Danmark simpelthen sagen. Mange kom kun hjem på korte besøg. Og vi følte det, som om de efterhånden havde fået glorie på – bare, fordi de var flyttet til Danmark. De tog den danske kultur til sig som deres, men gav intet af den til Sydslesvig. Forældrene var stolte: deres børn var nu danske, virkeligt danske.

Vi har da også vore egne sydslesvigske særpræg. Dem så vi bare ikke, lige så snart vi var dukket under i Danmark. Man havde jo indprentet os, hvor skønt Danmark var. Vi havde alle oplevet det – men vi skulle da vel ikke glemme vor egen identitet!!

Højskoleopholdet var forbi. Heller ikke jeg ville hjem så hurtigt, så jeg blev på Rødding højskole som køkkenhjælp en fjorten dages tid endnu – mens der kørtes et kursus for hørehæmmede ældre. Det gav mig lejlighed til at møde et handicap, jeg ikke tidligere havde kendt til. Så var også den tid forbi. Og nu skulle der tages afsked. Det var svært. Jeg følte et stik i hjertet, da jeg kørte over grænsen. Og den tyske tolder sagde: »Paß, bitte.«

Far og mor var glade for atter at have mig hjemme. Jeg fandt da også melodien igen og følte mig stærkt knyttet til vor præst Jens Svendsen. Jeg nød hans prædiken, i hvilken der altid kunne findes et lille stykke fra Rødding højskole. For evigt.

1961-62: FREMTIDEN SKIMTES MIDT I DAGLIGDAGEN

For at kunne blive optaget på børnehaveseminariet, skulle man have været et år i huset hos en familie med børn. Jeg må ærligt indrømme, det ikke lige var sagen for mig at skulle skrubbe gulve og lufte madrasser. Desuden var børnene egentlig for gamle det første sted, jeg fik plads. Jeg stak af, sådan næsten da. Far blev meget skuffet, for sådan noget gjorde man ikke, når man var i huset hos en kendt dansk familie i Sydslesvig.

Jeg fandt en ny plads i huset i Danmark: i Frederikssund på Sjælland – og

lærte nu en helt anden slags danskhed at kende. Her blev der snakket forretninger og skatteforhold – men man var ikke særlig stolt over at være dansker. I stedet beundredes det flittige og nidkære Tyskland. Familien var dygtige forretningsfolk, som havde en stor omgangskreds. Og jeg lærte en masse om madlavning, anretninger, borddækning og om, hvordan man organiserer det huslige arbejde, uden at det bliver alt for kedeligt. Det var et godt år, som gav utroligt meget. Men mærkeligt var det, ikke at skulle »gå til noget«. Jeg, der var blevet opflasket med foreningsliv, fandt det i starten ganske afslappende. Men senere var det, som om jeg ledte efter noget, jeg ikke kunne finde. Jeg følte mig da hjemme her og blev »lånt« ud til venner og bekendte, når der skulle arrangeres fest eller passes børn. Sydslesvig blev der imidlertid næsten aldrig talt om. Jeg var pigen i huset, med familie i Danmark – men som ellers kom fra »syd for grænsen« og havde gået i dansk skole. Egentlig var det rart at slippe for al den sydslesvigsnak.

Mens jeg var hjemme på en kort ferie, skulle jeg møde oppe på Dansk Skoleforening for Sydslesvigs kontor i Flensborg til en snak om optagelse på Åbenrå børnehaveseminarium. Far kørte på en trehjulet »invalidévogn«, en slags motorcykel uden tag – en »Hutschenfiedel«, som vi kaldte den. Jeg kan ikke huske, hvorfor – men den så bare sådan ud. Nu skulle jeg jo til Flensborg på denne »Hutschenfiedel«, der ikke kørte mere end 30. Vi kørte gennem vort Sydslesvig og gjorde holdt ved alle de historiske mindesmærker. Enkelte gange strejkede »Hutschenfiedel« – så far måtte rense tændrøret og jeg skubbe den i gang igen.

Da vi nåede Flensborg, ville den ikke mere, så jeg tog bussen ind til skoleforeningen. Det var noget meget afgørende for mig, den tur – mere, end skoledirektøren kunne ane. Jeg traskede ikke bare ind på kontoret, men vandrede faktisk igennem hele Sydslesvigs historie for at nå ind til samtalen.

Far var næsten blevet færdig med at reparere »Hutschenfiedel«, da jeg kom tilbage: det var drivremmen, der var gået sig en tur. Efter at have skubbet motorcyklen i gang, vendte vi næsen hjemad.

Jeg glemmer aldrig den tur med »Hutschenfiedel«: 60 km til Flensborg – 60 tilbage til Rendsborg. Der var ingen hastværk. Vi kunne tale sammen, mens bilisterne hastede forbi, vendte sig om efter vort køretøj og fik sig et billigt grin. Jeg vinkede og følte mig kongeligt tilpas. Ikke mindst, fordi min uddannelse nu tog form og fremtiden derfor var til at overskue. Mine forældre søgte tysk uddannelsesstøtte til mig, da de stadigvæk sad meget hårdt i det rent økonomisk, og far jo var krigsinvalid. Men de fik afslag, da min uddannelse ikke var »bundesgefördert«. Far havde fået arbejde som maler på Ejderkaseren og fik endelig lov til at føle sig som et helt menneske. Han havde nemlig ofte været arbejdsløs eller fået anvist arbejde, han egentlig ikke kunne klare på grund af sit handicap. Men han ville arbejde og for intet i verden vise, han var handicappet. Forfatteren Thomas Olesen Løkken – der var mors og fars

Snoghøj

ven – gav engang far det råd, altid at læne sig op ad en mur eller lignende, da hans ene ben var så meget kortere. Det råd fulgte far. Men jeg troede, det var for at støtte sig og ikke for at gemme sit handicap. Han sagde ofte: »To generationer er blevet ødelagt i kamp for en stat, de ikke følte noget for. Men staten gør intet for os krigsofre. Den fortsætter kun med at demoralisere os.«

Mor tog arbejde som rengøringskone: hos tyske officersfamilier, hvor hun skurede gange for 5 DM i timen. Det skabte underlige konflikter, når hun kom hjem og fortalte far, hvor »fint« disse tyske officersdamer havde det. Mor var meget dygtig til at sy, så efterhånden syede hun også selskabskjoler til de tyske damer. Hver gang de kom i vort hjem for at prøve en kjole, der var ved at blive til, havde mor sørget for, Dannebrog var placeret, så ingen kunne undgå at se det. Ofte gik damerne hjem og havde fået historieundervisning – mens mor satte nåle i kjolen, bød på kaffe og fortalte om vores Ejderskole. Om, hvorfor vi gik der. Og om, hvorfor vi var danske. De tyske damer skulle dog gerne være ude af huset, inden far kom hjem fra jobbet. Han var ikke så glad for, mor havde det arbejde for officerskonerne. Selv om hun egentlig havde fortjent en medalje for den oplysning, hun spredte. Jeg skulle engang passe børn hos en af de familier og hørte, at jeg var »hende den danske tysker«. AHA!

Vores naboer og venner fik smør på brødet hver dag. De drak fløde i kaffen, rigtig kaffe. Og de spiste franskbrød. Faderen, »onkel Sposso«, arbejdede på Carlshütte. Han var aldrig arbejdsløs og tog engang en hel dåse salmiakpastiller med til deres pige. De købte deres møbler: en lampe, der lyste som bjergkrystal, en kombineret radio og pladespiller, man kunne lægge ti plader på. Og

de havde råd til at lave æggelikør. Alt samme rige barndoms minder: det var nemlig ting, vi ikke havde.

Alle vores møbler havde vi fået foræret. Og lamperne, pæne lamper, dem havde far lavet. Lige sådan med reolen. En pladespiller havde vi også, men den var fra før krigen. Også en radio. Og det hele i et fint skab, far også selv havde lavet. Mine forældre fik først nye – helt nye – møbler, efter at jeg var blevet færdig som børnehavelærer.

Af og til havde far også noget med hjem til mig: en pose lakridser, han havde købt, fordi han havde sparet buspenge ved at cykle til arbejde. Lykken var: at lave en »overraskelsespose« til ham. En pose, der indeholdt frugt og grønt, plukket i vores have: ærter, gulerødder, ribs, solbær, kirsebær og æbler. Om aftenen plukkede jeg sådan en pose, som far så fik med på arbejde.

Trods pengemangel har jeg altid følt, der var noget særlig rigt over vort hjem – en helt speciel glæde over alt det, mine forældre havde nået sammen med familier og venner i Danmark. Mine forældre holdt aldrig fri i den forstand, at de tog ud på rejser. Men derimod havde vi sommeren igennem besøg af gæster fra Danmark. Og næsten alle havde en plante med til haven. Far og mor tog til Snoghøj gymnastikhøjskole – og kom tilbage med glæde, ny visdom og planter: små skud, der voksede sig store på Sandgang 3 i Rendsborg.

1962-64: ÅBENRÅ BØRNEHAVESEMINARIUM

Jeg »voksede« også, modnedes – og begyndte så på Åbenrå børnehaveseminarium i sommeren 1962. Ikke nok med det, jeg havde også lært en ung mand at kende: soldat, født i Wiesbaden – og meldt sig som frivillig til militæret i Rendsborg. Det var ikke det, mine forældre havde opdraget mig til, slet ikke. Deres store håb var, jeg skulle glemme ham, mens jeg gik på seminariet i Danmark.

Jeg glemte ham ikke, tværtimod: vi forlovede os i min seminaritid. Det var en mærkelig fornemmelse den juleaften, han bad mine forældre om »min hånd«. De svarede knap nok – men græd, og far gik ned i kælderen for at hente noget. Jeg blev meget ked af det, fordi jeg var stensikker på, han var den mand, jeg gerne ville dele alt med. Vi havde lange samtaler, far, mor og mig – mest dog mor og mig. Hun var helt sikker på, vi ikke ville passe sammen. Men sagen var afgjort – for os unge!

Uddannelsen var interessant – og jeg var glad for at være på børnehaveseminariet. Vi var fire sydslesvigere, der alle fritoges for danskundervisningen – nok, fordi vi havde arbejdet meget mere bevidst med sproget end de fleste andre. For os var dansk jo ikke noget selvfølgeligt sprog. Jeg fandt venner for livet – indtil nu da! Der var heller ikke meget snak om vores tyske statsborgerskab: vi sad jo alle i samme båd, i Sønderjylland – og alle stiledede efter at blive børnehavepædagoger. Men stadig følte jeg mig som dansker og ikke som sydslesviger!

I det praktiske børnehave-arbejde havde vi det lidt lettere end de fleste (rigs)danske studerende – tror jeg, fordi vi hernede fra var vant til mere disciplin. Fra min forpraktikanttid var jeg vant til at arbejde med 45 børn – holde 45 børn i ro ved at fortælle og synge. Grupperne i Danmark var mindre og børnene fik lov til at gøre mere. Jeg var forbavset over alt det, børnene måtte: det kunne der slet ikke være tale om hernede. Mine forældre lyttede spændt, hver gang jeg kom hjem på weekend – men de havde svært ved at skulle dele mig med min forlovede: tyskeren. Jeg havde kun et par sko, der skulle repareres næsten hver gang, jeg kom hjem. Min forlovede forærede mig et par sko, så jeg havde to par. Og til jul fik jeg en frakke. Mine forældre kunne ikke acceptere det. Han var tysker. Og de håbede stadigvæk, jeg fandt noget bedre i Danmark. Min forlovede gjorde alt for at gøre dem tilpas: han lærte dansk, lærte at lytte til og forstå mine forældres standpunkter. Men det tog en del år, inden han var nået ind til dem.

De to år på seminariet fløj afsted. Mine bedste fag var de psykologiske og pædagogiske – fordi man igennem dem lærte at forstå, hvorfor og hvordan tingene hang sammen. Jeg var ikke i tvivl om, jeg ville hjem til Sydslesvig – for inderst inde troede jeg stadigvæk på, den dansk-tyske grænse ville kunne flyttes ned til Ejderen, bare vi i det daglige selv gjorde noget for det. Kun derfor kunne mit helt store ønske om at blive børnehavelærer på et stort passagerskib ikke realiseres. Jeg havde jo en studiegæld, der skulle betales tilbage. Og en forlovet, jeg også ville være sammen med. Dertil en familie, der gerne ville have mig tilbage til Sydslesvig. Og så stod der en stilling og ventede på mig ved Ejder-skolens børnehave.

1964-67: RENDSBORG – ASKFELT

Efter endt uddannelse tog jeg så hjem til Rendsborg og blev efter et par måneder sendt til Askfelt børnehave, hvor de manglede en leder.

Der var fest på Sandgang 3, da jeg kom hjem. Og stolte, det var mor og far: løverne blafrede da også godt tilfredse deroppe på flagstangen. Nu holdt mor endelig op med at gøre rent hos andre. Det, hun havde arbejdet for: min uddannelse, var jo nået. Derfor købte jeg for min første løn et køleskab til mine forældre samt en paraply og taske til mig selv. Det var helt fantastisk – en dejlig fornemmelse.

Mens jeg havde været på seminarium, var der sket meget på Rendsborg-kanten. Jeg havde jo foreningslivet dernede på afstand – men efter at være vendt hjem opdagede jeg, at Ejderstriden havde splittet mindretallet lokalt.

Jeg havde ikke oplevet begyndelsen til dette drama og fattede ikke, at de mennesker, der havde præget min barndom og ungdom, pludselig skulle være på »den forkerte side«.

Jeg beundrede professor Hansen-Larsens store indsats, for uden ham havde vi aldrig fået Ejder-skolen og de andre danske skoler syd for den »38. bredde-

grad« – heller ikke børnehaverne. At hans indsats nu skulle ødelægges (mine forældres mening!) af netop de mennesker, jeg havde haft som forbillede i så mange år, kunne jeg ikke forstå. Jeg fik jo heller ikke rigtig forklaret »den anden sides« holdning.

Alt dansk var simpelthen splittet. Og arbejdet i de forskellige kredse led meget, åbenbart til stor glæde for tyskerne. Det endte med en stor familiekonflikt, da jeg gerne ville vies af pastor Svendsen, som jeg altid har holdt meget af. Mine forældre sagde, det ikke kunne gå an, de nærmest slog i bordet: NEJ! Det kostede tårer fra min side. Selv skolelederen for Aksfelt danske skole, Jacob Kruse Jensen, søgte at hjælpe mig – men til ingen nytte. Og jeg ville ikke risikere, mine forældre nægtede at deltage i mit bryllup – for brudgommen var jo heller ikke rigtig efter deres smag. Ihvertfald ikke lige det, de havde forventet.

Jeg fik stilling som leder af Askfelt danske børnehave, der var oprette i 1962 af Ejderindsamlingens midler. Skolen derimod – der var fra 1949 – lededes af Jacob Kruse Jensen, der var ansat under Dansk Skoleforening for Sydslesvig. Det var en spændende opgave – men som de fleste andre steder i Sydslesvig forventede folk, man deltog aktivt i ungdomsarbejdet. Det var ikke noget problem for mig, da Kruse Jensen gjorde en indsats langt ud over det normale: så jeg kunne slet ikke andet end være med.

Med stillingen fulgte en lille lejlighed. Bare sådan flytte sammen, det »gjorde man ikke« sådan et lille sted ude på landet, så brylluppet stod den 19. februar 1965. Og vi blev viet af pastor Andersen fra Slesvig i forsamlingshuset Askfelthus. Askfelthus var finansieret af Ejderindsamlingen og givet til mindretallet i Askfelt.

Kruse Jensen havde pyntet salen sammen med skole- og børnehavebørnene. Skolebussen havde kørt alle ungerne og deres forældre sammen – og hele vielsen måtte vente, fordi en lille pige ikke kunne finde sine blomster, som så nogle andre skulle hjælpe med at finde. Det var en pragtfuld – og meget typisk sydslesvigsk ceremoni: på dansk og tysk – og så forældrenes plattysk. Indimellem altid et par små barnestemmer, der lige skulle vise bruden, de også var der. Siden da har nogen ment: ikke engang en rigtig kirke. Absolut ingen kirke har for mig været skønnere end netop gymnastiksalen i Askfelt, pyntet af de stedlige danske. Der lå så mange hænders og hjerters arbejde bag den vielse – så jeg aldrig ville have troet, at løftet, vi gav hinanden, ikke holdt.

Mange år senere fik jeg at vide, at også pastor Andersen havde været i en slem situation – fordi han jo var præst for menigheden i Slesvig og omegn. Og Askelt jo hørte under Rendsborg og omegns menighed, hvor Svendsen var præst.

Vi boede i Askfelt i to år, så fik jeg tilbudt en lederstilling i Vestermølle. Her var der en lille børnehave, knyttet til skolen – og her havde man brug for en skolebuschauffør og pedel. Vi søgte begge stillinger. Og fik dem. Nu var vi så

begge ansat under Ejder-indsamlingen – min mand som kombineret pedel og skolebuschauffør, og jeg som leder af Ragnhild-børnehaven.

Vestermølle var dengang et meget »særpræget« sted, hvor landsbyen stadig håbede, skolen og børnehaven snart lukkede. Ikke engang jeg troede, jeg ville være her om 16 år! For folk i landsbyen var vi »die Dänen«. Og dem gjorde man bedst i at ignorere. Sådan opfattede jeg det dengang. Men nu tror jeg også, min indstilling har været forkert. Jeg følte mig som dansker – og ville inderst inde ikke have mere end nødvendigt med mine tyske naboer at gøre.

Vi levede som på en lille, øde ø: den danske skole, den danske børnehave og den danske forening. Alt det, der foregik uden for øen, følte jeg ikke vedkom mig. Og det kan ikke være rigtigt!!

EFTER 1967: VESTERMØLLE

– 15 år i Vestermølle

– 15 år i det sydligste Sydslesvig

– 15 år i den sydligste børnehave

Ofte fatter jeg ikke, der er gået så mange år – men når jeg ser på min søn, er der ingen tvivl: hans højde og alder beviser det. Mine Vestermølle-børnehavebørn er nu unge, voksne mennesker – nogle kommer endda stadig her i børnehaven og føler sig hjemme, fordi tingene står, som de altid har gjort. – 15 lange og alligevel korte år

Jeg blev skilt efter fem års ægteskab. Jeg tabte melodien – og fandt den igen. Stadig i Vestermølle. Jeg ville flytte – men blev alligevel.

Meget har ændret sig de sidste 15 år. Da jeg kom 1967, fandtes der gamle SSF- og SSV-medlemmer – der endnu levede i håbet om Sydslesvigs genforening med Danmark. Vi havde mange børn i både skole og børnehave. Vi kunne samle mange af vore egne til fest og foredrag. Vi havde mange elever, der kom fra socialt dårligt stillede hjem.

Nu er vi ganske få i både børnehave, skole og SSF – og endnu færre i SSV. SSV har nemlig kun to medlemmer i Vestermølle – men ved komunal- og landdagsvalgene får partiet omkring 30 stemmer hver gang. Hvem er det, der giver SSV deres stemmer? Jeg ville gerne i kontakt med dem – men de viser ikke åbent, hvem de er. Jeg har hørt en samtale, hvor der blev sagt – at man kunne lide os, fordi vi var anderledes. Ja, vel nok danske: forstående og venlige over for alle – altså ikke tyske: derfor stemte vedkommende SSV. Og ikke kun på grund af Sydslesvigsk Vælgerforenings alsidige partiprogram.

En valgnat, hvor jeg selv var på hotel Flensborghus i Flensborg – for, sammen med venner at vente på, Karl Otto Meyer kom tilbage fra Kiel. Ja, der jublede man på kroen i Vestermølle: »Hurra, Anke Werner hat die FDP überrundet!« Mangen en af de tilstedeværende har sikkert selv stemt på SSV – men derfra og så til at stå op og sige: »Jeg stemmer på SSV«, er der utroligt langt til her i Vestermølle.

For 15 år siden boede vi i Vestermølle – nu lever vi her. Vi har fine kontakter til naboerne – også til vores tyske kolleger her i Vestermølle: det var utænkeligt i 67. Til skolefester gik eleverne fra den tyske skole i optog forbi vores – og hver gang de kom forbi, spillede de tyske nationalsange. Vestermølle skoles leder Marianne Grip skyndte sig så at flage med dannebrog ud af vinduet – for derved at vise, hvor vi stod rent nationalt.

Mange gad dengang ikke hilse på os – men nu respekteres vi. Man kan lide os og beundrer vort arbejde, endda åbenlyst. Men midt i al den venlighed – må vi hele tiden passe på ikke at miste kuløren. Vi skulle nødtigt blandes så meget, så der slet intet blev tilbage af os. Et SSV-bestyrelsesmedlem foreslog engang et samarbejde med »Schleswig-Hosteinischer Heimatbund« – at arrangere en fest i fællesskab, for så da ihvertfald at kunne få salen fyldt. Jeg var ved at synke i grus – men sligt kan altså foreslås i Vestermølle.

Man kan blive knust, man kan føle en byrde så tung, at den næsten synes umulig at bære – og man kan blive så skuffet, at man kun ønskede sig en lille arbejdsplads, langt væk fra Sydslesvig. Eller ønske sig en stilling i en stor børnehave. Og ikke være børnehaveleder eller formand for noget – bare have tid til sig selv. Tid til at lytte til og opleve musik samt til at male og arbejde med ler og naturmaterialer. Overskud til, bare at være Anke.

Men så cykler jeg ud i mosen og sætter mig på en stille plet – og er bare til. Så vender modet tilbage – og så ved jeg, hvor jeg hører hjemme: i Vestermølle. Jeg har fundet min identitet: jeg er sydslesviger. Det har taget en del år at finde frem til den, fordi jeg faktisk mente, jeg var »danskere end danskerne«. Men der tog jeg gevaldigt fejl. Jeg er og bliver sydslesviger.

Det var underligt, da jeg som formand for Ejder-skolens skolekreds stod på den anden side af talerstolen – men faktisk stadig følte mig hjemme blandt eleverne. Det var dejligt at være med til at støtte en spejdertrop i Rendsborg – og det var højtideligt, da min søn Finn blev konfirmeret i den samme danske kirke, jeg altid har følt mig hjemme i. Man fristedes til at tro, alt gentager sig – at alt er vedblevet at være det, det var engang. Men det er ikke korrekt.

Vi elever beundrede i den grad alt det danske – at vi glemte eller ville glemme, hvem vi var. Vi var ikke sydslesvigere – vi var danske børn, mente vi. Det var ganske enkelt et led i vores opdragelse. Vi legede ikke med tyske børn.

Nu står danske og tyske ikke mere så stejlt over for hinanden. Flertalsbefolkningen er holdt op med at se ned på en, der går i dansk skole eller stemmer på SSV. Ingen bliver mere kaldt »Speckdäne« eller »Vaterlandsverräter«. Spejderne er stolte over at være sydslesvigske spejdere, de tager gerne til Danmark på lejr. Men de føler sig som sydslesvigere. Og vore sydslesvigske konfirmander går heller ikke mere alle i hvide kjoler – som vi piger gjorde dengang, for at vise, vi var danske konfirmander. Vore konfirmander er glade for det frie, fortrolige forhold, de har til deres præst – noget, man ikke kender ret meget til i tyske kredse.

Vores børn bliver ikke i den grad diskrimineret – som mange af os blev på grund af vores skolegang. Jeg håber ikke, nogen bliver tvunget til at fortie deres danske skolegang – som nogle af mine kammerater gjorde. Vi har al mulig grund til at være stolte over vore skoler og børnehaver – og ikke mindst over at være sydslesvigere. Og det med al den knas i geledderne, det nu engang indebærer. Engang troede jeg, en sydslesviger var en sydslesviger – at vi alle havde samme mål og indstilling. Omsider har jeg dog fundet ud af, hvor forskellige vi er – så forskellige, at vi gang på gang træder hinanden over tærne.

På et kursus – et af de mange, engagerede sydslesvigere går til – spurgte en ældre dame mig, hvorfor vi i grunden altid fór fra det ene møde til det andet. Jeg havde ikke noget svar – men har ofte tænkt over spørgsmålet. Hvorfor er nogle få hernede i det sydligste Sydslesvig egentlig med i så meget? Det er de samme navne, der evigt dukker op i bestyrelserne: selv sidder jeg i ni og går til alt for mange møder. »Lad være med at engagere dig så meget«, siger Finn – og så er han allerede godt på vej til at gøre det samme! Holder vi kunstigt liv i noget?

Hvornår er det bedst at lade en forening sove hen?

Hvor mange tillidshverv kan men læsse på en og samme person? Børnehavebørnenes og skole-elevernes forældre er SSF-medlemmer. Fordi vi kræver det?

En lærer bliver opfordret til at tale tysk til et forældremøde! Jeg bliver skældt ud, fordi jeg bruger SSV-servietter i børnehaven! En forælder siger: »Wir sind doch deutsch!«

Det kan ske i Vestermølle!!!

Jeg ved, jeg skal ud i mosen mange gange endnu!!

At være sydslesviger i Vestermølle er sikkert noget helt andet end at være det i Flensborg. I Vestermølle hører det til sjældenhederne at møde en, man kan tale dansk med. Der er kun børnehaven og skolen. Forældrene går til danskursus – men derfra og til at føre en samtale på dansk, dertil er der milevidt. Så er det rart at »tage til noget« i Rendsborg – hvor jeg finder sammen med kolleger, for også endeligt engang igen at snakke dansk.

Bor man så langt »sydpå« og i en så lille landsby som Vestermølle – kan man ikke bare tale dansk, hvor man nu har lyst. Naboerne skal jo kunne forstå, hvad man siger – og de er tyske. Men de er naboer – og dem er det nu rarest at have et godt forhold til. Hvordan skal de ellers få indblik i mindretallets færden – når vi bruger et sprog, de ikke kan forstå? Foredragene i SSF holdes på dansk og på tysk – i realiteten dog mere på tysk end på dansk. Hvad nytter det, medlemmer hører et foredrag, de alligevel ikke fatter noget af, fordi de ikke kan dansk? Folk har også for travlt: de tager sig ikke den tid, det tager for virkelig at komme ind i det danske sprog.

I min barndom lærte forældrene sproget af kærlighed til en fælles sag og ønskedrøm: de drømte om en genforening med Danmark, at den dansk/tyske

grænse blev flyttet ned til Ejderen. Nu lærer forældrene dansk, fordi de vil følge med i børnenes skolegang. Vi lærte dansk af vore forældre – nu lærer forældrene det af børnene. Det er næsten altid børnehaven og skolen, folk i første omgang interesserer sig for – først derpå melder de sig så ind i SSF og SSV.

Mange siger sikkert: hvor meget dansk er der egentligt tilbage så langt mod syd i Sydslesvig? Et spørgsmål, jeg stiller mig selv hver dag. Arbejdet kan nemlig ikke sammenlignes med det, vore forældre gjorde. På en måde havde de det meget lettere: der var »kampånd« i årene efter Tysklands militære nederlag i 1945. Og vi børn kunne sige, tyskerne var »slemme« – så det var da en selvfølge, man ikke ville høre til dem. Men hellere ville være danske.

Nu har vi søde og flinke tyske naboer – de er ikke »slemme« mere, de skarpe fronter er også filet af i dag. Men skal vi give op – fordi mindretallet hernede ikke er dansk nok mere?

Hvorfor bliver jeg her?

Jeg har venner her – min søn siger, det er verdens bedste sted at bo. Det er en hjertesag for mig at blive her. For at kunne (over)leve som dansk så langt mod syd i Sydslesvig, er jeg imidlertid nødt til at tro: at bare jeg stikker fingeren langt nok ned i jorden – så er der tale om gammel, dansk jord!! Det er mit eksistensgrundlag, derfor er jeg pisket til at tro på det.

Biografiske skitser

SYDSLESVIGSKE PERSONER, DER OMTALES FLERE STEDER I BOGEN

W. L. ANDRESEN (1885-1983)

Wilhelm Ludwig Andresen blev efter den første verdenskrig en engageret fortaler og skribent for den nordfrisisk kultur og pennfører for den danske sag i Sydslesvig. Han var født i Kating (Ejdersted). Efter endt uddannelse til typograf bosatte han sig i Berlin, hvor han var politisk aktiv for socialdemokratiet. Men han forlod partiet, da det i 1914 gik ind for krigskreditter. Fra 1916 til 1918 var han tysk soldat. Straks efter krigens afslutning flyttede han til Flensborg. Her deltog han på de dansksindedes side i afstemningskampen. Han blev medarbejder ved den dansksindede, men tyskskrevne avis »Der Schleswiger« i 1922. Et år senere var han medstifter af »Friesisch-Schleswigscher Verein« (som er forgænger til »Foriining for nationale Friiske«). W.L. Andresen udgav sammen med P. Lassen, Strukstrup, 21 numre af »Südschleswigsche Flugschriften« (1927-37). Nazisterne forbød i 1937 salget af hans lærebog i dansk – og i 1942 blev han offer for nazisternes berufsverbot. Nazitysklands nederlag i 1945 gav ham igen rig lejlighed til at arbejde for den frisisk-danske sag. W.L. Andresen blev medarbejder ved »Flensborg Avis«. Han skrev bogen »Dansk rejsning i Sydslesvig« (1948) og mellem 1958 og 1966 udgav han ti numre af »Das freie Südschleswig«, der efter 1968 efterfulgtes af ti numre »Das freie Nordfriesland«. Forholdene i Ejdersted før 1900 skildrer han i bogen »Besøk bi ole Frünn« (1981) (Besøg hos gamle venner). I 1985 udkom hans selvbiografi »Tachendi Jor Arbeit« (Firs års arbejde).

KATH. BOJLESEN (1891-1945)

Sygeplejerske Kathrine Bojlesen, der stammede fra Vardeegnen, kom i 1925 til Valsbøl for at dele arbejdet med Maren Sørensen. Når denne om sommeren var på »Børnenes Helsehjem« på Kelstrup strand ved Haderslev, overtog Kathrine Bojlesen hele arbejdet i Valsbøl, og det gjorde hun også, da Maren Sørensen i tiden fra 1940 til 1945 havde nazistisk forbud mod at komme til Sydslesvig.

Hendes virkeområde strakte sig fra Aventoft mod vest til Hanved vest for Flensborg og Fjorde mod syd. Også til tyske hjem blev både den ene og den anden af dem kaldt ud. De gjorde ikke forskel, når der var brug for hjælp. Sygeplejerskerne måtte langt omkring for at komme til dem, der trængte til støtte og opmuntring. Det var et slid at nå frem kilometer efter kilometer ad næsten ufremkommelige veje for at række en hjælpende hånd og yde både humanitær og national indsats.

HANS BRODERSEN (1866-1935)

Hans Brodersen var en dygtig og velhavende storbonde i Tarup i Adelby sogn. Den 1. verdenskrig fik ham til at fordybe sig i fortiden – og han gik grundigt til værks og nåede frem til den erkendelse, at både hans slægts og hans hjemstavns fortid var dansk.

Forud for folkeafstemningen i 1920 udnævnte Den internationale Kommission Hans

Brodersen til midlertidig landråd over den del af Flensborg amt, som faldt ind under 2. zone.

Afstemningsresultatet fik ingen indflydelse på det standpunkt, Hans Brodersen havde taget forinden. Han fortsatte sine historiske studier, knyttede forbindelser med nationale kredse nord for den nye grænse og deltog med levende interesse i det folkelige danske arbejde i Angel. I nær tilknytning til hans store gård blev der i 1926 oprettet en dansk privatskole i Tarup. Han gav den husly i en af gårdens tilbygninger. Til skolen føjedes der snart et dansk forsamlingshus, og man begyndte at holde danske gudstjerner samme sted.

Danskheden fik efterhånden albuenum i dette sogn – og det mærkedes alle vegne, at den tidligere landråd Hans Brodersen støttede det danske arbejde, og at han hjalp de danske småkårsfolk i og omkring Tarup.

Hans Brodersen var en selvfølgelig deltager i de faglige samvær, Landboforeningen for Flensborg og Omegn afholdt, og han var en regelmæssig gæst ved dyrskuer i Nord-slesvig. Hans store gård blev til et moderne dansk mønsterlandbrug med den bedste kvægbesætning i miles omkreds.

H. Brodersen, der blev foregangsmand for det danske arbejde, var en typisk repræsentant for de tysktalende og tysksindede sydslesvigere, der i afstemningstiden fandt tilbage til deres danske oprindelse, både sprogligt og kulturelt.

N. BØGH ANDERSEN (f. 1908)

Niels Bøgh Andersen er fiskersøn fra Aventoft i Sydslesvigs nordvestlige hjørne, og han fik en god sønderjysk arv med fra hjem og miljø. N. Bøgh Andersen besøgte Rens efterskole og Askov folkehøjskole, før han begyndte på Tønder seminarium. Han afsluttede sin uddannelse i 1929 og virkede derefter i to år som lærer ved københavnske kommuneskoler. 1931 blev han leder af den danske privatskole i Harreslev.

I april 1940 blev han indkaldt til tysk militærtjeneste. Han gjorde en stor del af felttoget mod øst med, før han kom til Frankrig, hvor han i august 1944 blev taget til fange af englænderne. Den 26. sept. 1945 vendte han hjem.

Fra 1946 til 1954 var han leder af den store danske kommuneskole i Flensborg Nord (efter 1949 den danske privatskole »Frederikshøj«), og fra 1954 til 1972 var han højskoleforstander i Jaruplund, hvor han ydede en inspirerende indsats.

Allerede før 1939 hørte Bøgh Andersen til de mest aktive blandt »Den Slesvigske Forening«s unge medlemmer. Hans store tid kom efter 1945. Han blev medlem af SSFs hovedbestyrelse i 1946, og tre år senere efterfulgte han Cornelius Hansen som formand. Formandsposten forlod han, da han blev forstander for Jaruplund folkehøjskole i 1954. Efter Hermann Tychsens død varetog han igen SSFs formandshvervet (marts 64-apr. 65) og var samtidig SSVs næstformand.

Bøgh Andersen udmærkede sig desuden som kommunalpolitiker. 1946-48 var han borgmester i Harreslev, og han var i en lang årrække valgt medlem af Flensborg amts »Kreistag« (amtsråd).

I tiåret efter krigen var Bøgh det danske Sydslesvigs førende folkeligt-nationale fortaler. Gang på gang formulerede han over for dansk offentlighed og danske politikere, men også over for den tyske modpart sydslesvigernes folkelige, nationale og demokratiske målsætning. Han var efterkrigstidens centrale politiske skikkelse i Sydslesvig, han var en opildnende taler og er en strålende fortæller.

Niels Bøgh Andersen: Fiskersøn fra Aventoft.(1974); *Feltdegn fra Harreslev Mark.* (1975); *Forstander på Jaruplund.* (1978); *Krigsdagbog.* (1981).

L.P. CHRISTENSEN (1882-1960)

Redaktør L.P. Christensens livsgerning var hans arbejde ved Flensborg Avis. Desuden blev hans arbejdsindsats som kommunalpolitiker og som medlem af Dansk Skoleforenings bestyrelse uvurderlig for den danske folkedel.

Lorenz Peter Christensen var født på en lille gård i Dalsgaard i Rinkenæs ved Flensborg fjord. Det var et udpræget grænselandssogn, hvori tyskheden i tiden før Nordslesvigs genforening havde et stærkt tag, men det var også et sogn, hvor gamle danske slægter – og til dem hørte L.P. Christensens forfædre – tog kampen op for at bevare dansk sprog og kultur.

Kun 16 år gammel og uden anden uddannelse end den, hans danske hjem og den tyske skole havde givet ham, kom L.P. Christensen i 1898 til Flensborg Avis.

Efter Jens Jessens død i 1906 overtog L.P. Christensen stillingen som redaktionssekretær.

Fra 1915 til 1918 måtte han gøre krigen med som tysk soldat.

Fra begyndelsen af 1921 var L.P. Christensen medlem af skoleforeningens bestyrelse og tog del i forhandlingerne med de tyske myndigheder i Flensborg, Slesvig og Berlin. Han blev i 1935 næstformand for skoleforeningen og var dens formand fra 1951 til sin død.

Den 4. maj 1924 blev L.P. Christensen sammen med seks andre danske valgt ind i Flensborgs byråd – og han blev i 1934 udnævnt til »Ratsherr«, fortsatte altså som den ene af de to danskere, der blev godtaget af nazisterne. Hans byrådsarbejde resulterede i, at det danske sprog efter 1926 fik lov til at lyde på byens teater. Han opnåede ikke alene tilladelsen til, at danske gæstespil kunne komme til Flensborg, men han ordnede også det krævende organisatoriske arbejde, der gik forud for disse teater- og balletaftener. Efter 1945 var L.P. Christensen rådmand og blev vicebyrådspræsident i 1955. Fra 1955 til sin død var han æresrådsmand.

Da Ernst Christiansen i 1940 efter nazistisk påbud fjernedes fra Flensborg Avis, trådte L.P. Christensen til som ansvarshavende redaktør. Det blev en hård tid, da de fleste af avisens medarbejdere var indkaldte, og da man fra tysk side lagde bladet alle mulige hindringer i vejen.

I 62 år virkede »L.P.« ved Flensborg Avis. Det var et arbejde under ofte utroligt vanskelige forhold. Men han klarede skærene med en enestående flid og energi.

Ved siden af sin egentlige gerning som bladmand har L.P. Christensen udgivet »Slesvig delt« (1922) og »Grænsebogen« (1923).

ERNST CHRISTIANSEN (1877-1941)

Ernst Christiansen var født i Vejbæk i den del af Flensborg amt, der ved Genforeningen kom til Danmark. I 1892 fik den 15-årige E. Christiansen arbejde på Flensborg Avis' kontor som korrekturlæser. Under Jens Jessens ledelse blev han en dygtig journalist og voksede ind i redaktionsarbejdet. J. Jessen prægede ham så stærkt, at E. Christiansens artikler i årene efter 1901 ofte opfattedes som skrevet af læremesteren. Efter Jessens død i 1906 blev E. Christiansen chefredaktør – og det lykkedes ham at løfte arven efter Jens Jessen, både journalistisk og politisk. I de 34 år, han ledede Flensborg Avis, formåede han at give bladet sit særlige præg som et nationalt grænseorgan, som man regnede med både i Sydslesvig og i Danmark.

I 1908 tog E. Christiansen initiativet til at få dannet en dansk foredragsforening i Flensborg. Under afstemningskampen efter 1. verdenskrig vendte han sig mod H.P. Hanssens og vælgerforeningens grænsepolitik. Ernst Christiansen ønskede en Sli-Daneverke-grænse. Hovedparten af det danske organisationsarbejde i anden og tredje zone hvilede i afstemningstiden på hans skuldre.

Efter grænsedragning i 1920 fortsatte han den nationale kamp. Han spillede en ledende rolle ved oprettelsen af »Den slesvigske Forening« og var dens første formand. (26.6.1920-4.1922). Han deltog i forhandlingerne med de tyske rigsmyndigheder for at opnå de i Weimar-forfatningen garanterede nationale Mindretalsrettigheder. På et mindretalspressetævne i Berlin i august 1923 fremhævede han som sin opfattelse, at hverken talmæssig overmagt, statslige magtmidler eller imperialistiske bestræbelser kan slukke selv en lille folkegruppes livsvilje. Den gror op af hjemstavns jord og fornyer i den stadig fremspirende ungdom svundne slægters arv og mod til at leve.

Han forsvarede danskheden i Sydslesvig mod alle tyske overgreb både i Weimartiden og især efter at nazisterne var kommet til magten.

Efter 1933 tvang den nazistiske presselovgivning bladet og dets redaktionsstab til at blive medlem af de nye (nazistiske) fagorganisationer, og selv om man blev fritaget for enkelte bestemmelser, var det meget svært at bringe bladets naturlige opgave og særlige interesser i overensstemmelse med lovens tyske fortolkning. I 1936 indledes der i henhold til den nazistiske presselov en retssag mod E. Christiansen for fornærmelse af Dr. Karl Alnor, professor ved lærerhøjskolen i Kiel, og den 1. juni 1940 ramtes Flensborg Avis selv af et forbud, som standsede udgivelsen for et tidsrum af 14 dage. Dette medførte ligeledes alvorlige konsekvenser for ledelsen: den 9. juli 1940 blev E. Christiansen af nazisterne fjernet fra posten som redaktør af Flensborg Avis, og han fik forbud mod at skrive. Dette magtbud udelukkede også hans medvirken i rent administrative forhold.

Ernst Christiansen døde i februar 1941. Hans liv havde været en uafbrudt kamp med forhold, der var mægtigere end han selv.

HERMANN CLAUSEN (1885-1962)

Hermann Clausens indsats var af politisk art – og betydelig. Han var født i Eggebæk i den sydlige del af det tidligere Flensborg amt. Bedsteforældrene talte sønderjysk og plattysk. Forældrene forstod sønderjysk og talte plattysk. Som barn talte Hermann Clausen plattysk og lærte højtysk. I 1912 gik han i de preussiske statsbaners tjeneste og kom til Nordslesvig (Bollerslev, Røde kro og Haderslev). Her oplevede han på nært hold den preussiske tvangspolitik mod alt dansk. Det var en lære, han aldrig glemte. I 1913 blev han forflyttet til Slesvig by.

Politisk hørte Hermann Clausen efter 1920 til socialdemokratiet. I afstemningstiden gik han stærkt imod de tyske påstande om, at landet var tysk til Kongeåen. Men da Slesvig by ikke hørte med til afstemningsområdet, tog han selv dengang ikke stilling til spørgsmålet dansk-tysk. Han blev hurtigt en førende skikkelse blandt byens arbejdere. I 1920 blev han valgt ind i Slesvigs byråd og i 1929, da han var blevet det lokale SPDs formand, fik han sæde i byens magistrat. Dette hverv nedlagde han igen i marts 1933 i protest mod den tvangsnazificering, der dengang blev sat i værk. Han trak sig tilbage fra politik, men var alligevel i magthavernes søgelys. I september 1944 arresteredes han i forbindelse med det mislykkede attentat mod Hitler, og han blev sendt til koncentrationslejren i Neuengamme, men blev løsladt efter en måneds tid, da man ingen beviser havde mod ham.

Ved Tysklands sammenbrud blev han igen rådmand i Slesvig, og i november 1945 udnævntes han af englænderne til byens borgmester. I marts 1946 blev han valgt. I tre meget vanskelige år varetog han denne byrdefulde opgave på en sådan måde, at også hans politiske modstandere udtalte deres uforbeholdne anerkendelse. Efter kommunevalget i oktober 1948 fik han ikke stemmer nok til igen at blive borgmester.

Hermann Clausen var formand for SPD i Slesvig by. Han krævede i 1945, at også socialdemokrater i Sydslesvig skulle kunne vedkende sig deres danske sindelag. Dette

krav mødte den mest forbitrede afvisning både fra partiledelsen i Kiel og fra partiets første formand Dr. Kurt Schumacher (Hannover). Efter at de flensborgske socialdemokrater havde oprettet SPF, og efter at det var de slesvigske socialdemokrater af militærregeringen blevet nægtet at danne et SPS, meldte Hermann Clausen sig ud af SPD. Ca. 90% af Slesvig bys socialdemokrater fulgte ham ind i SSF.

I 1947 blev Hermann Clausen som dansk kandidat valgt ind i den slesvig-holstenske landdag i Kiel, hvor han ofte ved siden af Samuel Münchow var den danske 6-mandsgruppens ordfører.

Han havde allerede i marts 1946 den opfattelse, at Sydslesvigs indlemmelse i Danmark ikke kunne gennemføres, og derfor var det hans mål at sikre de dansksindede sydslesvigeres rettigheder inden for den kommende vesttyske stat.

Ved forbundsdagsvalget den 14. august 1949 fik SSV 75.387 stemmer, nok til et tillægsmandat. Hermann Clausen blev den sydslesvigske taknemmelighedsrepræsentant i Bonn. Ophævelsen af 5% klausulen for Sydslesvigske Vælgerforenings vedkommende ved valg til forbundsdagen var hans største politiske indsats. Medlem af forbundsdagen var han til 1953, idet SSV ved valget samme år ikke fik stemmer nok.

Hermann Clausen blev formand for SSV i marts 1950 – og ved sin fratræden i 1956 udnævntes han til vælgerforeningens æresformand og deltog fortsat i landsstyrelsens møder.

Kort før sin død fik Hermann Clausen overrakt »Freiherr-vom-Stein-Medaille«. I over 40 år havde han, kun afbrudt af nazitiden, deltaget i det kommunalpolitiske arbejde. Som god demokrat havde han stillet sine evner og sin arbejdskraft til rådighed for almenvellet og ydet en uvurderlig indsats for Grænselandet.

Hermann Clausen: Der Aufbau der Demokratie in der Stadt Schleswig nach zwei Weltkrieg. Erinnerungen Udg. af Lorenz Rerup. Flensborg 1966

DIRK DIRKS (1901-1978)

Dirk Dirks stammede fra Diernes i Hoptrup sogn i »Nordslesvig«. Efter endt skolegang i kommuneskolerne i Diernes og Haderslev besøgte han indtil 1917 det tyske gymnasium i Haderslev og fortsatte derefter på byens seminarium. Han forlod dette i maj 1919 og lod sig optage på Jelling Statsseminarium. Efter Genforeningen vendte han tilbage til Haderslev Statsseminarium, hvorfra han dimitteredes i 1922. I omtrent et år havde han derefter ansættelse ved Haderslev kommunale skolevæsen. Den 1. april 1923 blev han ansat ved den danske privatskole i de såkaldte Tivolibygninger ved Søndergravene i Flensborg. Allerede fire måneder senere flyttede han til Duborg-skolen, og den 1. april 1934 udnævntes han til skolens inspektør.

Den 1. august 1946 overtog han rektorstillingen ved den danske »Ansgar-skole« i Slesvig by. Duborg-skolen deltes efter 1945, og rektor D. Dirks overtog ledelsen af den del, som flyttede ind i den gamle Tivoliskole. Her startede Christian-Paulsen-skolen i 1948, der under D. Dirks' ledelse udbyggedes til dansk mellem- og realskole. En ny skolebygning indviedes den 3. maj 1951.

I 1960 påtog D. Dirks sig desuden det krævende hverv at være distriktsskoleinspektør for de danske skoler i Flensborg og Sydtønder amter. I dette hverv fortsatte han til sin afgang i 1969.

Ved siden af denne betydningsfulde indsats indenfor det danske mindretalsskolevæsen i Sydslesvig deltog D. Dirks også i det folkelige arbejde. Det var navnlig spejderbevægelsen og kirken, der havde hans interesse. I mange år var han medlem af Den danske Menighedsplejes bestyrelse og af »Gamles Værn«. I 1941 valgtes han ind i det danske Menighedsråd i Flensborg.

HEINRICH DUGGEN (1873-1952)

Under afstemningskampen 1918-20 kaldtes der på alle danske kræfter. Heinrich Duggen, Harreslevmark, meldte sig straks. Han blev som den første danske repræsentant valgt ind i Flensborg amts »Kreistag« (amtsråd), og i Harreslev kommunalbestyrelse var han i adskillige år leder af den danske gruppe. Desuden blev han formand for Dansk Skoleforening i Landdistrikterne og formand for Den slesvigske Forenings 21. distrikt. Han spillede en væsentlig rolle ved oprettelsen af den danske kommuneskole-afdeling i Harreslev. Den 21. dec. 1920 stillede H. Duggen et andragende til kommunalbestyrelsen om indretning af en dansk afdeling ved den offentlige skole. Andragendet blev nedstemt. Derefter blev Duggens dagligstue brugt både som skolestue og som bibliotek. Først efter Reskriptet til ordningen af mindretals-skoleforholdene i Slesvig regerings-distrikts grænseområde af 13. febr. 1926 kunne der oprettes en offentlig dansk skole i Harreslev.

BERNHARD HANSEN (1893-1976)

Bernhard Hansen var fra 1945 til 1961 den centrale skikkelse i hele det danske kulturarbejde syd for grænsen.

Han var skipperør fra Thurø, tog studentereksamen og derpå fiskeskippereksamen, men bestemte sig så for at blive lærer og tog lærereksamen fra Odense i 1915. Derefter frekventerede han universitetskurser i Berlin, London og Oslo og gled efter denne omfattende uddannelse ind i praktisk lærervirksomhed i Nordsjælland. Men han forlod Gilleleje i 1922 for at være med til at drive dansk skole syd for Danmarks grænse. Han blev lærer ved »Tivoliskolen« i Flensborg (marts 1922-sept. 1922) og derefter ved Duborg-skolen til marts 1934, de sidste tre år som skolens inspektør. Han gik ind i arbejdet i dets mangfoldige former i skoletiden og udenfor, i danskundervisning for voksne og i spejderarbejdet, amatørteater og foredragsvirksomhed.

Han forlod Sydslesvig i 1934, da han blev leder af Mulernes legatskole i Odense. Allerede fire år senere var Bernhard Hansen igen engageret i det sydslesvigske arbejde, idet han blev Grænseforeningens konsulent for skole spørgsmål uden for det arbejdsområde, der henhørte under Dansk Skoleforening i Flensborg, d.v.s. skolearbejdet i Slesvig by og Tønning. Dette arbejde var organiseret i Dansk Skoleforening i Sydslesvig med godsejer Daniel Petersen, Vesterholt, som formand, og med cand. theol. Svend Johansen, Slesvig, Ansgar-skolens leder, som sekretær. Skole- og organisationsarbejdet udførtes under yderst vanskelige forhold. Der tilstræbtes en sammenlægning af de to skoleforeninger. Men i Skoleforeningen for Flensborg og Omegn mente man, at »sydslesvigerne« navnlig ved at starte en dansk skole i Tønning i 1935 var gået for vidt. I den sydlige skoleforening frygtede man derimod, at en sammenlægning af begge skoleforeninger ville medføre en begrænsning af de i forvejen beskedne udfoldelsesmuligheder sydover. Det blev nu Bernhard Hansens hovedopgave at formidle et fornuftigt samarbejde mellem de to skoleforeninger syd for grænsen – og vel navnlig mellem deres støttekredse nord for grænsen.

I 1937 blev Bernhard Hansen stadsskoleinspektør for Sønderborg bys kommunale skolevæsen. Efter dr. phil. Andreas Hanssens død vendte han den 1. april 1941 tilbage til Sydslesvig for at tiltræde stillingen som rektor ved Duborg-skolen og som konsulent for Dansk Skoleforening i Flensborg, men forinden måtte han nedlægge hvervet som Grænseforeningens skolekonsulent for Slesvig-Tønning-området.

Det blev tre trange år, der fulgte. Krigen var på sit højeste, nød og sorg herskede blandt de dansksindede sydslesvigerne, der var prisgivet nazisternes voldsregiment og udsat for krigens rædsler.

Befrielsen kom i maj 1945 – og med den kom det danske opbrud i Sydslesvig.

Omvæltningen var voldsom, de danske skolers elevtal voksede fra 500 til over 4.000 i tiden mellem maj 1945 og april 1946, 25 nye skoler begyndte deres virksomhed. Det var en tid, hvor der dagligt skulle handles. Men i spidsen for det danske skolearbejde stod en mand, der havde det nødvendige mod til at træffe ensomme beslutninger. Bernhard Hansen måtte slås for hver ny skole. Han var utrættelig i at overvinde reelle og formelle hindringer. Hans ihærdige indsats gjorde det umulige muligt. Han handlede hurtigt og på selvstændigt ansvar, havde fantasi og et næsten uudtømmeligt fond af kræfter – og han blev naturligvis udsat for megen kritik. Modstræbende britiske og tyske myndigheder klarede han med humør, bestemthed og med en urokkelig tro på netop dette arbejdes vidtrækkende og afgørende betydning for danskhedens fremtid i Sydslesvig.

I 1946 blev Bernhard Hansen frigjort fra Duborg-skolens rektorembede, og han kunne da som skoledirektør bruge alle sine evner og kræfter i hele Skoleforeningens arbejdsområde.

Bernhard Hansen trak sig tilbage i 1961. Da var der i Sydslesvig 82 danske skoler med over 4.500 elever og 36 børnehaver med over 1.000 børn.

Det danske skolearbejde i Sydslesvig hvilede efter 1945 på manges skuldre, men Bernhard Hansen bar nok den største byrde.

Bernhard Hansen: At sejle er nødvendigt ... I tjeneste. Flensborg 1971.

CORNELIUS HANSEN (1876-1955)

Cornelius Hansens navn er særlig knyttet til dansk skolearbejde i Sydslesvig.

Cornelius Hansen er født i Nørby i Åbenrå Amt. Hans vej kom til at gå fra et dansk gårdmandshjem på Løjt Land gennem den tyske skole og en grundig uddannelse i Åbenrå til videreuddannelse i Flensborg, Kiel og Lybæk. I 1904 grundlagde han i Flensborg firmaet Hansen & Co, der udviklede sig til en førende tekstilforretning i byen.

Cornelius Hansen valgtes i 1921 til formand for Dansk Skoleforening for Flensborg og Omegn, en krævende post, som han gang efter gang enstemmigt blev genvalgt til og beklædte til 1951. Ved sin tilbagetræden blev han valgt til æresformand.

Men også på andre områder påtog han sig betydningsfulde hverv. I 1924 valgtes han på de danske stemmer ind i Flensborg byråd, og han havde fra 1929 til 1933 sæde i magistraten. 1930-55 var han medlem af A/S Flensborg Avis' tilsynsråd, de sidste år var han dets formand. Fra 1937 til 1955 virkede han som formand for Union-Bankens tilsynsråd. 1937-46 var han formand for Det danske Fællesråd og 1946-49 beklædte han posten som formand for den nyoprettede Sydslesvigsk Forening. Efter 1945 var han i syv år vicepræsident for »Industrie- und Handelskammer« i Flensborg.

Sydslesvigs danske skolevæsen blev skabt under Cornelius Hansens formandskab i Skoleforeningen.

ANDREAS HANSSSEN (1879-1940)

Andreas Hanssen var Sydslesvigs danske skolers nyskaber efter 1920. Opbygningen af Duborg-skolen og organisationen af et dansk folkeskolevæsen for mindretallet syd for grænsen er knyttet til hans navn.

A. Hanssen er født den 4. marts 1879 i Keldby/Møn. Efter at have taget lærereksamen fra Vordingborg Seminarium 1898 blev han lærer i Hvejsel og i 1903 lærer i Lyngby. Fra 1906 til 1921 var han knyttet til Gentofte skolevæsen, en periode som forstander for ungdomsskolen og handelsskolen. Han fortsatte samtidig sin uddannelse og blev student i 1908, mag. art. i filosofi 1914 og 1915 dr. phil. på en afhandling om »Etikken og Evolutionslæren«. Han udførte i disse år et betydningsfuldt arbejde både i organisatorisk og pædagogisk henseende. Efter den første verdenskrigs afslutning blev han stærkt grebet af »Flensborg-bevægelsen«.

Den 1. august 1921 overtog han stillingen som rektor ved den nyoprettede danske realskole, Duborg-skolen, i Flensborg. Han blev denne skoles »skaber«. Som konsulent for dansk privatskolevæsen i egnen syd for grænsen fik han tillige den opgave at føre de små skoler i de mellemslesvigske landdistrikter, som det blev muligt at skabe efter 1926, ud i livet.

Han gik ind til et arbejde på bar bund, da alt dansk skolearbejde i Sydslesvig havde været udslettet i næsten 50 år. De talløse forhandlinger med skolemyndighederne i Flensborg og ikke mindre i Slesvig, hvor provinsregeringen havde til huse, og i Berlin krævede takt og bestemthed, tålmodighed og udholdenhed. Med stor myndighed overvandt han de vanskeligheder, der især efter 1933 tårnede sig op. Selve skolearbejdet stillede ligeledes store krav, idet eleverne kom fra socialt meget uensartede og sprogligt meget forskellige, rigsdansk- og sønderjysk-, plattysk- og højtysk-, ja endda frisisktalende hjem. Andreas Hanssen glemte aldrig, at hans virke lå inden for en fremmed stat. Han kendte skolens forpligtelser over for tysk sprog og kultur: »Vore børn skal ikke blot oplæres i at kunne dette sprog og helst kunne det til fuldkommenhed; for det må de med fuld ret som vordende borgere i det tyske rige kunne vente af os; men de skal også lære at agte dette sprog og ære de mangfoldige kulturgoder, det er bærer af«, fremhævede han igen og igen. For ham var den danske skole i Sydslesvig et dansk fristed, men med fuld loyalitet over for den tyske stat og med den særlige opgave at indleve sydslesvigske børn i dansk sprog og kultur.

Men der var mange andre vigtige kulturelle opgaver, som faldt ind under Dansk Skoleforenings og derved Andreas Hanssens virke. Der var børnehaverne i Flensborg og omegn.

Over 2.000 unge sydslesvigere blev i samme periode sendt på efter-, høj- eller fagskole i Danmark. Der blev hver vinter organiseret danskursus i en række af grænseegnens landsbyer. Andreas Hanssen inspirerede til, at tidligere elever vedligeholdte forbindelsen med deres skole gennem »Duborg-Samfundet«, og han holdt en lang række foredrag, både inden og uden for folkeuniversitetet.

Dr. phil. Andreas Hanssen, der i 1920'erne og 1930'erne bragte det danske skolearbejde i Flensborg og Mellemslesvig i faste rammer, døde den 17. november 1940.

J.N. JENSEN (1879-1962)

Jens Nielsen Jensen er født i Østerby, Daler sogn. Efter endt skolegang begyndte han ved landbruget, gik så over til mejerivæsenet, hvor han fik en alsidig uddannelse. Men det var som journalist, der tjente den danske sag i Sydslesvig, han blev kendt i grænselandet.

Omkring 1902-03 fik han sit første ophold på Askov. Mødet med højskoletanken blev en vækkelse for ham, han havde fundet sit ståsted. Han gik derefter på Testrup højskole, og her fik han lyst til at blive journalist og tog igen på Askov. Efter højskoletiden blev han ansat ved H.P. Hanssens avis »Hejmdal«, hvor han som referent fulgte den preussiske stats angreb på det danske arbejde. På samme tid begyndte han at holde foredrag i ungdoms- og gymnastikforeninger.

I 1908 kom han til »Flensborg Avis«. Avisens medarbejders virke var dengang ikke begrænset til journalistikken, men enhver søgte at gøre en indsats på det folkelige og politiske felt, og det gjorde J.N. Jensen også.

Den første verdenskrig afbrød dette arbejde; J.N. Jensen blev indkaldt i 1914. Det blev til fronttjeneste i nogle år, og på grund af et lazaretophold vendte han først hjem igen i foråret 1919.

Afstemmingsnederlaget i marts 1920 slog ham ikke ud. Med den sikre tro, at tyskerne engang ville tabe kampen om Slesvig, tog han igen fat på det nationale arbejde. Det blev

til et mangesidet virke.

J.N. Jensen var aktiv inden for Flensborg Ungdomsforening, som han var med til at stifte i 1919, i Landboforeningen for Flensborg og Omegn, som han havde særlige forudsætninger til at bistå med gode råd, og han redigerede ungdomsforeningens blad »Holger Danske«. J.N. Jensen var en af de hyppigste talere på de nationale møder rundt omkring i Nord- og Sydslesvig. Han samlede desuden de mere jævne folk til fest i foreningen »Ydun« (stiftet 1877), som han genoplivede, og hvis formand han var i flere årtier. I mange årtier var han desuden formand for Den slesvigske Forenings første distrikt i Flensborg.

Først i 1958 trak han sig tilbage fra avisen – efter 50 år ved bladet. Atter og atter brugte J.N. Jensen ordet »Det gælder sagen«. Han var med overalt i første række, uegennyttig og kun for »sagen«s skyld.

TAGE JESSEN (1898-1975)

Tage Jessen var søn af redaktør Jens Jessen (1854-1906), der var chefredaktør for og udgiver af Flensborg Avis og fra 1882 til sin død identisk med avisens navn. Fra 1901 var han sønderjydernes repræsentant på den tyske rigsdag.

Tage Jessen var født i Kollund ved Flensborg fjord. Han tog i 1917 studentereksamen fra det tyske gymnasium i Flensborg (i dag: Altes Gymnasium). Sin journalistiske uddannelse fik han ved Flensborg Avis. I afstemningstiden deltog han som redaktør ved det tyskskrevne danske blad »Unser Land«. Han nøjedes ikke med arbejdet ved bladet, men begyndte et juridisk studium ved Københavns universitet og blev cand. jur. i 1928. Derefter vendte han tilbage til Sydslesvig, blev igen knyttet til Flensborg Avis og indtrådte i bladets redaktion i 1930. Tage Jessen redigerede avisens politiske stof og behandlede især udenrigspolitiske spørgsmål, ikke mindst nordiske problemer, i fremragende oversigter.

Fra 1949 til 1958 var Tage Jessen chefredaktør for »Südschleswigsche Heimatzeitung«.

Den 13. august 1930 blev han valgt til formand for »Den slesvigske Forening« i Flensborg. Han formåede at føre foreningen intakt gennem nazitiden. Tage Jessen, der var berømt for sin politiske realitetssans, holdt foreningen uden for det indre-tyske opgør, fordi dette var mindretallet uvedkommende; han gennemførte mindretallets politik på de objektive magtforholds betingelser: gennem langvarige forhandlinger med nazimyndighederne lykkedes det ham, Ernst Christiansen og sekretær Frederik Petersen at bevare mindretallets kulturelle uafhængighed, og det lykkedes dem at opnå en række særrettigheder, som muliggjorde, at mindretallet kunne holde sig uden for det nazificerede tyske samfund. I september 1945 trak Tage Jessen sig tilbage fra formandshvervet. Han udnævntes til foreningens æresformand.

Tage Jessen var en stærkt benyttet taler på begge sider af grænsen. Han følte sig, har han selv sagt, syd for grænsen som slesviger, nord for grænsen som dansker. Hans styrke var, at han i sine bestemmelser af den politiske situation kunne sætte sig ind i sine nationale modstanderes tankegang.

SVEND JOHANNSEN (1903-1978)

Svend Johannsens navn er især knyttet til spejderarbejdet i Sydslesvig, til den danske skole i Slesvig by og til dansk virke i landet syd for grænsen. Sv. Johannsen var kendt for sin urokkelige overbevisning, at grænsekampen er kulturkamp, og at det danske ikke på længere sigt lader sig formidle gennem tysk sprog.

Sv. Johannsens hjem i Flensborg var dansksindet og dansktalende. Han præsterede allerede som 16-årig elev på en tysk højere realskole (danske skoler fandtes ikke i

Flensborg før 1920) at starte det sydslesvigske spejderkorps i foråret 1919. Som korpsets stifter og første chef kom han senere under navnet »Gamle Ravn« til at betyde meget for generationer af sydslesvigske spejdere af begge køn. Netop på grund af sit aktive spejderarbejde og sit danske sindelag blev han i 1920 relegeret fra den tyske »Oberrealschule« – og dermed udelukket fra al højere undervisning i Tyskland.

Sv. Johannsen tilbragte det følgende tiår i Danmark for at dygtiggøre sig til en gerning i Sydslesvig. I 1923 blev han student fra Haderslev katedralskole. Derefter læste han til præst i København og blev cand. theol. i januar 1930. I årene før 1939 var der imidlertid mere brug for lærere end præster i Sydslesvig, og han tog en supplerende læreruddannelse, som afsluttedes i 1932.

Den 1. august 1932 tiltrådte han et årsvikariat ved Duborg-skolen i Flensborg, og den 1. august 1933 udnævntes han til leder af den i november 1930 oprettede danske privatskole (Ansgar-skolen) i Slesvig. Han beklædte dette embede til 1964, da denne skole blev sammenlagt med Hjort Lorenzen-skolen, og så overtog han ledelsen af den. Fra 1954 til sin afsked i 1971 var Sv. Johannsen som distrikts-skoleinspektør tillige tilsynsførende med danske skoler i Sydslesvigs sydlige amter.

Sv. Johannsen havde altid sine meningers mod, og det kunne føre til store vanskeligheder under nazidiktaturet. I 1936 modtog han en skarp advarsel fra myndighederne i Berlin om at afholde sig fra al kritik. Efter at han i et privatbrev (!) havde kritiseret det nazistiske overfald på det neutrale Danmark, som Tyskland havde indgået en ikke-angrebspagt med, blev han arresteret den 29. maj 1940, fængslet og fra 21. sept. 1940 til 16. sept. 1941 af »Gestapo« indsat i KZ-lejren Sachsenhausen-Oranienburg. Efter KZ-opholdet fik han lov til at tage tilbage til Slesvig, hvor han kunne genoptage skoleleder-hvervet, men med forbud mod at forlade byen.

Efter Tysklands nederlag i 1945 blev der for alvor brug for Sv. Johannsen. I en lang årrække var han stærkt engageret i det politiske arbejde, bl.a. som Slesvigs viceborgmester 1945-48, byråds- og amtsrådsmedlem indtil 1964. I perioden 1948-49 var han landsformand for Sydslesvigsk Vælgerforening, SSFs amtsformand for Gottorp amt 1946-49 og 1954-57, chefredaktør for »Südschleswigsche Heimatzeitung« fra 9. okt. 1948 til 1. sept. 1949, og Sydslesvigs kirkeråd nød godt af hans arbejdskraft 1948-64. Mellem 1963 og 1967 varetog han præsidenthvervet i Den europæiske Folkegruppe Union (FUEV).

Fra han var dreng til sine sidste år havde Svend Johannsen det klare sigte med sit arbejde, at det daglige omgangssprog mellem Sydslesvigs danske skulle være dansk. Den kultur, fastslog han gang på gang, som er i overensstemmelse med grænsebefolkningens inderste væsen, vil uvægerligt vinde overhånd, og statsgrænsen har så godt som ingen betydning for kulturkampens bølgegang. Derfor er sydslesvigernes kamp et led i et uundgåeligt møde mellem dansk og tysk kultur: Sydslesvigerne skal ikke nøjes med at være dansksindede, men de skal også være dansktalende.

Svend Johannsen: Dagbogsoptegnelser og erindringer. 1. del 1939-1944. Gennem seks fængsler til koncentrationslejren Sachsenhausen-Oranienburg og internering i Slesvig. I: Flensborg Avis 19. okt. 1974 – 13. nov. 1974. – Dagbogsoptegnelser i uddrag. Erindringer 2. del april 1945 – december 1946. I: Flensborg Avis 14. nov. 1974 – 29. jan. 1975. – Mit sydslesvigske testamente. I: Sønderjysk Månedsskrift 1971, s. 271-77. – For alt hvad du har kært. I danskhedens tjeneste i Sydslesvig 1930-1945. Flensborg 1978.

NIELS KJEMS (1888-1975)

N. Kjems er født umiddelbart syd for Kongeåen på Kjemsgaard i Hygum sogn, hvor han oplevede den nationale spænding under fremmedherredømmet. Han var født statsløs, men fik tysk statsborgerret ved Optantkonventionen af 1907. Han besøgte Skibe-

lund efterskole og senere Askov og Vallekilde højskoler. Efter en uddannelse som privatlærer i Danmark blev han i 1912 ansat på Skibelund efterskole. I august 1914 skulle han have været på kursus på Statens Lærerhøjskole i Danmark. Krigen væltede imidlertid alle hans planer. Da krigen brød ud, blev han indkaldt og gjorde under hele krigen tjeneste på vestfronten.

Hjemvendt fra krigen giftede han sig i 1919 med Anna Lorenzen fra Ballum (f. 1893). To år senere rykkede de ind som lærerfolk i Skibelund, men sommeren 1922 kom de til Harreslev. Da N. Kjems forlod Nordslesvig, opterede han for Tyskland for at blive »sydslesviger«. Han valgte fuldt fællesskab med sydslesvigerne for at opnå deres forståelse – og for at være mere frit stillet under sit arbejde.

Niels og Anna Kjems var pionerer. De skabte nye rammer for en folkelig indsats i de sydslesvigske landdistrikter. Det faste udgangspunkt blev Harreslev, hvor man købte en tysk kro og indrettede den til dansk forsamlingshus. Niels Kjems sled de dårlige veje på cykel og fik som vandrelærer en undervisning i gang i Flensborg og Sydtønder amter, og han begyndte et dansk bogudlån. År ud og år ind søgte han ud til enligt boende dansksindede familier. Samtidig ledede han ungdomsforeningers møder, fester og udflugter. Dette arbejde bar frugt; den største del af efterkrigstidens fornyelser inden for den sydslesvigske lærerstab rekrutteredes fra disse små »kjemske« samfund syd for grænsen i årene før 1939.

Som tysk statsborger måtte N. Kjems igen trække i uniform under anden verdenskrig. I november 1944 blev han indkaldt, men slap dog med at deltage i krigsfangebevogtning i nærheden af Flensborg.

Tjenesten som dansk vandrelærer ophørte efter den tyske kapitulation. Niels Kjems begyndte et nyt arbejde: han blev den egentlige igangsætter af selvbyggeriet for mange danske i Sydslesvig. Og han fortsatte som bestyrelsesmedlem i Slesvigsk Kreditforening, som han havde været med til at oprette den 10. december 1927.

Anna og Niels Kjems' indsats satte spor over hele Sydslesvig.

JACOB KRONIKA (1897-1982)

Redaktør Jacob Kronika blev født i Broager. Da han var omkring to år gammel, flyttede familien til Flensborg, og det blev skæbnebestemmende for ham: J. Kronika voksede derved ind i det danske mindretal syd for grænsen, der blev draget i 1920. Han knyttede sin livsgerning til mindretallets kamp.

Kronika blev student 1916 fra »Oberrealschule« i Flensborg. Efter en kort studietid ved universitetet i Kiel indkaldtes han til krigstjeneste. I 1918 kom han atter tilbage til Flensborg. Hans barndomshjem havde været udpræget dansk – og J. Kronika oplevede nu sit danske gennembrud og gik aktivt ind i den begyndende afstemningskamp bl.a. som sekretær for Mellemslesvigske Udvalg. Da danske kredse i november 1919 overtog Flensburger Norddeutsche Zeitung for at videreføre bladet som et tysksproget dansk organ, kom J. Kronika i redaktionen. Bladet ændrede navn til Neue Flensburger Zeitung i 1921. Et udgivelsesforbud fra november 1923 til slutningen af januar 1924 ødelagde imidlertid bladets økonomi. Efter august 1925 fortsatte Neue Flensburger Zeitung under titlen Der Schleswiger som et 2-sides tillæg til Flensborg Avis med Kronika som redaktør. Fra marts 1924 til dec. 1931 ledede han desuden det nyoprettede »Dansk Generalsekretariat« i Flensborg.

I sommeren 1932 flyttede J. Kronika til Berlin som korrespondent for Flensborg Avis. Han fik samtidig status som den danske folkegruppes talsmand over for de tyske myndigheder. Da nazisterne overtog magten i januar 1933, blev han også korrespondent for Nationaltidende. Det var i Hitlers Berlin, Kronika nåede berømmelse som journalist og som sydslesvignernes repræsentant, og han har i denne egenskab gjort danskheden og sine

landsmænd en betydelig tjeneste. Han udnyttede effektivt sine mange forbindelser inden for tysk politik, administration og naziparti, og han brugte alle sine evner for at hindre det danske mindretals »opsugning, ensretning og udslettelse«. Hans erfaringer og oplevelser fra opholdet midt i fjendens magtcentrum blev udmøntet i en lang række bøger og pjecer: »Revolution«, roman (1935), »Berlins undergang« (1945), »Lys i vinduet« (1957), »Et demokrati på dødslejet« (1958), »Midt i fjendens lejr« (1966) og flere.

Efter den tyske kapitulation i maj 1945 førtes han af russerne til internering uden for Moskva. Til København kom han i august 1945. Men først i løbet af 1946 kunne han vende hjem til Flensborg, og den 15. november 1946 blev han valgt som en af Sydslesvigsk Forenings tre næstformænd. Kronika var stærkt aktiv for at frigøre Sydslesvig fra tysk styre, selv om han allerede én måned efter valget - på grund af de for »krigs-korrespondenter« gældende regler - var tvunget til at nedlægge bestyrelshvervet i SSF. Han havde nemlig genoptaget sin korrespondentvirksomhed for Nationaltidende under krigsforbryderprocessen i Nürnberg. Fra og med 1947 var han både Nationaltidendes og Flensborg Avis' korrespondent i Berlin og efter 1949 i Bonn. 1954 kom han tilbage til Flensborg og var chefredaktør for Flensborg Avis fra maj 1960 til november 1963. Han bosatte sig 1975 i København, hvor han skrev »Hvorfor Holocaust?« (1979) og »Oplevelser i krig og fred« (1981).

AKSEL LIEB (1912-1984)

Aksel Lieb er født i Flensborg. Han gik på Duborg-skolen og tog præliminæreksamen i 1928 og fik derefter en handelsuddannelse, der afsluttedes 1932. Men A. Lieb ville være lærer. Han rejste til Danmark, hvor han i 1938 bestod lærereksamen ved Silkeborg seminarium. Allerede 1. oktober 1938 begyndte han sin lærervirksomhed, idet han fik ansættelse ved den danske kommuneskole i Duborggade i Flensborg.

A. Lieb blev indkaldt til krigstjeneste i februar 1940. Krigen prægede ham og forstærkede hans afsky for vold. Efter krigen gik han stærkt ind for fredsbevægelsernes arbejde.

Bestemmende for hans livsanskuelse var desuden de barndoms- og ungdomsoplevelser, han havde som spejder. Han hørte til lederkredsen i Dansk Spejderkorps Sydslesvig. I spejdernes blad »Ravneskriget« findes mange artikler og digte fra hans hånd. Han var medlem af Sct. Georgs Gildet og fra 1949 til 1951 gildemester.

Efterkrigstiden kom med mange nye udfordringer: 1. september 1947 genoptog han sin lærergerning og blev leder af den danske skole i Flensborg Sporskifte (i dag »Oksevejens skole«). Skolearbejdet måtte i mange år udføres under primitive forhold i et tidligere tysk officerskasino, som Flensborg by havde lejet og stillet til rådighed i 1947. I begyndelsen af 1960'erne fik skolen nye bygninger. Skoleinspektør A. Lieb blev pensioneret i 1977.

GUSTAV LINDSTRØM (1896-1965)

Vandrelærer Gustav Lindstrøm hørte til blandt pionererne i det danske skolearbejde i Sydslesvig. Hans livsgerning blev en toakter: første akt fra 1921 til 1926 og fra 1929 til 1934 er vandrelærerårene, hvortil oprettelsen af »forsamlingsale« (Pers Pesel på Østerby mark o.a.) hører. Anden akt er »Kirkevangs«-årene i Ladelund fra 1934 til 1961.

Den livlige, lunerige og altid aktive sjællænder G. Lindstrøm fik sin uddannelse på Askov højskole. Han besøgte Danmarks Lærerhøjskole 1923-24 og foretog en række studierejser, men fortsatte, som den alsidigt interesserede mand han var, sine studier hele livet igennem.

Han begyndte sit arbejde syd for grænsen i december 1921, det var på et tidspunkt, da den, der ville vække et dansk, åndeligt liv på landet, selv måtte finde frem til mulige

arnesteder. Det skete på lange og trælse cykelture fra hjem til hjem. Lindstrøm besøgte de spredt boende dansksindede familier ude på landet mellem Jaruplund i øst og den fjerne ø Sild mod vest. Han samlede børnene til danskundervisning om eftermiddagen, når den tyske skolegang var til ende, mødtes med forældrene om aftenen til sang, foredrag og oplæsning. Han opsøgte dansksindede på ensomt beliggende steder, han arrangerede udflugter, teaterbesøg og meget mere.

Fra april 1926 til 1929 var han lærer på Rens efterskole og derefter på Sorø højskole. Men i december 1929 vendte Gustav Lindstrøm tilbage til Sydslesvig, denne gang som vandrelærer med station i Ladelund og med Sydtønder amt som virkefelt. Det lykkedes ham at få en yndlingsdrøm realiseret: rejsningen af det danske forsamlingshus »Kirkevang« i Ladelund i 1934. To år senere (1. nov. 1936) kunne amtets første danske skole åbnes, især takket være Lindstrøms forberedende arbejde. Han fortsatte som vandrelærer og som leder af virksomheden i forsamlingshuset.

Nazismens onde år kom han nogenlunde helskindet igennem, men var dog lejlighedsvis i myndighedernes søgelys.

Med 1945 oprandt en ny tid: dansk arbejde i skole og kirke og forening kom i gang i Sydtønder amt, mange gange i tilknytning til det arbejde, Lindstrøm i årene forud havde gjort. Efter 1947 startede en ungdomsskole i Kirkevang; i 1952 blev der opført en tilbygning, så de ydre rammer blev mere tilfredsstillende. Op til 1961, da Lindstrøm flyttede til Tønder, samledes der sommer og vinter en flok unge piger, alt imens arbejdet i forsamlingshuset gik sin sædvanlige gang.

Gustav Lindstrøm og hans hustru Anna var pionerskikkelser af format.

HANS MENG (1901-1954)

Hans Meng stod efter 1948 i forreste række i det danske skolearbejde i Sydslesvig.

Han var en »fuldblods sydslesviger«, og det skønt han var født i Åbenrå, hvor hans far var jernbanefunktionær. H. Meng begyndte sin skolegang i Åbenrå, men ved hans fars forflyttelse til Flensborg kom han i folkeskolen her, og det var i denne by, han voksede op, udvikledes og prægedes. I 1916 begyndte han på Flensborg Skibsværft, hvor han blev udlært klejnsmed. I de vanskelige år 1920-23 beskæftigede han sig med lidt af hvert. Han havde imidlertid ubetinget lyst til læsning og skolegerning og fik sin læreruddannelse på seminariet i Tønder 1923-27. Efter eksamen fulgte ét års ansættelse ved Københavns skolevæsen, hvorefter han vendte tilbage til Sydslesvig i 1928 og blev vikar ved den danske privatskole i Jaruplund. Året efter udnævntes han til leder af den nyoprettede danske privatskole på Harreslev Mark. 1931 knyttedes han til Duborgskolen.

Hans Meng var aktiv inden for dansk ungdomsarbejde i Sydslesvig. I 1932 blev han formand for Flensborg Ungdomsforening, ét år senere næstformand for De sydslesviske Ungdomsforeninger (oprettet 3.febr. 1924) DsUs formand var han fra 30. april 1938 til 24. februar 1946.

Krigen afbrød hans arbejde. I 1939 blev han indkaldt til militærtjeneste. H. Meng måtte gøre hele krigen med, først på Vestfronten, siden en periode på Flensborg flyveplads.

I 1945 kom han tilbage til Duborgskolen, til han 1. oktober samme år tiltrådte stillingen som leder af den danske Kommuneskole Syd, der holdt til på den gamle Tivoliskole, men som i 1947 flyttede til Friserbjerg.

Hans Meng havde således et indgående kendskab til det danske skolevæsen både på land og i by, da han i september 1948 knyttedes til Skoleforeningen som viceskoleinspektør. Han blev Bernhard Hansens nærmeste medarbejder og tog på denne centrale plads del i opbygningen af den omfattende privatskolevirksomhed i Sydslesvig, som vi

kender i dag.

H. Meng var medlem af det dansk-tyske Kontakt-Udvalg, der blev oprettet efter Kiel-erklæringen af 26. september 1949.

SAMUEL MÜNCHOW (1893-1976)

Samuel Münchow er født i Flensborg. Han gik i skole i sin fødeby. Efter konfirmationen stod han 1907-1910 i smedelære i Gremmerup (Angel). Derefter arbejdede han som svend på landet i Nordslesvig. Han blev indkaldt til tysk militærtjeneste i efteråret 1913 – og var derfor med i 1. verdenskrig fra første til sidste dag.

S. Münchow var et typisk grænselandsbarn: Hans far stammede fra Mecklenborg, hans mor var dansksindet arbejderdatter fra Tønning. Hendes far havde kæmpet under Dannebrog i 1864. Han glemte aldrig, at han havde kæmpet for Slesvigs forbliven ved Danmark. Ofte fortalte han dattersønnen om sine år som dansk soldat og indprentede ham, så det kom til at stå uudsletteligt i hans bevidsthed, at landet fra Kongeåen til Ejderen er dansk og vil vedblive at være dansk, uanset vold og uret. S. Münchow voksede op i et tosproget hjem. Han blev dansksindet, og i 1918 gik han fuldt og helt ind i det danske agitationsarbejde forud for afstemningen i 2. zone. Det skuffende afstemningsresultat slog ham ikke ud. Münchow var en mand af folket. Han blev overbevist socialdemokrat – og han var en kort tid omkring 1920 medlem af det danske socialdemokrati, mens han arbejdede i Nordslesvig. Men han kunne ikke stå i det tyske socialdemokratiske parti, fordi SPD i 1920 gik kraftigt ind for et tysk Flensborg.

I juni 1920 blev Münchow medlem af den nyoprettede »Slesvigske Forening«. Allerede to år senere stod han i spidsen for Flensborg afdelingens 16. og 17. distrikt; efter 1937 var han i nogle år formand for 7. distrikt.

S. Münchow blev medlem af Flensborgs danske byrådsgruppe i maj 1924. Han sad i byens råd til nazisterne i 1934 ændrede byens forfatning. Den nazistiske overborgmester udnævnte Münchow til ulønnet »Beirat« for byens administration, og denne rådgivende funktion formåede han at udøve til 1945.

Årene før og efter 1930 var præget af arbejdsløshed og økonomiske vanskeligheder. Münchow tog mesterprøven i 1933 og nedsatte sig i 1937 som selvstændig smedemester i Flensborg. Det var meget småt til at begynde med, han var jo dansker og oven i købet socialdemokrat – derfor blev han boykottet.

Münchows store tid kom efter Nazitysklands nederlag i maj 1945. Han havde en lang virksomhed bag sig inden for Den slesvigske Forenings Flensborg afdeling, og han valgtes til dennes formand i oktober 1945. Ved oprettelsen af Sydslesvigsk Forening i september 1946 fortsatte han som formand for SSFs Flensborg afdeling og blev næstformand i foreningens samlede hovedbestyrelse. Han overtog nu det ene tillidshverv efter det andet: Münchow var ulønnet rådmand i Flensborg 1945-50; i november 1946 udpegede den britiske militærguvernør ham til medlem af den »udnævnte« slesvigholstenske landdag, men i 1947 valgtes han til medlem af landdagen, og fra 1946 til 1954 var han formand for den danske landdagsgruppe; i april 1949 blev Münchow Sydslesvigsk Vælgerforenings landsformand; fra 1950 til 1958 var han lønnet rådmand i Flensborg og leder af byens socialkontor. SSV opnåede ikke repræsentation i landdagen mellem 1954 og 1958, men Münchow var fra 1955 til 1958 medlem af et midlertidigt landdagsudvalg for det danske mindretals anliggender. I 1958 blev han igen valgt til medlem af landdagen i Kiel, hvor han var formand for SSVs landdagsgruppe til 1962.

S. Münchow var – især efter 1945 – en af den danske folkedels mest anerkendte og ansete socialdemokratisksindede ordførere. Han krævede Sydslesvigs administrative adskillelse fra Holsten og kæmpede for de dansksindede sydslesvigeres politiske og kulturelle ligestilling med Slesvigs tysksindede befolkning. Befrielsesregeringens

»Grænsen ligger fast« nægtede han – og med ham mange sydslesvigere – at betragte som mere end en øjeblikkelig konstatering. Münchows genforeningsarbejde gjaldt hele Sydslesvig, han ønskede ikke nogen deling af landet nord for Ejderen. Han deltog i de løbende forhandlinger, som efter krigen førtes i København vedrørende Sydslesvigs fremtid.

Sydslesvigsk Forenings og Vælgerforeningens medlemmer havde tillid til denne mand, der både i Kielerlanddagens plenarsal og på de danske årsmøder i Sydslesvig forsvarede hjemstavns danskhed. Münchows indflydelse i flensborgske arbejderkredse var meget stor. Hans »landsmænd« forstod hans enkle sprog, hans direkte måde at sige ting på. De vidste, at de kunne stole på den Samuel Münchow, der altid var rede til at hjælpe. Han havde selv oplevet økonomisk trang år og glemte dem aldrig. Han var en folkets mand, og han blev også respekteret af sine tyske modstandere.

J. C. MØLLER (1876-1955)

J.C. Møller var købmandssøn fra Haderslev. Han voksede op under beskedne kår. Efter en grundig uddannelse i manufakturhandel – først i sin hjemby, siden i forskellige tyske byer – kom han i 1902 til Flensborg, hvor han kort efter startede sin egen forretning, som han med fremragende dygtighed arbejdede op til en af byens største. Da hans position var økonomisk sikret og ikke lod sig rokke af modstandernes uvilje, tog han imod vigtige tillidsposter inden for byens erhvervsliv og kommunalpolitik.

J.C. Møller, der altid åbent har bekendt sig som dansk, trådte først i de bevægede år forud for afstemningerne i 1920 offentligt frem – og fra da af forblev han en af den sydslesvigske danskheds førende skikkelser.

Fra 1920 til 1955 var han Borgerforeningens formand. Ved kommunevalget i 1924 blev han sammen med seks andre danske flensborgere valgt ind i byens råd, og umiddelbart efter blev han formand for den danske byrådsgruppe. Han varetog ikke blot danskernes særlige interesser, men gik støttet af sin gruppe ind i et betydeligt arbejde for hele byens vel: det var således hans forslag, at den gamle, centralt beliggende banegård efter dansk mønster blev omdannet til rutebilstation (ZOB: Zentralomnibusbahnhof)

Efter nazisternes magtovertagelse udnævntes han i 1934 til rådsherre, og denne titel beholdt han til kapitulationen. Det var nazisterne, der bestemte, men de danske flensborgere bevarede dog en vis indflydelse med hensyn til afgørelser, der vedrørte mindretallet.

I foråret 1945, da Montgomerys tropper nærmede sig Ejderen, og både Tyskland og nazismen stod for fald, enedes Flensborgs borgerskab om at vælge J.C. Møller til den, der skulle overgive byen til englænderne.

Den 15. maj 1945 udnævnte briterne J.C. Møller til Flensborgs overborgmester, og både i oktober 1946 og i 1948 blev han genvalgt.

Det var en yderst vanskelig opgave at lede en af flygtninge overfyldt by. Indbyggertallet steg i løbet af få år fra ca. 60.000 til over 100.000. Meget var ødelagt, og arbejdsløsheden var stor. Takket være hans store overblik i økonomiske og kommunale forhold lykkedes det ham at styre byen gennem og ud af det kaos og den forvirring, nazisterne havde efterladt.

I maj 1950 indførtes der en ny kommunal ordning, der bestemte, at overborgmesteren skulle være lønnet embedsmand. J.C. Møller stillede op til bypræsidentvalget, og blev valgt. I 1951, da det danske flertal i byrådet gik tabt, valgtes han til vicebypræsident. Dette hvert udøvede han til sin død.

J.C. Møllers administrationsevne, økonomiske indsigt og næsten eventyrlige arbejdsindsats gjorde ham til den store kommunalpolitiker i det Flensborg, der ikke var hans

fødeby, men den by, han elskede. Hans indsats blev anerkendt – også af den nationale modpart.

CARL W. NOACK (1885-1960)

Carl Wulff Noack var født i Ribe. Efter at han havde taget studentereksamen, levede han fem år som student og lærer i København. I 1908 rejste han til Hamborg, hvor han ernærede sig som arbejder. Derefter gik han over til landbruget og drev i seks år et landmandssted i Vovlund ved Herning. Samtidig forberedte han sig til teologisk embedseksamen og blev cand. theol. i 1920.

Den danske Menighed i Flensborg og Omegn blev oprettet den 13. maj 1921, og søndag den 26. juni samme år indsatte biskop C. Wegener (formand for »Dansk Kirke i Udlandet«) pastor C.W. Noack som menighedens første præst. Fra 1921 til 1937 lagde C.W. Noack grunden til det nuværende blomstrende danske menighedsliv i Sydslesvig. Det lykkedes ham at opbygge en dansk menighed, hvis ordening og kirkeskik var og er i nær overensstemmelse med den danske folkekirkens. Over for de tyske myndigheder var han en myndig forhandler, der i høj grad formåede at sætte sig i respekt.

Da C.W. Noack i 1921 blev indsat i sit embede, var det i kirkesalen i menighedshuset »Ansgar« (i Toosbüygade). Fra og med den 28. august 1927 kunne Flensborgs danske menighed igen holde gudstjenester i Helligåndskirken, der havde været byens danske kirke fra 1588 til 1921.

Under C.W. Noacks kyndige ledelse overskred kirkens arbejde Flensborg bys grænser. Allerede i 1922 holdtes der danske gudstjenester i Harreslev og Slesvig by; Adelby, Valsbøl og Aventoft fulgte efter i 1923, i Jaruplund og Lyksborg begyndte de danske gudstjenester i 1926 og i Ladelund i 1930. En præst for de sydslesvigske landdistrikter blev indsat i 1933.

Den 6. februar 1937 udnævntes C.W. Noack til biskop over Haderslev stift.

DANIEL PETERSEN (1873-1962)

Daniel Petersen stammede fra Bojskov (Tyrstrup sogn i Haderslev amt). Den første verdenskrig knyttede ham til Sydslesvig. Mens han var indkaldt til tysk militær købte hans kone godset Vesterholt (Svesing sogn i Husum amt). Efter krigen opstod et nært politisk samarbejde mellem D. Petersen og Peter Lassen, Strukstrup. Han var medarbejder ved P. Lassens »Südschleswigsche Flugschriften«. Da »Dansk Skoleforening for Slesvig og Tønning« dannedes i 1935, blev D. Petersen dens formand. Den 12. dec. 1937 tilstillede han i denne egenskab den tyske regering krav om, at skoleordningen for det danske mindretal af 31. dec. 1928 blev gjort gældende for *hele* Sydslesvig, så der på dette punkt kunne skabes en ensartet mindretalsret. For D. Petersen var kravet om lige ret for alle dansksindede sydslesvigere en selvfølge – og efter hans opfattelse strakte danskheden så langt mod syd, som dansk livskraft brød sin vej. Han satte hele sin kraft ind på den danske skoles vækst, og han havde afgørende indflydelse på oprettelsen af de danske skoler i det sydvestlige hjørne af Sydslesvig. Han var en af danskhedens sydligste forposter.

H.F. PETERSEN (1898-1966)

Pastor H.F. Petersen har i over fyrre år ved sit folkelige og kirkelige virke været med til at præge det danske liv i Sydslesvig. Flertallet af de nuværende danske menigheder syd for grænsen skylder hans pionerarbejde deres eksistens.

Hans Friedrich Petersen blev født i Oldenburg, Holsten, hvor hans far, der var bogtrykker, arbejdede. I 1900 flyttede den sønderjyske familie Petersen til Åbenrå, hvor faderen blev typograf ved H.P. Hanssens blad »Hejmdal«. Efter skolegangen tilbragte

H.F. Petersen sommeren 1914 på Vester Vedsted efterskole for at lære »rigs«dansk. Han kom derefter til København for at læse til studentereksamen.

Mødet med den kristne ungdomsbevægelse KFUM og dens leder, pastor Olfert Ricard, gjorde ham til en bevidst kristen – og i 1917 begyndte han et teologisk studium. Præsteviet blev han i 1924. Efter to år som medhjælper ved Grøndalskirken i København kom han i 1926 til Flensborg som anden præst for Helligåndskirkens danske menighed.

I 1933 blev han præst for landdistrikterne, og i 1937 efterfulgte han pastor C.W. Noack som førstepræst i Flensborg. Fra 1946 til 1950 var han førstepræst for hele Sydslesvig. I 1950 overtog han embedet som præst for Midt-Angel med bopæl i Satrup. Med sin beherskelse af de fire sprog, dansk rigsmål og sønderjysk, tysk og plattysk, evnede H.F. Petersen at komme ind i alle hjem. Han overtog mange tillidshverv. I 1946-50 var han medlem af Sydslesvigsk Forenings hovedstyrelse. Fra 1936 sad han i styrelsen for Historisk Samfund for Sønderjylland. Han grundlagde samfundets amtsforening for Sydslesvig i 1956 og var dens formand til sin død, og han var medlem af samfundets kirkehistoriske udvalg.

H.F. Petersen var historiker, forsker og skribent med hovedvægt lagt på Sydslesvigs kirkehistorie. Han skrev i en let og fattelig form. For sit historiske arbejde modtog han Chr. Paulsen-prisen i 1966.

H.F. Petersen var en folkelig præst, der jævnt og varmt tolkede kærlighedens evangelium. Han var en særpræget person, men han var først og fremmest et menneske, der fægtede med åben pande. Intrigens kunst eller klikens selvgode sætten-sig-selv-til-doms over andre, var ham fremmed, han havde i stedet et forløsende lune, og han kerede sig ikke om sociale forskelle.

Af H.F. Petersens mange værker skal der kun henvises til: »Danske i Sydslesvig« (1933); »Fra sydslesvigske Præstegaarde. Træk fra Kirke- og Folkelivet 1850-64« (1938); »I Krig og Fred. Sydslesvigske Oplevelser 1926-1946« (1946).

MAREN SØRENSEN (1882-1957)

Maren Sørensens navn er knyttet til »Valsbølhus«. Hendes virke i Sydslesvig forenede den praktiske sygeplejergerning med et folkeligt-kristeligt og nationalt arbejde.

Maren Sørensen er født i Aal sogn i Vestjylland. Efter sin konfirmation som 14-årig gik hun ud af skolen. De næste tre år var hun ude at tjene. Hun stiledede mod at blive sygeplejerske. Efter et ophold på Janderup højskole fik hun sin sygeplejeuddannelse på Lukasstiftelsen. Hun virkede derefter som sygeplejerske på Sjælland. På Liselundmøderne i 1909 blev hun inspireret til et nationalt arbejde i Sønderjylland. Hun overtog en sygeplejergerning i Visby ved Tønder. Tre år senere blev hun på foranledning af »Udvalget for kristelig Virksomhed i Nordslesvig« sendt til Flensborg, hvor hun var med til at oprette en dansk sygeplejeforening.

Under den 1. verdenskrig var hun knyttet til Holbøl sogn – nord for den nuværende grænse – som sygeplejerske.

I tiden før folkeafstemningen udfoldede hun en stor foredragsvirksomhed i Nordslesvig. 1920 oprettedes »Børnenes Helsehjem« ved Sønder Vilstrup Strand med Maren Sørensen som leder. Dette hjem var dog kun åbent om sommeren.

Maren Sørensen følte sig efter grænsedragningen kaldet til at arbejde blandt de dansksindede i Sydslesvig. Hun slog sig ned i Flensborg i efteråret 1922 og begyndte de lange cykelture vestpå, der dannede optakten til hendes senere arbejde, som startede i nær kontakt med »Den slesvigske Kvindeforening«, stiftet 20. marts 1922.

Allerede i sommeren 1923 var Maren Sørensen og gårdejer Lorenz Jepsen og hustru Anne, Valsbøl, blevet enige om, at der skulle skabes et fristed for et dansk folkeligt og

kristeligt virke i Valsbøl. Opgaven blev løst ved, at Jepsens lo og kalvestald byggedes om til en rummelig kirke- og forsamlingsaal, samtidig med at der indrettedes et par små værelser ovenpå til Maren Sørensen og en sygeplejerske. Kirkesalen kunne indvies den 2. december 1923.

Med udgangspunkt og samlingssted her i salen i Jepsens gård fulgte nu en række år med et vidtforenet og frugtbart dansk arbejde i sognene vest for Flensborg. Fra 1925 havde hun Kathrine Bojlesen som utrættelig medhjælper.

Efter syv års virke i de mellemslesvigske sogne lykkedes det Maren Sørensen ved venners hjælp og støtte fra menigheds- og højskolekredse i Danmark at bygge et eget forsamlingshus. Huset blev indviet den 12. oktober 1930 og fik navnet »Valsbølhus«. Valsbølhus blev i de svære år i 30'erne et centrum for et rigt og alsidigt kirkeligt og folkeligt arbejde. Danske præster kom efter tur til Valsbølhus, men ellers ledede Maren Sørensen gudstjenesterne.

Under 2. verdenskrig måtte Maren Sørensen blive nord for grænsen, idet nazisterne ikke ville give hende visum. Efter krigens afslutning blev der oprettet en dansk skole i Valsbølhus. De forandrede vilkår i Sydslesvig, alderen og et svigtende helbred gjorde, at Maren Sørensen ikke så sig i stand til at vende tilbage til Valsbølhus som leder og igangsætter. Hun bosatte sig i Sønder Vilstrup.

HERMANN TYCHSEN (1911-1964)

Hermann Tychsen var en af den sydslesvigske danskheds markante personligheder. Hans betydelige organisatoriske evner førte ham tidligt ind i dansk foreningsarbejde syd for grænsen.

Han blev født på »Lupinggaard« på Skovlund Mark tæt syd for den nuværende grænse. Han gik i den stedlige tyske folkeskole, men da man i april 1923 var nået så vidt, at enkelte klasser i den nyopførte Duborg-skole kunne tages i brug, var den 12-årige H. Tychsen blandt dens første elever. Det stod tidligt fast, at han ville være dansk lærer i Sydslesvig, så han ved selve sin gerning kunne øve indflydelse på den kommende slægts forståelse af og tilknytning til dansk ånd. Efter endt skolegang gik han på seminariet i Tønder, tog lærereksamen i 1933 og var i de følgende år vikar ved Duborg-skolen og ved skolerne i Harreslev og Jaruplund. I 1935 blev han ansat ved Flensborg bys offentlige skolevæsen og knyttedes til den danske kommuneskole i Skolegyde.

Han var allerede fra drengeårene med i det danske ungdomsarbejde i Valsbøl – og i 1930'erne var han formand for Flensborg Ungdomsforening.

H. Tychsen var soldat fra februar 1940 og kom hjem i juli 1945 efter at have været soldat i Rusland, Frankrig, Balkan, Holland og Belgien. Efter krigens afslutning kunne arbejdet for alvor genoptages, og der blev lagt stærkt beslag på ham på mange forskellige måder.

Han blev leder af de dansksprogede kommuneskoler i Jørgensby og Kilseng og udnævntes i 1948 til deres rektor. Ved skolernes overgang som privatskoler til Dansk Skoleforening, Flensborg, blev han de to skolers inspektør. Da Kilsengskolen rykkede ind i en nybygning, Jens-Jessen-skolen, blev han i 1955 dennes leder.

Hermann Tychsen valgtes i 1946 til formand for Sydslesvigs danske Ungdomsforeninger og udfyldte dette krævende hverv i ti år. Samtidig kom han ind i Sydslesvigske Forenings hovedbestyrelse, og i 1948 indvalgtes han i forretningsudvalget og blev formand for foredragsudvalget, årsmødeudvalget og SSVs valg-udvalg. I 1956 blev han SSFs formand og tillige næstformand i Sydslesvigske Vælgerforening. Han trak til sin død i 1964 det store læs, som disse topstillinger medførte.

H. Tychsen holdt hele livet igennem fast ved sit standpunkt: Opgiver man landsdelens genforening med Danmark som sit mål, da går det bærende grundlag for mindretallet

tabt. H. Tychsen kunne ikke se nogen anden mening i et nationalt mindretals arbejde end foreningen med moderlandet.

FRANZ WINGENDER (f. 1918)

Franz Wingender er født i Flensborg. Han tog realeksamen fra Duborg-skolen i 1935 og gennemgik derefter en handelsuddannelse, som blev afsluttet i 1938. 1. april 1939 blev han indkaldt til »Reichsarbeitsdienst«. Fra 30. august 1939 var han soldat. Han blev såret i 1942 på Vestfronten og endelig udskrevet som ukampdygtig fra militærtjenesten 1944.

F. Wingender var aktiv i forskellige danske foreningers virke før 1939 og efter 1944. I april 1946 opfordredes han til at oprette »Dansk Ungdomssekretariat«, og han udnævntes til ungdomssekretær ved Sydslesvigs danske Ungdomsforeninger (oprettet 13. april 1947), senere blev han SdUs forretningsfører. Han overtog efter opfordring den 1. september 1963 ledelsen af Dansk Sundhedstjeneste for Sydslesvig som kontorchef. Han fratrådte den 1. oktober 1981.

F. Wingender var medlem af Flensborgs byråd 1946-54, fra 1952 til 1958 var han korpsschef for Dansk Spejderkorps Sydslesvig og korpssrådsformand fra 1967. Han var medstifter af Sct. Georgs Gildet Flensborg i november 1945 og gildemester i tre perioder.

Franz Wingender: Mit danske liv. Baggrund og grundlag for en tilværelse som dansk i Sydslesvig 1920-1945. (1983) – Krigens lænker. Dansk sydslesvigernes dagbog 1939-1944. (1984) – Begge bøger er udgivet af: Studiefællesskabet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig og Rosenkilde & Bagger.

Noter til de enkelte bidrag

Ina Carstensen, f. 1898 i Husum

Ina Carstensens ønskedrøm var at studere til læge; målet kunne kun nås ad omvejen over en læreruddannelse. Ved den første verdenskrigs afslutning blev den unge lærerinde bedt om at undervise »Borgerskolen«s begynderklasse i Husum. Hun overtog opgaven – og lærergerningen begejstrede hende. 1920'ernes politiske udvikling og nazisternes herredømme i 1930'erne kunne ikke rokke ved hendes liberale holdning. I den kaotiske tid efter Det tredje riges nederlag blev hun opfordret til at tiltræde stillingen som »Schulrat« for Husum-Ejdersted amt. Kun modstræbende modtog hun tilbuddet. Ina Carstensen var skolekonsulent for Husum-Ejdersted amt fra 1946 til 1948 og for Flensborg by fra 1948 til 1962. I dag nyder hun sit otium i Husum.

side 16 Fr. Naumanns parti

Friedrich Naumann (1860-1919) stiftede i 1896 den »Nationalsozialer Verein«, hvis politiske mål var at vinde arbejderne for staten og for »et socialt kejserdømme« ved at skabe en demokratisk stat og ved at indføre demokratiet på det økonomiske område. Partiet vandt imidlertid kun ringe tilslutning. Fr. Naumann sluttede sig derfor til venstregrupperingerne inden for det liberale partispektrum, og han anbefalede valgforbund med socialdemokratiet. Hans politiske aktivitet resulterede i 1910 i de liberale venstregruppers sammenslutning til »Fortschrittliche Volkspartei«. Under første verdenskrig gik F. Naumann stærkt ind for den demokratiske fornyelse af det tyske samfund. Sammen med en række andre liberale politikere stiftede han i 1918 det »Deutsche Demokratische Partei«, hvis formand han blev i 1919. DDP blev et af de få partier, der trofast støttede Weimar-Republikken.

side 17 Fr. Ebert (1871-1925)

Friedrich Ebert var Weimar Republikkens første rigspræsident (1919-1925). I 1913 efterfulgte han August Bebel som Det tyske socialdemokratis formand.

side 19 Hans Carstensen (1834-1919)

Ina Carstensens farfar: Hans Carstensen g.m. Mommina Wolff (1831-1917). Huslærer på Bremsbøl 1851-52 og 1855-56, privatlærer i Gudskog 1853-55, lærer i Havsted 1856-58, dimitteret fra Tønder seminarium 1860, lærer i Bjergskov, Kliplev sogn, 1860-62, lærer og degn i Klægsbøl (Klixbüll) 1862-70, lærer i Hvidbæk, Ostenfeld sogn, 1870-99.

side 19 Christen Pr. Gad (1830-1891)

Den elskelige præst var Christen Pram Gad, der i 1864 flyttede til Roskilde. Hans efterfølger blev Friedr. Jul. Heinr. Evers (1834-80) fra Warnsdorf v. Lübeck. Han rejste til Oldesloe i 1868.

side 21 Provsten i Tønder 1870

Provsten i Tønder var Carsten Erich Carstens (1810-1899), der var født i Tønder og virkede her som præst fra 1840 til 1884

side 23 Theodor Storm (1817-1888)

Theodor Storm, tysk lyriker og novellist fra Husum. Storm var i årene 1843-52 advokat i sin fødeby. Hans antidanske holdning bevirkede dog, at han mistede sin bestalling. Derfor trådte han i preussisk tjeneste. Efter 1864 blev han landfoged i Husum, og 1867 udnævntes han til dommer. Th. Storms lyrik er præget af romantikken. Mest kendt er han som novellist. Hans kendteste værk »Der Schimmelreiter« foreligger på dansk (Skimmelrytteren. En roman fra den sydslesvigske vestkyst i 1700-tallet om digegreven Hauke Haien. Melbyhus 1982). Tidligere udkom »Immensee« (Tysk 1850, dansk 1871) og »Festen på Haderslevhus« (ty 1885, da 1889). Th. Storm var en hjemstavnsdigter af høj rang.

Frederik Mommsen 1901-1965, f. i Flensborg

Bibliotekar ved Flensborghus Bogsamling, senere Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig. Allerede i 1924 begyndte Fr. Mommsen at arbejde i Flensborgs danske bogsamling. Han gennemgik i 1925-26 og 1926-27 to kursus på Askov folkehøjskole og gik i 1930 på statens biblioteksskole i København og blev i 1934 bibliotekar i Flensborg. Han var i 1930'erne sammen med lærer Niels Kjems sjælen i det danske bogbilsarbejde i Sydslesvig. Efter 1945 byggede han alle de små – omtrent 80 i tal – udlånssteder op, der er spredt over hele Sydslesvig. I tyve år var han regelmæssigt på fart mellem disse udlånssteder. I Flensborg byråd blev han indvalgt i 1948, tre år senere var han den danske byrådsgruppes formand. Han valgtes til rådmand i 1955. Fra 1956 til 1960 var han landsformand for Sydslesvigsk Vælgerforening, og i 1960 blev han formand for Dansk Skoleforening i Sydslesvig.

side 26 kulegraver

Kulegraver (Kuhlengräber) er en kirketjener, der graver de afdødes grave, i dag oftest: graver.

side 29 August Bebel (1840-1913)

August Bebel var medstifter af Det tyske Socialdemokrati (SPD) i 1869. Han gik ind for klassekampen og proletarietets internationale solidaritet.

Ferdinand Lassalle (1825-1864)

Ferdinand Lassalle stiftede i 1863 »Allgemeiner Deutscher Arbeiterverein« og blev dens første præsident. For ham var det afgørende mål for ADAV at erobre magten over statsapparatet gennem den almindelige og direkte valgret. Efter sin død var Lassalle i 1860'erne og 1870'erne genstand for en nærmest religiøs beundring som arbejderbevægelsens store åndelige leder. Det var frem for alt tilhængere af ADAV, der dominerede arbejderbevægelsens udvikling i Slesvig og Holsten. I det slesvigske område blev den flensborgske arbejderbevægelse den mest fremtrædende, takket være byens ekspanderende erhvervsliv og væksten i folketallet.

Mehrheitssozialisten

De såkaldte flertalssocialister. Det tyske Socialdemokrati (SPD) gik i 1914 ind for fædrelandets forsvar og i den tyske rigsdag stemte partiet for bevillinger af kreditter til krigsførelsen. Et mindretal, som blev ledet af Karl Liebknecht, der allerede i dec. 1914 havde stemt imod krigskreditterne, trådte i 1916 ud af SPDs-rigsdagsgruppe og etablerede et uafhængigt socialdemokrati (Unabhängige Sozialdemokratische Partei Deutschlands) i april 1917 (efter 1919 kommunistisk parti). Socialdemokraternes flertal, som lededes af Friedrich Ebert, fortsatte imidlertid samarbejdet med den kejserlige regering. »Mehrheitssozialisten« blev således betegnelsen for SPD i årene 1916-1922.

Karl Liebknecht (1871-1919)

Karl Liebknecht hørte til det tyske socialdemokratis yderste venstrefløj. Han repræsenterede fra 1912 socialdemokratiet i den tyske rigsdag. I dec. 1914 og aug. 1915 stemte han mod militærbevillingerne og forlod den socialdemokratiske rigsdagsgruppe i januar 1916. K. Liebknecht udgav antimilitaristiske skrifter under navnet »Spartakus«, og den 1. maj 1916 arrangerede han i Berlin et offentligt møde mod krigen. Han blev anklaget for landsforræderi og dømt til tugthus. Umiddelbart før Tysklands sammenbrud i 1918 overtog han – sammen med Rosa Luxemburg – ledelsen af »Spartakusbund«, der efter den russiske oktoberrevolution havde repræsenteret den bolsjevistiske retning inden for den tyske arbejderbevægelse. Den 9. nov. 1918 proklamerede Liebknecht indførelsen af »den frie socialistiske republik« med en rådsforfatning. Spartakusforbundet omdannedes på partidagen i dec. 1918 til Tysklands kommunistiske parti med Liebknecht blandt lederne. Efter spartakisternes mislykkedes revolte i Berlin januar 1919 blev Liebknecht myrdet af regeringstropper.

Rosa Luxemburg (1871-1919)

Rosa Luxemburg var en revolutionær arbejderpolitiker og socialistisk teoretiker. Hun tog afstand fra fagforeningernes reformkurs og socialdemokratiets beredvillighed til parlamentarisk kompromis. Efter 1916 deltog hun i organiseringen af spartakusforbundet og var i 1918 en af forgrundsskikkelserne ved dannelsen af Tysklands kommunistiske parti. Også hun blev efter spartakisternes revolte i Berlin i januar 1919 myrdet af regeringstropper.

side 30 H.A. Klewing (1807-1879)

Stenhuggermester Hans Andreas Klewing var en af de førende dansksindede mænd i Flensborg før, under og efter Treårskrigen. Endnu før Weimar-fredens tilblivelse i oktober 1864 arbejdede han med alle midler mod Slesvigs indlemmelse i Preussen. Han var ordfører for den deputation af fem slesvigere, der i begyndelsen af oktober 1864 på mange tusinde landsmænds vegne henvendte sig til Frankrigs kejser for at bede ham tilvejebringe »en afstemning under betryggende former« og dermed sikre Slesvigs forbliven ved Danmark. – Klewing har bl.a. lavet den i træ udskårne døbefont i Helligånds-kirken i Flensborg, soklerne til Bissens to krigsmonumenter – Landsoldaten i Kolding og Isted-Løven – og støtten på Skamlingsbanken.

side 33 dansk præst i Harreslev

Den første danske gudstjeneste i Harreslev blev afholdt af pastor Carl W. Noack i sommeren 1922. Snart udvikledes kirkearbejdet til to gudstjenester om måneden, både pastor Noack og pastor H.F. Petersen, der kom til Flensborg nytår 1926, prædikede. En lille kirkesal blev indviet den 31. maj 1929.

side 35 »Der Mensch braucht ...«

Den på en træplade indbrændte tekst:

Mennesket behøver en lille plet,

omend nok så lille,

hvorom han kan sige:

»Se, dette er mit.

Her lever jeg, her elsker jeg,

her hviler jeg ud,

her er min hjemstavn,

her føler jeg mig hjemme«.

side 37 Willem Radies

Willem Radies (Wilhelm August Hansen, 1862-1941) solgte grøntsager. Når han under sine ture gennem byen råbte sine varer ud, sluttede han altid med »Rrradies« – og betegnelsen for denne grøntsag blev således Wilhelm Hansens øgenavn. Om Willem Radies, Hein Pattborg og Sorte Jakob se *Paul Philipsen: Flensburger Originale*. (Kleine Schriften der Gesellschaft für Flensburger Stadtgeschichte, H. 5) Flensborg 1981

side 43 J.G. Langfeldt (1859-1945)

Johann Georg Wilhelm Langfeldt. Eksamen i Tønder 1880, lærer i Flensborg 1884-1913, leder af det offentlige bibliotek i Flensborg 1905-25. J.G. Langfeldt skrev talrige artikler om botanik og lokalhistorie.

Wilh. Busch (1832-1908)

Wilhelm Busch var maler, tegner og forfatter. Mest kendt er hans humoristisk-belærende billedhistorier såsom »Max og Moritz« (1865), der har dannet forbillede for »Knold og Tot«-serierne.

side 44 H.Th. Schmidt Dr. H. Schmidt (1893-1972)

Rektor Hermann Th. Schmidt, leder af St. Petri-skolen i Flensborg. Dr. jur. Hanno Schmidt blev i 1946 chefredaktør for »Flensburger Tageblatt«, som under hans ledelse blev til et borgerligt, konservativt og nationalt organ. Hanno Schmidt, der i perioden 1954-58 var landdagsmand for CDU, var fra 1959 til 1961 bypræsident i Flensborg.

Han koncentrerede sig som politiker først og fremmest om grænsespørgsmålet. 1946-49 var han en af den danske bevægelses hårdeste modstandere.

side 49 Ungdomsforeningen

Ungdomsforeningen for Flensborg blev oprettet i 1912. Den første verdenskrig afbrød dens mødevirksomhed. Men fra april 1919 var den aktiv igen. I september 1923 stillede »Flensborg-Samfundet« sin smukke bygning Mariegade 20, »Hjemmet«, til de unges rådighed. Den unge lærer Fr. Petersen (Den slesvigske Forenings sekretær i 1930'erne) fra Husby i Angel blev ungdomsleder samtidig med at, »Hjemmet« blev taget i brug.

side 52 Jens Østergaard (1877-1930)

Jens Østergaard og Ingeborg Ø., f. Hørlück. J. Østergaard var medstifter og første formand for Grænseforeningen for Haderslev Vesteramt (25. marts 1925). Foreningens særlige opgave var at ansætte en landbrugskonsulent for »Landboforeningen for Flensborg og Omegn«. J. Østergaard var sjælen i grænsearbejdet nord og syd for den nye grænse af 1920. Ingeborg Østergaard var bestyrelsesmedlem i »Grænseforening for Haderslev Vesteramt«.

side 55 »Borgerforeningen«

Salens gulv ligger naturligvis ikke på tykke stålfjedre. Skrønen er blevet fortalt i efterhånden mange årtier, men det gør den ikke mere sandfærdig. – Forklaringen var betydelig mere prosaisk, nemlig træværk i fremskredent forfald.

side 59 Biblioteksforeningen

Redaktør Ernst Christiansen fremhævede i sin årsmødetale (14. sept.) 1924, at det danske arbejde syd for grænsen måtte »organiseres«, og at organisationerne måtte »fyldes med indre liv«. Gennem de nye rammer skulle der skabes læ og trivsel for de spæde spirer over hele det danske arbejde. Biblioteksforeningen fulgte hans opfordring. »Dansk Biblioteksforening for Flensborg og Omegn« blev dannet 18. sept. 1924. Dens formål var at »fremme kendskab til dansk litteratur og kultur ved god læsning, foredrag og lignende«. J.M. Kylling var foreningens første formand. Ved en overenskomst, som blev vedtaget den 19. dec. 1924, overdrog Grænseforeningen den daglige ledelse af Flensborghus bogsamling til Dansk Biblioteksforening, dette medførte bl.a., at Grænseforeningen opsagde hele bogsamlingens personale – biblioteksforeningen genansatte kun dem, dens bestyrelse mente, der var brug for. – Biblioteksforeningens sidste generalforsamling blev holdt den 28. apr. 1949. Foreningen opløstes ved en bestyrelsesbeslutning, efter 15 års stilstand, den 8. juli 1965.

Carl Seemann, f. 1896, ansat ved Flensborghus Bogsamling 1923-24. Deborah Martin (1885-1949), bibliotekar i Flensborg 1923-25. Dr. phil. Viggo J. v. Holstein-Rahtlouw (1885-1965), der i 1920 var medstifter af »Grænseforeningen«, ledede Flensborghus Bogsamling fra 1921 til 1925. Han fik sit ansættelsesbrev som overbibliotekar i november 1921.

Marie Lassen, f. 1912 i Strukstrup/Angel

Marie (Midde) Lassen er født og opvokset i Strukstrup i Angel. Efter afsluttet uddannelse som børnehavelærerinde overtog hun den 1. juli 1931 børnehaven i Slesvig by, hvor hun arbejdede til maj 1939, da broderen indkaldtes til tysk militær, og der var brug for hende på slægtsgården i Strukstrup. Efter nazi-Tysklands nederlag i 1945 vendte hun tilbage til dansk skolevirksomhed i Sydslesvig: fra september 1945 til maj 1946 var hun lærer ved den nye danske skole i Strukstrup og derefter i Kappel. I 1948 overtog hun Kaj Munk-skolens børnehave. Fra januar 1951 var hun igen i Slesvig, hvor hun ledede Hiort Lorenzen-skolens børnehave. De sidste tre år før pensioneringen i 1974 var hun leder af den ny børnehave i Isted.

side 62 Henrik og Peter Lassen

Henrik Lassen, Strukstrup (1839-1934). Som meget ung var H. Lassen elev på Rødding højskole, og han kæmpede som dansk soldat mod preusserne i 1864. Også i tiden efter Slesvigs indlemmelse i Preussen holdt han fast ved sin danskhed. Han glemte aldrig, at »alle ældre folk« i hans barndom talte dansk indbyrdes i det sydlige Angel. Skønt tyskheden trængte frem i Sydslesvig, blev han sin fortid tro: han og hans kone Marie Christine, f. Claussen, opdrog deres børn på dansk. Den lassenske gård i Strukstrup var og blev en dansk ø i en efterhånden mere og mere fortysket omverden. H. Lassen's ønske om Sydslesvigs genforening med Danmark blev ikke opfyldt i 1920. Han tabte dog ikke modet og deltog aktivt i Den slesvigske Forenings arbejde. Henrik Lassen kaldtes »den gamle danske eg i Angel«.

Peter Lassen (1866-1938) var – som farfaren Detlef Lassen, der i 1840'erne kategorisk havde nægtet at gøre fælles sag med slesvig-holstenerne og som faderen Henrik Lassen – forkæmper for den slesvigske danskhed uden for Flensborg. Han forfægtede sit danske standpunkt ved at fremhæve afstammingsretten. Han formulerede sin tro på slesvigernes danske afstamning uden hensyn til det moderne nationalitetsprincip og til selvbestemmelsesretten. Selv om han ikke havde noget stort følge i Angel respekterede også den tyske modstander hans danske overbevisning, hans lidenskabelige, nationale bekendelse og arbejde for danskheden i Sydslesvig.

side 67 »Seit Menschengedenken«

Henrik Lassen: Seit Menschengedenken. H. Lassens Gedenkblätter von Iver Nordentoft niedergeschrieben. Von L. Glahn aus dem Dänischen übersetzt. København og Flensborg 1936. Dansk udgave: Symmakos (Henrik Lassen): Mands Minde. I Grænsesvagten 1928.

side 74 Kanalstaten

Da man i Paris i foråret 1919 drøftede mulighederne for en folkeafstemning i en 3. zone,

hvis sydgrænse skulle følge Sli-Danevirke-Ejderlinjen, dukkede ideen om kanalstaten op: franskmændene foreslog, at Kieler-kanalen skulle være under kontrol af en international kommission bestående af repræsentanter fra Tyskland, Storbritannien, Frankrig, Polen og Danmark. Frankrig og Italien krævede desuden en afmilitarisering af kanalområdet i en bredde af 50 km. De andre magter ville ikke indlade sig på disse planer – og Frankrig trak derfor sit forslag tilbage. Dermed bortfaldt alle muligheder for dannelsen af en kanalstat. Men selve kanalstatsideen døde ikke helt, den blev genoplivet efter 1945.

side 75 »Angelbominder«

Peter Lassen: Angelbominder før og efter verdenskrigen. Flensborg 1932 – Restoplaget blev i 1937 beslaglagt af nazisterne.

Südschleswigsche Flugschriften

»Südschleswigsche Flugschriften«, nr. 1-21, 1927-37. Udg. af Peter Lassen.

P. Lassen understregede, at Slesvigs og slesvigernes – altså også sydslesvigernes – rod var dansk. Det overvejende flertal af Slesvigs befolkning var direkte efterkommere efter landets oprindelige danske befolkning. De, der kaldte sig tyskere i landet nord for Ejderen, var efter hans mening ikke andet end fortyskede slesvigere. Da nationalsocialisterne kom til magten i Tyskland, sagde P. Lassen til landråden i Slesvig, at partiets teori om afstamningen, om »Blut und Boden« just svarede til de tanker, han altid var gået ind for. Det var netop den i »Südschleswigsche Flugschriften« propagerede lære om »blod og jord«, der beviste, at slesvigerne var danske. At det store flertal af sydslesvigerne i tidens løb havde skiftet både sprog og sindelag ændrede intet ved deres danske afstamning. – »Südschleswigsche Flugschriften« blev af nazisterne beslaglagt og forbudt den 16. november 1937.

Henrik Lisberg (tidl. Heinrich Hansen), f. 1916 i Flensborg

Henrik Lisberg er født og opvokset i Flensborg, hvor familien boede på Sct. Hans Kirketorv. Efter besøget af Sct. Hans drengeskole (1922-26) fortsatte han skolegangen på Duborg-skolen (1926-31). Han var aktivt medlem af Dansk Gymnastikforening, Flensborg Ungdomsforening, KFUM og Dansk Junior Sejlklub samt spejder fra 1926 til 1939.

H. Lisberg gennemgik en handelslære og blev så bogholder i et Flensborgfirma. Efter 1936 var han kontorist og rejsende for vinfirmaet Andreas M.C. Holst, hvis indehaver var dansksindet. Den frivillige tyske arbejdstjeneste forvandlede i 1935 til en pligtjeneste, uden nogen undtagelsesbestemmelser for det danske mindretals ungdom. H. Lisberg blev indkaldt i 1937 for at aftjene de påtvungne 6 måneder i »Reichsarbeits-

dienst«. Fra 1. april 1939 til april 1945 var han soldat i den tyske krigsmarine. Han deserterede i april 1945 og blev skjult i lejligheden hos Franz Wingenders mor. Han gik den følgende måned illegalt over grænsen til Danmark, hvor han tjente modstandsbevægelsen til september 1945. Derefter var han kasserer for Sydslesvigsk Udvalg i København til februar 1946. Han flyttede tilbage til Flensborg og var amtssekretær for Sydslesvigsk Forening til september 1949. Siden november 1949 har han boet i Odense.

side 92 Christiane Jørgensen (1859-1938)

Adjunkt Christiane Jørgensen, der boede på Krusågård lige nord for den dansk-tyske grænse, holdt i 1930'erne historiekurser for unge sydslesvigere. Hver onsdag aften mødte en flok unge mænd på Krusågård for at deltage i en omtrent to timers undervisning i Danmarkshistorie. Under det efterfølgende hyggelige samvær gennemgik man en række europæiske aviser og drøftede samtidens politiske situation og ideologiske modsætninger.

Christiane Jørgensen havde undervist i historie ved et københavnsk gymnasium, før hun i en alder af over 70 år kom til Sønderjylland for at finde et nyt virkefelt. Hun underviste i Danmarkshistorie i de små danske privatskoler uden for Flensborg, i Jaruplund, Harreslevmark, Tarup, Langbjerg og Kobbermølle. I 1932 startede hun i Flensborg Ungdomsforening en »Historisk Kreds« - og det var denne kreds, der holdt sine møder på Krusågård helt til den sidste onsdag før Christiane Jørgensens død tirsdag den 6. dec. 1938.

side 93 Sct. Hans Kirketov og muremester Andreas Andersen

Om Sct. Hans Kirketov i Flensborg se også: Wilhelm Iversen: Vi Johannitere. I: Barn og ung i Flensborg 1920-45. Red. af Lars H. Schubert og Johann Runge. Udg. af Studiefællesskabet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig. Flensborg 1977. S. 11-47.

side 94 Frk. Kaalund

Christine Kaalund (f.1872 i Ringkøbing) var kursislærer i Flensborg fra 1922 til 1927.

Frk. Sjørsløv

Helga Sjørsløv (f. 1904 i Silkeborg) var vikar ved Duborg-skolen fra 1927 til 1929. Hun flyttede derefter til Skanderborg.

side 95 N.J. Billum

Niels Juel Billum (f.1896 på Frederiksberg) var ansat ved Duborg-skolen fra 1922 til 1940.

side 96 Chr. Nielsen

Christian Nielsen skrev i august 1941, få dage før han faldt ved østfronten, det berømte feltpostbrev om »Hjertets treklang: hjem, hjemstavn, fædreland«. Ordene der har givet navn til »Sydslesvigs danske Ungdomsforeningers« medlemsbald »Treklangen«.

Nielsen, Chr.: Hjertets treklang. Den unge danske sydslesviger Chr. Niensens feltbreve til landsmænd. (1941)

side 98 H.R. Jørgensen

Hans Ronald Jørgensen (f.1915) SSFs generalsekretær fra 1. apr. 1956 til 31. aug. 1982.

side 101 Sct. Georgsdag 1934

Spejderoptøget til Tarup den 22. april 1934 (dagen før Sct. Georgsdagen) skildres af

Svend Johannsen også i bogen »For alt hvad du har kært« (Flensborg 1978), s.25f.

side 102 Hans Paulsen (f. 1914)

Vedr. Spejderkammeraten »Pulle« se: Hans Paulsen: Fra tysk skoleelev til dansk spejderdreng. I: Barn og ung i Flensborg 1920-1945. Udg. af Studiefællesskabet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig. Flensborg 1977. S. 147-159

side 103 NSKK

National-Sozialistisches-Kraftfahrer-Korps var en militær lignende NS-organisation, vel mindre ideologisk præget end andre partiorganisationer.

side 104 SA-blodbadet

SA-blodbadet, den såkaldte »De lange knives nat«, fandt sted den 30. juni 1934. Den øverste SA-fører E. Röhm og en lang række SA-ledere blev skudt af SS og Gestapo, fordi de efter sigende planlagde en sammensværgelse mod Hitler. Desuden blev mange førende politikere fra Weimar-tiden myrdet, fordi de havde været Hitlers modstandere før i tiden. Der siges, at over 1.000 mænd og kvinder blev likvideret af Hitlers og H. Görings folk denne sommer-weekend. Det politiske resultat var, at hæren kom af med en konkurrent, der ønskede at udvikle sig til en politisk præget militshær. SS blev gjort uafhængig af SA – og udviklede sig i de følgende år til en stærkere politiseret og bedre disciplineret konkurrent til hæren, end SA nogensinde havde været. Hærens øverste ledelse, der var blevet indviet i overgrebet mod SA, mistede sin uafhængighed over for Hitler.

side 107 M.P. Ejerslev (f. 1893)

M.P. Ejerslev, f. i Sdr. Draaby på Mors, var vandrelærer i Sydslesvig fra 1926 til 1932. Han fik vanskeligheder med skoleforeningen og måtte forlade Sydslesvig.

side 117 Krisen omkring Tjekkoslaviet

Den 29/30. september 1938 mødtes Chamberlain, Daladier, Mussolini og Hitler i München for at ordne det »sudetertyske« spørgsmål. »München-aftalen« gik ud på, at den tyske besættelse af det overvejende tyske område skulle foretages af tyske tropper i fire faser, fra den 1. til den 7. oktober (1938). Besættelsen af »Sudeterlandet« skulle være afsluttet den 10. oktober.

I de egne, hvor det nationale tilhørsforhold var tvivlsomt, skulle de endelige grænser afgøres ved en folkeafstemning. I et bilag til aftalen erklærede England og Frankrig, at de tilbød en international garanti for den tjekkoslovakiske stat mod uprovokerede angreb. – Løftet om folkeafstemningen blev aldrig holdt, hverken Tyskland eller Italien gav nogensinde garantien til Tjekkoslaviet mod aggression, og England og Frankrig nægtede i marts 1939 at vedstå deres garanti.

Den 1. oktober 1938 marcherede de tyske tropper ind i »Sudeterlandet«, og den 15. marts 1939 voldtog Hitler »rest-Tjekkoslaviet«, den følgende dag proklamerede han fra Prahias Hradshin »Protektoratet Böhmen und Mähren«. Dette overfald var et åbent brud af München-aftalen. 16 dage efter at Hitler var rykket ind i Prag, gav England den polske regering en forsikring om at yde den al den støtte, den evnede at give, hvis Polens uafhængighed blev truet.

W.L. Christiansen, f. 1920 i Flensborg

W.L. Christiansen gik i tysk folke- og mellemskole i sin fødeby og blev derefter kontoruddannet i et stort flensborgfirma, men kun to måneder efter at uddannelsen var afsluttet, i januar 1940, blev han indkaldt til militæret – og allerede i maj 1940 kom han til fronten. Han såredes i aug. 1944 og blev taget til fange af amerikanerne.

W.L. Christiansen vendte tilbage til Flensborg i 1946. Han blev nu stærkt optaget af politik og meldte sig ind i fagforeningen og fik ansættelse som fagforeningssekretær. Han mistede jobbet, da han i 1947/48 besøgte et vinterkursus på Ryslinge folkehøjskole.

Efter dette højskoleophold arbejdede han for Sydslesvigsk Forening og udnævntes i juli 1948 til Sydslesvigsk Vælgerforenings landssekretær. W.L. valgtes til sekretær for det dansk-tyske kontaktudvalg i april 1950. Han virkede som journalist for Südschleswigsche Heimatzeitung 1954-55 og blev derefter ejendomsmægler.

Mest kendt er W.L.s aktiviteter inden for Det socialdemokratiske parti Flensborg (SPF), og man husker hans mangeårige medlemskab i Flensborgs byråd, i Sydtønder amts »kredsdag« samt hans tid som byrådsmedlem i Vyk/Før og Nybøl.

side 119 »Hvad er vi ...«

Artiklen »Hvad er vi i grunden?« står i Flensborg amts julehæfte 1967.

side 125 Dimitroff

Dimitrov, Georgi M. (1882-1949), typograf, bulgarsk politiker. G. Dimstrov blev medlem af fagforeningen i 1901 og var fra 1904 til 1923 sekretær i den bulgarske fagforeningsorganisation, men måtte emigrere efter deltagelse i en kommunistisk revolte i 1923. Han opholdt sig i Wien, Berlin og Moskva og organiserede den kommunistiske propaganda i Centraleuropa. – Dimitrov blev berømt for sin procesførelse som anklaget i 1933 for delagtighed ved rigsdagsbranden i Berlin 27. febr. 1933. Han blev frifundet og rejste til Moskva. Fra 1935 til 1943 var han generalsekretær for Komintern. Efter at russerne havde besat Bulgarien blev han leder af det kommunistiske parti i sit fædreland, fra november 1946 til juli 1949 var han landets regeringschef.

»Tante Maaß«

Bogtrykker Ludolph Maaß († 1892) stammede fra Itzehoe. Han overtog i maj 1865 »Flensburger Nachrichten«s trykkeri og ekspedition og blev avisens udgiver i september 1866. Hans søn Friedrich Maaß efterfulgte faderen i 1894 som udgiver og chefredaktør for »Flensburger Nachrichten«. Når dette blad helt op til 1950'erne kaldtes »Tante Maaß«, skyldtes det altså dets første ejer.

side 126 Faderens afskedigelse

Vedr. skildringen af faderens afskedigelse fra »Flensborg bys sporvogne« se også: W.L. Christiansen: En afskedigelse på grund af politisk upålidelighed« i: Sønderjysk Månedsskrift 1983, s. 246-250

side 128 Freiherr-vom-Stein-Medaille

Karl Reichsfreiherr vom und zum Stein (1757-1831) indførte i 1808, mens han var preussisk statsminister, byernes kommunale selvstyre. – Freiherr-vom-Stein-medaljen tildeles folk, der har udmærket sig i kommunalpolitik.

side 130 »Braunbuch«

I august 1933 udgav en række tyske kommunister, der havde kontakt med »Weltkomitee zum Schutz der Opfer des Hitlerfaschismus« i Basel en »Braunbuch über Reichstagsbrand und Hitlerterror« (Universum-Bücherei, Basel 1933; genoptrykt: Frankfurt/Main 1978). Brunbogen, der afslørede nazisternes brutale behandling af politiske modstandere, blev oversat til 16 sprog. Et større antal brunbøger fordeltes illegalt i Tyskland. – I brunbogen (s. 274f) findes en liste over 45 KZ-lejre.

»Der Geist von Potsdam«

Potsdam var symbolet på Preussens militærtradition og storhed. Garnisonskirken i Potsdam var Preussens største helligdom, her hvilede Friedrich 2. von Preussen, der Große, garnisonskirken var Hohenzollernes kirke, d.v.s. de preussiske kongers og efter 1871 de tyske kejseres kirke. Potsdam vakte minder om Preussen-Tysklands store fortid. I Potsdam garnisonskirke mødtes den gamle rigspræsident, feltmarskal Paul v. Hindenburg, og den nye rigskansler, A. Hitler, den 21. marts 1933 for at række hinanden hånden. Optrinnet symboliserede foreningen af gammel preussisk storhed med folkets nye politiske vilje og nationale styrke. Ånden fra Potsdam skulle være grundlaget for det kommende nye tyske rige.

Sven Kjems, født 1920 i Skibelund, opvokset i Harreslev.

Sven Kjems flyttede i 1922 med forældrene til Harreslev. Skolegang i Harreslevmark og Duborg-skolen. Præliminæreksamen 1937. »Abitur« (tysk studentereksamen) 1939 på »Adolf-Hitler-Schule« i Flensborg. – A.H.-Schule skiftede efter krigen navn til »Goetheschule«. – Samme år kasseret til militærtjeneste på grund af lungesygdom. Elev på Rønshoved højskole i sommeren 1939.

Sv. Kjems var immatrikuleret til Kiels universitet fra oktober 1939 (jura), men da universitetet lukkede på grund af krigen, blev det til jurastudium i København. Cand. jur. i 1944. Han blev indkaldt til en panserafdeling ved Berlin i december 1944, men flygtede til Sverige. Efter krigen advokat i Gråsten.

side 134 Anna Kjems (f. 1893)

Anna Kjems er født i Ballum sogn. Hendes forældre er lærer, senere gårdejer Hans Lorenzen og forfatterinde Hansigne Lorenzen f. Jensen, der i årenes løb under pseudonymet Sven Tange udsendte en række fortællinger med emner fra den sønderjyske folkekamp. A. Kjems voksede op i Bådsbøl skole, men i 1909 blev faderen afskediget af den tyske øvrighed, fordi han var for dansk. Hele familien måtte flytte hen i en nærliggende gård, som hendes mor kort forinden havde arvet efter sin far. 1911 kom Anna hjemmefra for at få en uddannelse. Først et år på Hoven Kvindehøjskole, hvor hun blev uddannet til vinterlærerinde. Derefter tog hun til København, hvor hun i et halvt år fulgte undervisningen på Borups Lærestalt om eftermiddagen, mens hun om formiddagen lærte at tegne og male. Sidste station i hendes uddannelse var Dansk Kunstflidskole, også i København, hvor hun hele dagen var beskæftiget med at sy, væve og kniple. Det var sommeren 1913. Og efter endt uddannelse rejste hun hjem til Ballum igen. Hun mødte Niels Kjems i efteråret 1912. Forlovet blev de i 1917, og brylluppet blev fejret i oktober 1919. – Se: *Anna Kjems: Kniplinger og Knæpkager*. Flensborg 1983. Udg. af Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig.

side 136 Grænselære

Claus Eskildsens »Dansk Grænselære« udkom som bog i 1936. Bogen, der kom i mange oplag og også i en tysksproget version, er skrevet under indtryk af den nazistiske »Blut und Boden«-teori, som også de slesvig-holstenske propagandister opererede med. Cl. Eskildsen (1881-1947) tog sit udgangspunkt i disse teorier og påviste, at de overført på sønderjysk område måtte føre til en erkendelse af Sønderjyllands danskhed omtrent til Ejderen.

side 149 Bent Noack (f. 1915)

Se: Bent Noack: *Opvækst i Flensborg: Et privilegium. I: Barn og ung i Flensborg 1920-1945*. Udg. af Studiefdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig. 1977. S. 160-96.

Sigfred Andresen, født i Kalleshave v. Agtrup i 1925.

Sigfred Andresen er født i Kalleshave, Agtrup i Læk sogn. Han besøgte den tyske folkeskole fra 1931 til 1936 og den danske privatskole i Ladelund 1936-40. Derefter gik han i smedelære og aflagde svendepøven sidst på året 1942. Indkaldelsen til »Reichsarbeitsdienst« kom i januar 43. Arbejdstiden var overstået i juni 43, men tre måneder senere blev S. Andresen soldat. Han kom til at opleve østfrontens gru. Efter krigen arbejdede han som smedesvend til november 1946. Vinterhalvåret 1946/47 besøgte han Danebod Højskole på Als. I 1947 begyndte han på Tønder Statsseminarium og afsluttede sin uddannelse i 1952. Han virkede derefter i fem år som enelærer ved Klitskolen,

Sct. Peter i Ejdersted, og to år ved den danske skole i Hatsted. I 1959 blev han leder af den danske privatskole i Bredsted.

side 160 Chr. Stenz (f. 1909)

Christian Stenz er født i Kondrup nord for Randers. Han blev lærer fra Tønder Statsseminarium i 1935. Den 1. nov. 1936 fik han ansættelse ved den danske privatskole i Ladelund, hvor han virkede til 1940. Januar 1941 flyttede han til Nr. Hostrup, men i 1949 vendte han tilbage til Sydslesvig. Fra 1949 til 1957 var han ansat ved Chr. Paulsen skolen i Flensborg, som dengang var mellem- og realskole. I 1951 blev Chr. Stenz viceskoleinspektør. Seks år senere flyttede han til Åbenrå. Se: *Christian Stenz: Dansk lærer i grænselandet. Sønderjyske Levnedsløb* Nr. 23. Udg. af Historisk Samfund for Sønderjylland. Åbenrå 1982. Især s. 62ff.

Kirkevang

Forsamlingshuset »Kirkevang« i Ladelund blev indviet 9. sept. 1934. Skolestuen var placeret i forsamlingshuset, d.v.s. i G. Lindstrøms dagligstue. I salen var der indrettet et alter, så at den uden videre kunne omdannes til kirkesal. Normalt var der gudstjeneste en gang om måneden, i den første tid ved pastor H.F. Petersen, efter april 1938 ved pastor Waage Beck, præst for de sydslesvigske landdistrikter.

side 161 Vedr. skolekørslen

Chr. Stenz har en lidt anden version af skolekørslens historie: G. Lindstrøm havde købt en ældre Fiat-vogn af skoleforeningens formand, grosserer Cornelius Hansen. Men bilen var for gammel og for dyr i drift – og Lindstrøm var en alt for dårlig bilist. Boy Brodersen overtog at befordre børnene fra Agtrup til og fra skole. Men allerede efter få dage fik han ordre fra den nazistiske »Kreisleiter« pastor Peperkorn til straks at opgave kørslen. Lindstrøm og folk fra Agtrup tog straks til landråden i Nibøl for at klage. Han gav dem medhold, og inden de var nået hjem, havde landråden meddelt Brodersen, at han ikke alene havde ret, men også pligt til at køre med de danske skolebørn. – Fra efteråret 1937 overtog Chr. Stenz kørslen med skolebørnene fra Agtrup.

side 169 »Ung 1945«

Sigfred Andresens artikel »Ung 1945« er trykt i: *Treklangen. hjem · hjemstavn · fædreland*. Udg. af Sydslesvigs danske Ungdomsforeninger. Flensborg. 25. årgang, nr. 4, s. 16f og nr. 5, s. 6. – Teksten i vort bidrag er forkortet.

side 175 G. Ryge Petersen (f. 1914)

Lærer Gunnar Ryge Petersen ansattes ved Dansk Skoleforeningen den 1. april 1946. I over 35 år var han leder af den danske skole i Agtrup. Sammen med hustruen Anna tog han aktivt del i foreningslivet og overtog mange tillidshverv. Han ledede i perioder kurser i folkedans og virkede som instruktør ved amatørteater.

Karl Andresen, født i Kalleshave ved Agtrup i 1926

Karl Andresen, døbt Carl Christian Andresen, er født i Kalleshave i Læk sogn. Han er yngste søn af Frida og Jens Andresen. Han gik i tysk skole fra 1933 til 1936 og gik derefter i den danske privatskole i Ladelund fra 1936 til 1942. Et par måneder sidst i 1943 var han elev på Duborg-skolen. I begyndelsen af 1944 blev han indkaldt til tysk krigstjeneste. Han nægtede at aflægge troskabsed til »fører, folk og fædreland« og idømtes »Jugendstrafbewährung« fra juni til november 1944. I eftersommeren 1945 kom han hjem fra krigsfangenskab. – 1946 begyndte han sin læreruddannelse på Tønder statsseminarium; uddannelsen, der blev afbrudt på grund af eftervirkninger fra krigen, afsluttedes i 1952. Karl Andresen var skoleleder i Vanderup 1952-72, forstander på Jaruplund højskole 1972-79 og lærer samme sted 1979-80. Han blev skoleinspektør for Dansk Privatskole i Harreslev i 1981.

side 180 NSDAP

Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei.

GmbH

Gesellschaft mit beschränkter Haftung : anpartsselskab (ApS).

side 186 H. Futtrup

Hans Munk Futtrup, f. i 1917, blev ansat ved Duborg-skolen 1. sept. 1942. Han var krigsvikar.

side 187 »Front og Bro«bevægelsen

»Foreningen af Sydslesvigs Studerende« (FSS) udgav i 1950'erne »Front og Bro. Tidsskrift for ny folkelighed«. Foreningens medlemmer studerede ved danske og tyske universiteter, seminarier og faghøjskoler. De var allesammen nydanskere fra tiden efter 1945. I deres tidsskrift, der var foreningens medlemsblad, afvistes det »gamle mindretal«s overvintringsteori, d.v.s. påstanden om, at den danskhed, der brød frem i Sydslesvig i årene efter 1945 var den samme danskhed, der havde været der siden »Arilds tid«. Den skulle blot have skjult sig under et tysk lag og var nu blevet frigjort. »FoB«-kredsen gik ud fra sine egne oplevelser og fremhævede, at sindelagsskiftet fra tysk til dansk resulterede i en »ny dansk folkelighed« i Sydslesvig. Dette sindelagsskifte var en nationalpolitisk proces, der gennemførtes bevidst: sydslesvigerne tog afstand fra deres tyske fortid, de søgte et ståsted i det danske – dog uden at vende sig imod det tyske. Man ønskede at være rodfæstet i det danske, både kulturelt og politisk, og samtidig ønskede man at slå en bro over til den nye (demokratiske) tyskhed. Da man var klar over, at en grænserevision lå uden for de politiske muligheder, ønskede man at virkeliggøre sin nyhvervede danskhed inden for det tyske samfund, som sydslesvigerne nu engang var

en del af. »FoB«-gruppens medlemmer var præget af deres oplevelser under nazistytet, og derfor afviste de enhver form for racistisk eller biologisk begrundet nationalisme. De gik ind for det nordisk demokratiske menneskesyn og fremhævede den enkeltes ret til politisk og national selvbestemmelse uanset afstamning. Den danske folkehøjskole, Grundtvig og Herders tanker inspirerede gruppens medlemmer til deres nye holdning.

Hans Werner Hansen, født i Flensborg 1929.

H.W. Hansen er født i Flensborg, men opvokset i Tarup øst for Flensborg. Han gik i Tarup danske skole 1936-44 og derefter i Duborg-skolen til 1947. Han sluttede skolegangen med præliminæreksamen. I 1952 tog han lærereksamen fra Tønder Statsseminarium. Samme år begyndte han sin lærergerning i Sydslesvig: lærer i Vesterland 1952-55, skoleleder i Kejtum 1955-60, viceinspektør ved Hiort Lorenzen skolen i Slesvig 1960-67, gymnasieoverlærer ved Duborg-skolen 1967ff.

H.W. Hansen har prøvet det meste i det folkelige danske arbejde i Sydslesvig: han var håndbold- og badmintontræner på Sild, har spillet til folkedans, ledet gymnastik, var degn i Kejtum samt SSF-bestyrelsesmedlem i Kejtum og Slesvig og i 1960-62 næstformand for SdU. Han medvirkede i nogle revyer fra 1961 til 1982, var dirigent for Vesterland Sangkor 1952-60, Kejtum Pigekor 1955-60, Slesvig Ungdomskor 1960-67 og Torsdagskoret 1968-85.

side 211 Frk. Budach

Johanne Budach (senere Jørgensen) blev uddannet til sygeplejerske i København. I maj 1927 kom hun tilbage til Sydslesvig og begyndte en sygeplejergerning med »Den slesvigske Kvindeforening« som arbejdsgiver. Hendes arbejdsfelt var landdistriktet syd og øst for Flensborg.

Senere blev hun desuden leder af en »lappetue«, hvor husmødrene kom sammen en gang om ugen for at sy om af det tøj, de havde fået ved tøjuddelingen. Hun begyndte på Harreslevmark, men senere tog hun også en eftermiddag om ugen i Tarup og Jaruplund.

Stort var ansvaret under 2. verdenskrig. Mange læger blev indkaldt, og sygeplejersken måtte selv tit tage affære. I juli 1947 rejste Johanne Budach til Danmark for at blive.

side 215 Lærer Jørgen Damkjær Poulsen

Lærer Jørgen Damkjær Poulsen var født 4. marts 1902 i Lundtoft. Lærereksamen fra Tønder 1926, tillægseksamen i tysk. Han havde opholdt sig i Kanada 1929-1932. I november 1933 begyndte han som vandre lærer i Sydslesvig, 1934-35 var han ansat ved Ansgarskolen i Slesvig, og den 1. april 1935 blev han leder af skolen i Tarup, hvor han underviste til 1949.

side 255 »... den med Dönitz ...«

Hitler begik selvmord den 30. april 1945. Forinden havde han udnævnt storadmiral Karl Dönitz (1891-1980) til sin efterfølger. »Rigspræsident« og chef for den tyske krigsmagt K. Dönitz søgte at gennemføre den uundgåelige kapitulation således, at så mange flygtninge fra østområderne som muligt kunne nå frem til de af de vestallierede erobrede områder vest for Elben.

side 273 Victor Reventlow-Criminil (f. 1916)

Grev Victor Reventlow-Criminil var efter 1945 en af de førende skikkelser i det danske arbejde i Sydslesvig. Han er født i Berlin-Charlottenburg. Faderen, Adolf grev Reventlow-Criminil, havde opgivet sit danske statsborgerskab i 1905. Efter faderens død fik Victor Reventlow-Criminil sit hjem hos sin fars søster i Husum. I denne by tog han sin studentereksamen og trådte i 1936 ind i den tyske marine. Fem år senere flyttede han til Lyksborg, hvor han efter krigen blev borgmester. Ved kommunalvalget i 1947 sejrede den tyske valgblok takket være flygtningestemmerne, og greven mistede sit hverv som borgmester.

V. Reventlow-Criminil var efter februar 1946 medlem af den 1. og 2. udnævnte landdag i Kiel, og han var valgt medlem af landdagen fra 1947 til juli 1950, hvor han repræsenterede de danske sydslesvigere. Han blev meget anvendt som taler både i Sydslesvig og i Danmark. Den elskværdige og meget charmerende greve var afholdt og populær i Sydslesvig.

Efter juli 1950 trak han sig tilbage fra det politiske liv. Senere forlod han landet og emigrerede til Kanada, i dag bor han i USA.

Ilse Kürstein, født i Slesvig 1929

Ilse Kürstein, f. Hoffmann, er opvokset i Slesvig by. Hun gik i tysk skole, stod i frisørlære og tog svendepreven i 1947. Hun giftede sig i 1946 med bibliotekar, senere bibliotekslektor, Poul Kürstein (1919-1973). I september 1973 blev hun ansat ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig. Hun arbejder i dag som deltidsbibliotekar.

side 285 Heinrich Hoffmann

Vedr. Heinrich Hoffmann se hans artikel: Den sidste belejring af Gottorp slot. Minder om de blodige martsdage 1920. I: Sønderjyske Årbøger 1958, s. 256-69.

Heinrich Heine, Hirschfeld og Tucholsky

Heinrich Heine (1787-1856), Georg Hirschfeld (1873-1935) og Kurt Tucholsky (1890-1935) var tre tyske forfattere af jødisk afstamning, allerede af den grund blev de forbudt i Nazityskland. Derudover var deres værkers indhold ubekvemme for nazister-

ne. Heine skrev ved siden af romantisk poesi en række fortællinger i vers, der var spækket med satiriske angreb mod de reaktionære politiske forhold i Tyskland. Hirschfeld skrev socialkritiske dramaer i naturalistisk stil og en række sentimentale noveller, hvori han skildrer det jødiske miljø i byerne. Kurt Tucholsky hudflettede enhver form for autoritetstro og militarisme og kritiserede med ætsende ironi nazisterne og deres fører. Han begik selvmord i Sverige, efter at nazisterne havde tvunget ham ud af Tyskland.

BDM

Bund Deutscher Mädel: Pigeorganisationen inden for »Hitler-Jugend«.

side 289 20. april

Det var Hitlers fødselsdag.

side 291 Nürnberg

»Bonden havde været i Nürnberg«. Nürnberg var i nazitiden »Die Stadt der Reichsparteitage«. Mellem 1933 og 1938 i september måned samledes hvert år SA, SS og RAD-formationer, delegationer fra værnemagten og fra de kvindelige NS-organisationer fra hele riget til et kæmpemøde i Nürnberg. Mødets højdepunkt var (naturligvis) en Hitler-tale. For Hitler betød disse møder en politisk magtdemonstration, samtidig var de et middel til at fremme folkets ideologiske ensretning.

side 293 Hermann Clausen, Jørn Andersen ...

Hermann Clausen, Jørn Andersen, Andreas Paysen, Johannes Vollertsen repræsenterer de dansksindede i Slesvig bys SPD.

I sommeren 1945 krævede Flensborgs og Slesvigs SPD-lokalforeninger, at den enkeltes frie ret til at vælge nationalt ståsted blev anerkendt. Dette krav blev afvist af partiledelsen i Kiel og af partiets formand Dr. Kurt Schumacher. Kielerne forlangte de danskorienterede (eller rettere: nationalpolitisk neutrale) medlemmer ekskluderet. Da den flensborgske lokalafdeling blev »opløst« (juli 1946) og fortsatte som SPF, og da det ikke lykkedes at oprette tilsvarende dansksindede socialdemokratiske lokalforeninger i de andre sydslesvigske byer, trådte ca. 90% af Slesvig bys socialdemokrater ud af SPD og tilsluttede sig SSF.

Gerhard Ernst, født i Flensborg 1931

Gerhard Ernst gik i dansk børnehaven (1934-37), fortsatte i dansk skole og tog præliminæreksamen fra Duborg-skolen i 1947. I 1953 afsluttede han sin uddannelse med lærereksamen fra Th. Langs seminarium i Silkeborg. Han var derefter lærer i Sørup i

Angel 1953-55. Fra 1955 var han lærer, senere skoleinspektør, ved Ejderskolen i Rendsborg. I 1969 blev han skoleleder i Husby i Angel.

Ernst deltog i dansk ungdoms- og spejderarbejde under og efter krigen. Han var distriktsformand for SSF i Rendsborg fra 1959 og næstformand for SSF i Rendsborg nærreamt, formand for SSF og SSV i Flensborg amt 1971-80 og distriktsformand i Husby 1971-81. Han blev SSFs næstformand i 1975 og har været byformand for SSF i Flensborg siden 1983. Han debuterede som lyriker i »Hvedekorn« i 1955 og har udgivet digtsamlingerne »Genskær af det tabte« (1955) og »Morituri« (1961). I 1961 modtog han Katharinaprisen.

side 298 Frieda Helming (f. 1905)

Frieda Helmings navn er knyttet til de danske børnehaver i Sydslesvig. Hun er født og opvokset i Flensborg. Efter tysk skolegang kom hun på efterskole nord for 1920-grænsen. Dansk børnehavarbejde i Sydslesvig startedes i 1922 i Borgerforeningen, hvor Frieda Helming var praktikant 1923-24. Hun fik sin uddannelse 1924-26 på Frøbelhøj-skolen i København. 1. aug. 1926 overtog hun Tivoli-børnehaven i Frisergade. I begyndelsen af 1950'erne opfordredes hun til at overtage stillingen som konsulent for de danske børnehaver i Sydslesvig. Hun blev pensioneret i 1972.

side 299 Nico Büchert (f. 1913)

Nicolaj Büchert, født i Jaruplund, tog lærereksamen fra Tønder i 1937. Han blev ansat ved den danske kommuneskole i 1937. Han indkaldtes til krigstjeneste 1940. Efter krigen (1946) blev han leder af den danske privatskole i Husby, og fra 1969 til sin afsked i 1975 var han lærer ved Christian Paulsen skolen i Flensborg.

side 300 rektor

Rektor Heinrich Fischer (1904-1984) var født i Flensborg. Han tog tysk lærereksamen fra Nibøl 1925. I april 1926 blev han ansat ved Duborg-skolen. Efter 1935 var han rektor for Den offentlige dansksprogede Folkeskole i Flensborg. I 1951 blev han udnævnt til stadsskoleinspektør for de danske skoler i Flensborg. Han tog sin afsked i 1971.

side 310 Thomas Madsen (1903-1979)

Thomas Madsen var født i Sandbjerg i Dybbøl sogn. 1931 blev han cand. mag. i fagene dansk og tysk. Den 1. august 1933 fik han ansættelse ved Duborg-skolen, hvor han underviste i dansk, tysk, religion og historie. Han blev adjunkt i 1946 og lektor i 1955. Hans pædagogiske virke strakte sig således over nazitiden og danskhedens gennembrud efter 2. verdenskrig. Thomas Madsen tog sin afsked som lærer i juli 1973.

side 315 Jerrik

»Jerrik«s soldaterbreve: Flensborg Avis 1941-43.

side 320 Peder Jensen (1893-1960)

Peder Jensen stammede fra Taastrup. Han tog lærereksamen fra De danske Realskole Seminarium i København i 1916 og tillægseksamen i tysk og engelsk. Han blev ansat ved Duborg-skolen i april 1923. – I 1945-46 sprængtes Harreslev danske skoles rammer på grund af meget stor elevtilgang. I denne vanskelige situation overtog Peder Jensen skolens ledelse. Til sin død i 1960 var han skolens inspektør.

side 328 Inger Ottosen (f. 1897)

Inger Margrethe Ottosen er født i Horsens. Hun tog lærereksamen fra Ribe 1919 og

faglærereksamen i engelsk. 1920-25 var hun ansat ved Haderslev Kathedralskole. I april 1927 fik hun ansættelse ved Duborg-skolen, hvor hun underviste til sin afsked i 1964.

side 331 Henry Jensen (f. 1907)

Henry Jensen er født i Randers. I 1932 blev han cand. mag., og fra 1933 til 1935 underviste han ved gymnasier i Haslev og Herning og var fra 1935 til 1946 ansat ved Tønder statsskole. 1946 blev han udnævnt til rektor for Duborg-skolen. Under hans ledelse udbyggedes skolen til et gymnasium. Det første hold studenter kunne dimmiteres 1951, men først i sommeren 1953 blev Duborg-skolen selv eksaminations- og dimissionssted. Fra 1962 til sin afsked i 1970 var Henry Jensen rektor ved Randers statsskole.

side 334 Her kritiseres

Gerhard Ernst: Her kritiseres, men – . I: Duborg-skolens Blad, nr. 2. 1. november 1948, s. 1f.

Meta Lorenzen, født 1931 i Kollundmark, Fjorde sogn

Meta Lorenzen er født og opvokset på Kollundmark mellem Husum og Flensborg. Fra 1950-54 virkede hun som vandrelærer i Sydslesvig samtidig med private studier. I 1954 blev hun gift og bosat på Fyn. Samme år udkom hendes Sydslesvigroman »Og det blev dag« (Danskerens Forlag, Aabenraa). Siden 1955 autodidakt lærer. Af store bedrifter nævner hun selv: 6 dejlige børn plus 4 dejlige børn »oven i handelen«.

side 338 »Valsbøhus«

»Valsbøhus« er groet frem af arbejdet i den enkle kirke- og forsamlingsaal, som Maren Sørensen fik bygget i 1923, efter at gårdejer Lorenz Jepsen havde stillet sin lo og kalvestald til rådighed. Salen blev indviet den 2. december 1923. I foråret 1929 købtes en byggegrund i nærheden af Valsbøl kirke. På grund af de tyske myndigheders sendrægtighed, byggetilladelsen blev først givet i september 1929, kunne byggearbejdet først begynde i marts 1930. Ved begyndelsen af et to dages efterårsmøde blev det nye hus taget i brug den 12. oktober 1930.

»Valsbøhus« blev forsamlingssted for et alsidigt dansk arbejde. Det var først og fremmest hjemsted for Maren Sørensens virke gennem gudstjenster og kirkelige møder. Men også sygeplejegerningen i Sydslesvigs vestlige sogne havde sit midtpunkt i dette hus. En landbrugskonsulent fik fast bopæl i »Valsbøhus«, Landboforeningen, ungdomsforeningen »Ydun« og Den slesvigiske Kvindeforening holdt deres møder her. En gang om ugen samledes de unge til gymnastik, pigerne desuden til håndgerning og drengene til sløjd. Der blev holdt sangaftener hver uge. Således var »Valsbøhus« efter 1930 et fast midtpunkt for et folkeligt-dansk arbejde vest for Flensborg.

side 339 Stiglundsand

Om de dansksindede familier Lorenzens og Jepsens nære kontakt og Kr. Jepsens køb af gården Stiglundsand se: *Carsten R. Mogensen: Dansk i hagekorsets skygge. Det tredje rige og det danske mindretal i Sydslesvig 1933-1939*. Udg. af Studiefdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, 1981. S. 305-314.

side 355 Inger M. Ottosen

Vedr. Inger Margrethe Ottosen se s. 492.

Børge Borgaa (f. 1912)

Børge Borgaa er født i Ålborg. Han tog lærereksamen fra Tønder seminarium i 1936 og kom til Duborg-skolen i 1945 fra Sønderborg, hvor han havde været lærer fra 1937. Børge Borgaa blev efter tysk pres afskediget fra Duborg-skolen i februar 1954 på grund af et læserbrev, han havde offentliggjort i »Information« den 14. jan. 1954. Han havde anket over, at Kaj Munks mordere var blevet benådet og nød sin ufortjente frihed i Flensborg. Børge Borgaa blev senere forstander for Dansk Skoleforenings lejrskole »Vesterled« ved Hvide Sande.

side 364 Familie Winzenburg

Familie Winzenburg boede Nørregade 66 på hjørnet af Nørregade og Herrenstall. Selv om lejligheden var meget lille, er dette hjørnehus det største hus i Herrenstall.

side 367 Den danske skole i Svavsted

Midlerne til skolens opførelse blev tilvejebragt af Sønderjysk Forening for Svendborg amt og Grænseforeningen. Grundstensnedlæggelsen fandt sted den 11. november 1952.

Meta Lorenzens vandrelerervirksomhed i Svavsted sluttedes påsken 1953. De danske børn blev meldt ud af de tyske skoler og rejste daglig med tog til Husum for der at kunne gå i dansk skole indtil sommerferien. Efter sommerferien 1953 forelå skolens godkendelse og bygningen blev taget i brug. Indvielsen fandt sted den 4. oktober 1953.

Hedwig Lorenzen, født i Tønning 1932

Hedwig Schardelmann er født og opvokset i Tønning. 1949-50 var hun på Snoghøj Gymnastikskole og Gråsten Husholdningsskole. Hun blev gift med lærer Walter Lorenzen i 1950. Hun ledede børnegymnastik i Kappel 1951-52 og de »Unge piger« i Rendsborg 1954-55. Derefter var hun hjemmegående mor til fire børn. Siden 1977 har hun været formand for Den slesvigske Kvindeforening i Harreslev.

side 370 Uffe-Skolen

Allerede i 1931 begyndte vandrelærer Jørgen Jørgensen, Slesvig, at give børnene i Tønning undervisning i dansk i private hjem. Forældrene bad Grænseforeningen om en skole – og i oktober 1934 opnåede Grænseforeningen via generalsekretariatet i Flensborg et tilsagn fra Tønning om en byggegrund. Regeringspræsidenten gav i januar 1935 tilladelse til at oprette en dansk skole i Tønning.

Skolen blev indviet den 20. oktober 1935, den startede med 32 elever.

side 374 Klaus Groth (1819-1899)

Klaus Groth, der var født i Heide i Nørreditmarsken, er en af de kendteste plattyske digtere. Han tog lærereksamen fra Tønder seminarium i 1841 og blev derefter lærer i Heide.

Efter 1849 levede han af sit forfatterskab. 1856 blev Klaus Groth æresdoktor ved det filosofiske fakultet ved universitetet i Kiel og ti år senere professor samme sted. Hans hovedværk er digtsamlingen »Quickborn« (1853), som indeholder lyrik, sange, børnesange og ballader. Et andet kendt værk er hans to bind med fortællinger fra folkelivet i Ditmarsken (»Vertelln«, 1855-59). Klaus Groth hævdede det plattyske sprogs ret som skriftsprog og krævede dets ligestilling med højtysk.

side 375 Anders Kølvråa (1899-1955)

Anders Kølvråa Nielsen er født i Resen i Viborg amt. I efteråret 1934 fik han ansættelse ved Ansgar-Skolen i Slesvig. Fem år senere, den 1. april 1939, i en overordentlig vanskelig tid, blev han kaldt til Tønning, hvor skolen og børnehaven var uden ledere. Da han overtog Uffe-Skolen, var der kun 16 elever, og i børnehaven var tallet endnu mindre. De nazistiske myndigheder havde i årene efter 1935 lagt et stærkt pres på de danske forældre for at få børnene ud af den danske skole. Børnetallet faldt, men kun ganske langsomt, da forældrene var standhaftige. Man forsøgte endda at flytte de danske forældre til fabrikker i Kiel eller Hamborg. Selv om krigsårene bragte yderligere nedgang, holdt Anders Kølvråa skolen i gang. Efter maj 1945 oplevede Uffe-Skolen en så stor fremgang, at der måtte opføres en større bygning i 1952. Anders Kølvråa blev udnævnt til skoleinspektør i 1946 og virkede ved Uffe-Skolen til sin død.

Larsen Grøn (1871-1960)

P.C. Larsen Grøn var født i Ørslev sogn ved Slagelse. Han gik gartnervejen og blev i 1897 landbrugskandidat fra Landbohøjskolen. I 1907 bosatte han sig i Holbæk, hvor han var kommunegartner fra 1917 til 1941.

Interessen for Sønderjylland havde Larsen Grøn allerede som dreng. I 1919 cyklede han gennem grænselandet for ved selvoplevelse at sætte sig ind i de mange spørgsmål, der dukkede op efter 1. verdenskrig. Han var gennem landet fra Nordslesvig til Ejderen. På denne tur blev grunden lagt til det kommende arbejde for det danske Sydslesvig. Allerede året efter sit første besøg var han med til at gennemføre de sydslesvigske børns ferierejser til Danmark. Under den tyske inflation fik han gennemført en storstilet indsamling til fordel for Slesvig by: et helt jernbanetog med madvarer og klæder blev resultatet. Fra 1923 var Larsen Grøn hvert år med til at arrangere ferierejser og juleindsamlinger til fordel for børn og gamle syd for grænsen.

Bente Hillebrecht, født i Flensborg 1940

Bente Hillebrecht er datter af Aksel og Kirsten Lieb, lærere gennem 30 år i Flensborg-Sporskifte. Hun gik på Chr.-Paulsen-skolen i Flensborg til 1956 og fik derefter uddannelse på Fagskolen for Kvinder i Sønderborg til 1960.

Hun blev gift i 1960.

Fra 1976 tog hun lærerkursus på Husflidhøjskolen i Kerteminde i porcelænsmaling og åbnede en »hobbyforretning« i 1982.

side 382 Jørgen Wrang (1858-1922)

Jørgen Wrang var født i Stolbro på Als. Han kom i købmandslære i Flensborg og overtog senere en forretning i Kliplev. I 1888 blev han bogholder ved Flensborg Avis. I halvfemserne måtte han afsone seks ugers fængsel, fordi avisen havde brugt navnet Den sønderjyske jernbane og bragt en prædikantliste over sønderjyske frimenigheder. Det var nemlig forbudt at bruge navnet »Sønderjylland«. Ved krigsudbruddet i august 1914 blev Wrang den første af avisens personale, der blev arresteret. Efter Tysklands nederlag tog han del i afstemningskampen.

Farfar

Johan Lieb (1884-1945) var født og opvokset i Flensborg. Efter at han havde taget »middlere Reife« (som svarer til præliminæreksamen), kom han i købmandslære. Han arbejdede derefter hos en række private firmaer, til han i 1930 fik ansættelse ved Den slesvigske Forenings generalsekretariat i Flensborg. Han var desuden tillidsmand for Dansk Skoleforening og kasserer for St. Knuds Gilde.

Johan Lieb ledede generalsekretariatet, mens sekretær Frederik Petersen var indkaldt, og kom her til at øve en betydelig indsats i det danske arbejde syd for grænsen.

side 388 Frieda Helming

Vedr. Frieda Helming se side 494.

side 398 Om de Eck

Christian Rabe, ejeren af restaurationen »Om de Eck« på hjørnet Storegade og Mariegade, ikke langt fra Flensborg Avis, var i efterkrigstiden kendt for sine højlydte tyske demonstrationer.

Anders Ture Lindstrøm, født i Ribe 1943

Anders Ture Lindstrøm er født i Ribe, men opvokset i Ladelund. Han tog studentereksamen fra Tønder Statsskole 1961 og studerede derefter historie ved Århus universitet. I 1963 blev han cand. mag. 1967-68 gjorde han studier i europæisk integration på College of Europe, Bruges i Belgien. I 1970 havde han et NATO-stipendium, og fra 1971 til 1973 var han stipendiat ved Studieafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, samtidig var han freelance-journalist for Flensborg Avis, The Economist og Agence Europe. I dag er han ansat ved Danmarks Radio i Åbenrå.

I 1975 udgav Studieafdelingen hans bog »Landet Slesvig-Hostens politiske historie i hovedtræk 1945-1954«. Han har desuden skrevet afhandlinger om danske arbejdskonflikter, EF-spørgsmål og sikkerhedspolitik.

side 407 Kai-Uwe v. Hassel (f. 1913)

Kai-Uwe v. Hassel er født i Gare (Østafrika). Han kom til Tyskland efter 1. verdenskrig. Mellem 1935 og 1939 opholdt han sig i Tanzania, men kom tilbage til Tyskland efter krigens udbrud og deltog i 2. verdenskrig fra 1940-45.

Efter krigen blev han medlem af CDU (Christlich-Demokratische-Union) – og startede dermed en strålende politisk karriere: han var borgmester i Lyksborg 1947-54, derefter byens »borgerforstander« til 1963 og ministerpræsident for Slesvig-Holsten 1954-63. Mellem 1963 og 1966 var han Forbundsrepublikkens forsvarsminister og i 1969-72 præsident og 1972-76 vicepræsident for Forbundsdagen i Bonn. Efter 1977 var han i tre år præsident i Europaparlamentet i Strassbourg.

v. Hassel var en af de førende CDU-politikere i forbundsrepublikken i de første årtier efter 2. verdenskrig.

side 408 Friedr. W. Lübkes »program nord«

Friedrich Wilhelm Lübke (1887-1954), der var ministerpræsident for Slesvig-Holsten 1951-54, fik sit inddignings- og strukturforandringsprojekt »Programm Nord« sat i gang i 1953. Oprindeligt omfattede projektet kun 110.000 hektar jord i Sydtønder amt (Kreis Südtondern) og den vestlige del af Flensborg amt. Men projektet udvidedes mere og mere sydpå – således at i alt mere end 700.000 hektar jord blev saneret. Programmet bidrog afgørende til, at disse fattige områder ikke blev fuldstændig forarmet og affolket. Den første store indsats i kæmpeprojektet blev inddæmningen af den store Fr. W. Lübkekog på vestkysten. – Sigtet med program nord var dobbelt: man ønskede at forbedre de økonomiske og sociale forhold, og man tilstræbte en grænsepolitisk stabilisering.

Fra dansk og sydslesvigsk side følte man den planlagte bosættelse af nogle tusinde flygtninge langs den dansk-tyske grænse som en provokation. Senere anerkendte man imidlertid, at Programm Nord havde udviklet sig til et godt eksempel på et egnsudviklingsarbejde.

side 420 Helmut Leckband

Vedr. Helmut Leckband (f. 1916) se hans to bøger om opholdene i russisk krigsfangelejre: »Krigsfangelazaretten i Tamanskajagaden«. Udg. af Studieafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig. 1973, 2. opl. 1974, og »Krigsfange. Gennem russiske lejre – Ternopol, Donbas, Stalino«. Gyldendal. 1977.

side 422 Flensborg Avis' redaktører

L.P. Christensen blev chefredaktør for Flensborg Avis i juli 1940, efter at nazisterne havde tvunget Ernst Christiansen bort fra avisen. Efter »L.P.«s død i maj 1960 overtog Jacob Kronika ledelsen af bladet. Han trak sig tilbage fra chefredaktørhvervet i oktober 1963. Den daværende skoleleder Karl Otto Meyer (f. 1928) trådte til som chefredaktør – og han har nu ledet bladet i over tyve år – han tog afsked med redaktionsstaben den 30. sept. 1985.

Anke Werner, født i Rendsborg 1942

Efter to års tysk skolegang fortsatte Anke Kowalczyk i den danske skole i Rendsborg. Hun tog mellemskoleeksamen i 1958 og var på Jaruplund folkehøjskole vinteren 1960-61 samt på Rødding højskole sommeren 1961. Efter to års seminarieuddannelse i Åbenrå til børnehavelærerinde vendte hun tilbage til Sydslesvig og blev i 1964 ansat som assistent ved Ejderskolens børnehave i Rendsborg. Anke Werner var leder af Askfelt danske børnehave 1964-66 og af Ragnhild-Børnehaven i Vester mølle 1966-84. I maj 1984 blev hun leder af Ansgar-Børnehaven i Slesvig by. Hun var formand for SSF og SSV i Vester mølle, Hohn herred, skolekredsformand for Ejderskolen i Rendsborg og medlem af Sundhedsrådet ved Dansk Sundhedstjeneste.

side 428 Fru Hersbøl (f. 1898)

Amalie Hersbøl, f. Rattenborg, stammede fra Haderslev. Hun tog lærereksamen fra Tønder 1923 og virkede fra 1923 til 1926 ved Duborg-skolen og derefter til marts 1932 i Jaruplund. Hun fratrådte på grund af giftermål. Efter krigen genoptog hun lærergeringen i Sydslesvig og var lærer i Harreslev og skoleleder på Nordstrand til 1957.

side 432 Dansk skole i Rendsborg »Ejderskolen«

Søren Christensen Uhrenholt var skoleinspektør i Rendsborg 1947-61.

Ønsket om en dansk skole fremførtes i Rendsborg allerede i 1946. Undervisningen startede imidlertid først den 14. april 1950 i en barak. Efter en henvisning fra Dansk Skoleforening i Flensborg skaffede »Sydslesvigsk Udvalgs Ejderindsamling« midlerne til en ny skolebygning, som indviedes den 15. juli 1951. Skolen talte dengang ca. 200 elever. Skolebygningen blev udvidet i de følgende år. Midlerne stillede til rådighed af Ejderfonden, hvis formand var professor Lars Hansen Larsen (1890-1970)

side 441 Jaruplund højskole

Jaruplund højskole ligger på et lavt højedrag mellem Jaruplund og Veding nogle få kilometer syd for Flensborg. Efter mange vanskeligheder og tre års forhandlinger først med englænderne og senere med de tyske myndigheder blev byggetilladelsen givet i august 1949.

Jaruplund højskole blev indviet den 8. september 1950. Dansk Skoleforening, Flensborg, overtog skolens drift. Cand. mag. Jørgen Jessen var skolens første forstander.

Overvejelser om at søge det særligt sydslesvigske højskolearbejde varetaget af en sydslesviger førte til, at Jørgen Jessen i april 1954 overtog Vallekilde folkehøjskole, og at rektor i Flensborg, Niels Bøgh Andersen blev forstander på Jaruplund. Han ledede skolen til 1972. Hans kone Ingrid (f. 1908 i Hjørring), datter af redaktør Christian Mikkelsen, var ham en stor støtte, hun ordnede især de praktiske og organisatoriske ting, et liv som forstander medførte.

side 452f Prof. Hansen Larsen og den »38. breddegrad«

Professor Lars Hansen Larsen (1890-1970) var ved afslutning af 2. verdenskrig stærkt optaget af Sydslesvig-problemet. Det var ligetil, at en professor i husdyrbrug ved Landbohøjskolen i første omgang blev mest optaget af det landbrugsfaglige danske arbejde i Sydslesvig. Men han var også stærkt interesseret i de politiske spørgsmål. For ham var det en selvfølge, at sydslesvigerne skulle have lejlighed til at stemme sig hjem, og at Danmark ikke skulle være bange for den opgave, som en genforening med endnu et stykke Sønderjylland ville være. Hansen Larsens navn stod under Sydslesvigsk Udvalgs første opråb af maj 1945: »Sydslesvig frit«, og i de følgende år virkede han kraftigt i tale og skrift for sydslesvigernes selvbestemmelsesret.

1949 blev han formand for Sydslesvigsk Udvalg. Da var de storpolitiske muligheder for Sydslesvigs genforening med Danmark imidlertid passé – det ville Hansen Larsen dog ikke acceptere. Det var i disse år skillelinjen for det officielle Danmarks støtte til arbejdet i Sydslesvig blev trukket ved linien Sli-Danevirke, Sydslesvigs »38. breddegrad« (begrebet stammer fra Koreakrigens tid, den 38. breddegrad danner grænsen mellem Nord- og Sydkorea). Mens Slesvig-Ligaen tog fat i Egernførde amt, fik Hansen Larsen i 1950 Sydslesvigsk Udvalg til at rejse en dansk skole i Rendsborg (Ejderskolen). Til støtte herfor opbyggede han – i første række blandt sjællandske landmænd – den imponerende »Ejder-indsamling«, som i næsten 20 år bar alt skolevirke i »Ejderlandet« fra Drage i vest og Pris i øst.

Der er vel næppe tvivl om, at Hansen Larsen gennem sin aktion i Ejderlandet havde til hensigt at tvinge den danske stat til at anerkende arbejdet syd for Sli-Danevirke linien. Efterhånden som tiden gik og værket voksede, var der god grund til at forvente en sådan anerkendelse, ikke blot i form af støtte, men med fuld overtagelse af skolearbejdet på lige fod med andet dansk skolearbejde i Sydslesvig. Og da Ejderskolen kunne være kommet under Dansk Skoleforening – sagde Hansen Larsen Nej! Hans afvisning var en væsentlig grund til en tvedeling af det danske skolevæsen syd for grænsen. Tvedelingen medførte bitter strid og splid. Modsætningen afvikledes først i marts 1969, da Hansen Larsen overdrog Ejder-indsamlingens tre skoler og tre børnehaver til Dansk Skoleforening. Han havde opnået sit mål, selv om strid og stædighed havde forsinket indlemmelsesprocessen.

side 454 FDP

Freie Demokratische Partei, det liberale parti i Vesttyskland.

Personregister

- Abildgaard, Jørgine*, 379, 429
Albertsen, Karen, f. Hatting, 91
Alnor, Dr. Karl, 461
Andersen, Andreas, 93
Andersen, Arne, 453
Andersen, Friedrich, 93
Andersen, Jørn, 281, 293, 493
Andersen, N. P., 96f
Andersen, Niels, 138ff
Andersen, Vilhelm, 407
Andresen, Andreas, 93
Andresen, Christian, 163
Andresen, Christine, 163
Andresen, Christine, 163
Andresen, Frida, 178, 179, 184
Andresen, Hans, 338
Andresen, Jens, 156, 163, 178, 180, 184, 186
Andresen, Jens, 354
Andresen, Johannes, 248
Andresen, Karl, 144, 160, 177ff
Andresen, Peter, 184
Andresen, Sigfred, 155ff, 181, 183, 185
Andresen, Søren, 266, 354
Andresen, Wilhelm Ludwig, 75, 458
Appel, Ingeborg, f. Schrøder, 59
Arps, Kurt, 376
»*Asmus v. d. Heide*«, d.v.s. Wilhelm Jürgensen, 407
Asmussen, Claus, 276f, 278, 279f, 282ff
Asmussen, Marie, f. Paulsen, 276, 279f, 282ff
Asmussen, Peter, 394
Asmussen, Rolf, 346

Balzersen, Emil, 264

Bebel, August, 29, 477, 479
Bechstedt, Jakob, 190
Behnk, Otto, 228
Behrend, Rudolf, 159
Berg, Anni, 160
Berg, Irmgard, 160
Berger, Adolf, 212, 213
Best, Dr. Werner, 319
Biermeyer, Hans, 129
Billum, Niels Juel, 87, 95, 218
v. Bismarck, Otto, 21, 22, 138, 151, 153
v. Bjelke, Andreas, 190, 209, 234
Bjarnhof, Karl, 44
Bogensee, Julius, 86f
Bojlesen, Kathrine, 158, 179, 339, 358f, 458, 475
Bollen, Heinrich Georg P. (Hein Pattborg), 38
Bonde, Sigvald, 227
Bondo Svane, Erik, 91
Borgaa, Børge, 331, 355, 356, 386
Born, Henrik, 100, 102, 103, 106, 107
Bovensiepen, Dr. Otto, 319
Braack, Otto, 201f, 203, 212, 247f
Braasch, Herbert, 255f
Brandt Pedersen, Arne, 419
Braun, Otto, 125
Brodersen, Boy, 161, 182, 489
Brodersen, Dr. Hans, 151
Brodersen, Hans, 190, 208ff, 212, 217, 458f
Brodersen, Wilhelm, 234
Borszat, Dr. Martin, 212, 217, 235
Bruhn, Kaj, 246
Budach, Hans Fr., 149
Budach, Johanne (senere gift Jørgensen) 211

- Budach, Lisbeth*, 431
Budach, Peter, 87
Budczik, Stanislavs, 166
Buhl, Vilhelm, 322
Bukh, Niels, 55, 95, 146
Bukh, Peter, 55
Busk Petersen, Ingeborg, 263
Büchert, Erich, 87
Büchert, Karl, 87
Büchert, Nicolaj, 266
Bækhøj, Lars, 55
Bøgh Andersen, Ingrid, f. Mikkelsen, 443, 501
Bøgh Andersen, Niels, 10, 110f, 143, 272f, 321, 421, 422ff, 445, 459, 501
Bøse, Wilhelm, 66
Bøvadt, Christian, 110, 246
Bøvadt, Diedrich, 109f
- Carstens, Carsten Erich*, 21, 478
Carstensen, Carsten, 66
Carstensen, Hans, 18ff
Carstensen, Jakob, 211
Carstensen, Ketel, 209
Carstensen, Lydia, 210
Carstensen, Max, 350
Carstensen, Mommina, f. Wolff, 18ff
(Carstensen), Winfred, 408
Chaplin (Johann Christian Holdorf), 269
Christensen, Elna (senere gift Jensen), 215, 245
Christensen, Hermann, 111
Christensen, L. P., 373, 422, 460, 500
Christensen, Uhrenholt, Søren, 432, 500
Christiansen, C. P. O., 59
Christiansen, Cathrine Marie, f. Stöcker, 119, 121, 126
Christiansen, Ernst, 47, 382, 422, 460f, 466, 500
Christiansen, Friedrich Arnhold Lorenz, 119, 121ff, 126ff
Christiansen, Hans, 193, 194, 225
Christiansen, Hans (Hans Buer), 234, 247
Christiansen, Julie, f. Lieb, 47, 382
Christiansen, Laura Claudine, f. Schellgaard, 119
Christiansen, Marie, 193, 194, 225
- Christiansen, Nicolaus*, 211
Christiansen, Walter, 193, 202, 204, 221, 223, 224, 230, 242, 246f, 254, 257
Christiansen, Werner, 244, 274
Christiansen, Wilhelm, 119, 120f, 121ff
Clasen, Annemarie, 377, 378, 379
Clasen, Detlef Eduard, 191
Clausen, Hans, 311, 312
Clausen, Hermann, 293, 294, 398, 461f, 493
Clausen, Wilhelm, 262, 263
Claussen, Carsten, 62
la Cour, dr. phil. Wilhelm, 88
Czipulowsky, Irma, 79
- Dahl, Knud*, 103
Dahlinger, Hein, 267, 268
Dall, Svend, 98
Dam, C. W., 406
Damkjær Poulsen, Erna, 206, 214
Damkjær Poulsen, Jørgen, 206, 215f, 220, 221, 230, 235, 270, 491
David, Rolf, 132
Dethlefsen, C. A., 47f
Detlefsen, Henrik, 66
Diedrichsen, Marie Catharine, 191
Dierking, Wilhelm, 274
Dimitrov, Georgi M., 125, 486
Dinsen Hansen, Frederik, 105f, 185
Dirks, Dirk, 95, 257, 258, 360, 462
Dirks, Kæthe, 238
Domeyer, Hans, 253, 256
Dröder, Chrysostomus, 113f
Duggen, Heinrich, 49, 463
Dönitz, Karl, 255, 492
- Ebert, Friedrich*, 17, 477
Ejerslev, Mikkel P., 87, 103, 107, 108, 157, 158, 179, 485
Enevoldsen, Jens, 331
Ernst, Adam Friedrich, 297, 300ff, 308f, 315, 322, 324, 326f, 331
Ernst, Elisabeth, 303, 304, 305ff, 327ff, 334
Ernst, Erich, 311, 312f, 315, 321
Ernst, Friedrich, 311f
Ernst, Gerhard, 263, 296ff, 493f
Ernst, Hildegard (senere gift Henningsen), 303, 305

- Ernst, Kunigunde*, f. Schnack, 332
Ernst, Margarethe, f. Schröder, 298f, 301ff, 309, 324
Ernst, Rosel, 303, 304, 313, 329
Eskesen, Morten, 63, 64, 85
Eskildsen, Claus, 117, 136, 213, 214, 488
Essensohn (tysk lærer), 158, 159
Evermann, Hans Ludwig, 423
- Feddersen* (borgmester i Ladelund i 1930erne), 419f
Fidde P. (Petersen, Friedrich), 409
Fischer, Heinrich, 300, 389, 392, 494
Fog Pedersen, Arne, 445, 446
Fossmark, Hans, 103f
Frederiksen, Albert, 420
Frederiksen, Bruno, 96, 116
Frederiksen, Philipp, 102, 103, 147
Fredslund, Ragnhild, 110
v. Freymann, Arthur, 266
Fries, Peter P., 220
Fries, Willy, 132
Frølich, Lorenz, 356
Fuglsbjerg, Ida, 89
Futtrup, Hans, 186, 246, 490
Gad, Christen Pr., 19, 478
Gams Petersen, Karen, 428
Ganneskov, Eva Arendrup, 79, 89
Geipel, Chr., 144
Glahn, dr. theol. Ludvig, 88, 482
Gola, Walther, 266
Grangaard Olesen, Jacob, 258, 264, 266, 273, 286
Grau, Peter, 90
Gravlund, Helga, 84
Gravlund, Thorkild, 74, 83f
Gravlund, Thorsten, 84
Grip, Marianne, 455
Groth, Klaus, 374, 497
Gröndal, Christen, 215
Göring, Hermann, 113, 485
Götke, F. W., 93
- Haebernick, Johann*, 201
Hahn, Peter, 67
v. Hanneken, Hermann, 319
Hansen, Adeline, f. Müller, 191, 193, 203f, 206, 220, 230, 235f, 239ff, 247, 250, 254, 257
Hansen, Andreas, 421f
Hansen, Andreas, 160
Hansen, Bernhard, 50, 88, 97, 98, 100, 244, 258, 259, 260, 262, 273, 313f, 321, 331, 357, 360, 364, 408, 463f, 470
Hansen, Birgit, f. Højer Nielsen, 238, 249
Hansen, Cornelius, 161, 273, 459, 464, 489
Hansen, Gerda, 160
Hansen, H. P., 79
Hansen, Hans, 192, 193, 206, 209, 222, 225
Hansen, Heinrich, 144
Hansen, Godfred, 313
Hansen, Jacob (Sorte Jacob), 38
Hansen, Jens, 160, 164, 168, 421f, 490
Hansen, Jesper, 82f
Hansen, Johanne, 107
Hansen, Karl (Kaiser), 200f
Hansen, Karl August, 263
Hansen, Karsten, 160
Hansen, Lorenz, 382
Hansen, Nico, 399
Hansen, Margrethe, 160, 164
Hansen, Marie, f. Davidsen, 192, 193, 206, 209, 225
Hansen, Peter (Peter Put), 200f, 217, 234
Hansen, Poul Christian, 191, 192, 209
Hansen, Ursula, 263
Hansen, Uve, 160
Hansen, Wilhelm, (Willem Radies), 37f, 480
Hansen Larsen, Lars, 433, 452f, 500, 501
Hansen Uck, Mikkel, 92
Hanssen, dr. phil. Andreas, 79, 95, 149, 182, 215, 463, 464f
Hanssen, H. P., 460, 465, 473
Harck, Hans, 98
Hartrampf, Ernst, 130
Hartung, Marie, 160
v. Hassel, Kai-Uwe, 407, 499
Hein Pattborg (Heinrich Georg Paul Bollen), 38
Heine, Heinrich, 285, 392f
Helming, Frieda, 298f, 388, 494
Helms, Johannes, 381

- Helweg-Larsen, C.*, 82
Henken, Hermann, 366
Henningsen, Detlef, 305
Hersbøl, Amalie, 428, 500
Hersbøll, E., 87
Heuch, Christian, 107
Hillebrecht, Peter, 394f, 397
Hillebrecht, Wilhelm, 394ff
v. Hindenburg, Paul, 487
Hinrichsen, Lorenz, 340
Hirschfeld, Georg, 285, 492f
Hitler, Adolf, 34, 104, 112, 125, 132, 147, 148, 151, 154, 165, 183, 230, 246, 255, 281, 302, 350f, 353, 351, 371f, 373, 385, 413, 415, 417, 419, 485, 487, 492, 493
Hoffmann, Carl, 275, 276, 278ff, 292f
Hoffmann, Emil, 275ff, 283, 284
Hoffmann, Heinrich, 281, 285, 289, 492
Hoffmann, Marie, f. Asmussen, 275ff, 283, 284
Hoffmann, Meta, f. Naeve, 275, 276, 284
Hohmann, Heinz, 102, 311, 312
Holberg, Ludvig, 407
Holmgaard, Anna, 376
Holst, Andreas M. C., 106, 116, 483
v. Holstein Rathlou, dr. phil. Viggo, 59, 82, 481
Holten, Elias, 91
Holten, Johanne, 91
Hüpfel, Anni (senere gift Hübner), 263
Haebel, Peter, 431
Hørlück, Jens, 163f, 183

Ilper, Friedrich, 75, 87
Ingwersen, Katharine, f. Jensen, 210
Ipsen, Bodil, 111
Iversen, Wilhelm, 484

Jacobsen, Hans, 50
Jans, Peter, 132
Jensen, Dinne (Anne Kjestine) (senere gift Buhl), 142, 246
Jensen, Gudrun Vibeke, 263
Jensen, Henry, 262, 263, 331, 495
Jensen, Hermann, 230, 239
Jensen, J. N., 142, 457f
Jensen, Johs. V., 136

Jensen, Marie, 66
Jensen, Peder, 320f, 494
Jensen, Povl, 227
Jensen, Thyra, 77
Jepsen, Kresten, 339, 496
Jepsen, Lorenz, 474f, 495
Jess, Ernst, 102
Jessen, Alfred, 231
Jessen, Eli, f. Dybdal, 314
Jessen, Friedrich, 96
Jessen, Hans, 135, 148
Jessen, Jens, 460, 466
Jessen, Jørgen, 332, 501
Jessen, Marius (Sulla), 97
Jessen, Tage, 272, 314, 466
Jessen, Willi, 231f, 233
Jessen, Nissen, Peter, 316
 »Jesus«, 201
Johannsen, Bernhard, 235
Johannsen, Cathrine, 235, 243
Johannsen, Svend, 10, 88, 99ff, 102, 103, 104, 106f, 114, 147, 463, 466f
Johannsen, Theodor, 235, 243
Johannsen, Willi, 154
Jonas, Johann, 190, 201, 209
Jonigkeit, Thorwald, 132
Juppien (flygtningefamilie i Ladelund), 412
Juul, Christian, 258
Jürgensen, Otto, 232
Jüger, Bente, 445, 446
Jørgensen, Andrea, 100
Jørgensen, Anna, 295
Jørgensen, Astrid, 85
Jørgensen, Christiane, 92, 108f, 221,
Jørgensen, Dirch, 85
Jørgensen, Hans Ronald, 98ff, 101, 103, 107, 108, 109f, 115, 484
Jørgensen, Jørgen, 84f, 86, 497
Jørgensen, Kæthe, 443
Jørgensen, Paula, f. Hannberg, 85

Kaad, Peder, 90
Kaalund, Christine, 94, 484
Kaczmarek, Dr. Jan, 91
Kameroff, Peter, 360
Kardel, Dr. Harboe, 419
Kippker (RAD-Unterführer) 252f
Kjems, Anna, 52, 77, 134ff, 143, 186, 468, 488

- Kjems, Johanne*, 134, 137, 140
Kjems, Niels, 52ff, 134f, 144, 160f, 166, 186, 467f, 478, 488
Kjærsgård, Nikolaus, 50
Kleist, Ludvig, 234
Klewing, Hans Andreas, 30, 480
Kloppenborg-Skrumsager, H., D., 90
Kowalcik, Alma, f. Faßbender, 425ff, 439, 441f, 446, 447, 450f, 452
Kowalcik, Dora, f. Kühn, 432f
Kowalcik, Rudolf, 425ff, 433ff, 447, 448, 449ff
Knudsen, Jakob, 136
Kracht, Dr. Ernst, 128
Kragh, Aage, 79
Kragh, Doris, f. Lassen, 76, 79
Kragh, dr. med. Jens, 79
Kragh, Ulrik, 76
Krauel, Friedrich, 124
Kristensen, Jørgen, 406
Kristensen, Knud, 272, 376
Kristensen, dr. phil. Marius, 60
Krogh, Anna, 379, 429
Kromand, Hans, 433f, 438
Kronika, Jacob, 10, 75, 86f, 293, 321, 422, 468f, 500
Kruse, Erwin, 132
Kruse Jensen, Jacob, 453
Kulinski, Walter, 260
Kutzer, Alwin, 124
Kürstein, Poul, 9, 492
Kølvraa Nielsen, Anders, 375, 497
Kølvraa, Tove, 376, 378, 379
Køster, Erling, 158, 350

Lange, Martin, 57
Lange, Olaf, 94
Langfeldt, Johann Georg, 43, 480
Larsen, Dagny, 225
Larsen, Esther, 225
Larsen, Frode, 225, 228
Larsen, Gudrun, 225
Larsen, Gunhild, 225
Larsen, Helge, 225
Larsen, Marie, 225, 227ff, 236ff, 242, 270f
Larsen, Niels, 225f, 227ff, 236ff
Larsen, Thormod, 225, 228, 236, 237
Larsen Grøn, P. C., 86, 228, 229, 242, 375, 497

Lassalle, Ferdinand, 29, 477
Lassen, August, 76
Lassen, Detlef, 62, 65, 68f, 76, 80f, 90
Lassen, Detlef Johan, 62, 482
Lassen, Dora, 76, 77
Lassen, Frieda, f. Claussen, 62f, 71, 72, 75, 89f
Lassen, Georg, 71
Lassen, Gertrud, 62, 69
Lassen, Grethe, 76
Lassen, Henrik, 62ff, 66f, 69, 72f, 78, 84, 88, 482
Lassen, Margrethe (Grethe), 62, 69, 76, 86, 89
Lassen, Marie Christine, f. Claussen, 62, 482
Lassen, Marie (Midde), 62ff, 195
Lassen, Oskar, 76, 78
Lassen, Peter, 62ff, 68, 69f, 73ff, 76, 78, 83, 86, 458, 473, 482f
Leckband, Helmut, 10, 420, 500
Lehmann, Otto, 113f
Ley, Dr. Robert, 104
Lieb, Aksel, 98, 100, 102, 107, 382, 384, 386, 387ff, 396, 397f, 399, 469, 498
Lieb, Anker, 390
Lieb, Anna, f. Wrang, 360, 382ff, 394, 399
Lieb, Harald, 384f
Lieb, Holger, 265, 384, 386
Lieb, Johan, 382, 384f, 498
Lieb, Kirsten, f. Skafte Poulsen, 382, 384, 386, 389ff, 396, 399, 498
Liebknecht, Karl, 29, 285, 479
Lienhardt, Ludwig, 98
Lindstrøm, Anna, f. Andersen, 404, 413, 422, 470
Lindstrøm, Gundhild, 404
Lindstrøm, Gustav, 158, 160, 161, 177, 179, 182, 401ff, 416ff, 422, 469f, 489
Linnemann, Willy-August, 10, 95, 148, 149
Linnet, Kristiane, 440
Lorenzen, Dorothea, f. Clausen, 337ff, 345f, 349, 359, 361, 362, 363
Lorenzen, Christian, 347, 350, 360, 363
Lorenzen, Hanna, 347, 351, 360, 363

- Lorenzen, Hans*, 341, 344, 345, 346, 347, 348, 351, 352, 358, 360, 363
Lorenzen, Hans, 488
Lorenzen, Hansigne, f. Jensen, 77, 78, 488
Lorenzen, Heine, 337, 360, 363
Lorenzen, Hermann, 337ff, 341, 344, 349, 351f, 355, 359, 361, 362f, 363, 364, 496
Lorenzen, Lina, 347, 350, 360, 363
Lorenzen, Lorenz, 337, 360, 363
Lorenzen, Lorenz Heinrich, 337
Lorenzen, Luise, 363
Lorenzen, Marie Sophie, 337
Lorenzen, Nine, 359, 363
Lorenzen, Walter, 376, 396
Ludendorff, Erich, 417
Ludendorff, Mathilde, 417
Lund, Bothilde, 78, 79
Lund, Hans, 401
Lund, Mogens, 262
Lund, Willy, 267
Lundbjerg, Emilie (senere gift Møller), 376
Luxemburg, Rosa, 29, 285, 479
Lübke, Friedrich Wilhelm, 409, 412, 421, 499
Lütje, Uwe, 130f
- Madsen, Ambrosius*, 61
Madsen, Thomas, 245, 263, 310, 494
Mahler, Christian, 273
Mahler, Svend, 354
Marstrand, Margrete, 214
Marth, Heine, 241
Marth, Henny, 241
Martin, Debora, 58ff, 481
Marquardsen, Alma, 230f
Marquardsen, Kurt, 230
Marx, Karl, 285
Mathiesen, Liane, 265
Matthiesen, Lotti, 287f, 291, 293
Melfsen, Karl, 135
Meng, Hans, 43, 56, 57, 110, 140, 143, 174, 470f
Meyer, Henry, 224
Meyer, Johann, 314
Meyer, Karl Otto, 210, 421, 244, 454, 500
Meyer, Margot, 215, 238
- Meyer, dr. phil. Wilhelm*, 149f, 151
Michelsen, J. A., 97f
Miehler, Otto, 266
Moe, Louis, 214
Mommsen, Caroline, f. Frömberg, 31ff, 41f, 45, 56f, 60
Mommsen, Frederik, 9, 24ff, 147, 161, 478
Mommsen, Josias Riklef, 25ff, 41f, 45, 60
Mommsen, Line, f. Hørlück, 9, 60, 147f
Munk, Kaj, 111, 262, 377
Munk, Viggo, 55
Müller, Ernst, 79
Müller, Ernst, 195, 241
Müller, Ernst, 191, 204
Müller, Jakob, 241f
Müller, Johanne, f. Clausen, 191f, 193f, 195, 198, 202, 204, 206, 207f, 230, 242, 257, 266, 272
Müller, Sigrid, 193, 199, 200, 211, 217, 230, 241f
Müller, Toni, 241f
Münchow, Johannes, 331
Münchow, Samuel, 87, 94, 272, 301, 327, 462, 471ff
Møller, Aage, 153
Møller, Christmas, 47, 392
Møller, Elfriede, 211
Møller, Esther, 90f
Møller, Flemming, 376
Møller, Hans, 135
Møller, J. C., 117, 272, 273, 392, 472f
Møller, Johannes, 238
Naumann, Friedrich, 16, 477
Nicolaisen, Lorenz, 231, 248, 257
Nicolaisen, Nanny, 231
Nielsen, Christian, 96, 98, 100, 101ff, 104, 106, 107, 108, 109 110, 111, 484
Nielsen, Gerner, 77
Nielsen, Hans, 103, 107
Nielsen, Ingeborg, 375f
Nielsen, Jens, 91
Nielsen, Jørgen P., 122
Nissen, Adolf, 144
Nissen, Gine, 160
Nissen, H., 69
Nissen, Johann, 263

- Nissen, Margrethe*, 263
Noack, Bent, 149, 488
Noack, Carl W., 55, 192, 404f, 473, 474, 480
Noack, Gertrud, 88
Nordentoft, Benedikt, 88, 350
Nordentoft, Ivar, 88, 89, 482
Næve, Jørgen H., 66
Nørgaard, Ingrid, f. Jensen, 110
Nørgaard, Martin, 378, 379, 406
- Olesen, Ejnar*, 95
Olesen, Løkken, Thomas, 449f
Olsen, Ingeborg, 159
Ottosen, Inger Margrethe, 88, 245, 258, 259, 260, 328, 355, 356, 357, 494
Otzen, Christian, 163
Overgaard, Jørgen, 389
Overgaard, Rigmor, f. Skafte Poulsen, 389
- Pajoncek, Jenny*, 198, 200, 239
Palle Bertelsen, Ella, 79
Pancke, Günther, 319
Paulsen, Helene, f. Wamser, 117
Paulsen, Hans, 102, 103, 107, 117, 485
Paulsen, Metta, f. Matthiesen, 275, 277, 280, 282f
Paysen, Andreas, 293, 493
Pedersen, Peder, 360
Peperkorn, Johann Leopold, 489
Perrey, Siegfried, 267
Peter Put (Peter Hansen), 200f, 217
Petersen, Alwine, 50
Petersen, Christian, 238, 246, 250, 269f
Petersen, Daniel, 25, 238, 311, 463, 473
Petersen, Erika, 88
Petersen, Frederik (Friedrich Heinrich), 43, 88, 111, 466, 498
Petersen, Friedrich (Fidde P. eller Fide Film), 409
Petersen, H. F., 8, 85, 148, 177, 192, 193, 223, 239, 406, 473f, 480, 489
Petersen, Hanne Lausten, 88
Petersen, Hans (Hans Peter Krämer), 163
Petersen, Hans, 358
- Petersen, Heinrich Chr.*, 93
Petersen, Johann, 358
Petersen, Konrad, 409f, 417
Petersen, Nis (sen.), 142
Petersen, Nis (jun.), 142
Petersen, Oskar, 241
Petersen, Peter, 142
Petersen, Thade, 111
Petersen, Thomas, 185
Piell, Marie Petrine, 191, 192
Plogvård, Karen, 77
Plogvård, Sven, 77
Pors, Jørgen, 330
Porsdal, Erling, 86
Porsdal, V., 86
Post, Ann, 67
Poulsen, Hans, 224
Poulsen, Poul Christian, 382, 385
v. Preussen, Friedrich 2., 487
Pries, Andreas, 231f, 233
Primdal, Aage, 266, 267, 379
- Rabe, Christian*, 398, 498
Ramsing, Julie, 82, 91, 96
Rasmussen, Gunnar, 238
Rasmussen, Helle Godtved, 80
Rasmussen, Knud, 108, 407
Rasmussen, N. H., 80, 81
Rasmussen, Per Henrik, 80
Ravn, Christian, 154
Reck, Marie, f. Dalgas, 84
Reck, Poul, 84
Reinholdt, Chr., 221
Reumert, Poul, 111, 262
Reventlow-Criminil, grev Victor, 273, 492
Ricard, Olfert, 474
Ries, Ilse, 263
Rode, Ebbe, 262
Rolf, tysk lærer i Løvensted, 349
Rossen, Hansine, 94
v. Rumohr, Henning, 92
Ruth, Christa, 196
Ryge Petersen, Gunnar, 175, 489
Röhm, Ernst, 104, 485
Salminen, Sally, 363
Sand, Knud, 90
Saxtorph-Mikkelsen, Jacob, 90, 212
Schardelmann, Amanda, f. Jacobs, 370ff, 374, 379

- Schardelmann, Wilhelm*, 372f
Schardelmann, Wilhelm, 370ff, 374
Schaumann, Johann, 36f, 41
Schibler, Carla, 376, 377
Schiøtz, Aksel, 221
Schjødt Pedersen, Astrid, 376
Schmalfeldt, Otto, 253f, 255
Schmidt, Dr. Hanno, 44, 480
Schmidt, Hermann Th., 44, 46, 480
Schmidt, Otto Georg, 112, 113, 114f
Schmidt, Peter, 125
Schmieglow, Dagmar, 79, 82
Schmieglow, Ernst, 82
Schröder, bankdirektør i Slesvig, 73f
Schröder, Frederik, 60
Schubert, Lars H., 7f, 9, 215, 369
Schubert, Lotte, f. Petersen, 8, 110, 264, 266
Schumacher, Dr. Kurt, 462
Schwichtenberg, Friedrich, 111
Schütte, dr. phil. Gudmund, 90
Seehusen, Henning, 92
Seemann, Carl, 57, 481
Sengebusch, Chr., 144
Sengebusch, Ursula, 264
Sievers, Dr. jur. Wilhelm, 128
Simonsen, Peter, 108
Simonsen, Kirsten, f. Andersen, 108
Sjørølev, Helga, 94f, 484
Skovrup, Ejner, 55
Skøtt, Betty, 158, 223
Skøtt, Hans, 266
Sohrweide, Karl Heinz, 132
Sommer, Christian, 232
Sorte Jacob (Jacob Hansen), 38
Speck, Willy, 132
Spieler, Andreas, 113
Staub, Hermann, 144
Stenz, Christian, 160, 182, 184, 185, 489
Stig Hansen, Richard, 91
Stokes, William, 329
Stoltenberg, Gerhard, 418
Storm, Theodor, 15, 23, 478
Stuhr, Hans, 130
Stöcker, Hansine, f. Jensen, 119, 120
Stöcker, Heinrich Gottfried, 119
Stöcker, Jacob Ludwig, 119, 120
Suhr, Else, 100
Suhr, Ferdinand (Fedden), 98
Svendsen, Jens, 437, 448, 453
Sølvhøj, Hans, 262
Sørensen, Arne, 111
Sørensen, Maren, 158, 179, 211, 339, 340, 458, 474f 495
Terkelsen, Frede, 103, 107
Thaysen, Asmus, 50
Thomsen, Henry, 147, 161
Thomsen, Karsten, 66
Thychsen, Jørgen, 78
Thygesen, Frants, 91, 119
Todsen, Dr. Hermann, 383
Traulsen, Heinrich, 208
Tscherning, G. S., 98
Tucholsky, Kurt, 285, 492f
Tumbiche Willem, 200
Tychsen, Hermann, 110f, 265, 272, 459, 475f
Uldall Jessen, Birgit, 263
Utesch, Anna, f. Hoffmann, 279
Videbæk, Jens, 89
Voigt, Christian, 121
Vollertsen, Johannes, 293, 493
Voss, Almut, 439, 444
Waage Beck, Hans Peter, 164, 489
Wagenitz, August, 43
Wantke, Max, 127f
Warming, Jørgen, 418
Werner, Finn, 455, 456, 457
Werner, Manfred, 451f, 453f
Wester, Reinhard Heinrich, 406
Widding, Anna, 50
Wiebner, Heinrich, 377
Wieck, Alma og Ernst, 365, 366
Wieth, Mogens, 262
Willem Radies (Wilhelm August Hansen), 37f, 480
Wingender, Franz, 10, 88, 102, 245f, 476, 484
Wingender, Hans, 102, 311, 312
Winther Hansen, Leif, 263
Winzenburg, Norbert, 364, 496
Winzenburg, Wolfgang, 364, 496
Wolf, Hans, 96
Worsøe Schmidt, Gunnar, 87
Wrang, Dagmar, 382

Wrang, Johan, 382, 383
Wrang, Jørgen, 382, 383, 498
Wrang, Jørgen, 382, 383
Wrang, Marie (senere gift Hansen),
382
Wrang, Thyra, 382, 383
Wrang, Tilde (senere gift Wichmann),
382
Wulff, Anna, 79
Wulff, Bertha, 79

Zabel, Walter, 87

Østergaard, Anders, 184
Østergaard, Ingeborg, 183, 184

Ilse Kürstein

Gerhard Ernst

Meta Lorenzen

Hedwig Lorenzen

Bente Hillebrecht

Anders Ture Lindström

Anke Werner

126818521

Dansk Centralbibliotek

ISBN 87-423 0464 4